

KOCATEPEİİBFD

Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Afyon Kocatepe University Journal of Economics and Administrative Sciences

Yılda İki Defa Yayınlanan Akademik, Uluslararası ve Hakemli Dergi
Biannually Published Academic, International, and Peer-Reviewed Journal

ISSN: 1302-1966 | eISSN: 2651-4117 | Cilt/Volume: 25 | Sayı/Issue: 2 | Yıl/Year: Aralık/December 2023

KOCATEPEİİBFD

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
JOURNAL OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Cilt: 25, Sayı: 2, Yıl: Haziran 2023
Volume: 25, Issue: 2, Year: June 2023

ISSN: 1302-1966
eISSN: 2651-4117

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ - KOCATEPEİİBFD
Afyon Kocatepe University Journal of Economics and Administrative Sciences

ISSN: 1302-1966/ eISSN: 2651-4117
DERGİ KISA ADI/Short Title: KOCATEPEİİBFD

SAHİBİ/Owner

Prof.Dr. Tuğrul Kandemir, Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dekanı/ Dean
of Afyon Kocatepe University FEAS, kandemir@aku.edu.tr

EDİTÖR KURULU/Board of Editors

Dekan/Dean

Prof.Dr. Tuğrul Kandemir, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR),
kandemir@aku.edu.tr

Koordinatör Editör/Coordinator Editor

Prof.Dr. Selçuk Akçay, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR),
akcay@aku.edu.tr

Editörler/Managing Editors

Prof.Dr. Fatih Ecer, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR),
fecer@aku.edu.tr

Prof.Dr. Hatice Özutku, Afyon Kocatepe Ünivresitesi (TR),
hozutku@aku.edu.tr

Prof.Dr. Hüseyin Özgür, Anadolu Üniversitesi (TR),
huseyinozgur@anadolu.edu.tr

Prof.Dr. Jülide Yıldırım Öcal, TED Üniversitesi (TR),
julide.yildirim@tedu.edu.tr

Prof.Dr. Selçuk Akçay, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR),
akcay@aku.edu.tr

Prof.Dr. Tolga Naci Saruç, İstanbul Üniversitesi (TR),
naci.saruc@istanbul.edu.tr

Doç.Dr. Ecenur Uğurlu Yıldırım, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi (TR),
ecenur.yildirim@asbu.edu.tr

Editör Yardımcıları/Editorial Assitants

Arş.Gör. Atahan Demirkol, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR),
ademirkol@aku.edu.tr

Arş.Gör. Aykut Güryel, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR),
aykutguryel@gmail.com

Arş.Gör. Emre Karabulutoglu, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR),
ykarabulutoglu@aku.edu.tr

Arş.Gör. Yunus Yıldırım, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR),
yunusyildirim@aku.edu.tr

Alan Editörleri/Subject Editors

İktisat/Economics

Prof.Dr. Jülide Yıldırım Öcal, TED Üniversitesi (TR),
julide.yildirim@tedu.edu.tr

Prof.Dr. Selçuk Akçay, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR),
akcay@aku.edu.tr

İşletme/Business Administration

Prof.Dr. Fatih Ecer, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR),
fecer@aku.edu.tr

Doç.Dr. Osman Uslu, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR),
ousluu@aku.edu.tr

Dr.Öğr. Üyesi Hidayet Kışlalı, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR),
hkislali@aku.edu.tr

Dr.Öğr. Üyesi Ali Avan, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR),
aliavan@aku.edu.tr

Maliye/Public Finance

Prof.Dr. Gülsüm Gürler Hazman, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR),
gulsumgurler@hotmail.com

**Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler, Hukuk/ Political
Science and Public Administration, International Relations, Law**

Dr.Öğr. Üyesi Şahin Eray Kırdım, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
(TR), sahineraykirdim@aybu.edu.tr

Dr.Öğr. Üyesi İbrahim Yılmaz, Samsun Üniversitesi (TR),
ibrahim.yilmaz@samsun.edu.tr

Dil Editörü/Language Editor

Dr.Öğr. Üyesi Şahin Eray Kırdım, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
(TR), sahineraykirdim@aybu.edu.tr

Sekretarya/Sekretarial

Arş.Gör. Arzu Gözde Akgül, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR),
akgul@aku.edu.tr

YAYIN KURULU/Board of Publication

Prof.Dr. Ali Çelikkaya, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi (TR),
acelikka@ogu.edu.tr

Prof.Dr. Bernur Açıkgoz, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi (TR),
bernur.acikgoz@ikc.edu.tr

Prof.Dr. Erkan Akar, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR),
akar@aku.edu.tr

Prof.Dr. Fatih Ecer, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR),
fecer@aku.edu.tr

Prof.Dr. Gökhan Demirtaş, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR),
demirtas@aku.edu.tr

Prof.Dr. HassanuddeenAbd Aziz, International Islamic University Malaysia
(MY), ahassan@iiu.edu.my

Prof.Dr. Hüseyin Özgür, Anadolu Üniversitesi (TR),
huseyinozgur@anadolu.edu.tr

Prof.Dr. İhsan Cemil Demir, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR),
icdemir@aku.edu.tr

Prof.Dr. Jülide Yıldırım Öcal, TED Üniversitesi (TR),
julide.yildirim@tedu.edu.tr

Prof.Dr. Mustafa Fişne, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR),
fisne@aku.edu.tr

Prof.Dr. Naci Tolga Saruç, İstanbul Üniversitesi (TR),
naci.saruc@istanbul.edu.tr

Prof.Dr. Selçuk Akçay, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR),
akcay@aku.edu.tr

Prof.Dr. Tekin Akdemir, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi (TR),
akdemir@ybu.edu.tr

Prof.Dr. Tuğrul Kandemir, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR),
kandemir@aku.edu.tr

Prof.Dr. Yusuf Karaca, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR),
karaca@aku.edu.tr

Doç.Dr. Dan Marius Voicilas, Romanian Academy (RO),
dmvoici@yahoo.com

Doç.Dr. Mohammad Nurunnabi, Prince Sultan University (SA),
mnurunnabi@psu.edu.sa

Doç.Dr. Osman Uslu, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR),
ousluu@aku.edu.tr

Dr. Edgardo Sica, University of Foggia (IT),
edgardo.sica@unifg.it

Dr. Mariantonietta Fiore, University of Foggia (IT),
mariantonietta.fiore@unifg.it

Dr. Roberto Rana, University of Foggia (IT),
roberto.rana@unifg.it

DANIŞMA KURULU/Advisory Board

Prof.Dr. Ethem Kadri Pektaş, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR),
pektas@aku.edu.tr

Prof.Dr. Şuayıp Özdemir, Afyon Kocatepe Üniversitesi (TR),
sozdemir@aku.edu.tr

Doç.Dr. Mehmet Hilmi Özkaya, Uşak Üniversitesi (TR),
mehmethilmi.ozkaya@usak.edu.tr

Doç.Dr. Prasenjit Chatterjee, MCKV Institute of Engineering (IN),
prasenjit2007@gmail.com

Doç.Dr. Sarfaraz Hashemkhani Zolfani, Universidad Catolica del Norte (CL),
sa.hashemkhani@gmail.com

Dr.Öğr. Üyesi Hakan Uslu, Adıyaman Üniversitesi (TR),
huslu@adiyaman.edu.tr

HABERLEŐME VE KOORDİNASYON/Communication and Coordination

Afyon Kocatepe Üniversitesi. Ahmet Necdet Sezer Kampüsü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
Gazlıgöl Yolu, 03200. Afyonkarahisar, Türkiye

Telefon/Office: +90 272 218 2000 | **Faks/Fax:** +90 272 218 2021 | **E-Posta/E-Mail:** akuiibf@aku.edu.tr

İnternet Sitesi/Web: www.dergipark.org.tr/akuiibfd

DERGİ HAKKINDA/About the Journal

Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (KOCATEPEİİBFD) uluslararası hakemli akademik bir dergidir. Dergi 1999 yılından bu tarafa Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez yayınlanmakta olup, Aralık 2015 sayısından itibaren hem basılı, hem dijital ortamda yayınlanmaktadır. Dergi CiteFactor, ISC, Index Copernicus, DOAJ, Sobiad, Crossref, ESJI, DRJI ve EBSCOhost tarafından taranmaktadır. 2021 yılından itibaren ise ULAKBİM TR Dizin tarafından indekslenmektedir. Dergi sadece www.dergipark.org.tr/akuiibfd adresi üzerinden çalışma kabul etmekte ve bu adres üzerinden yayınlanmaktadır. Dergimizde yayınlanmak üzere gönderilen çalışmalar ön inceleme aşamasında intihal programı (iThenticate) aracılığıyla intihal ve benzerlik taramasına tabi tutulmaktadır. Dergi Türkçe ve İngilizce dilinde çalışmaları kabul etmektedir.

Afyon Kocatepe University Journal of Economics and Administrative Sciences (KOCATEPEİİBFD) is an international, academic peer-reviewed journal. Journal has been publishing biannually in June and December since 1999 and publishing both online and hardcopy since the issue of December 2015. Journal is indexed by CiteFactor, ISC, Index Copernicus, DOAJ, Sobiad, Crossref, ESJI, DRJI, and EBSCOhost. Since 2021, the Journal has been indexed by ULAKBİM TR Dizin. Journal only accepts articles submitted through www.dergipark.org.tr/akuiibfd and publishing issues on this website. Submitted articles have been checked via plagiarism software (iThenticate) upon plagiarism and similarity index at the pre-review stage. The Journal accepts Turkish and English manuscripts.

YAZIM KURALLARI ve MAKALE GÖNDERİMİ/Author Guide and Submission

Dergimizin yazım kuralları ve yazım şablonu www.dergipark.org.tr/akuiibfd adresinde bulunmakta olup, makale gönderimi de bu adres üzerindeki DergiPark sisteminde yapılmaktadır. Dergimize gönderilen çalışmalar en az üç hakem tarafından değerlendirilir ve değerlendirme süreci çift-körleme yöntemiyle yapılır.

Authors may find the author guidelines and Journal template on www.dergipark.org.tr/akuiibfd. Manuscript submission could be made via the DergiPark system on the aforementioned web page. At least three reviewers evaluate the manuscripts submitted to our Journal. During the evaluation process, the Journal uses a double-blind peer review system.

İÇİNDEKİLER/Contents

YAZARLAR Authors	ARAŞTIRMA MAKALELERİ Research Articles	SAYFALAR Pages
Hande Özgen İrem Özmen	Akademisyenlerde örgütsel dışlanma ve tükenmişlik: kişilik özelliklerinin yordama gücü ve pozitif ve negatif duygulanımın aracı rolü Workplace ostracism and burnout among academics: the predictive power of personality traits and the mediator role of positive and negative affects	159-178
Rukiye Mehtap Özlü	Avrupa uyum politikasında uygulanan ortaklık ilkesinin bölgesel ve yerel yönetimler paydaşlığından incelenmesi An analysis of the partnership principle in European cohesion policy within partnership of the regional and local governments	179-193
Mehmet Alkanalka	Towards a nuclear multipolar world and its spillover effects Nükleer çok kutuplu bir dünyaya doğru ve bunun yayılma etkileri	194-205
Yaşar Köse Emre Yılmaz	Emtia balonlarının belirlenmesi: Dow Jones İndeksi'nde analitik bir çalışma Determination of commodity bubbles: An analytical study in the Dow Jones Index	206-225
Hakan Altın	Borsa İstanbul'da ilk halka arzların CRITIC tabanlı OCRA ve COPRAS yöntemleri ile analizi Analysis of initial public offerings in Borsa Istanbul with CRITIC-based OCRA and COPRAS methods	226-245
Halilibrahim Gökğöz Cantürk Kayahan	Analysis of the interaction of Participation 30 Index with Dow Jones Islamic Markets Index and CBOE Volatility Index Katılım 30 Endeksi'nin Dow Jones İslami Piyasalar Endeksi ve CBOE Volatilite Endeksi ile etkileşiminin analizi	246-256
İnci Merve Altan Ünal Şimşek	Evaluation of financial failure of healthcare companies traded in BIST with Fulmer H and Springate S Score Models BİST'te işlem gören sağlık şirketlerinin finansal başarısızlığının Fulmer H ve Springate S Skor Modelleri ile değerlendirilmesi	257-264
Özlem Fikirli Hasan Şahin	Türkiye'de e-ticaret difüzyon patikası: Ajan bazlı modelleme E-Commerce diffusion path in Türkiye: Agent-based modeling	265-283
Ferihan Polat Sevil Bincan	Türkiye'de siyasal parti liderlerinin yasa dışı göç sorununa yönelik tutumları: 13 Kasım 2022 Taksim terör saldırısı örneği Attitudes of political party leaders to the problem of illegal immigration in Türkiye: The case of the 13 November 2022 Taksim terror attack	284-295
Muhammed Emre Küçükşahin	Siyasi kurumlar ve uluslararası faktörler teorileri ekseninde Macaristan ve Polonya demokrasileri Democracies of Hungary and Poland within the framework of political institutions and international factors theories	296-311

Akademisyenlerde örgütsel dışlanma ve tükenmişlik: kişilik özelliklerinin yordama gücü ve pozitif ve negatif duygulanımın aracı rolü *

Sorumlu Yazar/
Corresponding Author:

Hande Özgen

Dr. Öğr. Üyesi
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
hozgen@aybu.edu.tr
0000-0002-6939-6723

İrem Özmen

Yüksek Lisans Öğrencisi
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
iremaydin06@gmail.com
0000-0002-6002-2901

Öz

Örgütsel dışlanma ve tükenmişlik değişkenlerini akademisyenler üzerinde ele alan bu çalışmanın üç amacı vardır. Birincisi dışlanma ve tükenmişliğin akademisyenlerin cinsiyetlerine ve unvanlarına göre farklılaşıp farklılaşmadığını test etmektir. İkincisi beş faktör kişilik özelliklerinin örgütsel dışlanma ve tükenmişliği yordama düzeylerini tespit etmektir. Üçüncüsü ise örgütsel dışlanma ve tükenmişlik ilişkisinde pozitif ve negatif duygulanımın aracı rolünü saptamaktır. Araştırma verileri Türkiye'deki devlet üniversitelerinin iktisadi ve idari bilimler fakültelerine bağlı bölümlerinde görev yapan 446 (188'i kadın, 258'i erkek) akademisyenden, kolayda örnekleme yöntemi ile elde edilmiştir. Karşılaştırma testleri, regresyon ve PROCESS Macro analizleri yapılmıştır. Bulgular, örgütsel dışlanmanın erkekler tarafından daha fazla algılandığını göstermiştir. Profesör unvanlı öğretim üyeleri diğer unvanlarla karşılaştırıldığında daha az tükenmişlik hissetmektedirler. Beş faktör kişilik modelinden sorumluluk kişilik özelliği negatif yönde, nevrotiklik pozitif yönde örgütsel dışlanmayı yordamaktadır. Nevrotiklik pozitif yönde, sorumluluk, deneyime açıklık ve dışadönüklük özellikleri ise negatif yönde tükenmişliği açıklamaktadır. Örgütsel dışlanma ve tükenmişlik ilişkisinde pozitif ve negatif duygulanımın aracı rolüne ilişkin araştırma modeli desteklenmiştir.

Anahtar

Kelimeler:

Örgütsel
Dışlanma,
Tükenmişlik,
Pozitif ve Negatif
Duygulanım, Beş
Faktör Kişilik
Özellikleri

JEL Kodları:

M10, D23, J71.

Workplace ostracism and burnout among academics: the predictive power of personality traits and the mediator role of positive and negative affects

Abstract

This study, which deals with workplace ostracism and burnout among academics, has three purposes. The first is to test whether ostracism and burnout differ according to the gender and titles of academics. The second is to determine the predictive levels of the five-factor personality traits on workplace ostracism and burnout. The third is to determine the mediator role of positive and negative affects in the relationship between workplace ostracism and burnout. The research data were obtained using a convenience sampling method from 446 (188 female, 258 male) academics working in the departments of economics and administrative sciences faculties of state universities in Turkey. Comparison tests, regressions, and PROCESS Macro analyses were performed. The findings showed that workplace ostracism was perceived more by males. Faculty members with the professor title felt less burnout than other titles. The conscientiousness personality trait of the five-factor personality model negatively predicts workplace ostracism, while neuroticism positively predicts workplace ostracism. Neuroticism positively predicts burnout, while conscientiousness, openness to experience, and extraversion traits negatively predict burnout. The research model regarding the mediator role of positive and negative affects in the relationship between workplace ostracism and burnout was supported.

Keywords:

Workplace
Ostracism,
Burnout, Positive
and Negative
Affects, Big Five
Personality Traits

JEL Codes:

M10, D23, J71.

* Bu çalışma, ikinci yazar tarafından sorumlu yazar danışmanlığında Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi'nde hazırlanan "Effects of Personality Traits and Workplace Ostracism on Positive Work Behaviour, Withdrawal Behaviours, and Burnout" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Extended Summary

Psychological needs such as a sense of belonging and self-esteem are important for people to maintain their existence in a healthy way (Williams, 2001). Belongingness Theory (Baumeister & Leary, 1995) also mentions that it is an existential feature for people to feel belonging to something they see as more important and greater than themselves. One of the obstacles in front of this is the feeling of being ostracized, which can be expressed as being ignored or ignored. Since ostracism is a phenomenon that threatens to push the individual out of the group, it also negatively affects the individual's sense of belonging (Ferris et al., 2008). The concept of workplace ostracism, which has negative consequences for the individual and the organization, has been frequently studied in recent years. Studies focusing on the consequences of workplace ostracism, stress symptoms, stress-related negative states, anxiety disorder, and depression were observed in individuals exposed to ostracism (Chung, 2018; Ferris et al., 2008; Williams, 2001). This study mainly focused on testing the relationship between workplace ostracism and burnout among academics.

It has been stated that workplace ostracism has been researched in the higher education literature (Erkutlu & Chafra, 2016). The main reason for choosing academics as the sample group is the very limited number of workplace ostracism studies in this field. In this study, workplace ostracism was handled from a broad perspective among academics; thus, it was aimed to contribute to the relevant literature. This study, which deals with workplace ostracism and burnout among academics, has three purposes. The first is to test whether ostracism and burnout differ regarding the gender and titles of academics. The second aim is to determine the predictive levels of five-factor personality traits on workplace ostracism and burnout. The third aim of the study is to identify the role of affectivity in the relationship between ostracism and burnout. Therefore, based on the Affective Events Theory (Weiss & Cropanzano, 1996), the mediator role of positive and negative affects in the relationship between workplace ostracism and burnout was investigated among academics.

The research data were obtained by convenience sampling method from 446 (188 female, 258 male) academics working in economics and administrative sciences faculties of state universities in Turkey. The mean age of the participants was 39.59 ($S = 10.25$); moreover, 14.1% of the participants (63 people) were graduates, and 85.9% of them were doctorates (383 people). The average working period of the participants at current universities was 9.64 ($S = 8.39$) years. In this study, standardized scales were used. The reliability coefficients of the scales vary between 0.60 and 0.86. Comparison tests, regression, and PROCESS Macro analyses were performed in testing hypotheses.

Findings showed that workplace ostracism was perceived more by men. Unlike other sectors, males are more victims of ostracism in academia. While the perception of ostracism did not differ regarding academic titles, it was observed that faculty members with the title of professor feel less burnout compared to other titles. The conscientiousness personality trait of the five-factor personality model predicts workplace ostracism negatively, while neuroticism predicts workplace ostracism positively. Neuroticism positively predicts burnout, while conscientiousness, openness to experience, and extraversion traits negatively predict burnout. The research model regarding the mediator role of positive and negative affect in the relationship between workplace ostracism and burnout was supported.

Considering the limitations of the research, first of all, results can be generalized to academics with similar characteristics to the ones in this study. Secondly, the cross-sectional method was used while collecting data. With longitudinal studies, the consequences of workplace ostracism on academics can be revealed.

In future studies, apart from the five-factor personality model, the effect of personality traits such as self-efficacy and proactive personality on workplace ostracism can be examined. In addition, the mediator role of cognitive factors such as cognitive flexibility or resilience between workplace ostracism and burnout can be investigated.

Giriş

Bireyler yaşamları boyunca dahil oldukları ortamlarda, etkileşimde oldukları diğer kişiler tarafından dışlanmaya maruz kalabilmektedirler. Sosyal varlık olan insan için dışlanma, günlük yaşantıda olduğu kadar iş hayatında da varoluşsal bir sorun olarak ortaya çıkabilmektedir. İnsanların varoluşlarını sağlıklı bir biçimde sürdürmelerinde aidiyet duygusu ve benlik saygısı gibi psikolojik ihtiyaçlar önemlidir (Williams, 2001). Benlik saygısını artıran unsurlardan biri de, bireylerin üyesi oldukları grupla sosyal etkileşime girerek (Williams, 2007), grup tarafından beğenildiklerini veya takdir edildiklerini hissetmeleridir (Ferris vd., 2008). Bu durum, bireylerin kendilerinden daha önemli ve üstün gördükleri bir şeye kendilerini ait hissetmelerinin varoluşsal bir gereklilik olduğundan bahseden Aidiyet Kuramı (Baumeister & Leary, 1995) ile açıklanabilir. Aidiyet duygusunu olumsuz etkileyen önemli faktörlerden biri de yok sayılma, görmezden gelinme olarak ifade edilebilen dışlanma kavramıdır. Dışlanma, bireyi grup dışına itmekle tehdit eden bir olgu olması nedeniyle, bireyin aidiyet duygusunu da olumsuz etkiler (Ferris vd., 2008). Hitlan ve Noel (2009), örgütsel dışlanmayı bir çalışanın diğer çalışanlarca yok sayılması veya reddedilmesi olarak tanımlamışlardır. Dışlanma davranışı, mağdurdan gerekli bilgileri saklamak, “sessiz muamele” yapmak, göz temasından ve iletişimden kaçınmak biçimlerinde ortaya çıkabilmektedir (Ferris vd., 2008; Zheng vd., 2016). Örgütsel dışlanma, zorbalık, saldırganlık veya bireyi sosyal yönden zayıflatma gibi olumsuz diğer davranış biçimleriyle birlikte görülebileceği gibi, mağdur üzerinde daha yıkıcı etkilere sahip olması açısından teorik olarak diğer olumsuz davranış biçimlerinden ayrılmaktadır (Ferris vd., 2008). Williams ve Nida (2011), dışlanma eyleminin mağdura yönelik sözlü veya fiziksel saldırı içermemesine rağmen, mağdurun benlik saygısını ve örgüte aidiyetini olumsuz etkileyen acı verici bir deneyim olduğundan bahsetmişlerdir.

Birey ve örgüt açısından olumsuz sonuçları olan örgütsel dışlanma kavramı, öncülleri ve sonuçları açısından yönetim literatüründe de son yıllarda sıklıkla çalışılmaktadır. Örgütsel dışlanmanın öncüllerini saptamaya yönelik çalışmalarda beş faktör kişilik özelliklerinin sıklıkla ele alındığı görülmektedir (Howard vd., 2020; Kaya vd., 2017; Keshf & Anjum, 2020; Leung vd., 2011; Zhang & Dai, 2015). Öz-yeterlik ise örgütsel dışlanmanın olumsuz etkilerini azaltan bir kişilik özelliği olarak ele alınmaktadır (De Clercq vd., 2019). Halis ve Demirel (2016), iş arkadaşlarının desteğini alan çalışanların dışlanma konusunda daha az hedef haline geldiklerini belirtmişler, Liu vd. (2019) ise, iş arkadaşları tarafından kıskanılan kişilerin örgütsel dışlanmada hedef haline geldiklerini saptamışlardır. Karadağ ve Polat (2021), akademisyenlerin dışlanma algısı üzerinde örgütsel güç kaynaklarının etkisini inceledikleri çalışmalarında zorlayıcı gücün dışlanma üzerinde pozitif ve anlamlı etkisini saptamışlardır. Bunun yanı sıra dışlanmanın demografik özelliklere göre farklılaşarak farklılaşmadığı da sıklıkla incelenmiştir (Erkutlu & Chafra, 2016; Howard vd., 2020; Wang & Li, 2018; Yoldaş vd., 2020; Zimmerman vd., 2016).

Örgütsel dışlanmanın sonuçlarını ortaya koyan çalışma bulgularına bakıldığında ise, örgütsel dışlanmanın örgütsel bağlılıkla (Ferris vd., 2008; Li vd., 2021; Samo vd., 2019), iş tatminiyle (Artar vd., 2019; Ferris vd., 2008), iş performansıyla (De Clercq vd., 2019; Leung vd., 2011; Uslu, 2021; Yoldaş vd., 2020) negatif ilişkili olduğu görülmektedir. Buna karşın örgütsel dışlanmanın, işten ayrılma niyetiyle (Ferris vd., 2008; Grandey & Cropanzano, 1999; Li vd., 2021; Singh & Srivastava, 2021; Soybalı & Pelit, 2018; Vui-Yee & Yen-Hwa, 2020; Yoldaş vd., 2020; Zheng vd., 2016), üretkenlik karşıtı iş davranışlarıyla (Hitlan & Noel, 2009; Uslu, 2021; Zhao vd., 2013), sapkın iş davranışlarıyla (Jiang vd., 2021; Keshf & Anjum, 2020), işyeri yalnızlaşmasıyla (Uslu, 2021), çalışan sessizliğiyle (Yao, 2022), örgütsel sinizme (Soybalı & Pelit, 2019; Uysal, 2019) ve kişinin özel yaşamında saldırgan davranışlar sergilemesiyle (Sharma & Dhar, 2022) ise pozitif ilişkili olduğu rapor edilmiştir.

Örgütsel dışlanmanın sonuçlarına odaklanan çalışmalarda stres, depresyon ve tükenmişlik değişkenlerinin incelendiği çalışmalar da mevcuttur. Örgütsel dışlanmaya maruz kalan kişilerde yüksek kan basıncı, kortizol düzeyinde artış, baş ağrısı gibi stres semptomları, stresle ilişkili olumsuz durumlar, kaygı bozukluğu ve depresyon gözlemlendiği saptanmıştır (Chung, 2018; Ferris vd., 2008; Samo vd., 2019; Sharma & Dhar, 2022; Thompson vd., 2020; Vui-Yee & Yen-Hwa, 2020; Williams, 2001). İş stresine sürekli olarak maruz kalınması ise çalışanın tükenmesine neden olmaktadır (Halbesleben & Buckley, 2004). Literatürde örgütsel dışlanma ve tükenmişlik ilişkisini ele alan sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır (Anjum vd., 2022a; Chen & Li, 2020; Choi, 2019; Jiang vd., 2021; Lee & Ashforth, 1996; Qian vd., 2019). Örneğin; Jiang vd. (2021) ve Anjum vd. (2022a), örgütsel dışlanmanın, çalışanların duygusal tükenmesi ile orta düzeyde ve pozitif ilişkili olduğunu saptamışlardır. Dışlanma ve tükenmişlik ilişkisini ele alan çalışmalar incelendiğinde, bu ilişkinin akademisyenler üzerinde test edilmediği görülmüştür.

Örgütsel dışlanmanın öncül ve sonuçlarını ortaya koymaya yönelik çalışmaların sayıca artmasına rağmen, dışlanma olgusuna ilişkin akademide yapılan çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Örneğin; Zimmerman vd. (2016), akademisyenlerin yaşadıkları dışlanmada cinsiyetin rolünü ele almışlardır. İzci (2018), araştırma görevlilerinin algıladıkları adaletin örgütsel dışlanma üzerinde negatif ve anlamlı etkisini saptamıştır. Karadağ ve Polat (2021), kullanılan güç kaynaklarının akademisyenlerin örgütsel dışlanma düzeylerine etkisini incelemişlerdir. Karim vd. (2021), akademisyenlerin algıladıkları örgütsel politikalar ile örgütsel dışlanma arasında kişilerarası güvensizliğin

aracı rolünü saptamışlardır. Fatima vd. (2021) ise yaptıkları nitel çalışmada akademisyenlerin dışlanma olarak tanımladıkları davranışları ortaya koymuşlardır. Görüldüğü gibi örgütsel dışlanma olgusu, olumsuz iş tutum ve davranışlarına neden olmakla birlikte, akademide nispeten yeni ele alınan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Zimmerman vd.'ne (2016) göre üniversiteler; öğrenciler, mezunlar, idari ve akademik personel olmak üzere farklı gruplardan oluşmaktadır ve her bir çalışan kendi grubu tarafından kabul edilme ihtiyacındadır. Bu durum örgütsel dışlanmanın öncül ve sonuçlarının akademide de incelenmesini gerekli kılmıştır. Erkutlu ve Chafra (2016) da, örgütsel dışlanma olgusunun yüksek öğretim literatüründe daha fazla yer bulmasının gerekliliğinden bahsetmişlerdir. Buradan hareketle, bu çalışmada örgütsel dışlanma ve tükenmişlik değişkenlerinin akademisyenler üzerinden incelenmesine odaklanılmıştır.

Çalışmanın üç amacından bahsedilebilir. İlki, cinsiyet ve akademik unvana göre örgütsel dışlanma ve tükenmişlik algısının anlamlı olarak farklılaşıp farklılaşmadığını test etmektir. Çalışmanın ikinci amacı, örgütsel dışlanma ve tükenmişliğin öncülleri olarak beş faktör kişilik özelliklerinin etkisini saptamaya yöneliktir. Böylelikle hangi kişilik özelliğine sahip akademisyenlerin örgütsel dışlanmaya maruz kalabileceklerinin ve tükenmişliğe yatkın olduklarının belirlenmesine çalışılmıştır. Demografik özellikler ve kişilik özellikleri gibi bireysel farklılıkların dışlanma ve tükenmişlik çerçevesinde test edilmesinin yanısıra, çalışmanın diğer bir amacı ise duyu durumlarının dışlanma ve tükenmişlik ilişkisindeki rolünü saptamaktır. Bu nedenle Duygusal Olaylar Teorisinden (Weiss & Cropanzano, 1996) hareketle, örgütsel dışlanma ve tükenmişlik ilişkisinde pozitif ve negatif duygulanımın aracı rolü test edilmiştir. Bu çalışmayla dışlanma olgusu akademisyenler üzerinde geniş bir perspektiften ele alınmış, böylelikle ilgili yazına katkı sağlamak hedeflenmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Örgütsel Dışlanma ve Tükenmişliğin Demografik Değişkenlerle İlişkisi

Örgütsel dışlanmanın demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığı önceki çalışmalarda ele alınmıştır. Bu çalışmalarda yaş, medeni durum ve kıdem örgütsel dışlanma açısından anlamlı olarak fark göstermezken (Erkutlu & Chafra, 2016; Singh & Srivastava, 2021; Uysal, 2019; Wang & Li, 2018; Yoldaş vd., 2020), anlamlı fark çıkan demografik özellikler olarak cinsiyet ve unvanın öne çıktığı görülmektedir. Yapılan çalışmalarda cinsiyete ilişkin farklı sonuçların rapor edildiği görülmektedir. Howard vd. (2020), yaptıkları meta analiz çalışmasında kadın çalışanların erkek çalışanlara göre daha fazla dışlandıklarını saptamışlardır. Uysal'ın (2019) özel sektör ve kamu çalışanları üzerinde yürüttüğü çalışmada ve Zimmerman vd.'nin (2016), akademisyenler üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmada da benzer şekilde kadınların örgütsel dışlanmaya daha fazla maruz kaldıkları rapor edilmiştir. Literatürde dışlanmaya erkeklerin daha fazla maruz kaldıklarını belirten çalışmalar da vardır. Halis ve Demirel (2016), öğretmenler üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında, Yoldaş vd. (2020) ise, özel sektör çalışanları üzerinde yaptıkları çalışmada erkeklerin örgütsel dışlanmaya daha fazla maruz kaldıklarını tespit etmişlerdir. Bazı çalışmalarda ise örgütsel dışlanmanın cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşmadığı belirtilmiştir (Erkutlu & Chafra, 2016; Singh & Srivastava, 2021). Unvan açısından ise Keshf ve Anjum (2020), yönetici konumundaki grubun yönetici olmayanlara göre dışlanmaya daha az maruz kaldıklarını belirtmişlerdir.

Tükenmişlik düzeylerinin demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığını test eden araştırma bulgularına bakıldığında ise, Maslach ve Jackson (1981), kadınların, yaşça küçük olanların, bekarların ve eğitim düzeyi yüksek olanların daha fazla duygusal tükenme yaşadıklarını belirtmişlerdir. Benzer bulguya Ang vd.'nin (2016) hemşireler üzerinde yaptıkları çalışmada da ulaşılmıştır. Ang vd. (2016), kadınların, yaşça küçük ve iş tecrübesi az olanların daha fazla tükenmişlik yaşadıklarını saptamışlardır. Kim vd. (2009), gıda sektörü yönetici ve çalışanları üzerinde yaptıkları çalışmada tükenmişliğin cinsiyet, yaş, medeni durum, pozisyon ve iş deneyimine göre anlamlı olarak farklılaşmadığını saptamışlardır. Haque ve Aslam (2011) ise, bankacılık sektöründe yürüttükleri çalışmada medeni durum, yaş ve iş tecrübesine göre tükenmişliğin farklılaşmadığını, anlamlı farkın cinsiyette ortaya çıktığını saptamışlardır. Bulguları erkeklerin daha fazla tükenmişlik yaşadıklarını göstermiştir.

Literatürde, farklı örneklem grupları üzerinde yürütülen çalışmalarda, örgütsel dışlanma ve tükenmişliğin demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığının saptanmasında ulaşılan bulguların birbiriyle tutarlı olmadığı görülmektedir. Buna karşılık çalışmalarda, anlamlı farka ilişkin olarak cinsiyet ve unvanın öne çıktığı tespit edilmiştir. Buradan hareketle, akademisyenlerin örgütsel dışlanma ve tükenmişlik düzeylerinin cinsiyet ve unvana göre anlamlı fark gösterdiğine ilişkin hipotezler aşağıda verilmiştir.

Hipotez 1: Akademisyenlerin örgütsel dışlanma (H1a) ve tükenmişlik (H1b) düzeyleri cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

Hipotez 2: Akademisyenlerin örgütsel dışlanma (H2a) ve tükenmişlik (H2b) düzeyleri unvana göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır.

1.2. Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Örgütsel Dışlanmayı Yordama Gücü

Örgütsel dışlanmanın öncüllerini ele alan önceki çalışmalar kişilik özellikleri gibi bireysel farklılıkların örgütsel dışlanmaya karşı verilecek tepkiyi etkileyebileceğini ortaya koymuştur (Keshf & Anjum, 2020; Leung vd., 2011; Wu vd., 2012). Özellikle beş faktör kişilik özelliklerinin örgütsel dışlanmayı yordama gücünün farklı sektör çalışanları üzerinde sıklıkla test edildiği görülmüştür (Howard vd., 2020; Kaya vd., 2017; Keshf & Anjum, 2020; Leung vd., 2011; Zhang & Dai, 2015). Beş faktör kişilik özelliklerinin tercih edilme nedeni, kişilik özelliklerine ilişkin varyansın çoğunun “Beş Faktör Kişilik Modeli” ile açıklanabilmesi (Benet-Martinez ve John, 1998) olarak düşünülebilir. Model, “dışadönüklük, uyumluluk, sorumluluk, nevroitiklik ve deneyime açıklık” olmak üzere beş kişilik tipini içermektedir (Benet-Martinez ve John, 1998: 730). Dışadönük bireyler “sosyal, konuşkan, iddialı ve aktif” özellik taşırlar (Roccas vd., 2002: 792). Uyumluluk özelliği baskın kişiler “iyi huylu, mütevazı, nazik ve işbirlikçi” olarak tanımlanmışlardır (Roccas vd., 2002: 792). Sorumluluğu yüksek kişiler “dikkatli, organize, titiz” olma eğilimi taşırlar (Roccas vd., 2002: 793). Nevrotiklik düzeyi yüksek kişiler “kaygılı, depresif, güvensiz” olarak nitelenirler (Roccas vd., 2002: 793) ve son olarak deneyime açık kişiler “hayal gücü yüksek ve açık fikirli” olarak belirtilebilirler (Roccas vd., 2002: 792).

Araştırmalar nevroitik kişilik özelliği baskın kişilerin örgütsel dışlanmaya daha yatkın olduklarını ortaya koymaktadır (Hitlan & Noel, 2009; Howard vd., 2020; Kaya vd., 2017; Keshf & Anjum, 2020; Leung vd., 2011; Singh & Srivastava, 2021; Zhang & Dai, 2015). Hitlan ve Noel (2009), nevroitik kişilerin diğer kişilik özelliklerine göre dışlanmaya daha fazla maruz kalmalarının nedenini, nevroitik kişilerin kendilerine yönelik olumsuz davranışları bertaraf etmekte zorlanmaları olarak açıklamışlardır.

Nevrotiklik dışındaki kişilik özellikleri ile ilişkilere bakıldığında, örgütsel dışlanma ile deneyime açıklık arasında negatif ve anlamlı (Singh & Srivastava, 2021) ilişki rapor edildiği görülmüştür. Uyumluluk ile yüksek düzeyde anlamlı ve negatif (Howard vd., 2020; Keshf & Anjum, 2020), dışadönüklük ve sorumluluk ile orta düzeyde anlamlı ve negatif (Howard vd., 2020) ilişkiler saptanmıştır.

Literatürden hareketle, beş faktör kişilik özelliklerinin örgütsel dışlanmayı yordamasına ilişkin hipotez aşağıdadır.

Hipotez 3: Nevrotiklik (H3a) anlamlı ve pozitif yönde, dışadönüklük (H3b), uyumluluk (H3c), sorumluluk (H3d) ve deneyime açıklık (H3e) ise anlamlı ve negatif yönde örgütsel dışlanmayı yordamaktadır.

1.3. Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Tükenmişliği Yordama Gücü

İlgili yazında tükenmişliğin yordayıcıları olarak, örgütsel faktörlerin yanısıra kişilik özelliklerinin de öneminden bahsedilmektedir (Alarcon vd., 2009; Maslach vd., 2001; Morgan & de Bruin, 2010). Morgan ve de Bruin (2010), üniversite öğrencileri üzerinde yaptıkları çalışmada beş faktör kişilik özelliklerinin tükenmişlik üzerinde %13 varyans açıkladığını rapor etmişlerdir. Çalışmalarda özellikle nevroitiklik boyutu konusunda görüş birliği dikkat çekmektedir. Bruck ve Allen (2003), yüksek düzeyde nevroitiklerin stresle başa çıkmada zorluk yaşadıklarını belirtmişlerdir. Bu durum nevroitik kişilik özelliği ile tükenmişlik arasındaki pozitif ilişkiyi (Bakker vd., 2006; Dargah & Estalkhbijari, 2012; Gholipour vd., 2011; Kim vd., 2009; Morgan & de Bruin, 2010; Zawadzka vd., 2018) açıklamaktadır.

Çalışmalarda nevroitiklik dışındaki diğer kişilik özellikleri ile tükenmişlik arasında çelişkili bulgular rapor edildiği görülmektedir. Kim vd. (2009), restoran çalışanları üzerinde yaptıkları çalışmada dışadönüklük ile tükenmişlik arasında anlamlı ilişki olmadığını belirtirken, Morgan ve de Bruin (2010), üniversite öğrencileri üzerinde yaptıkları çalışmada dışadönüklük ile tükenmişlik arasında negatif ilişki tespit etmişlerdir. Benzer ilişki birçok çalışmada da saptanmıştır (Alarcon vd., 2009; Bakker vd., 2006; Dargah & Estalkhbijari, 2012; Gholipour vd., 2011; Zawadzka vd., 2018).

Bakker vd. (2006), sorumluluk kişilik özelliği ve tükenmişlik arasında anlamlı ilişki olmadığını belirtirken, değişkenler arasında negatif (Alarcon vd., 2009; Morgan & de Bruin, 2010) ve pozitif (Dargah & Estalkhbijari, 2012; Gholipour vd., 2011) ilişki rapor eden çalışmalar da vardır.

Uyumluluk kişilik özelliği ve tükenmişlik arasındaki ilişkilere bakıldığında ise iki değişken arasında negatif ilişki rapor eden çalışmalar (Alarcon vd., 2009; Dargah & Estalkhbijari, 2012; Gholipour vd., 2011) ve anlamlı ilişki olmadığını saptayan çalışmalar (Kim vd., 2009) olduğu görülmektedir.

Deneyime açıklık boyutunun da tükenmişlikle negatif ilişki gösterdiği tespit edilmiştir (Dargah & Estalkhbijari, 2012; Gholipour vd., 2011). Bazı çalışmalarda da deneyime açıklık ile tükenmişliğin alt boyutları arasındaki ilişki rapor edilmiştir. Deneyime açıklık ile tükenmişliğin duyarsızlaşma alt boyutu arasında negatif ilişki (Bakker vd., 2006), mesleki yeterlik alt boyutu arasında pozitif ilişki (Morgan & de Bruin, 2010) rapor edildiği görülmüştür.

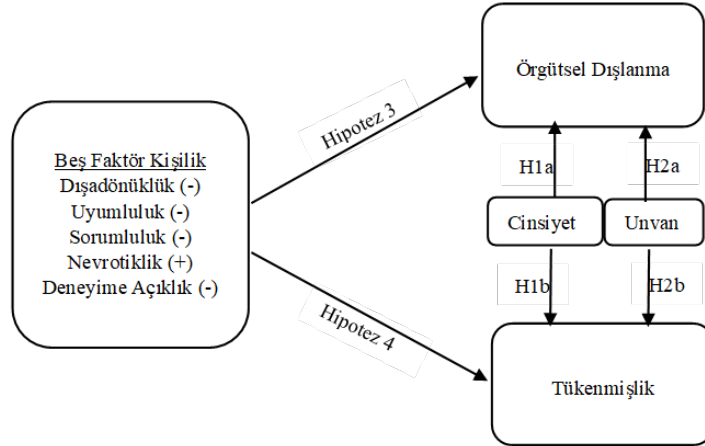
Literatürden hareketle, nevroitik kişilik özelliğinin tükenmişliği pozitif yönde yordaması, diğer kişilik özelliklerinin ise tükenmişliği negatif yönde yordaması beklenmektedir.

Hipotez 4: Nevrotiklik (H4a) anlamlı ve pozitif yönde, dışadönüklük (H4b), uyumluluk (H4c), sorumluluk (H4d) ve deneyime açıklık (H4e) ise anlamlı ve negatif yönde tükenmişliği yordamaktadır.

Araştırmanın ilk dört hipotezine ilişkin araştırma modeli Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1: Araştırma Modeli-1

1.4. Örgütsel Dışlanma ve Tükenmişlik İlişkisi

Örgütsel ortam düşünüldüğünde tükenmişlik kavramı, kişinin yaşadığı olumsuz durum sonucu önce kendisini bitkin hissetmesi, sonrasında ise duygusal anlamda ve psikolojik olarak işten uzaklaşması olarak ifade edilmektedir (Naz vd., 2017). Maslach ve Jackson (1981: 99), tükenmişliği “duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı hissinde azalma” olmak üzere üç boyutta ele almış olsalar da, zamanla araştırmacılar tükenmişliğin temel bileşeninin duygusal tükenme olduğunu belirtmişlerdir (Maslach vd., 2001). İşe ilişkin kriz olarak algılanan durumlar uzun süre çözümsüz kaldığında tükenmişliğe neden olabilmektedir (Schaufeli & Taris, 2005). Kriz olarak algılanan durumlardan biri de örgütsel dışlanma olarak belirtilebilir. Naz vd. (2017), tükenmişliğin yordayıcılarını ele aldıkları çalışmada, örgütsel dışlanmanın tükenmişliği artırdığını saptamışlardır. Fatima vd. (2021), akademisyenlerin dışlanma olarak algıladıkları davranışları belirlemeye yönelik yaptıkları nitel çalışmada, kişilerarası yabancılaşmanın, işe ilişkin ve sosyo-duygusal konularda destek görememenin, işle ilgili süreçlerde geç yanıt almanın, kendisinden kasıtlı olarak bilgi saklandığını hissetmenin, resmi ve gayri resmi toplantılardan haberdar edilmemenin dışlanma olarak algılandığını belirtmişlerdir. Bu tür durumlar kişilerin kaygı düzeyinde artışa, hatta depresyona neden olabilmektedir (Ferris vd., 2008). Önceki çalışmalarda örgütsel dışlanmanın daha ziyade tükenmişliğin duygusal boyutuyla ilişkilendirildiği, iki değişken arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler rapor edildiği görülmektedir (Chen & Li, 2020; Choi, 2019; Jiang vd., 2021; Lee & Ashforth, 1996). Qian vd. (2019) ise, örgütsel dışlanma ile tek boyut olarak tükenmişlik ilişkisini yine pozitif ve anlamlı olarak tespit etmişlerdir. Bu çalışmada da tükenmişlik tek boyutlu bir yapı olarak ele alınmıştır. Literatürden hareketle, örgütsel dışlanma ve tükenmişlik ilişkisine yönelik hipotez aşağıdadır.

Hipotez 5: Örgütsel dışlanma, tükenmişliği doğrudan ve pozitif yönde yordamaktadır.

1.5. Örgütsel Dışlanma ve Tükenmişlik İlişkisinde Pozitif ve Negatif Duygulanımın Aracı Rolü

Pozitif ve negatif duygulanım birbirinden bağımsız ve ortogonal yapılar olarak belirtilmektedir (Diener & Emmons, 1984; Watson vd., 1988). Bireylerin pozitif ve negatif duygulanım sıklık ve yoğunlukları yaşadıkları olayları nasıl algıladıklarıyla ilişkilidir (Bruck & Allen, 2003). Buna göre, yaşanan duruma ilişkin algılamalara göre hem pozitif hem de negatif duygulanım yüksek ve düşük düzeyde veya birinde yüksek diğerinde düşük düzeyde ortaya çıkabilmektedir (Diener & Larsen, 1984). Yüksek düzeyde pozitif duygulanım “yüksek enerji, tam konsantre olabilme” ile ilişkilendirilirken, düşük düzeyde pozitif duygulanım “üzüntü ve uyuşukluk hali” ile ifade edilir (Watson vd., 1988: 1063). Yüksek düzeyde negatif duygulanım “öfke, tikslenme, suçluluk hissi, korku” ile ifade edilirken, düşük düzeyde negatif duygulanım “sakinlik hali” olarak belirtilir (Watson vd., 1988: 1063).

Literatürde pozitif ve negatif duygulanımın durum değişkeni veya kişilik değişkeni olarak ele alınabileceği belirtilmektedir (Watson vd., 1988). Bu çalışmada pozitif ve negatif duygulanım durum değişkenleri olarak ele alınmıştır. Duygusal Olaylar Teorisi (Weiss & Cropanzano, 1996) çerçevesinde pozitif ve negatif duygulanımın örgütsel dışlanma ve tükenmişlik ilişkisindeki aracı rolü test edilmiştir. Duygusal Olaylar Teorisi, çalışanların işyerinde deneyimledikleri olumlu veya olumsuz durumların duygu durumlarında dalgalanmalara neden olduğu

ve bu duygusal tepkilerin de olumlu veya olumsuz sonuçlara neden olduğunu ileri sürmektedir (Weiss & Cropanzano, 1996).

Örgütsel dışlanma ile pozitif ve negatif duygulanım arasındaki ilişkileri ele alan literatür incelendiğinde, örgütsel dışlanma ile pozitif duygulanım arasında düşük düzeyde, negatif ve anlamlı ilişkiler (Ferris vd., 2008; Thompson vd., 2020; Yıldırım & Akın, 2018; Zhang & Shi, 2017) rapor edildiği görülmektedir. Williams vd. (2002), örgütsel dışlanmanın daha ziyade negatif duygulanımla ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Birçok çalışmada da örgütsel dışlanma ve negatif duygulanım arasında düşük düzeyde, pozitif ve anlamlı ilişkiler (Anjum vd., 2022b; Ferris vd., 2008; Yıldırım & Akın, 2018; Zhang & Shi, 2017) rapor edilmiştir. Buna göre örgütsel dışlanma ile pozitif ve negatif duygulanım arasındaki ilişkilere yönelik hipotezler aşağıdadır.

Hipotez 6: Örgütsel dışlanma pozitif duygulanımı anlamlı ve negatif yönde yordamaktadır.

Hipotez 7: Örgütsel dışlanma negatif duygulanımı anlamlı ve pozitif yönde yordamaktadır.

Negatif duygulanımın işyerinde stres kaynakları ve gerginlikle ilişkili olduğu bulunmuştur (Jex & Spector, 1996). Nolen-Hoeksema (1991), yüksek düzeyde negatif duygulanımın depresyon ve kaygı ile pozitif ilişkili olduğunu belirtmiştir. Yıldırım ve Akın (2018) ise, örgütsel dışlanma ve sinizm arasındaki ilişkide pozitif ve negatif duygulanımın aracı rolünü inceledikleri çalışmalarında, pozitif duygulanımın aracı role sahip olmadığını, sadece negatif duygulanımın aracı rolü olduğunu tespit etmişlerdir. Schepman ve Zarate (2008) ise, negatif duygulanımın tükenmişlikle yüksek düzeyde, pozitif ilişki gösterdiğini rapor etmişlerdir. Pozitif duygulanım ile tükenmişlik arasında negatif korelasyon rapor eden çalışmalar da vardır (Alarcon vd., 2009; Little vd., 2007). Yine aynı çalışmalarda negatif duygulanım ve tükenmişlik arasında orta düzeyde pozitif ilişki saptanmıştır (Alarcon vd., 2009; Little vd., 2007). Literatürden hareketle, pozitif ve negatif duygulanım ile tükenmişlik arasındaki ilişkilere yönelik hipotezler ve örgütsel dışlanma ve tükenmişlik ilişkisinde pozitif ve negatif duygulanımın aracı rolüne ilişkin araştırmanın son hipotezi aşağıdadır.

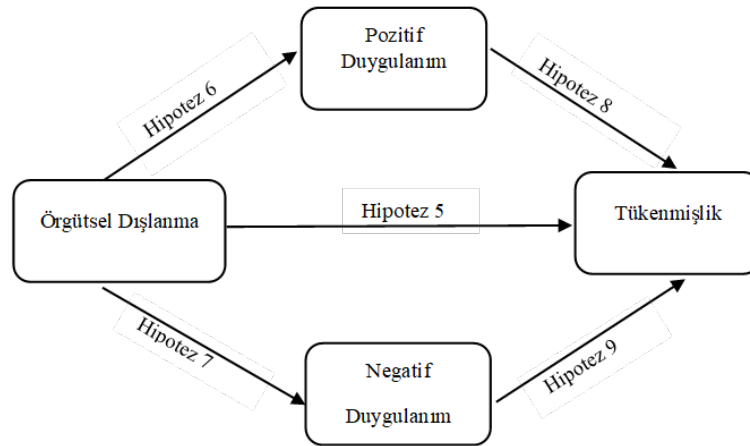
Hipotez 8: Pozitif duygulanım tükenmişliği anlamlı ve negatif yönde yordamaktadır.

Hipotez 9: Negatif duygulanım tükenmişliği anlamlı ve pozitif yönde yordamaktadır.

Hipotez 10: Örgütsel dışlanma ve tükenmişlik arasındaki ilişkide, (H10a) pozitif duygulanım anlamlı ve negatif yönde ve (H10b) negatif duygulanım ise anlamlı ve pozitif yönde aracı role sahiptir.

Aracılık hipotezlerine ilişkin araştırma modeli Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2: Araştırma Modeli-2

2. Yöntem

2.1. Örneklem Grubu ve İşlem

Türkiye'deki devlet üniversitelerinin iktisadi ve idari bilimler fakültelerine bağlı bölümlerde görev yapan akademisyenler, araştırma evrenini oluşturmaktadır. Verilerin toplanabilmesi için öncelikle etik kurul onayı alınmıştır. Hazırlanan çevrimiçi anket formu, Şubat 2021 - Mayıs 2021 tarihleri arasında araştırma evrenini oluşturan katılımcılara e-posta yoluyla iletilmiştir. Kolayda örnekleme yöntemiyle 58 üniversiteden 453 katılımcı anket formunu doldurmuştur. Veri setinde, uç değer olup olmadığını tespit edebilmek için Mahalanobis uzaklığı hesaplanmıştır. Buna göre; skoru 20,56'dan yüksek olan yedi katılımcıdan elde edilen veriler uç değer olarak değerlendirilmiştir. Analizler 446 (188 kadın ve 258 erkek) akademisyenden sağlanan verilerle yapılmıştır. Örneklemi oluşturan katılımcıların yaş ortalaması 39,59 ($S = 10,25$) olarak hesaplanmıştır. Katılımcıların %14,1'i

yüksek lisans (63 kişi), %85,9'u doktora (383 kişi) mezundur. Katılımcıların mevcut üniversitelerinde çalışma süresi ortalaması ise 9,64 ($S = 8,39$) yıldır.

2.2. Veri Toplama Aracı

Anket formunun ilk bölümü katılımcıların cinsiyet, unvan, eğitim düzeyi ve görev süresini saptamaya yönelik demografik bilgilerine ilişkindir. Diğer bölümlerde ise araştırmada ele alınan değişkenlere ilişkin ölçekler yer almaktadır.

2.2.1. Pozitif ve Negatif Duygulanım Ölçeği

Çalışmada pozitif ve negatif duygulanımı ölçmek üzere Watson vd. (1988) tarafından geliştirilmiş ve Gençöz (2000) tarafından standardize edilmiş "Pozitif ve Negatif Duygu Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçekte negatif (10 madde) ve pozitif (10 madde) duyguları tanımlayan toplam 20 madde bulunmaktadır. Ölçeğin cevap kategorileri 1, hiç ile 5, çok fazla arasında değişmektedir. Ölçeğin standardize edilmiş versiyonu birçok çalışmada kullanılmıştır (ör. Deniz vd., 2012; Peker vd., 2021). Pozitif duygu ölçeği için örnek maddeler "ilgili" ve "güçlü", negatif duygu ölçeği için örnek maddeler "üçümlü" ve "düşmanca" olarak belirtilebilir. Ölçekte ters kodlanması gereken madde bulunmamaktadır. Çalışmada elde edilen veriler üzerinde, ölçeğin iki faktörlü orijinal yapısına uyum testi, AMOS 24 programında, doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile yapılmıştır. Analiz sonucuna göre; ki-kare, artımlı indeks ve mutlak indeks değerlerinin ($\chi^2(153) = 397,465, p < 0.001, \chi^2/df = 2,59; NFI = 0,87; TLI = 0,89; CFI = 0,91; AGFI = 0,88; GFI=0,91; RMSEA=0,06$) kabul edilebilir uyum sınırları içinde (Schermelleh-Engel vd., 2003) olduğu tespit edilmiştir. Buna göre; analizlerde, madde azaltımına gidilmeden, ölçeğin orijinal halinin kullanılmasına karar verilmiştir. Bu çalışmada pozitif duygu ve negatif duygulanım ölçekleri için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayıları sırasıyla 0,79 ve 0,82 olarak hesaplanmıştır.

2.2.2. Beş Faktör Kişilik Özellikleri Envanteri

Benet-Martinez ve John (1998) tarafından geliştirilmiş, Sümer ve Sümer'in (2005) standardize ettikleri "Beş Faktör Kişilik Özellikleri Envanteri" ile veri sağlanmıştır. Envanter, 44 maddeden ve nevroitiklik, deneyime açıklık, dışadönüklük, sorumluluk ve uyumluluk boyutlarından oluşmaktadır. Envanterin Türkçe adaptasyonu çalışmalarda sıklıkla kullanılmıştır (ör. Basım vd., 2009; Şeker & Özgen, 2022). Cevap kategorileri 1, hiç katılmıyorum ile 5, tamamen katılıyorum arasında değişmektedir. Envanterin 2, 6, 8, 9, 12, 13, 16, 18, 19, 22, 25, 27, 33, 35, 42, 44 numaralı maddeleri ters kodlanması gereken maddelerdir. Örnek maddeler nevroitiklik boyutu için "bunalımlı, melankolik"; deneyime açıklık boyutu için "keşfeden, icat eden"; dışadönüklük boyutu için "konuşkan"; sorumluluk boyutu için "genellikle başkalarına güvenen" ve uyumluluk boyutu için "hemen hemen herkese karşı saygılı ve nazik olan" olarak ifade edilebilir. Ölçeğin beş faktörlü yapısının araştırma verilerine uyum testi, AMOS 24 kullanılarak, doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile yapılmıştır. Yapılan ilk analizde model uyum indekslerinin beklenen seviyede olmaması nedeniyle maddelerin standardize regresyon katsayıları kontrol edilmiştir. Katsayıları 0,60'ın altında olan maddeler uyum indeksleri iyileşene kadar ölçekten çıkarılarak faktör analizi tekrarlanmıştır. Son analiz sonucuna göre; ki-kare, artımlı indeks ve mutlak indeks değerlerinin ($\chi^2(237) = 619,717, p < 0.001, \chi^2/df = 2,62; NFI = 0,85; TLI = 0,89; CFI = 0,90; AGFI = 0,87; GFI = 0,90; RMSEA = 0,06$) kabul edilebilir uyum sınırları içinde (Schermelleh-Engel vd., 2003) olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla, bu çalışmada beş faktör kişilik ölçeği, veri setine en iyi uyumu gösteren ölçek maddeleriyle ölçümlenmiştir. Buna göre; dışadönüklük, uyumluluk ve sorumluluk ölçekleri dörder madde ile temsil edilirken, nevroitiklik beş madde, deneyime açıklık ise yedi madde ile temsil edilmiştir. Cronbach alfa katsayıları, nevroitiklik için 0,78, deneyime açıklık için 0,84, dışadönüklük için 0,83, sorumluluk için 0,64 ve uyumluluk ölçeği için 0,60 olarak hesaplanmıştır. Sorumluluk ve uyumluluk ölçekleri için hesaplanan iç tutarlılık katsayılarının 0,70'in altında olması, az madde sayısına sahip ölçekler için orta güvenilirlikte kabul edilebilirdir (George ve Mallery, 2003 Akt. Kılıç, 2016, s. 48).

2.2.3. Örgütsel Dışlanma Ölçeği

Akademisyenlerin dışlanmışlık düzeylerini ölçmek için Scott'un (2007) geliştirdiği ve Karabey'in (2014) standardize ettiği "Örgütsel Dışlanma Ölçeği" kullanılmıştır. Ölçeğin standardize formu önceki çalışmalarda da kullanılmıştır (ör. Gürsel, 2018; Yoldaş vd., 2020). Tek boyutlu ölçek 11 maddeden oluşmaktadır. Cevap kategorileri 1, kesinlikle katılmıyorum ile 5, kesinlikle katılıyorum arasında değişmektedir. Örnek madde; "Çalıştığım kurumdaki arkadaşlarım diğer çalışanları takdir edici şeyler söylerken, benim için söylemezler." olarak belirtilebilir. Ölçekte ters kodlanması gereken madde bulunmamaktadır. Ölçeğin tek faktörlü yapısının araştırma verilerine uyum testi, AMOS 24 kullanılarak, doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile yapılmıştır. Analiz sonucuna göre; ki-kare, artımlı indeks ve mutlak indeks değerlerinin ($\chi^2(38) = 144,29, p < 0.001, \chi^2/df = 3,79; NFI = 0,93; TLI = 0,93; CFI = 0,95; AGFI = 0,90; GFI = 0,94; RMSEA = 0,08$) kabul edilebilir uyum sınırları içinde (Schermelleh-Engel vd., 2003) olduğu tespit edilmiştir. Buna göre; analizlerde, madde azaltımına gidilmeden, ölçeğin orijinal halinin kullanılmasına karar verilmiştir. Bu çalışmada, örgütsel dışlanma ölçeğinin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı 0,82 olarak hesaplanmıştır.

2.2.4. Maslach Tükenmişlik Envanteri

Maslach ve Jackson (1981) tarafından geliştirilen “Maslach Tükenmişlik Envanteri” kullanılmıştır. Envanterin standardizasyonu Ergin (1992) tarafından yapılmış ve envanter, birçok çalışmada kullanılmıştır (ör. Güzel & Altındağ, 2017; Şıklar & Tunalı, 2012). Duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı hissi alt boyutlarından oluşan envanter toplam 22 maddeden oluşmaktadır. Kişisel başarı hissi alt boyutu ters kodlanmaktadır. Envanterin cevap kategorileri 1, hiçbir zaman ile 5, her gün arasında değişmektedir. Duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı hissi alt boyutları için örnek maddeler sırasıyla, “Kendimi işimden duygusal olarak uzaklaşmış hissediyorum.”, “Bu iş beni duygusal olarak katılaştırdığı için sıkıntı duyuyorum.” ve “İş yerimdeki insanların sorunlarını etkili bir şekilde hallederim.” olarak belirtilebilir. Araştırma verileri üzerinde, ölçeğin üç faktörlü orijinal yapısı AMOS 24 kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi (DFA) ile test edilmiştir. Analiz sonucuna göre; ki-kare, artımlı indeks ve mutlak indeks değerlerinin ($\chi^2(195) = 558,16, p < 0.001, \chi^2/df = 2,86; NFI = 0,85; TLI = 0,88; CFI = 0,90; AGFI = 0,87; GFI = 0,90; RMSEA = 0,07$) kabul edilebilir uyum sınırları içinde (Schermelleh-Engel vd., 2003) olduğu tespit edilmiştir. Buna göre; analizlerde, madde azaltımına gidilmeden, ölçeğin orijinal halinin kullanılmasına karar verilmiştir. Analizler tüm ölçek puanı üzerinden gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada, ölçeğin iç tutarlılık katsayısı 0,86’dır.

2.3. Verilerin Analizi

Hipotezlerin test edilmesinden önce değişkenlerin basıklık ve çarpıklık değerleri hesaplanmıştır. Değişkenlere ilişkin basıklık değerlerinin -0,46 ile 1,44 arasında olduğu ve çarpıklık değerlerinin de -0,56 ile 1,45 arasında yer aldığı saptanmıştır. Hesaplanan basıklık ve çarpıklık değerleri, değişkenlerin normal dağıldığını göstermektedir (Tabachnick & Fidell, 2001).

Hipotezleri test etmede öncelikle, cinsiyete ve unvana göre örgütsel dışlanma ve tükenmişlik düzeylerinde anlamlı fark olup olmadığını belirlemek için t-testi ve ANOVA yapılmıştır. Araştırma değişkenleri arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon katsayısı ile hesaplanmıştır. Örgütsel dışlanma ve tükenmişlik üzerinde kişilik özelliklerinin yordama gücünü test üzere regresyon analizi yapılmıştır. Aracılık modeline ilişkin hipotezler ise Hayes’in (2018) Process Macro programı ile test edilmiştir.

3. Bulgular

3.1. Örgütsel Dışlanma ve Tükenmişlik Düzeyleri ile Demografik Özelliklere İlişkin Fark Testleri

Hipotez 1 akademisyenlerin örgütsel dışlanma (H1a) ve tükenmişlik düzeylerinin (H1b) cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaştığına ilişkindir. Hipotezin sınanmasına ilişkin yapılan t-testi sonuçları Tablo 1’de yer almaktadır. Buna göre; tükenmişlik düzeyleri cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşmamaktadır. Dolayısıyla H1b desteklenmemiştir. Akademisyenlerin örgütsel dışlanma düzeyi ise cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşmaktadır [$t_{(444)} = 2,07, p = 0,039$]. H1a kabul edilmiştir. Fark testi sonuçlarına göre; erkek akademisyenlerin ($\bar{X} = 1,33$) örgütsel dışlanma düzeyi kadın akademisyenlerden ($\bar{X} = 1,25$) daha yüksektir.

Tablo 1. Örgütsel Dışlanma ve Tükenmişlik ile Cinsiyete Yönelik Fark Testi

	Gruplar	n	AO	S	sd	t	p
Örgütsel Dışlanma	1. Kadın	188	1,25	0,35	444	2,07	0,039
	2. Erkek	258	1,33	0,37			
Tükenmişlik	1. Kadın	188	2,11	0,52	444	1,02	0,306
	2. Erkek	258	2,06	0,50			

Hipotez 2 akademisyenlerin örgütsel dışlanma (H2a) ve tükenmişlik düzeylerinin (H2b) unvana göre anlamlı olarak farklılaştığına ilişkindir. Hipotezin sınanmasına ilişkin yapılan varyans analizi sonuçları Tablo 2’de yer almaktadır. Buna göre; unvana göre örgütsel dışlanma düzeyleri anlamlı olarak farklılaşmamaktadır. Dolayısıyla, H2a desteklenmemiştir. Tükenmişlik düzeyleri ise unvana göre farklılaşmaktadır [$F_{(4, 441)} = 10,297, p = 0,000$]. H2b kabul edilmiştir. Anlamlı farkın kaynağını saptamada Scheffe çoklu karşılaştırma testi yapılmıştır. Test sonuçlarına göre, Arş.Gör/ Arş.Gör.Dr. unvanlı akademisyenler ($\bar{X} = 2,22$), Doç. Dr. ($\bar{X} = 1,96$) ve Prof. Dr. ($\bar{X} = 1,84$) unvanlı akademisyenlerden daha fazla tükenmiş hissetmektedirler. Öğr.Gör./ Öğr. Gör. Dr. ($\bar{X} = 2,21$) ve Dr. Öğr. Üyesi ($\bar{X} = 2,08$) unvanlı akademisyenler ise Prof. Dr. ($\bar{X} = 1,84$) unvanlı akademisyenlere göre daha fazla tükenmişlik yaşamaktadırlar.

Tablo 2. Örgütsel Dışlanma ve Tükenmişlik ile Unvana Yönelik Fark Testi

Gruplar	n	AO	S	sd	F	p	(Scheffe Fark Testi)
Örgütsel Dışlanma							
1. Arş.Gör./Arş.Gör.Dr.	165	1,32	0,37				
2. Öğr.Gör./Öğr.Gör.Dr.	39	1,34	0,33				
3. Dr. Öğr. Üyesi	91	1,28	0,36	4	0,527	0,716	
4. Doç. Dr.	66	1,27	0,34	441			
5. Prof. Dr.	85	1,27	0,38				
Tükenmişlik							
1. Arş.Gör./Arş.Gör.Dr.	165	2,22	0,52				
2. Öğr.Gör./Öğr.Gör.Dr.	39	2,21	0,47				1 ve 4-5 arasında
3. Dr. Öğr. Üyesi	91	2,08	0,50	4	10,297	0,000	
4. Doç. Dr.	66	1,96	0,46	441			2-3 ve 5 arasında
5. Prof. Dr.	85	1,84	0,42				

3.2. Değişkenler Arası Korelasyon Değerleri

Değişkenler arasındaki ilişkilerin düzeyini ve yönünü saptamaya yönelik yapılan korelasyon analizine ilişkin sonuçlar Tablo 3'te verilmiştir. Kişilik özellikleri ve örgütsel dışlanma arasındaki ilişkiler incelendiğinde, dışadönüklük ($r = -0,12, p < 0,05$), uyumluluk ($r = -0,21, p < 0,01$), sorumluluk ($r = -0,25, p < 0,01$), deneyime açıklık ($r = -0,14, p < 0,01$) ile örgütsel dışlanma arasında düşük düzeyde ve negatif ilişkiler saptanırken, nevrotiliklik ($r = 0,23, p < 0,01$) ile örgütsel dışlanma arasında düşük düzeyde, pozitif ilişki tespit edilmiştir.

Kişilik özellikleri ve tükenmişlik düzeyi arasındaki ilişkiler incelendiğinde, dışadönüklük ($r = -0,39, p < 0,01$), uyumluluk ($r = -0,37, p < 0,01$), sorumluluk ($r = -0,42, p < 0,01$) ve deneyime açıklık ($r = -0,36, p < 0,01$) ile tükenmişlik arasında orta düzeyde ve negatif ilişkiler tespit edilirken, nevrotiliklik kişilik özelliği ile tükenmişlik arasında ise pozitif ve orta düzeyli ($r = 0,53, p < 0,01$) ilişki saptanmıştır.

Örgütsel dışlanma, pozitif ve negatif duygulanım ve tükenmişlik arasındaki ilişkilere bakıldığında; örgütsel dışlanma ve tükenmişlik arasında orta düzeyde, pozitif ilişki ($r = 0,43, p < 0,01$) saptanmıştır. Örgütsel dışlanma ile pozitif duygulanım arasında düşük düzeyde ve negatif ($r = -0,18, p < 0,01$), örgütsel dışlanma ile negatif duygulanım arasında ise orta düzeyde ve pozitif ($r = 0,32, p < 0,01$) ilişki tespit edilmiştir. Pozitif duygulanım ile tükenmişlik arasında orta düzeyde ve negatif ($r = -0,50, p < 0,01$), negatif duygulanım ile tükenmişlik arasında ise orta düzeyde ve pozitif ($r = 0,47, p < 0,01$) ilişki bulunmuştur.

Tablo 3. Korelasyon Katsayıları ve Betimsel İstatistikler

	AO	S	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
(1) Dışadönüklük	3,67	0,79	1							
(2) Uyumluluk	4,01	0,55	0,46**	1						
(3) Sorumluluk	3,78	0,63	0,21**	0,44**	1					
(4) Nevrotiklik	2,45	0,79	-0,37**	-0,38**	-0,33**	1				
(5) Deneyime açıklık	3,86	0,61	0,63**	0,45**	0,12*	-0,31**	1			
(6) Pozitif duygulanım	3,85	0,51	0,55**	0,44**	0,31**	-0,32**	0,65**	1		
(7) Negatif duygulanım	1,86	0,54	-0,27**	-0,30**	-0,41**	0,74**	-0,17**	-0,19**	1	
(8) Örgütsel dışlanma	1,30	0,36	-0,12*	-0,21**	-0,25**	0,23**	-0,14**	-0,18**	0,32**	1
(9) Tükenmişlik	2,08	0,51	-0,39**	-0,37**	-0,42**	0,53**	-0,36**	-0,50**	0,47**	0,43**

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$

3.3. Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Örgütsel Dışlanmayı Yordama Düzeylerine İlişkin Bulgular

Regresyon analizlerinde çoklu-bağılantılık sorununa ilişkin olarak bağımsız değişkenlerin VIF değerleri kontrol edilmiş, değerlerin 1,30 ile 1,84 arasında, kabul edilebilir aralıkta (Büyüköztürk, 2012) olduğu görülmüştür.

Hipotez 3, beş faktör kişilik özelliklerinden nevrotiliklik (H3a) anlamlı ve pozitif yönde, dışadönüklük (H3b), uyumluluk (H3c), sorumluluk (H3d) ve deneyime açıklık (H3e) kişilik özelliklerinin ise anlamlı ve negatif yönde örgütsel dışlanmayı yordayacağına ilişkindir. Beş faktör kişilik özelliklerinin akademisyenlerin örgütsel dışlanma düzeyleri üzerindeki etkisini saptamaya yönelik yapılan regresyon analizine ilişkin sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir. Buna göre; kişilik özelliklerinin örgütsel dışlanmayı yordama düzeylerine ilişkin model %10 varyans açıklamaktadır ve anlamlıdır [$F_{(5-440)} = 9,21, p = 0,000$]. Korelasyon analizinde örgütsel dışlanma, kişiliğin beş faktörüyle de anlamlı ilişkiler göstermiş olsa da regresyon analizinde anlamlı yordayıcılar sorumluluk kişilik özelliği ($\beta = -0,17, p = 0,001$) ve nevrotiliklik kişilik özelliği ($\beta = 0,14, p = 0,006$) olarak saptanmıştır. Sorumluluk kişilik özelliği negatif yönde, nevrotiliklik ise pozitif yönde örgütsel dışlanmayı açıklamaktadır. Buna göre; H3a ve H3d kabul edilmiştir. Beş faktör kişilik özelliklerinden dışadönüklük, uyumluluk ve deneyime açıklık örgütsel

dışlanmanın anlamlı yordayıcıları değildir. Dolayısıyla, araştırmanın H3b, H3c ve H3e hipotezleri desteklenmemiştir.

Tablo 4. Örgütsel Dışlanmanın Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Değerleri

Değişken	B	Standart Hata	β	t	p
Dışadönüklük	0,02	0,03	0,04	0,68	0,494
Uyumluluk	-0,05	0,04	-0,08	-1,31	0,190
Sorumluluk	-0,10	0,03	-0,17	-3,25	0,001
Nevrotiklik	0,07	0,02	0,14	2,77	0,006
Deneyime açıklık	-0,04	0,04	-0,06	-1,05	0,292
R = 0,31; R ² = 0,10			F ₍₅₋₄₄₀₎ = 9,21, p = 0,000		

3.4. Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Tükenmişliği Yordama Düzeylerine İlişkin Bulgular

Hipotez 4, beş faktör kişilik özelliklerinden nevrotikliğin (H4a) anlamlı ve pozitif yönde, dışadönüklük (H4b), uyumluluk (H4c), sorumluluk (H4d) ve deneyime açıklık (H4e) kişilik özelliklerinin ise anlamlı ve negatif yönde tükenmişliği yordayacağına ilişkindir. Beş faktör kişilik özelliklerinin akademisyenlerin tükenmişlik düzeyleri üzerindeki etkisini saptamaya yönelik yapılan regresyon analizine ilişkin sonuçlar Tablo 5'te verilmiştir. Buna göre; kişilik özelliklerinin akademisyenlerin tükenmişlik düzeylerini yordama düzeylerine ilişkin model %40 varyans açıklamaktadır ve anlamlıdır [$F_{(5-440)} = 57,69, p = 0,000$]. Uyumluluk kişilik özelliği ($\beta = 0,00, p = 0,990$) dışındaki kişilik özellikleri tükenmişliği anlamlı olarak yordamaktadır. Tükenmişliğin en güçlü yordayıcısı nevrotik kişilik özelliğidir ($\beta = 0,36, p = 0,000$). Bunu sırasıyla sorumluluk ($\beta = -0,26, p = 0,000$), deneyime açıklık ($\beta = -0,15, p = 0,003$) ve dışadönüklük ($\beta = -0,11, p = 0,037$) kişilik özellikleri izlemektedir. Nevrotiklik tükenmişliği pozitif yönde açıklarken, sorumluluk, deneyime açıklık ve dışadönüklük ise tükenmişliği negatif yönde açıklamaktadır. Buna göre; H4c kabul görmezken, araştırmanın H4a, H4b, H4d ve H4e hipotezleri desteklenmiştir.

Tablo 5. Tükenmişliğin Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Değerleri

Değişken	B	Standart Hata	β	t	p
Dışadönüklük	-0,07	0,03	-0,11	-2,09	0,037
Uyumluluk	0,00	0,04	0,00	0,01	0,990
Sorumluluk	-0,21	0,03	-0,26	-6,22	0,000
Nevrotiklik	0,23	0,03	0,36	8,55	0,000
Deneyime açıklık	-0,12	0,04	-0,15	-2,95	0,003
R = 0,63; R ² = 0,40			F ₍₅₋₄₄₀₎ = 57,69, p = 0,000		

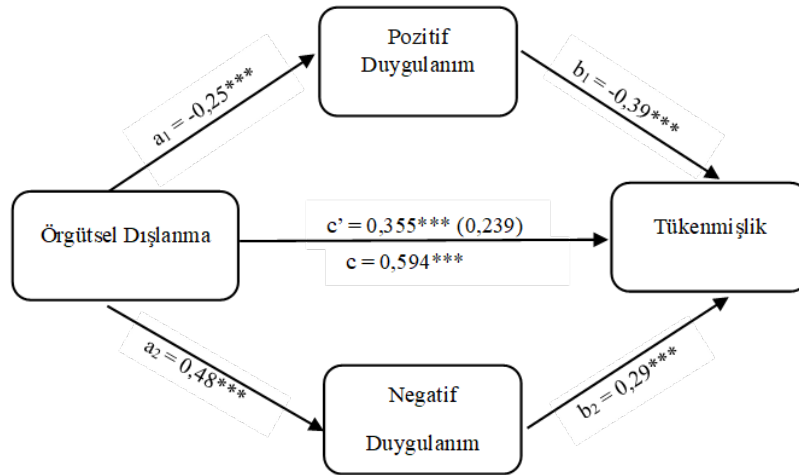
3.5. Örgütsel Dışlanma ile Tükenmişlik İlişkisinde Pozitif ve Negatif Duygulanımın Aracı Rolüne İlişkin Bulgular

Örgütsel dışlanma ile tükenmişlik ilişkisinde pozitif ve negatif duygulanımın aracı rolüne ilişkin hipotezlerin testine ilişkin model Şekil 3'te gösterilmiştir. Buna göre; örgütsel dışlanma, tükenmişliği doğrudan ve pozitif yönde yordamıştır ($b = 0,36, t = 6,80, p < 0,01; 95\% \text{ CI } [0,25 - 0,46]$). Bu bulguya göre; Hipotez 5 desteklenmiştir. Örgütsel dışlanma, pozitif duygulanımı anlamlı ve negatif yönde yordarken ($b = -0,25, t = -3,79, p < 0,01; 95\% \text{ CI } [-0,38 - -0,12]$), negatif duygulanımı anlamlı ve pozitif yönde yordamıştır ($b = 0,48, t = 7,19, p < 0,01; 95\% \text{ CI } [0,35 - 0,62]$). Dolayısıyla, Hipotez 6 ve Hipotez 7 de desteklenmiştir. Ayrıca pozitif duygulanım, tükenmişliği anlamlı ve negatif yönde yordamıştır ($b = -0,39, t = -10,95, p < 0,01; 95\% \text{ CI } [-0,46 - -0,32]$). Negatif duygulanım ise tükenmişliği anlamlı ve pozitif yönde yordamıştır ($b = 0,29, t = 8,40, p < 0,01; 95\% \text{ CI } [0,22 - 0,36]$). Buna göre; Hipotez 8 ve Hipotez 9 desteklenmiştir.

Aracı modele ilişkin dolaylı etkiler ise Tablo 6'da verilmiştir. Buna göre; örgütsel dışlanma ve tükenmişlik arasındaki ilişkide pozitif duygulanımın dolaylı etkisi anlamlıdır ($b = 0,10, SH = 0,03, CI [0,05 - 0,15]$). Ayrıca negatif duygulanımın da örgütsel dışlanma ve tükenmişlik arasındaki ilişkide dolaylı etkisi anlamlı bulunmuştur ($b = 0,14, SH = 0,03, CI [0,09 - 0,20]$). Bulgulara göre hem pozitif duygulanım hem de negatif duygulanım örgütsel dışlanma ve tükenmişlik ilişkisinde anlamlı olarak aracı rolü oynamaktadır. Dolayısıyla, araştırmanın H10a ve H10b hipotezleri de desteklenmiştir.

Şekil 3: Pozitif ve Negatif Duygulanımın Aracı Rolüne İlişkin Model

(c': doğrudan etki, c: toplam etki, parantez içinde dolaylı toplam etki gösterilmiştir)

Tablo 6. Aracı Modele İlişkin Dolaylı Etkiler

Yollar	Etki	Boot SH	Boot LLCI	Boot ULCI
Örgütsel Dışlanma → Pozitif D. → Tükenmişlik	0,0976	0,03	0,05	0,15
Örgütsel Dışlanma → Negatif D. → Tükenmişlik	0,1419	0,03	0,09	0,20
Toplam	0,2395	0,04	0,16	0,32

(5000 örnekleme ilişkin bootstrap sonuçları verilmiştir. Standart hata: SH, Güven aralığı alt ve üst sınırı: LLCI ve ULCI)

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada örgütsel dışlanma ve tükenmişlik değişkenleri akademisyen örnekleminde ele alınmıştır. Örgütsel dışlanma, genel anlamda mağdurun görmezden gelinmesi, önemsenmemesi ve yok sayılması olarak kavramlaştırılabilir. Literatürde, kavramın son yıllarda öncül ve sonuçları açısından sıklıkla çalışıldığı görülmektedir (Artar vd., 2019; Chung, 2018; Ferris vd., 2008; Grandey & Cropanzano, 1999; Hitlan & Noel, 2009; Jiang vd., 2021; Keshf & Anjum, 2020; Leung vd., 2011; Samo vd., 2019; Singh & Srivastava, 2021; Soybalı & Pelit, 2019; Uysal, 2019; Vui-Yee & Yen-Hwa, 2020; Williams, 2001; Wu vd., 2012; Yoldaş vd., 2020; Zhao vd., 2013; Zheng vd., 2016). Örgütsel dışlanma, maruz kalan kişi için olumsuz sonuçlara neden olmakla birlikte (Mao vd., 2018), gerekli önlemler alınmadığı takdirde sadece dışlanan kişiyi değil, bir bütün olarak örgütü de olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Harvey vd., 2019). Bunu destekler biçimde, örgütsel dışlanmanın bağlılıkla, iş tatminiyle ve performansla negatif ilişkili olduğu önceki araştırmalarda rapor edilmiştir (Artar vd., 2019; Ferris vd., 2008; Leung vd., 2011; Samo vd., 2019; Yoldaş vd., 2020). Ayrıca, örgütsel dışlanmaya maruz kalan kişilerde stres düzeyinin arttığı (Ferris vd., 2008; Samo vd., 2019; Vui-Yee & Yen-Hwa, 2020) ve bu durumun, çalışanlarda tükenmişliğe (Chen & Li, 2020; Choi, 2019; Halbesleben & Buckley, 2004; Lee & Ashforth, 1996; Qian vd., 2019) neden olduğu belirtilmiştir. Örgütsel dışlanmanın neden olduğu olumsuz iş tutumlarından biri de dışlanmaya maruz kalan kişilerin sıklıkla işten ayrılmayı (Ferris vd., 2008) düşünmeleridir. Akademisyenler özelinde düşünüldüğünde, üniversiteler arası geçişin kolay olmaması nedeniyle, dışlanan akademisyenin işten ayrılma kararı alması kolay olmamaktadır. Dolayısıyla, dışlanmaya maruz kalan akademisyenin kurumunda kalmaya devam edeceği ve dışlanmanın devam etmesi halinde de tükenmişlik yaşayabileceği düşünülmektedir. Yapılan literatür taramasında, örgütsel dışlanma ve tükenmişlik ilişkisinin farklı sektör çalışanları üzerinde ele alındığı, ancak akademisyenler üzerinde incelenmediği görülmüştür. Akademiye yürütülen örgütsel dışlanma odaklı az sayıda çalışmada, algılanan adalet (İzci, 2018), güç kaynakları (Karadağ ve Polat, 2021), cinsiyetin rolü (Zimmerman vd., 2016) ve örgütsel politikaların rolü (Karim vd., 2021) ele alınmıştır. Üniversitelerin başarılarını sürdürmelerinde akademisyenlerin önemli rolü düşünüldüğünde, örgütsel dışlanma ve tükenmişlik değişkenlerinin akademisyenler üzerinde incelenmesinin ilgili literatüre katkı sağlayacağı ve pratikte, çalışma barışının sürdürülebilmesi adına kurum yöneticilerine yol gösterebileceği düşünülmektedir. Erkutlu ve Chafra (2016) da bu görüşü destekler biçimde, örgütsel dışlanmanın akademiye daha fazla çalışılmasının öneminden bahsetmişlerdir.

Araştırma verileri, kolayda örnekleme yöntemiyle Türkiye'deki devlet üniversitelerinin iktisadi ve idari bilimler fakültelerine bağlı bölümlerinde çalışan 446 akademisyenden elde edilmiştir. Çalışma üç amaç çerçevesinde yürütülmüştür. İlk amaç, akademisyenlerin örgütsel dışlanma ve tükenmişlik düzeylerinin cinsiyet ve akademik unvanlarına göre nasıl farklılaştığını ortaya koymaktır. Çalışmanın diğer bir amacı, akademisyenlerin kişilik özelliklerinin örgütsel dışlanma ve tükenmişlik düzeylerini ne şekilde açıkladıklarını belirlemektir. Bu amaçla kişilik çalışmalarında genel kabul görmüş olan beş faktör kişilik özelliklerinin (Benet-Martinez ve John, 1998)

örgütsel dışlanma ve tükenmişlik değişkenlerini yordama düzeylerine bakılmıştır. Çalışmanın diğer bir amacı ise, örgütsel dışlanma ve tükenmişlik arasındaki ilişkiyi akademisyenler üzerinde ortaya koymak ve Weiss ve Cropanzano'nun (1996) Duygusal Olaylar Teorisinden hareketle örgütsel dışlanma ve tükenmişlik arasındaki ilişkide pozitif ve negatif duygulanımın aracı rolünü saptamaktır. Araştırma amaçlarına yönelik oluşturulan hipotezler test edilmiş, desteklenen ve kısmen desteklenen hipotezler bulgular kısmında belirtilmiştir.

Çalışmanın ilk amacına yönelik olarak, fark testi sonuçlarına bakıldığında, akademisyenlerin tükenmişlik düzeylerinin cinsiyetlerine göre anlamlı fark göstermediği görülmüştür. Literatürde, tükenmişlik düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığını test eden çalışma sonuçlarının da tutarlı olmadığı görülmektedir. Kadınların daha fazla tükenmişlik algıladıklarını belirten çalışmaların (Ang vd., 2016; Maslach & Jackson, 1981) yanısıra erkeklerin daha fazla tükenmişlik algıladıklarını belirten çalışmalar (Haque & Aslam, 2011) ve bu çalışma bulgularına paralel olarak tükenmişliğin cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaşmadığını rapor eden çalışmalar (Kim vd., 2009) da vardır.

Örgütsel dışlanmanın ise, cinsiyete göre anlamlı olarak farklılaştığı görülmektedir. Sonuçlar, erkek akademisyenlerin daha fazla örgütsel dışlanma algıladıklarını göstermektedir. Literatürde çeşitli sektör çalışanları üzerinde yürütülen çalışmalarda, cinsiyete ilişkin farklı sonuçlar rapor edildiği görülmekle birlikte, kadınların örgütsel dışlanma algılarının daha yüksek olduğunu belirten çalışmalar ağırlıklıdır. Bu çalışmanın sonuçları Halis ve Demirel'in (2016) öğretmenler üzerinde, Yoldaş vd.'nin (2020) ise özel sektör çalışanları üzerinde yaptıkları çalışma sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Bulgular, akademisyenler özelinde değerlendirildiğinde, yükselme baskısı, kadro sıkıntısı gibi durumların güç mücadalelerini tetiklemesi sonucu, erkek akademisyenlerin dışlanma konusunda hedef haline geldikleri şeklinde yorumlanabilir. İleriki çalışmalarda bu bulgu, çalışmada ele alınmayan ancak, literatürde dışlanma nedeni olarak gösterilen arkadaş desteği bulamama (Halis & Demirel, 2016), iş arkadaşı tarafından kışkırtılma (Liu vd., 2019), işyeri yalnızlaşması (Uslu, 2021) ve çalışan sessizliği (Yao, 2022) perspektiflerinden de değerlendirilmelidir. Böylelikle, erkek akademisyenlerin algıladıkları örgütsel dışlanmanın nedenleri daha net ortaya konabilecektir.

Akademik unvan açısından incelendiğinde örgütsel dışlanma açısından anlamlı fark saptanmazken, tükenmişlik algısının unvana göre farklılık gösterdiği görülmüştür. Buna göre; akademisyenler unvan olarak yükseldikçe tükenmişlik düzeylerinin azaldığı görülmektedir. Literatürde tükenmişlik düzeyindeki farklılıkları akademik unvana göre inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmadığı için sonuçları ilgili literatürle karşılaştırmak mümkün değildir. Ancak, iş yükü, kadro kaygısı, atama ve yükselmelere ilişkin iş stresinin akademik unvan aldıkça azalma eğiliminde olması nedeniyle bu bulgu, beklendiği olarak düşünülebilir.

Çalışmanın diğer bir amacı olarak, beş faktör kişilik özelliklerinin örgütsel dışlanma ve tükenmişliği yordama yön ve düzeylerine bakılmıştır. Örgütsel dışlanma ile beş faktör kişilik özellikleri arasındaki tüm korelasyon değerleri düşük düzeyde anlamlıdır. Dışlanma ile nevrotik kişilik özelliği arasında pozitif ilişki tespit edilmiş, diğer kişilik özellikleri ile örgütsel dışlanma arasında negatif yönde ilişkiler bulunmuştur. Araştırmanın üçüncü hipotezi, nevrotik kişilik özelliğinin pozitif, diğer kişilik özelliklerinin ise negatif yönde, örgütsel dışlanmayı açıklayacaklarına ilişkindir. Diğer sektörlerde yürütülen önceki çalışmalarda da örgütsel dışlanmanın baskın yordayıcısı olarak nevrotiklik özelliğinin ön planda olduğu (Hitlan & Noel, 2009; Howard vd., 2020; Kaya vd., 2017; Keshf & Anjum, 2020; Leung vd., 2011; Singh & Srivastava, 2021; Zhang & Dai, 2015) görülmüştür. Literatürde, diğer kişilik özelliklerinin yordayıcılıklarına ilişkin ise farklı sonuçlar rapor edilmiştir. Yapılan regresyon analizinde, nevrotikliğin pozitif yönde ve sorumluluğun negatif yönde örgütsel dışlanmayı anlamlı olarak yordadıkları tespit edilmiştir. Dışadönüklük, uyumluluk ve deneyime açıklık kişilik özellikleri örgütsel dışlanmanın anlamlı yordayıcıları değildir. Buna göre; nevrotik yatınlığı olan ve sorumluluğu düşük olan akademisyenlerin örgütsel dışlanma mağduru olmaya daha açık oldukları söylenebilir. Roccas vd. (2002: 793) sorumluluk kişilik özelliğini "dikkatli, organize, titiz" olarak tanımlarken, nevrotiklik kişilik özelliğini "kaygılı, depresif, güvensiz" olarak tanımlamaktadırlar. Araştırma bulgularına göre bu özelliklere sahip akademisyenlerin çalışma arkadaşları tarafından daha az destek gördükleri (Halis ve Demirel, 2016) ve dışlanma olasılıklarının daha yüksek olduğu, böylelikle aidiyet duygularının da olumsuz etkilendiği (Ferris vd., 2008) söylenebilir. Ayrıca, nevrotik kişilerin, maruz kaldıkları olumsuz davranışları tolere etmede zorlanmaları (Hitlan & Noel, 2009) nedeniyle de örgütsel dışlanmaya daha yatkın oldukları ifade edilebilir.

Zimmerman vd. (2016), üniversitelerin öğrenciler, mezunlar, idari ve akademik personel gibi farklı alt gruplardan oluştuğunu ve her bir alt grubun kendi grubu bünyesinde kabul edilme arzusunda ve uğraşında olduğundan bahsetmişlerdir. Kişilik özelliklerinin örgütsel dışlanmanın önemli bir öncülü olduğu düşünüldüğünde (Keshf & Anjum, 2020; Leung vd., 2011; Wu vd., 2012), grup dinamiğini bozabileceği düşünülen nevrotiklik ve düşük sorumluluk özellikleri akademisyenlerde dikkate alınmalıdır. Bu çalışmada, nevrotik kişiliğe ilişkin bulgunun önceki araştırma sonuçlarıyla paralellik göstermesinin ötesinde, örgütsel dışlanmanın bir diğer yordayıcısının düşük sorumluluk olması, akademisyenler özelinde düşünüldüğünde, dikkat çekicidir. Sorumlu bireyler, "hedef yönelimli, ayrıntılara dikkat eden ve kolaylıkla organize olabilen" (Sameer & Priyadarshi, 2020, s. 3) kişiler olarak

tanımlanmaktadır. Bu kişilik özellikleri akademide de kabul gören özelliklerdir. Dolayısıyla, sorumluluğun düşük olmasının, bireyin mensubu olduğu grup tarafından kabul görmesine engel olabileceği düşünülebilir. Yine ilgili literatür incelendiğinde, sorumluluk kişilik özelliği ve örgütsel dışlanma arasında orta düzeyde negatif (Howard vd., 2020) ilişkilerin rapor edildiği görülmüştür.

Tükenmişlik ile kişilik özellikleri arasındaki korelasyon değerleri ise orta düzeyde anlamlıdır. Nevrotiklik ile tükenmişlik arasında pozitif, diğer kişilik özellikleri ile tükenmişlik arasında negatif ilişkiler saptanmıştır. Kişilik özelliklerinin tükenmişliği yordama düzeylerine bakıldığında ise, uyumluluk kişilik özelliğinin tükenmişliğin anlamlı yordayıcısı olmadığı görülmüştür. Bu bulgu Kim vd.'nin (2009) bulgusuyla paralellik göstermektedir. Ancak, literatürde uyumluluk özelliği ile tükenmişlik ilişkisinin negatif olduğunu belirten çalışmalar da (Alarcon vd., 2009; Bakker vd., 2006; Dargah & Estalkhbijari, 2012; Gholipour vd., 2011; Morgan ve de Bruin, 2010; Zawadzka vd., 2018) bulunmaktadır. Yordama gücüne göre en çoktan en aza doğru, nevrotiklik pozitif yönde, sorumluluk, deneyime açıklık ve dışadönüklük özellikleri ise negatif yönde, tükenmişliği yordamaktadır. İlgili literatür incelendiğinde, kişilik özelliklerinin tükenmişlik ile ilişkisini farklı sektörlerde inceleyen çalışmalarda da görüş birliğinin nevrotiklik ve tükenmişlik arasında olduğu görülmektedir. Akademisyenler üzerinde yapılan bu çalışma bulgularına benzer şekilde diğer sektör çalışanları üzerinde de nevrotiklik ile tükenmişlik arasında pozitif ilişkiler rapor edilmiştir (Bakker vd., 2006; Dargah & Estalkhbijari, 2012; Gholipour vd., 2011; Kim vd., 2009; Morgan & de Bruin, 2010; Zawadzka vd., 2018). Nevrotik kişilik özelliğinin tükenmişliğin önemli bir yordayıcısı olmasının ötesinde literatürde, diğer kişilik özellikleri ve tükenmişlik arasında çelişkili bulgular rapor edildiği görülmüştür.

Bu çalışmayla paralel şekilde sorumluluk ile tükenmişlik arasında negatif korelasyon (Alarcon vd., 2009; Morgan & de Bruin, 2010), deneyime açıklık ile tükenmişlik arasında negatif korelasyon (Dargah & Estalkhbijari, 2012) ve dışadönüklük ile tükenmişlik arasında negatif korelasyon (Alarcon vd., 2009; Bakker vd., 2006; Dargah & Estalkhbijari, 2012; Gholipour vd., 2011; Morgan ve de Bruin, 2010; Zawadzka vd., 2018) bildirildiği saptanmıştır. Yine literatürde kişilik özellikleri ile tükenmişlik arasındaki ilişki açısından en çelişkili bulguların sorumluluk kişilik özelliğinde olduğu görülmüştür. Sorumluluk ile tükenmişlik arasında ilişki olmadığını belirten (Bakker vd., 2006), negatif ilişki olduğunu raporlayan (Alarcon vd., 2009; Morgan & de Bruin, 2010) veya pozitif ilişki olduğunu (Dargah & Estalkhbijari, 2012; Gholipour vd., 2011) öne süren çalışmalar vardır.

Sorumluluk ve tükenmişlik arasındaki ilişkinin yönüne etki eden faktörlerden biri işyükü olabilir. Sorumluluğu yüksek kişilerin organize ve titiz olarak tanımlanmaları (Roccas vd., 2002), bu kişilerin işlerini titizlikle ve kısa sürede yerine getirmelerine (Wayne vd., 2004) ve böylelikle kendilerine daha fazla iş verilmesine neden olabilir. Bu durum süreklilik arz ettiği kişilerde tükenmişlik belirtileri görülebilir (Deniz & Kaya, 2021). Akademisyenler açısından bakıldığında ise, sorumluluk özelliğinden düşük puan alanların tükenmişliğe daha yatkın oldukları araştırma bulgularından görülmektedir. Bu bulgu meslek özelinde değerlendirilmelidir. Şöyle ki, sorumluluk özelliği düşük, dolayısıyla planlı ve titiz çalışmada zorluk yaşayan akademisyenlerin, akademinin gerekliliği olan atama ve yükselme kriterlerini karşılamada zorluk yaşamaları, bu durumun da tükenmişliğe yol açabileceği şeklinde, bulgu yorumlanabilir.

Çalışmanın üçüncü amacı ise, örgütsel dışlanma ve tükenmişlik ilişkisinde pozitif ve negatif duygulanımın aracı rolünü saptamaktır. Buna yönelik olarak “örgütsel dışlanma, tükenmişliği doğrudan ve pozitif yönde yordamaktadır” şeklindeki hipotez kabul edilmiştir. Bu bulgu Naz vd.'nin (2017) ve Qian vd.'nin (2019) çalışmalarıyla paralellik göstermektedir. Schaufeli ve Taris (2005), çalışanların kriz olarak algıladıkları durumlara uzun süre çözüm bulamamalarının tükenmişliğe neden olabileceğini belirtmişlerdir. Literatürde, örgütsel dışlanmanın da kriz olarak algılanabileceği ve depresyona neden olabileceği belirtilmiştir (Ferris vd., 2008). Akademik ortam düşünüldüğünde, Fatima vd.'nin (2021) akademide dışlanma nedeni olarak saptadıkları kişilerarası yabancılaşma, sosyo-duygusal konularda destek alamama, işe ilişkin süreçlerin geç işlemesi, kendisinden kasıtlı olarak bilgi saklandığını hissetme ve toplantılardan haberdar edilmeme gibi konuların akademisyenlerin tükenmişlik hissetmelerine neden olabileceği söylenebilir. Çalışmanın “örgütsel dışlanma pozitif duygulanımı anlamlı ve negatif yönde yordamaktadır” ve “örgütsel dışlanma negatif duygulanımı anlamlı ve pozitif yönde yordamaktadır” şeklindeki hipotezleri de desteklenmiştir. Bulgular literatürle benzerlik göstermektedir (Anjum vd., 2022b; Ferris vd., 2008; Yıldırım & Akın, 2018; Zhang & Shi, 2017). Ayrıca bulgular, pozitif duygulanımın tükenmişliği anlamlı ve negatif yönde, negatif duygulanımın ise tükenmişliği anlamlı ve pozitif yönde yordadığını göstermektedir. Bu bulgular da literatürle benzerlik göstermektedir (Alarcon vd., 2009; Little vd., 2007; Nolen-Hoeksema, 1991).

Örgütsel dışlanma ve tükenmişlik arasındaki ilişkide pozitif ve negatif duygulanımın dolaylı etkileri de anlamlı bulunmuştur. Dolayısıyla çalışmanın örgütsel dışlanma ve tükenmişlik ilişkisinde pozitif ve negatif duygulanımın aracı rolü olduğuna ilişkin son hipotezi de desteklenmiştir. Bu çalışma bulgularından farklı olarak Williams vd. (2002), örgütsel dışlanmanın daha ziyade negatif duygulanımla ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Yıldırım ve Akın (2018) ise, bunu destekler şekilde, örgütsel dışlanma ve sinizm arasındaki ilişkide pozitif duygulanımın aracı role

sahip olmadığını, sadece negatif duygulanımın aracı rolü olduğunu tespit etmişlerdir. Ancak akademisyen örneklemini düşünülürken hem pozitif hem de negatif duygulanımın örgütsel dışlanma ve tükenmişlik ilişkisinde aracı role sahip olduğu görülmüştür.

Bu çalışma ile örgütsel dışlanma ve tükenmişlik ilişkisinde pozitif ve negatif duygulanımın rolü ilk kez test edilmiştir. Sonuçlar tükenmişliğin yönetiminde dışlanma unsurunun da göz önünde bulundurulması gerektiğine işaret etmektedir. Ayrıca, akademisyenlerin duygu durumlarının dışlanma ve tükenmişlik ilişkisinde önemi ortaya konmuştur. Duygusal Olaylar Teorisinden (Weiss & Cropanzano, 1996) hareketle, dışlandıklarını hisseden akademisyenlerin pozitif duygulanımları azalmakta ve negatif duygulanımları artmakta ve bu durum tükenmişliğe neden olmaktadır. Anjum vd. (2022a), örgütsel dışlanmanın önlenmesinde yöneticilerin önemli rolü olduğunu belirtmişlerdir. Olumsuz iş tutumlarının önüne geçebilmek adına, birim yöneticilerinin konuya ilişkin politika ve uygulamalarını birimleriyle paylaşmaları önemli görülmektedir. Ayrıca dışlanmanın olumsuz etkilerinden, çalışanların kendilerini nasıl koruyacaklarına ilişkin bilgilendirmelerin belirli aralıklarla yapılması gerekmektedir. Böylelikle, yönetimin konuya ilişkin hassasiyetinin ortaya konması, örgütsel dışlanmanın engellenmesine destek olabilecektir.

Çalışmanın birtakım kısıtlarından bahsedilebilir. Öncelikle araştırma sonuçları, bu çalışmadakilere benzer özelliklere sahip akademisyenlere genellenebilir. Verilerin kesitsel yöntemle elde edilmiş olması nedeniyle sonuçlar belirli bir zaman dilimindeki durumu yansıtmaktadır. Yapılacak boylamsal araştırmalarla örgütsel dışlanmanın akademisyenler üzerindeki uzun vadeli sonuçları ortaya konulabilir.

Örgütsel dışlanmanın akademide, sınırlı sayıda çalışmada ele alındığı ilgili yazında belirtilmiştir. Bu çalışmada örgütsel dışlanma olgusu tükenmişliğin öncülü olarak ele alınmıştır. Çalışma amacı doğrultusunda örgütsel dışlanma ve tükenmişlik değişkenleri akademisyenler üzerinde demografik özellikler ve kişilik özellikleri olmak üzere bireysel farklılıklar bakımından ele alınmıştır. Ayrıca örgütsel dışlanma ve tükenmişlik arasındaki ilişkide pozitif ve negatif duygulanımın aracı rolü ortaya konmuştur. Böylelikle akademisyen örneklemini üzerinden örgütsel dışlanma yazınına katkı sağlanmaya çalışılmıştır. İzleyen çalışmalarda, beş faktör kişilik modeli dışında, öz-yeterlik ve proaktif kişilik gibi kişilik özelliklerinin örgütsel dışlanma üzerindeki yordama düzeyleri test edilebilir. Ayrıca esneklik veya dayanıklılık gibi bilişsel faktörlerin örgütsel dışlanma ve tükenmişlik arasındaki aracı rolünün test edilmesi önerilebilir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı:	Yazarlar, araştırmaya katkı oranlarının aşağıdaki şekilde olduğunu beyan etmişlerdir: Hande Özgen: %70 (Modelin belirlenmesi, literatürün yazımı, analizlerin yapılması, sonuç ve tartışmanın yazımı) – İrem Özmen: %30 (Verilerin toplanması, metnin son okumasının yapılması).
Destek ve Teşekkür Beyanı:	Yazarlar, teşekkür beyanında bulunmamışlardır.
Çatışma Beyanı:	Yazarlar, kendileri ve üçüncü taraflar açısından herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan etmişlerdir.
Etik Kurul Raporu Gerekliliği Beyanı:	Yazarlar, çalışma için Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi'nde 08/12/2020 tarih ve 02 sayılı Etik Kurul Raporu alındığını beyan etmiştir.
Sorumlu Editörler:	Prof. Hatice Özutku, Afyon Kocatepe Üniversitesi Doç. Dr. Osman Uslu, Afyon Kocatepe Üniversitesi Arş. Gör. Aykut Güryel, Afyon Kocatepe Üniversitesi

Kaynakça/References

- Alarcon, G., Eschleman, K. J., & Bowling, N. A. (2009). Relationships between personality variables and burnout: A meta-analysis. *Work & Stress*, 23(3), 244-263. doi: 10.1080/02678370903282600
- Ang, S. Y., Dhaliwal, S. S., Ayre, T. C., Uthaman, T., Fong, K. Y., Tien, C. E., Zhou, H., & Della, P. (2016). Demographics and personality factors associated with burnout among nurses in a Singapore Tertiary Hospital. *BioMed Research International*, 2016(6960184). doi: 10.1155/2016/6960184
- Anjum, M. A., Liang, D., Ahmed, A., & Parvez, A. (2022a). Understanding how and when workplace ostracism jeopardizes work effort. *Management Decision*, 60(7), 1793-1812. doi: 10.1108/MD-02-2021-0195
- Anjum, M. A., Liang, D., Durrani, D. K., & Ahmed, A. (2022b). Workplace ostracism and discretionary work effort: A conditional process analysis. *Journal of Management & Organization*, 28(2), 226-243. doi:10.1017/jmo.2019.14
- Artar, M., Adıgüzel, Z., & Erdil, O. (2019). Örgütlerde yöneticiye duyulan güvenin, psikolojik sözleşme ihlali, örgütsel dışlanma ve iş tatmini arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 1417-1432. doi: 10.20491/isarder.2019.680
- Bakker, A. B., Van Der Zee, K. I., Lewig, K. A., & Dollard, M. F. (2006). The relationship between the big five personality factors and burnout: A study among volunteer counselors. *The Journal of Social Psychology*, 146(1), 31-50. doi: 10.3200/SOCP.146.1.31-50
- Basım, H. N., Çetin, F., & Tabak, A. (2009). Beş faktör kişilik özelliklerinin kişilerarası çatışma çözme yaklaşımlarıyla ilişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 24(63), 20-34.
- Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117(3), 497-529. doi: 10.1037/0033-2909.117.3.497
- Benet-Martinez, V., & John, O. P. (1998). Los cinco grandes across cultures and ethnic groups: Multitrait multimethod analyses of the big five in Spanish and English. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75(3), 729-750. doi: 10.1037/0022-3514.75.3.729
- Bruck, C. S., & Allen, T. D. (2003). The relationship between big five personality traits, negative affectivity, type A behavior, and work-family conflict. *Journal of Vocational Behavior*, 63, 457-472. doi:10.1016/S0001-8791(02)00040-4
- Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı İstatistik, Araştırma Deseni SPSS Uygulamaları ve Yorum*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Chen, Y., & Li, S. (2019). The relationship between workplace ostracism and sleep quality: A mediated moderation model. *Front. Psychol.*, 10(319). doi: 10.3389/fpsyg.2019.00319
- Choi, Y. (2019). The moderating effect of leader member exchange on the relationship between workplace ostracism and psychological distress. *Asia-Pacific Journal of Business Administration*, 11(2), 146-158. doi: 10.1108/APJBA-11-2018-0205
- Chung, Y. W. (2018). Workplace ostracism and workplace behaviors: A moderated mediation model of perceived stress and psychological empowerment. *Anxiety Stress Coping*, 31(3), 304-317. doi: 10.1080/10615806.2018.1424835
- Dargah, H. G., & Estalkhbijari, Z. P. (2012). The relationship between the big five personality factors and job burnout. *International Journal of Asian Social Science*, 2(11), 1842-1850.
- De Clercq, D., Haq, I. U., & Azeem, M. U. (2019). Workplace ostracism and job performance: Roles of self-efficacy and job level. *Personnel Review*, 48(1), 184-203. doi: 10.1108/PR-02-2017-0039
- Deniz, M. E., Arslan, C., Özyeşil, Z., & İzmirli, M. (2012). Öz-anlayış, yaşam doyumu, negatif ve pozitif duygu: Türk ve diğer ülke üniversite öğrencileri arasında bir karşılaştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(23), 428 - 446.
- Deniz, A. & Kaya, Ç. (2021). Çağrı merkezlerinde iş yükünün işte tükenmişlik duygusu üzerindeki etkisi. *Journal of Life Economics*. 8(1), 81-92. doi: 10.15637/jlecon.8.1.08
- Diener, E., & Emmons, R. A. (1984). The independence of positive and negative affect. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47(5), 1105-1117. doi: 10.1037/0022-3514.47.5.1105

- Diener, E., & Larsen, R. J. (1984). Temporal stability and cross-situational consistency of affective, behavioral, and cognitive responses. *Journal of Personality and Social Psychology*, 47(4), 871-883. doi: 10.1037/0022-3514.47.4.871
- Ergin, C. (1992). Doktor ve hemşirelerde tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin uyarlanması. *VII. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları El Kitabı*, Ankara, 143-154.
- Erkutlu, H., & Chafra, J. (2016). Impact of behavioral integrity on workplace ostracism- The moderating roles of narcissistic personality and psychological distance. *Journal of Applied Research in Higher Education*, 8(2), 222-237. doi: 10.1108/JARHE-01-2015-0007
- Fatima, T., Bilal, A. R., Imran, M. K., & Sarwar, A. (2021). Manifestations of workplace ostracism: an insight into academics' psychological well-being. *South Asian Journal of Business Studies*, doi: 10.1108/SAJBS-03-2019-0053
- Ferris, D. L., Brown, D. J., Berry, J. W., & Lian, H. (2008). The development and validation of the workplace ostracism scale. *Journal of Applied Psychology*, 93(6), 1348-1366. doi: 10.1037/a0012743
- Gençöz, T. (2000). Pozitif ve negatif duygu ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 15(46), 19-26.
- Gholipour, A., Kalali, N. S., Anvari, M. R. A., & Yazdani, H.R. (2011). Investigation of the effects of the big five personality traits on job burnout: Survey in an Iranian hospital. *International Conference on Economics and Finance Research (ICEFR 2011)*, 4, 180-187.
- Grandey, A. A., & Cropanzano, R. (1999). The conservation of resources model applied to work – family conflict and strain. *Journal of Vocational Behavior*, 54(2), 350-370. doi: 10.1006/jvbe.1998.1666
- Gürsel, Ö. (2018). *Örgütsel sessizlik ve sinizm ilişkisinde örgütsel dışlanmanın aracılık rolü: belediye çalışanları üzerine bir inceleme.* (Yayımlanmamış doktora tezi). Sakarya Üniversitesi İşletme Enstitüsü, Sakarya.
- Güzel, H. Ç., & Altındağ, Ö. (2017). Hastane çalışanlarında tükenmişlik sendromunun bel ağrısı, boyun ağrısı, ruhsal durum ve yaşam kalitesi ile ilişkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 36-45.
- Halbesleben, J. R. B., & Buckley, M. R. (2004). Burnout in organizational life. *Journal of Management*, 30(6), 859-879. doi: 10.1016/j.jm.2004.06.004
- Halis, M., & Demirel, Y. (2016). Sosyal desteğin örgütsel soyutlama (dışlanma) üzerine etkisi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 318-335.
- Haque, A., & Aslam, M. S. (2011). The influence of demographics on job burnout. *Far East Journal of Psychology and Business*, 4(2), 57-72.
- Harvey, M., Moeller, M., Kiessling, T., & Dabic, M. (2019). Ostracism in the workplace: 'Being voted off the island'. *Organizational Dynamics*, 48(4), 100675. doi: 10.1016/j.orgdyn.2018.08.006
- Hayes, A. F. (2018). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis*. Guilford Press.
- Hitlan, R. T., & Noel, J. (2009). The influence of workplace exclusion and personality on counterproductive work behaviours: An interactionist perspective. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 18(4), 477-502. doi: 10.1080/13594320903025028
- Howard, M. C., Cogswell, J. E., & Smith, M. B. (2020). The antecedents and outcomes of workplace ostracism: A meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*, 105(6), 577-596. doi: 10.1037/apl0000453
- İzci, Ç. (2018). Akademik kurumlarda örgütsel adalet ve dışlanma ilişkisi: Araştırma görevlileri üzerine bir araştırma. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 177-194. doi: 10.26468/trakyasobed.502209
- Jex, S. M., & Spector, P. E. (1996). The impact of negative affectivity on stressor-strain relations: A replication and extension. *Work & Stress*, 10(1), 36-45. doi: 10.1080/02678379608256783
- Jiang, H., Jiang, X., Sun, P., & Li, X. (2021). Coping with workplace ostracism: the roles of emotional exhaustion and resilience in deviant behavior. *Management Decision*, 59(2), 358-371. doi: 10.1108/MD-06-2019-0848
- Karabey, C. N. (2014). *İşyerinde Dışlanma*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Karadağ E., & Polat G., (2021). Yükseköğretimde örgütsel güç kaynakları ve akademik dışlanmışlık ilişkisi üzerine bir araştırma. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi/Journal of Higher Education and Science*, 11(2), 360-366. doi: 10.5961/jhes.2021.455

- Karim, D. N., Majid, A. H. A., Omar, K., & Aburumman, O. J. (2021). The mediating effect of interpersonal distrust on the relationship between perceived organizational politics and workplace ostracism in higher education institutions. *Heliyon*, 7(6), e07280. doi: 10.1016/j.heliyon.2021.e07280
- Kaya, Ç., Ataman, G., & Yener Aydın, B. (2017). Workplace ostracism and work engagement: The moderating role of neuroticism. *International Journal of Business and Management*, V(2), 17-28. doi: 10.20472/BM.2017.5.2.002
- Keshf, Z., & Anjum, A. (2020). Ostracism, personality and workplace deviant behaviours in employees of private organization. *Journal of Behavioural Sciences*, 30(1), 4-24.
- Kim, H. J., Shin, K. H., & Swanger, N. (2009). Burnout and engagement: A comparative analysis using the big five personality dimensions. *International Journal of Hospitality Management*, 28(1), 96-104. doi:10.1016/j.ijhm.2008.06.001
- Kılıç, S. (2016). Cronbach'ın alfa güvenirlik katsayısı. *Journal of Mood Disorders*, 6(1), 47-48. doi: 10.5455/jmood.20160307122823
- Lee, R. T., & Ashforth, B. E. (1996). A meta-analytic examination of the correlates of the three dimensions of job burnout. *Journal of Applied Psychology*, 81(2), 123-133. doi: 10.1037/0021-9010.81.2.123
- Leung, A. S. M., Wu, L. Z., Chen, Y. Y., & Young, M. N. (2011). The impact of workplace ostracism in service organizations. *International Journal of Hospitality Management*, 30(4), 836-844. doi: 10.1016/j.ijhm.2011.01.004
- Li, M., Xu, X., & Kwan, H. K. (2021). Consequences of workplace ostracism: A meta-analytic review. *Frontiers in Psychology*, 12, 641302. doi: 10.3389/fpsyg.2021.641302
- Little, L. M., Simmons, B. L., & Nelson, D. L. (2007). Health among leaders: Positive and negative affect, engagement and burnout, forgiveness and revenge. *Journal of Management Studies*, 44(2), 243-260.
- Liu, F., Liu, D., Zhang, J., & Ma, J. (2019). The relationship between being envied and workplace ostracism: The moderating role of neuroticism and the need to belong. *Personality and Individual Differences*, 147(1), 223-228. doi: 10.1016/j.paid.2019.04.040
- Mao, Y., Liu, Y., Jiang, C., & Zhang, I. D. (2018). Why am I ostracized and how would I react?—A review of workplace ostracism research. *Asia Pacific Journal of Management*, 35(3), 745-767. doi: 10.1007/s10490-017-9538-8
- Maslach, C., & Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of Occupational Behavior*, 2, 99-113.
- Maslach, C., Schaufeli, W. B., & Leiter, M. P. (2001). Job burnout. *Annual Review of Psychology*, 52, 397-422.
- Morgan, B., & de Bruin, K. (2010). The relationship between the big five personality traits and burnout in South African university students. *South African Journal of Psychology*, 40(2), 182-191. doi:10.1177/008124631004000208
- Naz, S., Li, P., Khan, S., & Khan, H. S. (2017). Comparative analytical study of teachers' personality type (a and b) to study the consequences of ostracism. *International Journal of Scientific Research in Science, Engineering and Technology*, 3, 488-502.
- Nolen-Hoeksema, S. (1991). Responses to depression and their effects on the duration of depressive episodes. *Journal of Abnormal Psychology*, 100(4), 569-582. doi:10.1037/0021-843X.100.4.569
- Peker, M., Meşe, G., & Cem Ersoy, N. (2021). Örtük Duygulanım Testi'nin Türkiye örneklemlerindeki psikometrik özelliklerinin değerlendirilmesi. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 32(1), 43-50. doi: 10.5080/u23558
- Qian, J., Yang, F., Wang, B., Huang, C., & Song, B. (2019). When workplace ostracism leads to burnout: the roles of job self-determination and future time orientation. *The International Journal of Human Resource Management*, 30(17), 2465-2481, doi: 10.1080/09585192.2017.1326395
- Roccas, S., Sagiv, L., Schwartz, S. H., & Knafo, A. (2002). The big five personality factors and personal values. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28(6), 789-801. doi: 10.1177/0146167202289008
- Sameer, S. K., & Priyadarshi, P. (2020). Role of big five personality traits in regulatory-focused job crafting. *South Asian Journal of Business Studies*, 10(3), 377-395. doi: 10.1108/SAJBS-03-2020-0060

- Samo, A., H., Khan, S., Ali, N., & Ali, S. (2019). The impact of workplace ostracism on stress and employee engagement. *Journal of Business Research-Turk*, 11(4), 3471-3484. doi: 10.20491/isarder.2019.822
- Schaufeli, W. B., & Taris, T. W. (2005). The conceptualization and measurement of burnout: Common ground and worlds apart. *Work & Stress*, 19(3), 256-262.
- Schepman, S. B., & Zarate, M. A. (2008). The relationship between burnout, negative affectivity and organizational citizenship behavior for human services employees. *International Journal of Humanities and Social Sciences*, 2(4), 437-442.
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive. *Goodness-of-Fit Measures of Psychological Research Online*, 8(2), 23-74.
- Scott, K. D. (2007). *The development and test of an exchange-based model of interpersonal workplace exclusion*. (Unpublished doctoral dissertation), The Graduate School University of Kentucky.
- Sharma, N., & Dhar, R. L. (2022). From curse to cure of workplace ostracism: A systematic review and future research agenda. *Human Resource Management Review*, 32(3), 100836. doi: 10.1016/j.hrmmr.2021.100836
- Singh, L. B., & Srivastava, S. (2021). Linking workplace ostracism to turnover intention: A moderated mediation approach. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 46, 244-256 doi: 10.1016/j.jhtm.2020.12.012
- Soybalı, H. H., & Pelit, O. (2018). Örgütsel dışlanmanın işten ayrılma niyetine etkisi: Afyonkarahisar'daki beş yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(3), 225-249. doi: 10.32709/akusosbil.468636
- Soybalı, H. H., & Pelit, O. (2019). Otel işgörenlerinin örgütsel dışlanma algılarının örgütsel sinizm düzeylerine etkisi: Beş yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 1225-1246. doi: 10.20491/isarder.2019.667
- Sümer, N., & Sümer, H. C. (2005). Beş faktör kişilik özellikleri ölçeği. Yayınlanmamış Araştırma.
- Şeker, M. B., & Özgen, H. (2022). Beş faktör ve proaktif kişilik özelliklerinin iş becerikliliği üzerindeki etkileri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 642-656. doi: 10.33206/mjss.975318
- Şıklar, E., & Tunalı, D. (2012). Çalışanların tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi: Eskişehir örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 75-84.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2001). *Using Multivariate Statistics*. Fourth Edition. Needham Heights, MA: Allyn & Bacon.
- Thompson, M. J., Carlson, D. S., Kacmar, K. M., & Vogel, R. M. (2020). The cost of being ignored: Emotional exhaustion in the work and family domains. *Journal of Applied Psychology*, 105(2), 186 –195. doi: 10.1037/apl0000433
- Uslu, O. (2021). 'Being alone is more painful than getting hurt': The moderating role of workplace loneliness in the association between workplace ostracism and job performance. *Central European Business Review*, 10(1), 19-38. doi: 10.18267/j.cebr.257
- Uysal, H. T. (2019). Örgütsel dışlanmanın çalışanlarda sinizm gelişimine etkisi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 319–326. doi: 10.18506/anemon.418868
- Vui-Yee, K., & Yen-Hwa, T. (2020). When does ostracism lead to turnover intention? The moderated mediation model of job stress and job autonomy. *IIMB Management Review*, 32(3), 238-248. doi: 10.1016/j.iimb.2019.10.007
- Wang, Z., & Li, G. (2018). You don't actually want to get closer to the star: How LMX leads to workplace ostracism. *Frontiers of Business Research in China*, 12(1). doi: 10.1186/s11782-017-0023-5
- Watson, D., Clark, L. A., & Tellegen, A. (1988). Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(6), 1063–1070. doi: 10.1037/0022-3514.54.6.1063
- Wayne, J. H., Musisca, N., & Fleeson, W. (2004). Considering the role of personality in the work-family experience: Relationships of the big five to work-family conflict and facilitation. *Journal of Vocational Behavior*, 64(1), 108–130. doi: 10.1016/S0001-8791(03)00035-6

- Weiss, H. M., & Cropanzano, R. (1996). Affective Events Theory: A theoretical discussion of the structure, causes and consequences of affective experiences at work. In S. Barry, & L. L. Cummings (Eds.), *Research in Organizational Behavior* (pp. 1–74). JAI Press.
- Williams, K. D. (2001). *Ostracism: The Power of Silence*. New York: Guilford Press.
- Williams, K. D. (2007). Ostracism. *Annual Review of Psychology*, 58, 425–452.
- Williams, K. D., Govan, C. L., Croker, V., Tynan, D., Cruickshank, M., & Lam, A. (2002). Investigations into differences between social and cyberostracism. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 6(1), 65–77. doi:10.1037/1089-2699.6.1.65
- Williams, K. D., & Nida, S. A. (2011). Ostracism: Consequences and coping. *Current Directions in Psychological Science*, 20(2), 71–75. doi: 10.1177/0963721411402480
- Wu, L. Z., Yim, F. H., Kwan, H. K., & Zhang, X. (2012). Coping with workplace ostracism: The roles of ingratiation and political skill in employee psychological distress. *Journal of Management Studies*, 49(1), 178–199. doi: 10.1111/j.1467-6486.2011.01017.x
- Yao, L., Ayub, A., Ishaq, M., Arif, S., Fatima, T., & Sohail, H. M. (2022). Workplace ostracism and employee silence in service organizations: The moderating role of negative reciprocity beliefs. *International Journal of Manpower*, 43(6), 1378-1404. doi: 10.1108/IJM-04-2021-0261
- Yıldırım, E., & Akın, M. (2018). Örgütlerde dışlanma, sinizm ve pozitif-negatif duygusallık arasındaki ilişkiler: Pozitif ve negatif duygusallığın aracılık rolü. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(2), 427-449. doi: 10.17130/ijmeb.2018239941
- Yoldaş, A., Kılıç, B., & Karaman B. (2020). Örgütsel dışlanmanın iş performansı ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23(2), 479-496. doi: 10.29249/selcuksbmyd.683115
- Zawadzka, A. S., Kościelniak, M., & Zalewska, A. M. (2018). The big five and burnout among teachers: the moderating and mediating role of self-efficacy. *Polish Psychological Bulletin*, 49(2), 149–157. doi: 10.24425/119482
- Zhang, X., & Dai, L. (2015). The relationship between neuroticism and experience of workplace ostracism in new employees. *Open Journal of Social Sciences*, 3, 80-87. doi: 10.4236/jss.2015.32011
- Zhang, S., & Shi, Q. (2017). The relationship between subjective well-being and workplace ostracism- The moderating role of emotional intelligence. *Journal of Organizational Change Management*, 30(6), 978-988. doi: 10.1108/JOCM-07-2016-0139
- Zhao, H., Peng, Z., & Sheard, G. (2013). Workplace ostracism and hospitality employees' counterproductive work behaviors: The joint moderating effects of proactive personality and political skill. *International Journal of Hospitality Management*, 33, 219-227. doi: 10.1016/j.ijhm.2012.08.006
- Zheng, X., Yang, J., Ngo, H.-Y., Liu, X.-Y., & Jiao, W. (2016). Workplace ostracism and its negative outcomes: Psychological capital as a moderator. *Journal of Personnel Psychology*, 15(4), 143–151. doi: 10.1027/1866-5888/a000147
- Zimmerman C. A., Carter-Sowell, A. R., & Xu, X. (2016). Examining workplace ostracism experiences in academia: Understanding how differences in the faculty ranks influence inclusive climates on campus. *Frontiers in Psychology*, 7(753). doi: 10.3389/fpsyg.2016.00753

Avrupa uyum politikasında uygulanan ortaklık ilkesinin bölgesel ve yerel yönetimlerin paydaşlığı üzerinden incelenmesi

Sorumlu Yazar/
Corresponding Author:

Rukiye Mehtap Özlu

Doç. Dr.

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

mehtap.dolek@gop.edu.tr

0000-0002-7505-4586

Öz

Avrupa ekonomik, sosyal ve bölgesel uyum politikası ya da Avrupa Birliği bölgesel politikası olarak bilinen Avrupa uyum politikası; Avrupa Birliği'nde ekonomik, siyasi ve sosyal birlik kurma düşüncesinin en temel araçlarından biridir. Bu politika, Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma'nın Ekonomik, Sosyal ve Yersel Uyum başlığında düzenlenmektedir. Bu düzenlemeye göre Birlik, çeşitli bölgelerin kalkınma düzeyleri arasındaki farkı ve bölgelerin geri kalmışlığını azaltmayı hedeflemektedir. Çalışmada; Avrupa uyum politikasında uygulanan ortaklık ilkesi, bölgesel ve yerel yönetimlerin paydaşlığı bağlamında incelenmiştir. Bölgesel ve yerel yönetimlerin Avrupa uyum politikasının uygulanmasında üstlendiği rolün izah edilmesi çalışmanın amacını oluşturmuştur. Bu bağlamda çalışmada, birincil hukuki kaynaklar ile Avrupa Birliği kurum ve organları tarafından son dönemde hazırlanan rapor ve çalışmaların bir sentezi yapılmıştır. Çalışmada; öncelikli olarak uyum politikasının tarihi gelişimi, ortaklık ilkesi özelinde kısaca incelendikten sonra Avrupa Birliği hukukunda ortaklık ilkesi düzenlemeleri değerlendirilmiştir. Ardından Avrupa uyum politikası yönetim aşamalarında bölgesel ve yerel yönetimlerin üstlendiği görev ve sorumluluk izah edilmiştir.

Anahtar Kelimeler:

Avrupa Ekonomik, Sosyal ve Bölgesel Uyum Politikası, Avrupa Uyum Politikası, Avrupa Birliği Bölgesel Politikası, Ortaklık İlkesi, Bölgesel ve Yerel Yönetimler

JEL Kodları:

R58, K33, K39.

An analysis of the partnership principle in European cohesion policy within partnership of the regional and local governments

Abstract

European cohesion policy, also known as European economic, social, and regional cohesion policy, European regional policy, or European Union regional policy, is one of the most fundamental strategies for achieving economic, political, and social unification in Europe. The Treaty on the Functioning of the European Union contains rules governing this policy under the title of Economic, Social, and Territorial Cohesion. In accordance with this regulation, the Union seeks to decrease regional backwardness and the disparity between their degrees of development. In this study, the role of regional and local governments as stakeholders in the partnership principle applied in the European Cohesion Policy is examined. The purpose of this study is to clarify how local and regional governments contribute to the execution of European cohesion policy. In this regard, the study attempts to synthesize current reports and studies produced by EU institutions and bodies as well as primary legal sources relevant to this situation. The legislation based on the partnership principle under EU law is evaluated after an analysis of the historical evolution of cohesion policy in terms of the partnership concept. The role of regional and local governments, as well as their responsibilities during the cohesion policy management stages, are then explained.

Keywords:

European Economic, Social and Territorial Cohesion Policy, European Cohesion Policy, European Union Regional Policy, Partnership, Regional and Local Governments

JEL Codes:

R58, K33, K39.

Extended Summary

This study examines that the partnership principles and multi-level governance are critical components of Cohesion Policy. According to the partnership principle, EU regulations for Cohesion Policy require the participation of public authorities at the national, regional, and local levels, as well as economic and social partners and bodies representing civil society. In this study, the role of regional and local governments as stakeholders in the partnership principle applied in the European Cohesion Policy is examined. This study aims to clarify how local and regional governments contribute to the execution of European cohesion policy. To synthesize current reports and studies produced by EU institutions and bodies as well as primary legal sources relevant to this situation. The legislation based on the partnership principle under EU law are evaluated after an analysis of the historical evolution of cohesion policy in terms of the partnership concept. The role of regional and local governments, as well as their responsibilities during the cohesion policy management stages, are then explained. In this study, it is noticed that the role and responsibility of the regional and local governments within the Cohesion Policy are determined by the constitutional and institutional framework of their states. Besides, the European Union law does not privilege the role of the regional and local governments to non-governmental organizations or any private legal entities in the Cohesion policy. For these reasons, their role and responsibility within Cohesion Policy differ from member state to state, program to program. Thus, the role of local governments in cohesion policy becomes unclear. Then, all the operation being prepared through extensive processes of consultation and assessment at the subnational, national, and international levels. The type and quantity of partners involved in operational program management and implementation is also influenced by the thematic concentration. The collaboration requirement is respected and consistently applied across all policy phases in the operational program. But the main operational program decision-makers frequently just formally involve non-state partners.

Recommendations given to the European Parliament, the European Commission, the European institutions which are trying to eliminate the default of the management of this policy are analyzed in this study. The key point of all recommendations is to encourage multi-level governance within the Cohesion Policy. European Institutions provide additional technical assistance to operational program authorities in order to encourage cooperation by encouraging training and sharing best practices. The European Institutions need to make sure that enough time is allocated for an early engagement with all partners and stakeholders, particularly at the beginning of a new programming term. They also should encourage the increase of transparency and accountability in partnership operations. The contributions of the various partners and the division of tasks should be visible and clear to avoid responsibility shifting.

In addition, special recommendations are also presented to increase the role of regional and local governments in cohesion policy. It should be noted that regional authorities are designated as the management authorities for all regional programs. The European Union law should increase regional authorities' involvement and influence in the implementation and management of operational programs, rather than limiting it to programming. Furthermore, European Union law should improve communication between Member States, the managing authority, intermediate bodies, and regional authorities.

Giriş

Avrupa ekonomik, sosyal ve bölgesel uyum politikası ya da Avrupa Birliği bölgesel politikası olarak bilinen Avrupa uyum politikası; Avrupa Birliği (AB) bünyesinde ekonomik, siyasi ve sosyal birlik kurma düşüncesinin en temel araçlarından biridir.

Avrupa uyum politikasının genel çerçevesi, Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma'nın (ABİHA) Ekonomik, Sosyal ve Yersel Uyum başlığında düzenlenmektedir. ABİHA'nın 174. maddesine göre AB, çeşitli bölgelerin kalkınma düzeyleri arasındaki farkı ve bölgelerin geri kalmışlığını azaltmayı hedeflemektedir. Uyumlu kalkınmayı teşvik etmek amacıyla AB; ekonomik, sosyal ve bölgesel uyumu güçlendirmeye yönelik projeler oluşturmaktadır. Hatta Avrupa entegrasyon sürecinde yaşanan gerilemeye, uyum politikasının ilaç olacağı düşünülmektedir (Zimakov ve Popov, 2021, p.148; Borz, Branderburg ve Mendez, 2022).

AB bünyesinde bölgesel farklılıkların bertaraf edilmesi için Birlik, Avrupa Yatırım Bankası ve mevcut diğer mali araçlar yanında özellikle Avrupa uyum politikasının finansmanından kaynaklanan fonları kullanarak üye hatta aday ülkeleri desteklemektedir. Bu bakımdan Avrupa uyum politikası, üye ülkeler için önemli olduğu kadar aday ülkeler için de üyelik öncesi uyum sürecinde ilerleme kaydedilmesi gereken başlıklardan biri olmaktadır (Eryılmaz ve Tuncer, 2013, s.165).

AB mali yardımlarından faydalanan devletlerde kalkınma farklarının giderek azalması, uyum politikasının başarısını göstermektedir (Efe, Kemahlı ve Demirci, 2018, s.115). Avrupa uyum politikası, Birlik bütçesinin ikinci büyük kalemini oluşturduğundan başarısı yadsınmamaktadır. Buna rağmen Avrupa Komisyonu, uyum politikasını değerlendirdiği 8. Raporda bölgeler arası eşitsizliklerin devam ettiğini kabul etmektedir (Avrupa Komisyonu, 2022).

Avrupa Birliği Antlaşması'nın (ABA) 5§4. maddesinde düzenlenen orantılılık ve 5§3. maddesinde düzenlenen subsidiarite ilkeleri uyarınca AB, uyum politikası kapsamında üye ülkeler yanında bölgesel ve yerel yönetimler ile her türlü sivil toplum kuruluşu ve özel sektörden temsilcilerle ortaklıklar geliştirmektedir. Ortaklık ilkesi; Avrupa uyum politikasının yönetiminde programlama, eklenme ve yoğunlaşma ilkelerinin yanında yer alan temel ilkelerden birini oluşturmaktadır. Bu ilkenin uygulanması neticesinde Avrupa uyum politikasının yönetiminde, merkezi olmayan bir organizasyon modeli geliştirilmeye çalışılmaktadır (Piattoni, 2016, p.63). Bu model, çok düzlemli yönetim olarak nitelendirilmektedir.

Uyum politikasının yönetimi; programlama, uygulama, kontrol ve değerlendirme aşamalarından oluşmakta olup bu süreçlerin her birine ortakların katılımı, politikanın başarısının artmasına katkı sağlamaktadır. Programlama aşamasında; ortakların katılımı, bilgi, uzmanlık ve farklı bakış açılarının paylaşılmasına yardımcı olmakta ve daha şeffaf bir süreç sağlamaktadır. Uygulama aşamasında; ortakların katılımı, farklı yönetim seviyeleri arasında daha iyi koordinasyonun oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Ortaklık ilkesi temelinde kurulan paydaşlıklar sayesinde hedefleri net şekilde belirlenmiş daha yenilikçi projeler oluşturulmaktadır; uygulama ve çıktılar, daha iyi izlenmekte ve değerlendirilmektedir. Ayrıca projelerin sonuçlarına ilişkin bilgiler daha geniş kitlelere ulaşmaktadır.

Birleşmiş bir Avrupa için gelişmişlik farklarının giderilmesi gereği, özellikle bölgesel ve yerel yönetimlerin Avrupa uyum politikasında görev almasını zorunlu kılmaktadır. Zira uyum politikası, Avrupa Komisyonunun doğrudan kontrolü altında, bölgesel veya yerel yönetimlerin ortaklıklarına bağlı olarak uygulanabilen üye devletler tarafından önerilen bölgesel kalkınma programlarını finanse etmektedir.

2021-2027 döneminde; mali kaynaklardan faydalanmak için 2007-2014 döneminde belirlenen ortaklık, cinsiyet eşitliğinin teşvik edilmesi, ayrımcılık yapmama, sürdürülebilir kalkınma, AB ve ulusal mevzuata uygunluk gibi ilkelere ek olarak çok düzlemli yönetim ilkesi eklenmiştir (Antonescu, 2020, p.4). Avrupa uyum politikası yönetim modelinin en temel bileşeni, bölgesel ve yerel yönetimler olduğundan bu yönetsel birimlerin ortaklığının iyi anlaşılması gerekmektedir. Söz konusu bu gerekliliğin giderilmesi için bu çalışma kaleme alınmıştır. Çalışmada; Avrupa uyum politikasında uygulanan ortaklık ilkesi, bölgesel ve yerel yönetimler ölçeğinde incelenmektedir. Nitekim Avrupa uyum politikası, iç pazar oluşturma sürecinin yol açtığı bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmak için fonlar aracılığıyla girişimlerde bulunmasına rağmen çok uzun bir süre boyunca bölgesel ve yerel yönetimler, AB hukuku ve politikaları tarafından göz ardı edilmiş hatta yok sayılmıştır (Priollaud, 2007, p.6). Bununla birlikte uyum politikasının öznesini bölgeler oluşturduğundan çalışmada, Avrupa uyum politikasında uygulanan ortaklık ilkesi bölgesel ve yerel yönetimlerin ortaklığı bağlamında incelenmektedir. Çalışmanın amacı, birincil hukuki kaynaklar ile AB kurum ve organları tarafından hazırlanan rapor ve çalışmaların bir sentezini ortaya koyarak Avrupa uyum politikasında bölgesel ve yerel yönetimlerin yerini ve önemini göstermektir. Bu bağlamda çalışmada, öncelikli olarak uyum politikasının tarihi gelişimi, ortaklık ilkesi özelinde kısaca incelendikten sonra AB hukukunda ortaklık ilkesi düzenlemeleri değerlendirilmektedir. Ardından

çalışmada, bölgesel ve yerel yönetimlerin uyum politikası yönetim aşamalarında aldığı rol ve yüklediği sorumluluk izah edilmektedir.

1. Avrupa Uyum Politikasında Ortaklık İlkesinin Yeri

9 Mayıs 1950 tarihli Robert Schuman Deklarasyonu'nda, birleşmiş bir Avrupa'nın bir anda tek bir plan çerçevesinde kurulmayacağı vurgulanarak Avrupa'nın fiili dayanışma yaratan somut başarılarla kurulacağı belirtilmektedir. Bu dayanışma fikrine binaen Avrupa uyum politikası ile bu politikanın programlanması ve uygulanmasında kilit öneme sahip olan ortaklık ilkesi, kademeli olarak oluşturulmuştur.

1.1. Avrupa Uyum Politikasının Kurulması ve Ortaklık İlkesi

Avrupa Topluluklarının kurulma aşamasında, uyum politikasına yer verilmediği görülmektedir. 1-3 Haziran 1955 tarihli Messina Konferansı'nda Avrupa'da, "bölgesel sorunların" varlığı kabul edilmesine rağmen 1957 Roma Antlaşması'nda bölgesel politikaya çok kısıtlı bir şekilde yer verilmiştir (Manzella ve Mendez, 2009, p.4). Roma Antlaşması'nın önsözünde, Antlaşma'ya imza atanlar tarafından bölgeler arasında var olan farklılıkları ve daha az tercih edilen bölgelerin geri kalmışlığını azaltma hedeflerinin paylaşıldığı düzenlenmektedir. Antlaşma'nın 2. maddesinde Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, ekonomik faaliyetlerin uyumlu bir şekilde gelişmesini sağlamakla ve sürekli ve dengeli bir genişlemeyi teşvik etmekle görevlendirilmiştir. Bununla birlikte Antlaşma'nın genelinde, bölgesel problemler; tarım, ulaştırma ve devlet yardımı gibi belirli sektörel politikalara ilişkin bir dizi hüküm aracılığıyla dolaylı şekilde ele alınmıştır. Antlaşma'da düzenlenen amaçların gerçekleştirilmesi, istihdamın artırılarak üye devlet vatandaşlarının yaşam standartlarının iyileştirilmesi için 1958'de Avrupa Sosyal Fonu ve Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu olmak üzere iki sektörel fon oluşturulmuştur.

Art arda yaşanan gelişmeler neticesinde Topluluk bünyesinde bölgeler arası gelişmişlik farkları daha görünür hale geldiğinden bölgesel politika oluşturma isteği, 1960'ların sonunda ortaya çıkmıştır. 1972 Paris Zirvesi Sonuç Bildirgesi'nde Topluluk içerisindeki bölgesel dengesizlikleri azaltmak ve ekonomik ve parasal birliğin kurulmasını desteklemek amacıyla 31 Aralık 1973 tarihinden önce bölgesel kalkınma fonunun kurulması talep edilmiştir (Europa, 2022a). Buna binaen birkaç yıllık gecikmeyle de olsa 1975 yılında, Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ERDF) oluşturularak henüz anlaşmalarda yer almayan bölgesel politikaya mali kaynak ayrılmıştır.

Jacques Delors başkanlığındaki Avrupa Komisyonunun girişimiyle, ekonomik ve sosyal uyum politikası, nihayet 1986 tarihli Avrupa Tek Senedi'nde başka bir deyişle Avrupa Toplulukları kurucu antlaşmalarında düzenlenmiştir. Avrupa Tek Senedi'nin 130. maddesine göre üye devletler, Topluluğun tamamının uyumlu gelişimini teşvik etmek amacıyla ekonomik ve sosyal bütünlüğü güçlendirecektir. Bunun yanında Topluluk, özellikle bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını ve geri kalmış bölgelerin geri kalmışlığını azaltmayı amaçlamıştır. Böylece yapılandırılmış bir dayanışma politikası kurularak bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmak için Topluluk ve üye devletler olmak üzere iki düzeyli iş birlikleri geliştirileceği düzenlenmiştir. Bu dönemde Yunanistan'ın 1981'de; İspanya ve Portekiz'in 1986'da Avrupa Topluluklarına katılımı sonucunda yapısal fonlar, yoksul ve daha az gelişmiş bölgelerin desteklenmesi için yerel ortakların katılımının sağlanması temeline dayandırılmıştır (Antonescu, 2020, s.3).

"Delors Paketi I" ya da "1988 Reformu" olarak bilinen düzenleme neticesinde ortaklık ilkesi, uyum politikasının dört temel köşe taşı ilkelerinden biri haline gelmiştir. Bu Reform, özellikle ortaklık ilkesi bağlamında *çok düzeyli yönetim* modelini öngörmüştür (Mark, 1993; Marks, Hooghe ve Blank, 1996; Hooghe, 1996). Model, devlet merkezli karar ve politika oluşturma süreçlerinin aksine; karar alma mekanizmasının AB, üye devletler ile bölgesel ve yerel yönetimler arasında daha fazla paylaşıldığı bir süreç çerçevesinde tanımlanmıştır.

Bölgesel ve yerel yönetimlerin öneminin Topluluk bünyesinde fark edilmesi sonucunda bu yönetsel birimlerin taleplerini karşılamak üzere 1992'de Maastricht Antlaşması ile iki temel düzenleme yapılmıştır. Bir yandan Avrupa Bölgeler Komitesi kurulmuştur diğer yandan Antlaşma'nın 130. maddesi, "ekonomik ve sosyal uyum" başlığıyla düzenlenmiştir. Böylece bölgesel ve yerel yönetimler; üye devlet ve Avrupa Birliği'nin yanında devlet-altı düzeyi temsil eden yönetim düzeyi olarak kabul edilmiştir. Komisyon; bölgesel ve yerel yönetimlerin taleplerini görmezden gelemediği gibi bu yönetimlere, yeni yetki ve sorumluluklar vermiştir. Ayrıca bu dönemde ana ilkelere dokunulmadan ortaklık ilkesinin kapsamı genişletilmiştir (Bachtler ve Michie, 1993).

"1993 Reformu diye" adlandırılan 2081/93 sayılı Tüzük ile uyum politikasında önemli güncellemeler yapılmıştır. 1993 Reformuyla, görev alan ortaklar arasına; devlet-altı yönetimler yanında ekonomik ve sosyal ortaklar da eklenmiştir. Bu düzenleme vasıtasıyla şeffaflığı teşvik etmek, fon tahsis prosedürlerini basitleştirmek ve subsidiarite ilkesi temelinde Avrupa Komisyonu ile merkezi, bölgesel ve yerel yönetimlerin rollerini belirlemek için yeni önlemler oluşturulması teşvik edilmiştir (Brunazzo, 2016, p.25). 1993 Reformuyla AB ile üye devlet kurum ve kuruluşları hatta ekonomik ve sosyal kurumlar arasında oluşturulacak ortaklıklar, hazırlık ve finansmanın yanı sıra *ex-ante* değerlendirme, izleme ve operasyonların *ex-post* değerlendirme süreçlerini

kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. Bununla beraber Reformla, ortaklıkların üye ülkelerin kurumsal, yasal ve mali yapılarıyla uyum içinde yürütülmesi gereği düzenlenmiştir.

1997 Amsterdam ve 2001 Nice Antlaşmaları, uyum politikası konusunda herhangi yeni bir düzenleme getirmemiştir. Bununla birlikte “1999 Reformu” diye adlandırılan 1260/99 sayılı Tüzük ile uyum politikasında birtakım değişiklikler yapılmıştır. Buna göre devletlerin; ulusal, bölgesel, yerel veya diğer düzeylerdeki ortakları belirlerken ulusal kurallar ve uygulamalara uygun şekilde kararlar alarak kadın-erkek eşitliği ile çevre koruma ve iyileştirme ihtiyacının entegrasyonu yoluyla sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etme ihtiyacını dikkate alma gerekliliği belirlenmiştir (1260/99 sayılı Tüzük, 1999).

1083/2006 sayılı Tüzük, “2006 Reformu” olarak bilinmekte olup bu Reformla, programlama dönemi için belirlenen operasyonel ilkeler, bazı uyarlamalara dayanarak yeniden tanımlanmıştır. Ortaklık ilkesinin kapsamı, kadın ve erkek eşitliğini teşvik etmekten ve çevreden sorumlu her türlü sivil toplum kuruluşlarını, yapısal fonların kullanım süreçlerinde değerlendirme aşaması da dahil tüm aşamalara katılım sağlayacak kapsamda genişletecek şekilde yeniden düzenlenmiştir (1083/2006 sayılı Tüzük, 2006).

1.2. Avrupa Uyum Politikasının Bölgesel Boyutu ve Ortaklık İlkesi

Avrupa Topluluğunu Kuran Antlaşma'nın XVII. başlığı, “ekonomik ve sosyal uyum” iken 2007 Lizbon Antlaşması ile düzenlenen ABİHA'nın XVIII. başlığı (madde 174 ve devamı), “sosyal, ekonomik ve bölgesel uyum” olarak değiştirilmiştir. Bu değişiklikle Lizbon Antlaşması; uyum politikasının bölgesel boyutunu ön plana çıkarmıştır. Zira 2004'te Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Letonya, Litvanya, Estonya, Malta, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ile 2007'de Romanya ve Bulgaristan'ın Birliğe katılım sağladığı beşinci genişleme neticesinde Birlik bünyesinde dezavantajlı bölgeler ve kırsal alanlar arttığından bu alanlardaki yerel yönetimlerle dayanışmanın geliştirilmesi gereği daha belirginleşmiştir.

ABİHA'nın 174. maddesine göre kalkınmanın teşvik edilmesi amacıyla AB, ekonomik, sosyal ve bölgesel uyumu güçlendirmeye yönelik faaliyetler belirlemektedir. AB; kırsal bölgelere, endüstriyel dönüşümden etkilenen bölgelere, nüfus yoğunluğunun çok düşük olduğu en kuzeydeki bölgeler gibi ağır ve sürekli doğal veya demografik dezavantajları bulunan bölgelere, adalara, sınır bölgelerine ve dağlık bölgelere özel önem vermektedir. Bu bağlamda Birlik, özellikle çeşitli bölgelerin kalkınma düzeyleri arasındaki farkı ve dezavantajı en fazla olan bölgelerin geri kalmışlığını azaltmayı hedeflemektedir. Birlik bu hedeflerin gerçekleşmesini, yapısal fonlar, Avrupa Yatırım Bankası ve mevcut diğer mali araçlar vasıtasıyla yürüttüğü eylemlerle desteklemektedir.

Mali araçların yönetilmesinde planlama, uygulama, kontrol, izleme ve değerlendirme aşamalarında yatay ve dikey her düzeyde yönetsel birimin katılımı ihtiyacı ve talebi, ortaklık ilkesinin AB hukuku tarafından düzenlenmesini gerektirmiştir. Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu, Avrupa Bölgeler Komitesi ve Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komite, fonların uygulanmasında ortaklık ilkesini güçlendirmeye yönelik bir dizi karar, görüş ve beyaz kitap¹ yayınlamıştır (Avrupa Bölgeler Komitesi, 2009; Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komite, 2010; Avrupa Parlamentosu, 2011; Avrupa Komisyonu, 2012). Tüm bu hususlar göz önünde bulundurularak fonların yönetiminde ortak hükümler oluşturularak ortaklık ilkesinin hukuki çerçevesi çizilmiştir.

2. Avrupa Birliği Hukukunda Ortaklık İlkesi

1303/2013 sayılı Tüzük, 2021/1060 sayılı Tüzük ve 240/2014 sayılı Ortaklık Üzerine Avrupa Davranış Kuralları vasıtasıyla Birlik bünyesinde yeknesak şekilde uygulanmak üzere ortaklık ilkesi düzenlenmektedir.

2.1. 1303/2013 sayılı ve 2021/1060 sayılı Tüzükler

AB'nin, ortaklık ilkesinin uygulanmasında Birlik bünyesinde yeknesaklığı sağlamak ve genel bir çerçeve çizmek için oluşturduğu düzenlemelerden ilki, 17 Aralık 2013 tarih ve 1303/2013 sayılı Ortak Hükümler Tüzüğü olup bu düzenlemeyle Avrupa fonlarının yönetilmesinde genel ilkeler belirlenmiş ve 1083/2006 sayılı Tüzük yürürlükten kaldırılmıştır.

1303/2013 sayılı AB Tüzüğü'nün 5§1. maddesine göre her üye devlet, kurumsal ve yasal düzenlemelerine uygun olarak her bir program için konuyla ilgili makamlarla ortaklık kurmalıdır. Bu ortaklık bünyesinde bölgesel ve yerel makamlar, ekonomik, sosyal ve sivil toplum kuruluşları eşitlik ilkesine uygun olarak ayrımcılığa maruz kalmadan yer almalıdır. Avrupa uyum politikasının yönetiminin her aşamasında dikey ve yatay düzlemde görev alan yönetimler arasında sürekli bir uzlaşma bulunmalıdır.

AB'nin, ortaklık ilkesinin uygulanmasında Birlik bünyesinde yeknesaklığı sağlamak ve genel bir çerçeve çizmek için oluşturduğu düzenlemelerden bir diğeri, 24 Haziran 2021 tarih ve 2021/1060 sayılı AB Tüzüğü'dür. Bu Tüzük

¹ Avrupa Komisyonu tarafından belirlenmiş bir konuda topluluk eylemine yönelik somut öneriler içeren dokümanlardır.

ile yapısal fonların yönetilmesinde genel ilkeler belirlenmiştir. Bu düzenlemenin 8§1. maddesine göre her üye devlet, kendi kurumsal ve yasal çerçevesine uygun olarak ortaklık anlaşması ve her bir program için fonların özelliklerini dikkate alarak paydaşlıklar kurmalıdır. Ortaklar; bölgesel, yerel, kentsel ve diğer kamu makamları; ekonomik ve sosyal ortaklar, çevre ortakları ve hükümet dışı örgütler gibi sivil toplumu temsil eden kurum ve kuruluşların yanı sıra sosyal konuları, temel hakları, engelli haklarını, toplumsal cinsiyet eşitliğini ve ayrımcılık yapmamayı teşvik eden kurum ve kuruluşlar; uygun olduğu hallerde, araştırma kuruluşları ve üniversiteler arasından belirlenmektedir. 1303/2013 sayılı AB Tüzüğü'nden farklı olarak 2021/1060 sayılı AB Tüzüğü'nün 8§1. maddesiyle bölgesel ve yerel yönetimlere yapılan özel vurgu ortadan kaldırılmış olup potansiyel ortaklar arasına, araştırma kuruluşları ve üniversiteler eklenmiştir.

2021/1060 sayılı AB Tüzüğü'ne göre üye devlet tarafından belirlenen ortaklar; fon yönetiminin planlama, uygulama, kontrol ve değerlendirme aşamalarında görev ve sorumluluk almalıdır. Bu kapsamda üye devletler, fonlardan kaynaklanan meblağın gerekli miktarını bu kurum ve kuruluşların idari kapasitesini geliştirmek için harcayabilmektedir. Ortaklığın organizasyonu ve uygulanması, 240/2014 sayılı Ortaklık Üzerine Avrupa Davranış Kurallarına uygun olarak gerçekleştirilmektedir.

2.2. 240/2014 sayılı Ortaklık Üzerine Avrupa Davranış Kuralları

1303/2013 sayılı Ortak Hükümler Tüzüğü'nün 5§2. maddesi, ortaklık ve çok düzeyli yönetim ilkesinin önemini vurgulamak amacıyla ortaklık ilkesi hakkında temel bir düzenleme oluşturmak için Komisyona yetki vermiştir. Bu maddeye uygun olarak Komisyon, 07.01.2014 tarih ve 240/2014 sayılı Ortaklık Üzerine Avrupa Davranış Kurallarını oluşturmuştur. Bu düzenlemeye, AB yapısal fonları programlarında ve yatırım fonlarında ortaklık ilkesinin uygulanması kapsamında en iyi uygulama örneklerinin toplanmasına ilişkin bir çalışma belgesi eşlik etmiştir.

1303/2013 sayılı AB Tüzüğü'ne göre Davranış Kuralları, subsidiarite ve orantılılık ilkeleri kapsamında aşağıdaki temel unsurları düzenlemelidir:

1. Kurumsal ve yasal yapılarına uygun olarak en fazla temsil kabiliyetine sahip paydaşların tespit edilmesinde izlenecek şeffaf usullere ilişkin üye devletlerin uygulayacağı temel ilkeler belirlenmelidir.
2. Ortaklık programlarının hazırlanmasından değerlendirme sürecine kadar fonların yönetimine ilişkin temel ilkeler ve iyi uygulamalar hakkında ortaklara bilgi sağlanması için araçlar belirlenmelidir.
3. Programların izleme komiteleri tarafından kararlaştırılacak olan üyelik kuralları ve izleme komitelerinin iç usullerinin oluşturulmasına ilişkin iyi uygulama örnekleri izah edilmelidir.
4. Ara raporların hazırlanması ile programların izlenmesi ve değerlendirilmesinde ilgili ortakların katılımına olanak sağlayacak strateji belirlenmelidir.
5. İlgili ortakların kurumsal kapasitelerini güçlendirmek için teknik yardım da dâhil olmak üzere her türlü eylem oluşturulmalıdır.
6. İyi uygulamaların yaygınlaştırılması konusunda Komisyonun rolü tanımlanmalıdır.
7. Üye devletlerin ortaklık uygulamasının katma değerini anlayabilmesini kolaylaştıracak ana ilkeler belirlenmeli ve iyi uygulama örnekleri izah edilmelidir.

Avrupa Davranış Kuralları hükümlerine uygun olarak üye devletler desteklenmiş olup fonların yönetiminde ortaklığın organizasyonunu kolaylaştıracak şekilde ortakların planlama ve harcamadaki rolü arttırılmıştır (Avrupa Komisyonu, 2014 a). Böylelikle bölgesel, yerel, kentsel ve diğer kamu yetkilileri, sendikalar, işverenler ile kadın erkek eşitliğini teşvik etmekten sorumlu kuruluşlar gibi paydaşlarla istişare, katılım ve diyalogu geliştirmeyi amaçlayan ortak düzenlemeler oluşturulmuştur.

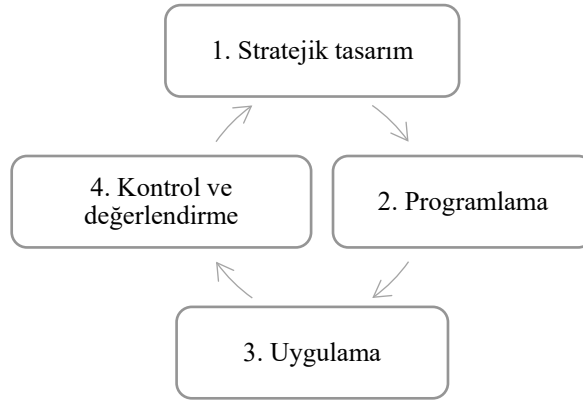
240/2014 sayılı Ortaklık Üzerine Avrupa Davranış Kurallarının amacı, Avrupa uyum politikası ve ortaklık programları kapsamında oluşturulması gereken ortaklıklar hakkında üye devletlere yardımcı olmak ve düzenlemedeki zorlukları azaltmaktır. Ortaklık Üzerine Avrupa Davranış Kuralları, 19 madde ve 7 sayfadan oluşmakta olup muhtemel ortakların yapısal ve yatırım fonlarının yönetim süreçlerine katılım çerçevesi çizilmektedir. Buna rağmen bu hukuki düzenlemeyle, çalışmanın konusunu oluşturan bölgesel ve yerel yönetimlere ayrıcalık tanınmadığı ve bu yönetimlere özel düzenlemeler öngörülmediği belirtilmelidir.

3. Avrupa Uyum Politika Döngüsünde Bölgesel ve Yerel Yönetimlerin Rolü

Uyum politikası, sistemin işlevselliğini sağlamak için etkin bir şekilde yürütülmesi gereken bir dizi prosedürle karakterize edilmektedir. Politika döngüsü, stratejik tasarım aşamasıyla başlar, programlama aşamasıyla devam eder, ardından uygulama aşaması gelir ve son olarak kontrol ve değerlendirme aşamasıyla sona erer (OECD, 2020).

Şekil 1. Politika döngüsü

Kaynak: OECD (2020)

AB hukuki düzenlemeleri, genel bir çerçeve çizmek suretiyle uyum politikasının yönetiminde bölgesel ve yerel yönetimlerin paydaşlığını mümkün olduğunca yeknesak şekilde oluşturmaya çalışmaktadır. Ancak Avrupa bünyesinde varlığı bir zenginlik olarak değerlendirilen ve korunması teşvik edilen farklılıklar (Avrupa Bölgeler Komitesi, 2009), amaçlanan yeknesak uygulamaya sekte vurmaktadır. AB hukuki düzenlemelerinin amacı etkin, şeffaf ve katılımcı bir uyum politikası oluşturmak olsa da 27 üye devletten oluşan Birlik'te, teklifin oluşmasının güç olduğu söylenebilir. Üye devletler; üniter, bölgesel ve federal devlet şekillerinde olduklarından Birlik bünyesinde ortak bir desantralizasyon modelinden bahsetmek imkansızdır. Zira ademi merkezîyetçilik süreci, devletlerin kültürüne, tarihine ve yapısına bağlı olarak farklılıklar arz etmektedir. Bu kapsamda teorik olarak yeknesak şekilde oluşturulmaya çalışılan ortaklık ilkesinin Avrupa uyum politikasının uygulama aşamalarında alanda; ülkeye, bölgeden bölgeye hatta aynı devlet sınırları içinde programdan programa farklılık gösterdiği belirtilmelidir.

3.1. Stratejik Tasarım Aşaması: Avrupa Komisyonu Başrolde

Ekonomik, sosyal ve bölgesel uyum politikası ile bu politika kapsamında faydalanılan mali araçların genel yönetimi, Avrupa Komisyonu tarafından gerçekleştirilmektedir.

Stratejik tasarım aşaması, uyum politikasının ilk aşamasını oluşturmaktadır. Bu aşamada Komisyon, en temel aktör olup bölgesel ve yerel yönetimlerin hatta üye devletlerin yetki ve sorumluluğu neredeyse yoktur. Bu yönetsel birimler, özellikle lobi faaliyetleri sayesinde Komisyonun karar mekanizmasını etkileme gayretinde olmaktadır (Özlü, 2020: s.947-971). Komisyonun temel sorumluluğu, tahsis edilecek bütçeyi tavsiye etmek ve uyum politikası çerçeve hukuk kurallarını kabul etmektedir.

Komisyonun uyum politikası konusunda görevlendirdiği birim, DG REGIO olup başkanlığını bu dönem komiser Elisa Ferreira yapmaktadır (Europa, 2022b). Avrupa Birliği mali kaynaklarının tahsisini planlayan bu birim, Komisyonun idari ve ekonomik bağımsızlığa sahip müdürlüklerinden biridir (Stephenson, 2016, p.38).

Stratejik tasarım aşaması, her üye devlete tahsis edilecek fonların belirlenmesiyle sonuçlanmakta ve programlama aşamasına geçilmektedir.

3.2. Programlama Aşaması: Bölgesel ve Yerel Yönetimlerin İstişare Düzeyinde Ortaklığı

Her bir üye devletin alacağı toplam ödenek kesinleştikten sonra bu ödeneğin nasıl kullanılacağını planlama görevi, ulusal hükümetler tarafından gerçekleştirilmektedir. Programlama ilkesine dayanan bu prosedür, makul bir sürede gerçekleşmekte ve genellikle operasyonel dönemin ilk yılında tamamlanmaktadır. Operasyonel programlar, baskı grupları ve sendikalar, dernekler, odalar gibi diğer sivil toplum temsilcileri yanında ulusal ve bölgesel paydaşlarla yapılan kapsamlı bir istişareden sonra tasarlanmalıdır. Zira 240/2014 sayılı Ortaklık Üzerine Avrupa Davranış Kurallarının 5. maddesine göre üye devletler, ortakların istişare ihtiyacını dikkate almalıdır. Davranış Kurallarının 5§2. maddesinde ortakların soru sorabilecekleri, katkı sağlayabilecekleri, öneri ve teklifte bulunarak bilgilendirilecekleri mekanizmaların mevcut olması ve istişare sonuçlarının açıklanacağı kanalların oluşturulması gerektiği düzenlenmektedir. Ortaklık anlaşmalarının hazırlanmasında ulusal makamlar kilit rol oynamaya devam ederken yerel makamlar başta olmak üzere tüm ortaklar, kamu istişaresi yoluyla sürece dahil olmaktadır.

Operasyonel programlarda; ortaklık ilkesinin dikkate alındığı algısına rağmen uygulamada, karar alma sürecine hala yukarıdan aşağıya bir bakış açısının hâkim olduğu ifade edilmektedir (Avrupa Parlamentosu, 2014: s. 71). AB üyesi 24 devletten 150'den fazla bölgeyi bir araya getiren düşünce kuruluşu olan Avrupa Kıyı Bölgeleri

Konferansı (CPMR) tarafından gerçekleştirilen alan araştırmasında; bölge yönetimlerinin birçoğu mevcut uygulamayı eleştirmekte, sürecin optimal olmaktan uzak olduğunu vurgulamakta ve sadece dinamik bölgesel aktörler aracılığıyla katılımın sağlanabildiğini belirtmektedir (CPMR, 2015). CPMR'nin alan araştırmasına dayanan çalışmasına göre bölgeler, her ne kadar katılım düzeyini eleştirseler de operasyonel programların tasarımına dahil olduklarını beyan etmiştir (CPMR, 2015). Programlama sürecine katılım konusunda kamu kurumlarının katılım algısı; sivil toplum kuruluşları ile sosyal ve ekonomik katılımcılara kıyasla genellikle daha pozitifdir (Avrupa Komisyonu, 2016). Bölgeler Komitesinin çalışması da bu tespiti onaylamaktadır (Avrupa Bölgeler Komitesi, 2021).

Operasyonel programların tamamı daha sonra nihai hedef olan ortaklık anlaşmasına varılması için Avrupa Komisyonu ile müzakere edilmektedir. 2021-2027 dönemi için ortaklık anlaşmalarının bir önceki döneme göre kısa ve öz olması öngörülmektedir (Europa, 2022c). Ortaklık anlaşması, çalışmanın kaleme alındığı dönemde, 19 üye devletle kurulmuştur (Europa, 2022c). Ortaklık anlaşmalarının hazırlanmasının tüm hızıyla devam ettiği bu dönemde, bütün programlar ve ortaklık anlaşmaları henüz onaylanmamış ve yayınlanmamış olsa da çeşitli kaynaklar; uyum politikası ve kırsal kalkınma için yerel ve bölgesel yönetimlerin olası katılımının önemli gelişmeler göstereceğini belirtmektedir (Avrupa Bölgeler Komitesi, 2022).

Ortaklık anlaşmasının hazırlanması aşamasında ortaklar, sürece farklı aşamalarda dahil edilmektedir. Avrupa Komisyonu tarafından kaleme alınan alan araştırmasına dayalı anket çalışmasına göre ankete katılan ortakların %7'si, ortaklık anlaşmasının hazırlanması sürecinde hiçbir aşamada yer almadığını belirtmiştir. Ankete katılan ortakların %21'i tematik amaçların seçiminde, %17'si eşitsizliklerin ve ihtiyaçların analizinde, %15'i öncelikli şartların özeti belirlemede, %12'si yatay ilkelerin tanımlanmasında, %11'i koordinasyonu sağlamak için düzenlemelerin geliştirilmesinde, %9'u Avrupa yatırım ve yapısal fonlarının tahsisinde, %6'sı entegre bir yaklaşımın sağlanmasına yönelik düzenlemelerin geliştirilmesinde, %2'si beklenen sonuçların tanımlanmasında yer aldığını belirtmiştir (Avrupa Komisyonu, 2016). CPMR tarafından yapılan anket çalışmasına katılım sağlayan bölgelerin %95'i, ortaklık anlaşmasının oluşmasında yer aldığını belirtirken sadece Tulcea ve Gotland bölgeleri, ortaklık anlaşmasında hiç görev almadığını açıklamıştır (CPMR, 2015).

Bölgeler Komitesi tarafından yapılan çalışmada, operasyonel programın hazırlanmasına katılım ile ortaklık anlaşmalarının hazırlanmasına katılım kıyaslanarak paydaşların ortaklık anlaşmalarında temsilinin daha dengeli olduğu tespiti yapılmıştır (Avrupa Bölgeler Komitesi, 2021). Aynı şekilde Komisyon tarafından gerçekleştirilen anket çalışmasına göre paydaşların çoğu programlama sürecinde eşit muamele gördüğünü düşünmektedir; özellikle Danimarka, Portekiz, Polonya, İspanya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti ve Malta'dan ankete katılanlar; eşit muamele gördüğüne dair çoğunlukla olumlu fikir beyan etmiştir. Ancak ankete katılanların yaklaşık %25'i, çok az eşit muamele gördüğünü veya hiç eşit muamele görmediğini belirtmiştir (Avrupa Komisyonu, 2016).

Ortaklık anlaşmalarının hazırlanmasında paydaşlarca kilit unsurların nasıl algılandığı üzerine yapılan alan araştırmasında 2014-2020 ve 2021-2027 dönemleri karşılaştırılarak şöyle tablolaştırılmıştır (Avrupa Bölgeler Komitesi, 2022):

Tablo 1. Avrupa Bölgeler Komitesi

	2014-2020	2021-2027
Paydaşların temsilinde denge	%54	%42
Şeffaf seçim prosedürleri	%82	%85
Belgeleri değerlendirmek için yeterli zaman	%79	%85
Eşit muamele	%67	%76

Tablodaki verilere göre katılımcılar, 2021-2027 dönemi için bir önceki döneme kıyasla eşit muamele konusunda daha olumlu bir algı ortaya koymaktayken paydaşların temsilindeki denge konusunda daha olumsuz bir düşünce sergilemektedir. Görüşmeye katılanların, 2014-2020 ve 2021-2027 dönemleri için seçim prosedürlerinin şeffaflığı ve değerlendirme süreçleri konusunda oldukça olumlu düşündüğü söylenebilir.

3.3. Uygulama Aşaması: Bağlı Oldukları Devletin İzin Verdiği Ölçüde Bölgesel ve Yerel Yönetimlerin Ortaklığı

Uygulama aşaması, ortaklık anlaşmalarına uygun olarak planlanan projelerin hayata geçirildiği dönem olmaktadır. 1303/2013 sayılı AB Tüzüğü'nün 123.-127. maddelerine göre fonların yönetiminden sorumlu makamlar belirlenmektedir. Bunlar; yönetim makamı, onay makamı ve denetim makamı olarak isimlendirilmekte olup Birlik fonlarının kullanılması sürecinde farklı görev ve sorumluluklar yüklenmektedir.

1303/2013 sayılı AB Tüzüğü'nün 123. maddesine göre üye devlet, her operasyonel program için ulusal, bölgesel veya yerel bir kamu makamını veya organını ya da özel hukuk tüzel kişilerini yönetim makamı olarak tayin edebilmektedir. Ayrıca üye devlet, ulusal, bölgesel veya yerel bir kamu kurum veya kuruluşunu onay makamı olarak tayin etmektedir. Bununla birlikte üye devlet, bir operasyonel program için aynı zamanda onay makamı olarak da hareket etmek üzere bir kamu kurum veya kuruluşunu yönetim makamı olarak belirleyebilir. Yönetim makamının görevleri, 2021/1060 sayılı AB Tüzüğü'nün 71. maddesinde izah edilmektedir. Fonların ve programların genel yönetimi, yönetim makamı tarafından yapılmaktadır. Yönetim makamı, belirlenen hedeflere ulaşacak yatırımların seçilmesi için kamu ihale sürecinin başlatılmasından ihalenin sonuçlanmasına kadar her aşamada görev almaktadır. Ayrıca yönetim makamı, bölge ile diğer ilgili taraflar arasında veya üye devlet ile Avrupa Komisyonu arasında gerektiğinde arabuluculuk rolünü üstlenmektedir.

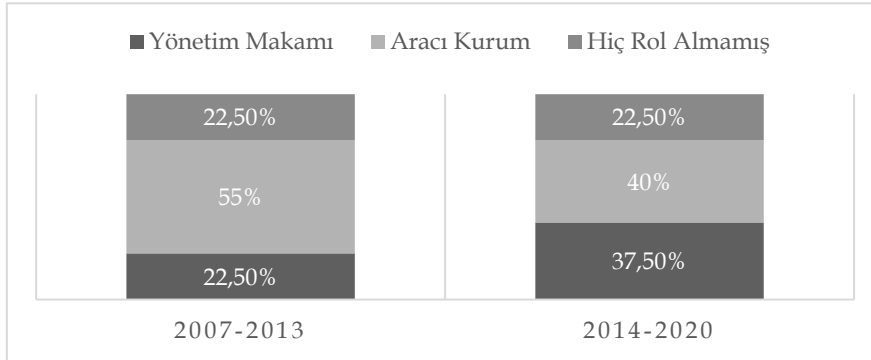
Her üye devlet, her bir operasyonel program için yönetim ve onay makamlarından işlevsel olarak bağımsız bir ulusal, bölgesel veya yerel kamu kurum veya kuruluşunu denetim makamı olarak tayin edebilmektedir. Ayrıca her üye devlet, yönetim veya onay makamlarının sorumluluğu altında bu makamın belirli görevlerini yerine getirmek üzere bir veya daha fazla aracı kurum tayin edebilmektedir. Yönetim veya denetim makamı ile aracı kurumlar arasındaki düzenlemeler, yazılı olarak kayıt altına alınmalıdır. Bununla birlikte ne 1303/2013 sayılı Tüzük'te ne de 2021/1060 sayılı Tüzük'te, aracı kurum hakkında detaylı bir düzenleme bulunmaktadır.

Yönetim, onay ve denetim makamları belirlenirken yönetimin sürekliliğini sağlamak için bakanlıklar veya diğer yerel makamlar bünyesinde yeni müdürlükler kurulması tercih edilmektedir (Stephenson, 2016, p.49). Aynı zamanda bu uygulama, özümseme sürecinin izlenmesini güvence altına alarak idari denetime olanak tanımaktadır. Ancak bu durum, uyum politikası alanında uzmanlaşmış bilgi ve deneyime sahip kurumların oluşturulmasını engellemektedir; bu hizmetler teknokratlar tarafından değil de siyasi baskıya açık memurlar tarafından yürütüldüğünde bu durum daha da kötüleşmektedir (OECD, 2020).

2021/1060 sayılı AB Tüzüğü'nün 8. maddesine ve Ortaklık Üzerine Avrupa Davranış Kurallarına uygun olarak üye devlet, Anayasal temelde kurumsal ve yasal sınırlar çerçevesinde ortaklarını ve onların yüklenecikleri görev ve yetkileri belirlemektedir. Bu bağlamda fonların kullanılmasında bölgesel ve yerel yönetimlerin hangi alanda görev alacağı ve ne derece katılım sağlayacağı, üye devletin tekelinde belirlenmektedir. Bir üye devletten diğerine projeden projeye değişiklik arz etmekle birlikte bölgesel ve yerel yönetimler; yönetim makamı, aracı makam, izleme komitesi üyesi olarak bölgesel programlara dahil olmaktadır (Avrupa Bölgeler Komitesi, 2022).

16 AB üyesi devletten 40 bölge yönetimiyle yapılan anket çalışmasına göre, 2014-2020 dönemi boyunca ankete katılan bölge yönetimlerinin %37,5'i yönetim makamı ve %40'ı aracı makam olmak üzere %77,5'i, uyum politikası programlarında resmi rollerinin olduğunu bildirmiştir. Katılımcıların %22,5'i, hiç rol almadıklarını bildirmiştir (CPMR, 2015). Aynı çalışmada 2007-2013 dönemi için yapılan anket sonuçları da yer almakta olup kayda değer bir farklılık olmadığı görülmektedir.

Tablo 2. Katılımcıların 2014-2020 ve 2007-2013 ERDF ve ESF programlarındaki rolleri (CPMR, 2015)

Tablodan görüleceği üzere, uyum politikasında görev alan bölgesel yönetimler, yüksek oranda aracı makam olarak görev yapmaktadır. CPMR'nin ortaya koyduğu anket çalışmasında, aracı makamların geniş yetki ve sorumluluğa sahip olduğu varsayımının yapılmaması gerektiği belirtilmektedir (CPMR, 2015). Aracı kurumların işlevleri, yönetim makamıyla yapılan anlaşmalarda belirlendiğinden programdan programa büyük ölçüde farklılık göstermektedir.

Bölgeler Komitesinin 2021 tarihli çalışmasına göre bölgesel ve yerel yönetimlerin 2021-2027 programlarına katılımı teşvik edilmekte olsa da 27 üye devletten oluşan Birlik'te, 14 üye devlette sadece ulusal düzeyde programlama yapılmaktadır. Bu ülkeler üç grupta tanımlanabilir. Önemli miktarda fon alan Macaristan, Bulgaristan, Çekya, Slovakya, Hırvatistan ve Litvanya, birden fazla tematik ulusal programa sahiptir. Avusturya, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Danimarka, Malta ve Lüksemburg, nispeten en düşük fon alan devletlerdir.

Operasyonel programların yaklaşık %70'inin devlet-altı bölgelere odaklanması beklenmekte olup AB üye devletlerinin 13'ünde, bölgesel düzeyde programlama bulunmaktadır (Avrupa Bölgeler Komitesi, 2021). Bölgesel programlama yapılsa dahi bölgesel ve yerel yönetimlerin, yönetim makamı veya aracı kurum olarak görev yapacaklarının bir garantisi yoktur. Aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere Castilla y Leon, North East England ve Southern Finland, bölgesel programlar olmalarına rağmen yönetim, onay ve denetim makamları; yerel ve bölgesel yönetimlerden seçilmemiş, ulusal düzeyde belirlenmiştir.

Avrupa Parlamentosunun alan araştırması sonunda elde ettiği veriler şöyle tablolaştırılmaktadır:

Tablo 3. Avrupa Parlamentosu

Operasyonel Program/ Alan	Operasyonel Program Türü	Yönetim Makamı	Onay Makamı	Denetim Makamı
Austria-Czech Republic	Sınır-ötesi İş Birliği	Bölgesel	Ulusal	Ulusal
Alpine Space	Sınır-ötesi İş Birliği	Bölgesel	Bölgesel	Ulusal
Castilla y Leon	Bölgesel	Ulusal	Ulusal	Ulusal
Languedoc-Roussillon	Bölgesel	Bölgesel	Bölgesel	Ulusal
North East England	Bölgesel	Ulusal	Ulusal	Ulusal
SRDP (Slovenia)	Ulusal	Ulusal	Ulusal	Ulusal
North Rhine-Westphalia	Bölgesel	Bölgesel	Bölgesel	Bölgesel
Silesia	Bölgesel	Bölgesel	Bölgesel	Bölgesel
Southern Finland	Bölgesel	Ulusal	Ulusal	Ulusal

CPMR'nin 2015 tarihli anket çalışması da benzer sonuçları ortaya koymaktadır. Çalışmaya göre bir üye devletin bölgeselleşme derecesi ile bölgelerin uyum politikası programlarına katılım derecesi arasında tam bir korelasyon bulunmamaktadır (CPMR, 2015). Örneğin İspanyol bölgeleri, yetki alanlarına giren konularda yasama yetkisine sahip olsalar da fon programlarının yönetimi için yönetim makamı olarak görev alamamaktadır. Buna karşılık Polonya'dan Podlaskie, üniter bir devletin bölgesel yönetimi olarak yönetim makamı olabilmektedir (CPMR, 2015). Başka bir ifadeyle her üye devlet, programlarda görev almak üzere yönetim, onay ve denetim makamlarını Anayasal ve kurumsal yapı çerçevesinde siyaseten belirlemektedir.

3.4. Kontrol ve Değerlendirme Aşamaları: Bölgesel ve Yerel Yönetimlerin Sınırlı Ortaklığı

Uyum politikasının uygulanmasının kontrolü, 2021-2027 dönemi için gözden geçirilmiş olup Komisyon ve üye devlet arasında koordinasyonun sağlanması gerekliliği vurgulanarak tek denetim ilkesi öngörülmüştür (Europa, 2022c). Böylece uygulamanın planlanan şekilde gerçekleştiğinin kontrol edilmesinde duplikasyondan kaçınmak amaçlanmaktadır.

Kontrol ve değerlendirme aşamalarında, bölgesel ve yerel yönetimlerin görev ve sorumlulukları sınırlı seviyede olup AB hukuki düzenlemelerinde bu durum gözlenmektedir. 1303/13 sayılı AB Tüzüğü'nün 123. maddesine uygun olarak denetim; yönetim ve onay makamlarından kurumsal ve işlevsel olarak bağımsız olan denetim makamı tarafından gerçekleştirilmektedir. Denetim makamı, projelerin izlenmesi ile diğer yönetim makamlarının düzgün işleyişinin sağlanmasından sorumludur.

2021/1060 sayılı AB Tüzüğü'nün 77. maddesine göre denetim makamı, yönetim ve kontrol sistemlerinin düzgün işleyişi ile denetimin yasallığı ve düzeni konusunda tam bir bağımsızlık içinde faaliyet göstererek sistemlerin, işlemlerin ve hesapların denetiminin gerçekleşmesinden sorumludur. Denetim faaliyetleri, uluslararası kabul görmüş denetim standartlarına uygun olarak yürütülmektedir. Denetim otoritesi Komisyona, yıllık denetim çalışması ile yıllık kontrol raporunu sunmaktadır. Komisyon ve denetim makamları; denetim stratejisini, yıllık kontrol raporunu ve denetim çalışmasını tartışmak, denetim planlarını ve metodolojilerini koordine etmek ve denetimle ilgili konularda görüş alışverişinde bulunmak üzere düzenli olarak ve aksi kararlaştırılmadıkça yılda en az bir kez toplanmaktadır.

Programların izlenmesi için ana kontrol mekanizması, izleme komiteleri olup bu komitenin oluşumunda ortaklık ilkesi hâkim olmaktadır. 2021/1060 sayılı AB Tüzüğü'nün 38. maddesine göre, her üye devlet, programın onaylanma kararının ilgili üye devlete tebliğ edildiği tarihten itibaren üç ay içerisinde, yönetim makamına

danıştıktan sonra, programın uygulanmasını izlemekten sorumlu bir izleme komitesi oluşturmalıdır. Her komite, çıkar çatışmalarının önlenmesi ve şeffaflık ilkesinin uygulanmasına ilişkin hükümler de dahil olmak üzere kendi içtüzüğünü kabul etmektedir. İzleme komitesi, yılda en az bir kez toplanarak programın hedeflerine doğru ilerlemesini etkileyen tüm konuları gözden geçirmektedir. Bunu yaparken, performans göstergelerinin yanı sıra performans çerçevesinde tanımlanan ara değerler de dahil olmak üzere mali verileri ve programa özgü her türlü göstergeleri incelemektedir. İzleme komitesine hukuken birçok görev ve yetki verilmiş olmasına rağmen komitenin fon yönetiminde alınan kararlar üzerinde sınırlı etkisinin olduğu belirtilmelidir (Avrupa Parlamentosu, 2015).

2021/1060 sayılı AB Tüzüğü'nün 39. maddesine göre üye devletler, izleme komitelerinin yapısına karar vermektedir. Ortaklık ilkesine binaen paydaşların tamamı, aracı makamlar da dahil olmak üzere dengeli bir şekilde izleme komitesinde temsil edilmelidir. İzleme komitelerinin yapısının belirlenmesinde üye devletlerin takdir yetkilerini kullandıkları görülmektedir (Avrupa Parlamentosu, 2015). İzleme komitesinin ortaklık temelinde oluşturulması ortaklar arasında; bilgi akışının geliştirilmesine katkıda bulunduğu gibi stratejik diyalogun desteklenerek programın sahiplenilmesine sebep olduğundan Avrupa Parlamentosu çalışmasına göre komite üyeleri, ortaklık temelinde dengeli şekilde belirlenmelidir (Avrupa Parlamentosu, 2015).

Politika döngüsünün son basamağı, değerlendirme aşamasıdır. Yapısal fonlar somut sonuçlar üretmedeki yetersizlikleri nedeniyle sıklıkla eleştirildiğinden bu aşama, uyum politikasının Avrupa ekonomisine katkısının tespiti açısından değerlendirilmesi gereken en kritik aşamadır (Wostner, 2008, p.59).

1303/2013 sayılı AB Tüzüğü'ne göre değerlendirme, ön ve son değerlendirme olarak iki kademeli yapılmaktadır. Tüzük'ün 55. maddesine göre üye devletler, her bir program tasarımının kalitesini iyileştirmek amacıyla ön değerlendirmeler yapmaktadır. Ön değerlendirmeler, programların hazırlanmasından sorumlu mercinin sorumluluğunda yapılmaktadır. Ön değerlendirme raporları, programla aynı anda Komisyona sunulmaktadır. Avrupa Komisyonu DG REGIO tarafından yapılan değerlendirmenin amacı, finanse edilen operasyonel programların başarılarını ölçebilmektir. Değerlendirme aşamasında, Avrupa fonları tarafından ortak finanse edilen yatırımların etkinliği, verimliliği ve etkisi, diğer politikalarla uyumu, alaka düzeyi ve AB katma değeri irdelenmektedir. Böylece farklı sosyo-ekonomik koşullar altında yatırımların başarısına veya başarısızlığına katkıda bulunan faktörler tespit edilerek iyi uygulamalar belirlenmekte bunların büyümeye, sürdürülebilir kalkınmaya ve istihdam yaratmaya katkıları değerlendirilmektedir.

2021-2027 döneminde değerlendirme süreci için önemli iyileştirmeler yapılmıştır. Bu kapsamda üye devletler ve Komisyon arasında net görev dağılımının yapılması öngörülmüş olup 1303/2013 sayılı AB Tüzüğü'nün 55. maddesinde düzenlenen üye devletlerin ön-değerlendirme yapma zorunluluğu ortadan kaldırılmıştır (Europa, 2022c). Bunun yerine 2021/1060 sayılı AB Tüzüğü'nün 44. maddesine uygun olarak üye devlet veya yönetim makamı, program tasarımı ve uygulamasının kalitesini artırmak amacıyla; programları etkililik, verimlilik, uygunluk, tutarlılık ve Birlik katma değeri kriterlerinden en az birini baz alarak kapsamlı bir değerlendirme yapmaktadır. Ayrıca değerlendirmeler programın kapsayıcılık, ayrımcılık yapmama ve görünürlük gibi boyutlarını da kapsayabilmektedir. Üye devlet veya yönetim makamı; değerlendirme raporunu, programı onaylayan karardan sonra en geç bir yıl içinde izleme komitesine göndermelidir.

2021/1060 sayılı AB Tüzüğü'nün 44§2. maddesine göre üye devletlerin, 2029 Haziran ayı sonuna kadar her bir programın etkisini araştırmak üzere bir değerlendirme raporu hazırlamaları gerekmektedir. Ayrıca AB Tüzüğü'nün 45§1. ve 45§2. maddeleri uyarınca Komisyon, 2024 yılı sonuna kadar orta vadeli bir değerlendirme ve 2031 yılı sonuna kadar geriye dönük bir değerlendirme yaparak 2021-2027 dönemini sonlandırmalıdır.

Sonuç

Avrupa uyum politikası, AB bünyesinde ekonomik, sosyal ve bölgesel uyumun güçlendirilmesine katkıda bulunmaktadır. Politika kapsamında bölgeler arasındaki dengesizliklerin düzeltilmesi amaçlanmakta, dönemsel hedef ve öncelikler oluşturulmaktadır. Birliğin siyasi öncelikleri; 2021-2027 dönemi için başta çevresel ve dijital konular olmak üzere Avrupa vatandaşlarına daha yakın, rekabeti ve kapsayıcılığı teşvik eden amaçlar çerçevesinde belirlenmiştir.

Avrupa uyum politikası, ortaklık ilkesi temelinde oluşturulduğundan politikanın yönetiminde Avrupa çok düzlemli yönetim modeli uygulanmaktadır. Bu model, katılımı ve demokratik bir yönetim anlayışını teşvik etse de modelin projelerin yönetiminde karmaşıklığa yol açtığı belirtilmektedir (Avrupa Komisyonu, 2004). Hatta 2020'den sonra uyum politikasının en büyük probleminin, yönetim modelinin uygulanmasından kaynaklanacağı tespitleri yapılmaktadır (Jašurek, 2021, p.73). Nitekim uyum politikası programlarının yönetimi, özellikle özerklik sorunu yaşayan ve kamu yatırımlarını kullanma konusunda daha az deneyime sahip bölgeler için birtakım sorunlara yol açmaktadır. Bununla birlikte bölgesel araçlar ve işlevsel alanlar içinde bölgesel kalkınma stratejilerinin uygulanmasına katkı sağlanarak iş birliği yoluyla bölgesel ve yerel idarelerin idari kapasitelerinin güçlendirildiği de görülmektedir.

Avrupa uyum politikasının temel bileşeni olan ortaklık ilkesine binaen birçok aktör, üye devletler, bölgesel ve yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları, özel hukuk tüzel kişileri, politikanın yönetiminde yer almaktadır. Bölgesel ve yerel yönetimlerin uyum politikasının uygulanmasında aldığı rol ve üstlendiği sorumluluk AB hukukunda düzenlenirken sivil toplum kuruluşlarından ya da herhangi bir özel hukuk tüzel kişisinden farklı hukuki düzenleme öngörülmemektedir. Başka bir ifadeyle bölgesel ve yerel yönetimler, Avrupa uyum politikasının yönetiminde ayrıcalıklı bir ortak olarak tanımlanmamaktadır. Avrupa uyum politikasında bölgesel ve yerel yönetimlerin üstlendiği rol, üye devletler tarafından anayasal kurumsal çerçevede belirlenmektedir. Bu sebeple bu yönetsel birimlerin uyum politikasında, üstlendiği rol ve yüklendiği sorumluluk üye devletten devlete, programdan programa farklılık arz etmektedir. Bu durum AB kurum ve organlarının çalışmaları ile CPMR'nin çalışmasında ortaya konulmuş olup bölgesel ve yerel yönetimlerin Avrupa uyum politikasında üstlendiği rol ve yüklendiği sorumluluğun birçok sebebe binaen artırılması gereği belirtilerek birtakım çözüm önerileri getirilmektedir.

Avrupa Bölgeler Komitesine göre AB hukuki düzenlemelerinde değişiklik yapılarak şeffaflık, katılım ve bilgilendirme ilkelerine uygun kurallar oluşturulmalıdır; bölgesel temelli politika örnekleri daha görünür kılarak iyi uygulama örneklerinin paylaşılacağı bir platform oluşturulmalıdır; ortaklık katılımına ilişkin iletişim, katılımcılara uygun olarak farklılaştırarak temsilci kuruluşların katkılarında daha fazla ağırlık verilmelidir; fikir alışverişinde bulunulacak alanlar oluşturulmalıdır (Avrupa Bölgeler Komitesi, 2021).

CMPR'nin çalışmasında bölgesel ve yerel yönetimlerin uyum politikasına katılımını artırmak üzere aşağıdaki öneriler tartışmaya açılmıştır:

- Bölgesel ve yerel yönetimler, tüm bölgesel programlar için yönetim makamı olarak belirlenmelidir;
- Gayri resmi katılımın kalitesinin artırılması için çalışma grupları genişletilerek farklı komitelerin ve grupların yapıları, rolleri ve sorumlulukları netleştirilmeli; şeffaflık ve bilgi alışverişinin kalitesi artırılmalı, yönetim makamı görevini üstlenmeyen bölgesel ve yerel yönetimler ile yönetim makamı arasında bağımsız tahkim komiteleri kurulmalıdır;
- Bölgesel ve yerel yönetimlerin görev ve sorumlulukları sadece programlama ile sınırlandırılmamalı, operasyonel programların uygulanması ve yönetimine katılım teşvik edilmelidir;
- Fonlar tahsis edilirken bölgesel ve yerel yönetimlere, daha merkezi bir rol verilmelidir. Bu bağlamda bölgesel kalkınma fonu, bölgesel ve yerel yönetimlere tahsis edilmelidir;
- Ortaklık anlaşmaları ve operasyonel programlara ilişkin müzakereler yapılırken üye devlet, Komisyon ve operasyonel programların hazırlanmasından sorumlu olanlar arasında güçlü bir diyalog kurulmalıdır.

Avrupa'nın geleceğinin şekillendirilmesinde bölgelerin rolünün güçlendirilmesi için Avrupa Parlamentosu da birtakım tavsiyelerde bulunmaktadır. Parlamento'ya göre ortaklara, operasyonel programlar hazırlamaları için teknik destek sağlanmalı, planlama sürecine makul bir süre önce başlanmalı, ortaklığın işleyişinde şeffaflık etkinleştirilmeli, proje düzeyinde ortaklık teşvik edilmelidir (Avrupa Parlamentosu, 2014).

Avrupa Komisyonu da uyum politikasında bölgesel ve yerel yönetimlerin görev ve sorumluluklarını artırmak için önerilerde bulunmaktadır. Komisyona göre daha az gelişmiş bölgeler için yeni ekonomik fırsatlar yaratılmalı; tüm bölgelerde yenilenme yaygınlaştırılmalı, sınır-ötesi ve uluslararası iş birlikleri güçlendirilmeli, kentsel ve kırsal alanlar arasındaki bağlantı güçlendirilmelidir (Avrupa Komisyonu, 2021).

Avrupa uyum politikasının yönetiminde bölgesel ve yerel yönetimlerin görev ve sorumluluklarının geliştirilmesi ve yeknesak hale getirilmesi; yönetimde katılım, şeffaflık, hesap verilebilirlik ve saydamlık gibi temel ilkelerin hâkim olmasına sebep olacağından yerelleşme ve bölgeselleşme gelişme gösterecektir (Atmaca ve Sağır, 2017, s.85). Bu kapsamda ülkelerin anayasal ve kurumsal yapıları göz önüne alınarak AB hukuki düzenlemelerinde değişikliklerin yapılması gerekmekte olduğu belirtilmekteyse de farklılıkların zenginlik olarak görüldüğü AB'de bunu gerçekleştirmek çok kolay gözükmemektedir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı:	Yazar, araştırmayı tek başına hazırladığını beyan etmiştir.
Destek ve Teşekkür Beyanı:	Yazar, teşekkür beyanında bulunmamıştır.
Çatışma Beyanı:	Yazar, kendisi ve üçüncü taraflar açısından herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan etmiştir.
 Etik Kurul Raporu Gerekliliği Beyanı:	Yazar, çalışma için Etik Kurul Raporu gerekliliği bulunmadığını beyan etmişlerdir.
Sorumlu Editörler:	Prof. Hüseyin Özgür, Anadolu Üniversitesi Dr. Öğr. Üyesi Şahin Eray Kırdım, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Arş. Gör. Atahan Demirkol, Afyon Kocatepe Üniversitesi

Kaynakça/References

- Antonescu, D. (2020). *New cohesion and regional policy in 2021-2027 period*, MPRA Paper No. 98122, Erişim Adresi: <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/98122/>. (Erişim Tarihi: 21.08.2022).
- Atmaca, Y. ve Sağır, H. (2017). Avrupa Birliği Bölgesel Politikası ve Türkiye: Kalkınma Ajansları Bağlamında Bir Analiz, *AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (2), 67-88.
- Avrupa Bölgeler Komitesi (2009). *White Paper on multilevel governance*, CONST-IV-020, <http://web.cor.europa.eu/epp/Ourviews/Documents/White%20Paper%20on%20MLG.pdf>. (Erişim Tarihi: 21.08.2022).
- Avrupa Bölgeler Komitesi (2021). *Application of the principles of partnership and multi-level governance in Cohesion Policy programming 2021-2027*, Authors: Frank Holstein, Kai Böhme, Arndt Münch, Bernd Schuh, Dea Hrelja, Anda Iacob, Clarissa Amichetti ve Julian Thorsteinson (gözden geçiren) https://cor.europa.eu/en/engage/studies/Documents/Partnership_2021.pdf, Erişim Tarihi: 27.08.2022.
- Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komite (2010). *Exploratory Notification, Ways of encouraging efficient partnerships in the management of cohesion policy programmes, based on good practices from the 2007-2013 cycle*, CESE 967/2010.
- Avrupa Komisyonu (2004). *A new partnership for cohesion convergence competitiveness cooperation Third report on economic and social cohesion*, https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion3/cohesion3_en.htm, (Erişim Tarihi: 20.08.2022).
- Avrupa Komisyonu (2012). *Staff Working Document: The partnership principle in the implementation of the Common Strategic Framework Funds - elements for a European Code of Conduct on Partnership*, Brussels, 24.4.2012, SWD(2012) 106 final http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/working/strategic_framework/swd_2012_106_en.pdf. (Erişim Tarihi: 21.08.2022).
- Avrupa Komisyonu (2014). *EC Press Releases, Structural and investment funds: Commission boosts partners' role in planning and spending*, Brussels, January 7, 2014, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-14-5_en.htm. (Erişim Tarihi: 27.08.2022).
- Avrupa Komisyonu (2016). *DG REGIO Implementation of the partnership principle and multi-level governance in 2014-2020 ESI Funds*. European Commission, Brussels.
- Avrupa Komisyonu (2021). *La cohésion en Europe à l'horizon 2050 : Huitième rapport sur la cohésion économique, sociale et territoriale*, https://ec.europa.eu/regional_policy/fr/information/publications/communications/2022/cohesion-in-europe-towards-2050-8th-cohesion-report. (Erişim Tarihi: 27.08.2022).
- Avrupa Parlamentosu (2011). *Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council laying down common provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund, the Cohesion Fund, the European Agricultural Fund for Rural Development and the European Maritime and Fisheries Fund covered by the Common Strategic Framework and laying down general provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund and the Cohesion Fund and repealing Regulation, (EC) No 1083/2006, {SEC(2011) 1141 final},{SEC(2011) 1142 final}*, Erişim Adresi: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=REPORT&reference=A7-2013-0274&language=EN>. (Erişim Tarihi: 21.08.2022).
- Avrupa Parlamentosu (2014). *An Assessment of Multilevel Governance in Cohesion Policy 2007-2013*, Yazarlar: Alice Radzyner, Herta Tödtling-Schönhofer, Alexandra Frangenheim, Carlos Mendez, John Bachtler, David Charles, Kaisa Granqvist, Erişim Adresi: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2014/514004/IPOL-REGI_ET\(2014\)514004_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2014/514004/IPOL-REGI_ET(2014)514004_EN.pdf). (Erişim Tarihi: 21.08.2022).
- Bachtler, J. and Michie, R. (1993). Strengthening Economic and Social Cohesion? The Revision of the Structural Funds, *Regional Studies*, 27(8), 719-25.
- Borz, G., Brandenburg, H., and Mendez, C. (2018). *The impact of EU cohesion policy on European identity: results from the COHESIFY citizen survey*. COHESIFY research paper 14, http://www.cohesify.eu/wp-content/uploads/2018/05/Cohesify-survey-report_final1.pdf. (Erişim tarihi: 08.08.2022).

- Brunazzo, M. (2016). Chapter 1: The history and evolution of Cohesion policy, In *Handbook on Cohesion Policy in the EU*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing. Retrieved Aug 20, 2022, <https://www.elgaronline.com/view/edcoll/9781784715663/9781784715663.00014.xml>. (Erişim Tarihi: 28.08.2022).
- CRPM (2015). *Politique de cohésion de l'UE et le partenariat avec les régions : une réelle avancée ou un travail inachevé?*, Erişim Adresi: <https://cpmr.org/wpdm-package/eu-cohesion-policy-partnership-and-the-regions-a-step-forward-or-unfinished-business-cpmr-study/?wpdmdl=5489&refresh=630a3089b722c1661612169&ind=1460729681746>. (Erişim Tarihi: 21.8.2022).
- Delmuth, L. M. (2011). The cash divide: the allocation of European Union regional grants, *Journal of European Public Policy*, 18, 1016-1033.
- Efe, H., Kemahlı F. ve Demirci E. (2018). Avrupa Birliği'nde Bölgeler Arası Gelişmişlik Farklarının Azaltılması Sorunu ve Birliğin Bölgesel Politikası, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 38, 85-12.
- Eryılmaz, B. ve Tuncer, A. (2013). Avrupa Birliği Uyum Sürecinde Bölgesel Kalkınma Politikaları: Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Türkiye Uygulaması, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8 (1), 165-189.
- Europa (2022a). *Paris Zirvesi Deklarasyonu*, Erişim adresi: <http://ec.europa.eu/dorie/fileDownload.do?sessionId=c9npT1Bbry2fwhByyRlZqBKCDxBDHBK92SJFPTvWHmQxvhl1yjlvl-79809760?docId=341585&cardId=341585>. (Erişim Tarihi: 20.08.2022).
- Europa (2022b). *Regional and Urban Policy*, Erişim adresi: https://ec.europa.eu/info/departments/regional-and-urban-policy_en. (Erişim Tarihi: 22.08.2022).
- Europa (2022c). *Cohesion policy*, Erişim adresi: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/2021_2027/. (Erişim Tarihi: 27.08.2022).
- Hooghe, L. (1996). *Cohesion Policy and European Integration: Building Multilevel Governance*, Oxford University Press, Oxford.
- Jašurek, I. (2021). "Evolution of Cohesion Policy. Mission and Governance", *Journal of Public Policy and Public Administration*, 12, 73-89.
- Manzella, G. P. and Mendez, C. (2009). *The turning points of EU cohesion policy*, Working Paper Report, Barca Report.
- Marks, G. (1993). "Structural Policy and Multilevel Governance in the EC", In A.W. Cafruny and G.G. Rosenthal (Eds.), *The State of the European Community*, Boulder, Colorado: Lynne Rienner,
- Marks, G., Hooghe L. and Blank K. (1996). "European Integration from the 1980s: State-Centric V. Multilevel Governance", *Journal of Common Market Studies*, 34(3), 343-378.
- OECD (2020). *Strengthening Governance of EU Funds under Cohesion Policy: Administrative Capacity Building Roadmaps*. OECD Multi-level Governance Studies. Paris, OECD Publishing.
- Özlu, R. M. (2020). Bölgesel ve Yerel Yönetimlerin Avrupa Birliği Karar Mekanizmasına Gayri Resmi Yollardan Katılımı, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 75(3), 947-971.
- Piattoni, S. (2016). Cohesion Policy, Multilevel Governance and Democracy, In S. Piattoni and L. Polverari (Eds.), *Handbook on cohesion policy*, (63-75). Edward Elgar Publishing.
- Priollaud, F.-X. (2007). Les collectivités territoriales françaises dans l'Union européenne, *Les collectivités locales et l'Europe, Regards sur l'actualité*, 331, 5-15.
- Stephenson, P. (2016). The Institutions and procedures of Cohesion Policy, In S. Piattoni and L. Polverari (Eds.), *Handbook on Cohesion Policy*, (36-49). Edward Elgar Publishing.
- Zimakov, A. V., and Popov, E.V. (2021). EU Cohesion Policy 2021-2027: New Tools to Foster European Integration? in S. I. Ashmarina, J. Horák, J. Vrbka, P. Šuleř, (Eds), *Economic Systems in the New Era: Stable Systems in an Unstable World*, IES 2020. Lecture Notes in Networks and Systems, Vol 160, 148-156.

- Wostner, P. (2008). *The Micro-efficiency of EU Cohesion Policy*, University of Strathclyde. European Policies Research Centre, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1083477. (Erişim Tarihi: 27.08.2022).
- 2081/93 sayılı Tüzük, Council Regulation (of 20 July 1993 amending Regulation (EEC) No 2052/88 on the tasks of the Structural Funds and their effectiveness and on coordination of their activities between themselves and with the operations of the European Investment Bank and the other existing financial instruments, OJ L 193, 31.7.1993, 5-19.
- 1260/1999 sayılı Tüzük, Council Regulation of 21 June 1999 laying down general provisions on the Structural Funds, OJ L 161, 26.06.1999, 1-42.
- 1083/2006 sayılı Tüzük, Council Regulation (EC) of 11 July 2006 laying down general provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund and the Cohesion Fund and repealing Regulation (EC) No 1260/1999, OJ L 210, 31.7.2006, 25-78.
- 1303/2013 sayılı Tüzük, the European Parliament and the Council of 17 December 2013 laying down common provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund, the Cohesion Fund, the European Agricultural Fund for Rural Development and the European Maritime and Fisheries Fund and laying down general provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund, the Cohesion Fund and the European Maritime and Fisheries Fund and repealing Council Regulation (EC) No 1083/2006, OJ L 347/320, 20.12.2013, 320-469.
- 240/2014 sayılı Tüzük, Commission Delegated Regulation of 7 January 2014 on the European code of conduct on partnership in the framework of the European Structural and Investment Funds, OJ L 74, 14.3.2014, 1-7.
- 2021/1060 sayılı Tüzük, the European Parliament and the Council of 24 June 2021 laying down common provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund Plus, the Cohesion Fund, the Just Transition Fund and the European Maritime, Fisheries and Aquaculture Fund and financial rules for those and for the Asylum, Migration and Integration Fund, the Internal Security Fund and the Instrument for Financial Support for Border Management and Visa Policy, OJ L 231, 30.6.2021, 159-706.

Towards a nuclear multipolar world and its spillover effects

Sorumlu Yazar/
Corresponding Author:

Mehmet Alkanalka
Dr.
Independent Researcher
mehmetalkanalka@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-2311-935X

Abstract

This article analyzes the changes in the international structure after the Russia-Ukraine War and its impact on Europe's security and spillover effects. The major impact of the war on the security of Europe and the world is the serious reawakening of the nuclear dimension of international relations. This article examines the strategic documents of France and Germany, the two most important military and economic actors of the EU, and the strategic documents of the U.S.A. With the threat of Russian nuclear weapons, Sweden and Finland abandoned their neutrality and applied it to become NATO members. Finland became NATO's 31st member on 4 April 2023. The status of Sweden's NATO membership will be discussed at the NATO Summit to be held on 11-12 July. This study reviews national security and defense strategy documents and reports of U.S.A.-the most powerful state in the North Atlantic Treaty Organization (NATO), France, and Germany- two powerful states in the European Union (EU) in light of neo-realism. In the post-Russia-Ukraine War analysis of 2022 documents and reports of the aforementioned countries, we will see more complicated and security-oriented international relations in the next decade because of the transition to a nuclear multipolar international structure. The new international structure seems more complicated because nuclear multipolar aspect rather than the bipolar one. States will either seek a nuclear umbrella or develop nuclear weapons in the face of the first nuclear multipolar international structure. This may also affect Türkiye, Saudi Arabia, Egypt, Japan, and South Korea. This suggests nuclear proliferation risk.

Keywords:

Ukrainian War,
Nuclear
Multipolar
Structure, Neo-
realism, Nuclear
Risk

JEL Codes:

F50, O38.

Nükleer çok kutuplu bir dünyaya doğru ve bunun yayılma etkileri

Öz

Bu makale, Rusya-Ukrayna Savaşı sonrasında uluslararası yapıda meydana gelen değişiklikleri ve bunun Avrupa'nın güvenliğine ve dünyaya etkilerini incelemektedir. Savaşın Avrupa ve dünya güvenliği üzerindeki en büyük etkisi, uluslararası ilişkilerin nükleer boyutunun ciddi bir şekilde yeniden canlanmasıdır. Bu makale, AB'nin en önemli iki askeri ve ekonomik aktörü olan Fransa ve Almanya'nın stratejik belgeleri ile ABD'nin stratejik belgelerini incelemektedir. Rusya'nın nükleer silah kullanma tehdidinin de etkisiyle İsveç ve Finlandiya tarafsız konumlarını bırakarak NATO üyesi olmak için başvurmuşlar, Danimarka ise Avrupa Ortak Savunma ve Güvenlik Politikasına katılma kararı almıştır. Finlandiya, 4 Nisan 2023'te NATO'nun 31. üyesi oldu. İsveç'in NATO üyeliğinin statüsü, 11-12 Temmuz'da yapılacak NATO Zirvesi'nde görüşülecektir. Bu makalede neo-realizm teorisi ışığında Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO)'nün en güçlü devleti olan ABD ile Avrupa Birliği (AB)'nin iki güçlü ülkesi olan Fransa ve Almanya'nın milli güvenlik, milli savunma strateji belgeleri ve gözden geçirme raporları incelenmiştir. Söz konusu ülkelerin Rusya-Ukrayna Savaşı sonrası 2022 yılı milli güvenlik ve strateji belgelerinde ve gözden geçirme raporlarında uluslararası yapının nükleer çok kutuplu bir yapıya evrilmesi nedeniyle gelecek on yılda daha karmaşık bir uluslararası ilişkiler gündemi ile yüzleşileceği sonucuna varılmıştır. Uluslararası yapının, iki kutuplu yapıdan çok kutuplu nükleer yapıya dönüşmesi nedeniyle yeni nükleer çok kutuplu yapı daha karmaşık ve tehlikeli görünmektedir. Tarihte ilk defa olan bu nükleer çok kutuplu uluslararası yapı karşısında devletler ya bir nükleer şemsiye altına girmek zorunda kalacaklar ya da kendi nükleer silahlarını oluşturmaya yöneleceklerdir. Nükleer yayılma riskini de artıran bu durum Türkiye, Suudi Arabistan, Mısır, Japonya ve Güney Kore'yi de etkileyebilecektir.

Anahtar

Kelimeler:

Ukrayna Savaşı,
Nükleer Çok
Kutuplu Yapı,
Neo-realizm,
Nükleer Risk

JEL Kodları:

F50, O38.

Introduction

Approximately one month after the outbreak of the war in Ukraine on March 21, 2022, the EU Commission approved the Strategic Compass related to the roadmap of the European Common Defense and Security Policy for the next decade. In his introductory press speech, the High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy Joseph Borrell referred to Strategic Compass as a guide for common action, defense, and security due to the increase in threats and apparent costs of inertia (Council of the EU, 2022). In the foreword written by Borrell, he stated that combining and using all EU policies and opportunities as means of power to transform U.S.A.'s geopolitical awakening into a permanent strategic stance would be a good response to the Russian invasion (EU External Action, 2022:4). It was also stated that the Russian government threatened to use nuclear weapons (EU External Action: 22). Borrell added that no action was taken for years, although the requirements of the EU Security and Defense Policy were well known and the Russia-Ukraine War showed the necessity of urgent action (EU External Action, 2022, p. 5). In the meeting of the ministries of foreign affairs and the ministries of defense of EU member states, it was decided to commence the reaction force with 5000 troops by 2025. Although it was agreed to establish a reaction force with 1500 troops for similar purposes in the past, this had not been realized due to both lack of funds and not getting enough attention (Reuters, 2022). It is worth mentioning that there were also negative reactions to this document. To give an example, one article argues that declarations, global strategies, or "strategic compasses" are outdated (Dzurinda, 2022). Three months after the Russian invasion, European countries announced an approximately 200 billion Euro increase in their defense budgets. The majority of defense R&D in Europe is funded by three countries namely France, Germany, and UK. France has the largest share with 5.6 billion euros, followed by Germany and the UK which is no longer an EU member state (Finkbeiner and Noorden, 2022). The most significant change came from Germany with an additional 100 billion euros allocated to the defense budget. Scholz explained that Germany intended to create "the largest conventional army within the NATO framework in Europe." (The Defense Post, 2022a).

This article's main research question is: How does the Russia-Ukraine War challenge the European and global international order and security architecture? In the first sections of this article, the strategies of the United States of America (U.S.A.) –the most powerful state in the North Atlantic Treaty Organization (NATO)– and France and Germany –two powerful states in the European Union (EU)– until the War in 2022 are analyzed. To analyze the effects of the war on the strategies and the changes, the strategy documents of U.S.A. and France published after the war and the speeches of the political decision-makers of Germany, whose strategy document has not been updated yet, were examined. The major impact of the war on the security of Europe and the world is the serious reawakening of the nuclear dimension of international relations. This finding reminds the Cold War nuclear Mutual Assurance Destruction (MAD) doctrine, but the new international structure seems more complicated because of a new both nuclear and multipolar international structure rather than the Cold War's bipolar structure.

At the 2018 NATO Summit in Brussels, US President Trump indicated that only five NATO countries, including the U.S.A., spent 2% of their Global Domestic Products (GDP) on defense in line with NATO targets, stating that this was not proper burden-sharing and that countries should double their defense spending (MacAskill and Crerar, 2018). On the same day, Trump shared a harsh criticism of his Twitter account against Germany, stating that while Germany paid billions of dollars to Russia for gas and energy, U.S.A. paid for Europe's protection and then lost billions in trade (Trump, 2018). It is acknowledged that Germany's Military Force Bundeswehr is not duly prepared for battle duties and faces unprecedented challenges (Ashburn, 2016, p.137). Germany transformed its military forces into a professional army after the Cold War. This allowed Germany to lower defense spending significantly below NATO's target rate of 2% of GDP, allowing the country to benefit from the advantage of its geopolitical position and to follow a free-rider policy in NATO.

During Trump's presidency, the President of France, Macron, and Merkel, the Chancellor of Germany, started to endorse the idea of the European Army, especially after the criticism of Germany for insufficient contributions to NATO in defense spending. Although there is a legal base for this issue in Article 42 of the Lisbon Treaty in terms of Europe's common defense and security policy and this notion is supported in principle by France - the sole nuclear power of the EU - and Germany – the wealthiest nation in the EU- the desired action could not be put into implementation. In the most recent white papers issued in the 2010s by Germany and France, each recognized that both countries enjoyed the most peaceful periods of their histories. For example, the 2013 French White Paper indicated that France did not experience a direct and open conventional military threat in its territories and it had a chance to live peacefully with its European partners for the first time in French history. (France Presidency de la Republique, 2013, p.13). In Germany's 2016 white paper, it was emphasized that Germany was no longer a front-line state, and NATO was an indispensable guarantor of Europe and the Transatlantic Region. (Germany White Paper, 2016, p.64). These two white papers indicate a focus on developing common defense projects in Germany and France, along with other European countries, and the creation of certain European defense mechanisms. However, they could not reach the desired level even in common defense industry investments that are easier to implement than creating a common defense force, such as the EU Army.

Among neo-realists' main assumptions, the international structure is accepted as the main determinant of international relations. Based on this assumption, in the first decade after the Cold War, the world evolved from a bipolar structure of the Cold War to a unipolar structure led by U.S.A. In this period, even NATO allies France and Germany opposed U.S.A. and sided with Russia when U.S.A. started a military operation in Iraq in 2003. In addition, at the Munich Security Conference in 2007, Putin stated that the total GDP of China and India was higher than that of U.S.A., and that a unipolar world had become history (Putin, 2007). Later in his speech, Putin indicated that the expansion of NATO was not accepted related to the modernization of the alliance; contrarily, it was a provocation that weakened mutual confidence. While U.S.A. was dealing with anti-terrorism operations, the unipolar international structure transitioned to a multipolar one, both with the effect of the 2008 economic crisis and the rise of new powers in Asia, mainly China. China's increasing global impact, especially on Africa --the historic backyard of France-- played a significant role in France's cautious return to NATO in 2009.

Even though U.S.A. defined Iran as a rogue state, Iran has acquired its long-range ballistic missile capability with the help of Beijing's support (Blumenthal, 2005). During the Cold War, the contingency plans of NATO included the use of nuclear power against the former Soviet Union, which conventionally had superior military power than NATO at that time. Russia-Ukraine War changed all paradigms. Russian strategists have also retained the option of nuclear weapons on the table in the case of a possible regional or major conflict with a major adversary such as NATO, as Russia's conventional power is relatively weak opposition to the Cold War conventional distribution of power (Bruusgaard, 2021). Considering Russia's conventional weakness, the possibility that it may also use nuclear weapons, especially against its neighbors, has increased. Therefore, the issue of reducing nuclear weapons has ceased to be an agenda item alone and has moved to a ground considering Russia's sensitivities would be beneficial. Russia can negotiate the reduction of non-strategic nuclear weapons if the West reduces its conventional weapons (McDermott, 2011). Putin declared Russia would halt its participation in New Start Treaty in a speech devoted to Russia-Ukraine War's first anniversary (Roth and Borger, 2023).

The nuclear security dilemma also poses a domino-effect risk. Jean-Louis Lozier, former head of the French General Staff's Office of Nuclear Forces, said, "Today, countries like Japan or South Korea might legitimately ask whether" to obtain nuclear capability and "The same is true in the Middle East of Saudi Arabia, Türkiye, and Egypt." (en.prothomalo.com, 2022). The US-Japan Treaty of Mutual Cooperation and Security enables Japan to feel secure under US deterrence covering also the nuclear umbrella of U.S.A., but the chairman of the LDP Party Tatsuo Fukuda claimed that Japan must not shy away to have the nuclear option (The interpreter, 2022). It is claimed that the nuclear weapons debate resurfaces also in East Asia because South Korea and Japan worry about the new nuclear debate during the Russia-Ukraine War (The Economist, 2022). This suggests the risk of nuclear proliferation.

This article examines the strategic documents of France and Germany, the two most important military and economic actors of the EU, and the strategic documents of U.S.A. The new threat perceptions after the war will contribute to the literature and provide novel insights. The remainder of this article is organized as follows. After a theoretical review of the subject, the documents and speeches of the relevant actors were examined in light of neo-realist theory. Finally, the nuclear structural dimensions of the global order and their effects on Europe's security are discussed.

1. Theory and Methodology

Understanding power means understanding the borders and surprises of power, along with the shocks, ambiguities, and concerns of power leading to violence (Doran, 2003). Powerful states must actively prepare for negative scenarios, as they cannot be certain of other states' current and future targets (Montgomery, 2006, p. 151). Kenneth Waltz, a well-known representative of structural realism, argues that to understand international politics, the interaction between states and the structure of the international system must be examined first (Waltz, 1959). As there is no higher authority than states to solve problems in the international system, acts of states are based on relative power distribution in the consequent anarchical structure (Waltz, 1979). The leaders and internal political differences of a state do not have a major impact on how it acts (Waltz, 1967).

In neo-realism, the international structure regulating international relations refers to both the internal relations of the actors in the system and power distribution (Brecher and Yehuda, 1985, p.17). Changes in relative power distribution create opportunities and threats to the system. In the face of threats caused by a new situation, states typically resort to internal balancing by utilizing domestic sources or external balancing by collaborating with other states as allies. The structure can change with the rise or fall of states in the previous power hierarchy (James, 1993, p.136). The polarity of the international structure based on power distribution in the world also affects the way states maintain their security (Waltz, 2000, p. 5). After the Cold War, the international structure became undisputedly unipolar (Wohlforth, 1999, p. 9). In 1991, the world entered a unipolar new era for the first time under the leadership of U.S.A. (Mowle and Sacko, 2007, p. 1). In realist terms, unipolar means that no state can balance against a unipolar state. U.S.A. withdrew from the Kyoto and Antiballistic Missile (ABM) Agreements

without the fear of a serious balancing opponent as a unipolar leader starting in 1991 (Pape, 2005). Russia and U.S.A.'s NATO allies, France and Germany, opposed the invasion of Iraq by U.S.A. without a UN decision in 2003. Some American politicians opposed the Iraqi War. Obama was not in favor of the war started by U.S.A. After Obama was elected as US President in 2008 and the economic crisis of the same year, multiple relations and interdependence became prominent (Calleo, 2009, p. 366). This created a space for countries other than U.S.A. to implement their strategies and the international structure evolved into a multipolar structure. In a document from 2006, it was stated that the rising powers of China, India, and Russia were on the verge of a turning point, and the decisions they would make play key roles in the international security of the 21st century (US Department of Defense, 2006, p. 28). It was also emphasized that among these powers, only China had the military potential to compete with U.S.A. (US Department of Defense, p. 29). Obama is argued to be the first US President to lower the "superpower" status of U.S.A. to a powerful partner with other countries (Sieren, 2014). In a speech he made in 2011, Obama declared that the wars in Afghanistan and Iraq caused an enormous loss of lives and financial resources in the last decade and it was the time to focus on the Asia-Pacific region, underlining that U.S.A. had always been an Asia-Pacific country (Obama, 2011). Posen argues that U.S.A. must limit its military operations in the world because of changes in the power distribution in the international structure (Posen, 2014). Obama indicated a return to the Asia-Pacific region for rebalancing in the 2015 U.S.A. National Security Strategy Document (The White House, 2015, p. 1).

In the bipolar Cold War era, the necessity to stop the opposite polar, the former Soviet Union, geographically in Europe directed the power structure to nuclear deterrence and unconventional warfare forces in NATO, both of which were asymmetrical methods. According to the anarchical international structure and external balancing strategy, Germany and other European states without nuclear power were dependent on U.S.A.'s nuclear umbrella against the former Soviet Union, which had the most crowded army and was the largest nuclear power in the world. When the former Soviet Union assumed a common threat by relevant actors had not been a threat anymore after the Cold War, U.S.A., France, and Germany followed different strategies. While U.S.A. insisted to use its military power unilaterally, Germany and France decreased their defense spending, reduced the size of their armies, and transformed them into professional structures. Kagan metaphorically depicted the different strategies of Europe and U.S.A. as Europeans coming from Venus and Americans coming from Mars (2004, p. 3).

According to Mearsheimer, among the five assumptions of neo-realism theory, there are also the availability of offensive capabilities, uncertainty in terms of other states' intentions, and the strategic rational thinking of the states (1994, p. 10). Although nuclear weapons appear to be a negative feature for every country, they are a powerful tool for peace because their deterrence effect is very high (Mearsheimer, 2012). Mearsheimer predicted that after the Cold War, Eastern European countries that gained independence could be exposed to nuclear blackmail by Russia (2012). Despite the territorial integrity guarantee provided to Ukraine by Russia, the Russia-Ukraine war seems to have justified pessimistic predictions such as Mearsheimer's one. Waltz argues that the more states possess nuclear weapons, the lower the likelihood of war (2012). He also emphasizes that Indian and Pakistani leaders learned from the folly of the nuclear arms race between the US and the former Soviet Union. Subrahmanyam contends that minimal deterrence is as effective as maximum deterrence and that India's 60 nuclear weapons are sufficient to deter Pakistan or China (Sagan and Waltz, 2002).

Documents published by states have been a key element in qualitative research for many years, and document analysis as a qualitative research methodology is a systematic procedure for examining and evaluating government reports, press releases, statements of state administrators, and relevant experts in newspapers (Bowen, 2009, p.28). Documents can offer critical data to be turned into meaningful sentences for the article context and help understand changes in the system (Bowen, 2009, p. 30). Document analysis refers to the analysis and interpretation of written materials by a researcher (Russell and Gregory, 2003). National security strategy documents are the most important first-hand strategy sources that project the future, both in terms of accountability to parliaments for budgets and preparations and the organization of states' military forces against perceived threats. In the 21st century, this trend can be observed in the form of strategy security documents or white paper publishing (Kagan, 2013). The most comprehensive efforts related to this topic have been conducted in U.S.A. After being elected, each US president publishes a national security strategy document on extensive possible security threats, strategies, and investments to eliminate them for their four-year term in the office. France and Germany usually publish white papers every ten years to declare their security and defense strategies. The most recent white paper by France was published in 2013, whereas Germany published a white paper in 2016. After Macron was elected, France issued strategy review reports instead of white papers at certain intervals.

After Russia-Ukraine War, U.S.A. and France, along with the EU, issued notable strategic documents. In addition, Germany's defense policy leaders, the Chancellor of Germany, and the Minister of Defense made important statements on Europe's security. In this article, related documents and announcements are studied in the light of neo-realism using qualitative document analysis to determine how the Russia-Ukraine War challenged both the

European and global order and security architecture along with the impacts of the war on Europe's present and future common defense and security policy.

2. Country Strategy Documents Review

2.1. U.S.A.

The primary threats in three significant documents published by U.S.A. after the Russia-Ukraine War were reviewed to understand the international structure of the world. In this scope, the 2022 US National Security Strategy Document approved by the US President in October 2022, Nuclear Posture Review Report published at the same time in October 2022 by the US Department of Defense and the 2022 National Defense Strategy Document were reviewed.

The most distinctive feature of the 2022 US National Security Strategy Document compared to the documents published in previous terms is the fact that in this document, the primary potential threat for U.S.A. is declared as China. In the 2010 National Security Strategy Document, which was published during Obama's presidential term, China or Russia was not mentioned as a threat. In the 2017, National Security Strategy Document for US President Trump's tenure, it was stated that U.S.A. faced threats from both China and Russia, characterized as revisionist powers in military, political, and economic terms in the context of geopolitical competition.

The 2022 National Security Strategy Document of U.S.A. indicates that Russia and China are creating various challenges. Russia ignores the basic laws of international order and poses an urgent threat to the international system, as shown by its ruthless attacks on Ukraine. China's intent to reform the international order and its unique position of growing economic, diplomatic, military, and technological capacity to pursue this goal as a competitor are emphasized (The White House, 2022, p.8). The document mentions China's position to challenge U.S.A. geopolitically and adds that it is not limited to the Indo-Pacific, but also has global dimensions. However, Russia poses an urgent and ongoing threat only to the regional security order in Europe and lacks the extensive capabilities of China to cause global instability (The White House, 2022, p. 11). When China and Russia are evaluated together, although they are stated to have become closer to each other, the threats they cause differ considerably. While Russia, still a very dangerous state, is portrayed as having limits, it is declared that China will be addressed as a priority and U.S.A. will strive to gain a permanent competitive edge (The White House, 2022, p. 23). Although Russia is regarded as a security threat, portraying it as a regional problem indicates that this issue should be solved primarily by European countries. As only China is depicted as a global threat in the international structure, U.S.A. can be able to support Europe less than it did in the past. The document states that U.S.A. builds mutually empowering relations with the Quad in the Indo-Pacific (Australia, India, Japan, U.S.A.), AUKUS (Australia, United Kingdom, U.S.A.), and I2-U2 (India, Israel, UAE, U.S.A.) to deepen the collaboration with democratic and like-minded states (The White House, 2022, p. 12). The document claims that China is not only a threat to the Indo-Pacific but also an increasing global threat and describes the US strategy against China in three pillars. The first pillar is to invest in domestic competition and innovation and the second is to align efforts with allies and partner networks (The White House, 2022, p. 24). Both correspond well to the internal and external balancing strategies of neo-realism. These statements in the document indicate that U.S.A. practices a containment strategy against China in the Asia-Pacific region, a similar strategy to that practiced against the former Soviet Union during the Cold War. Another significant issue in the document is the reference to the systemic challenge from China, indicated in the final declaration of the NATO 2022 Madrid summit. This could be interpreted as an indication of U.S.A.'s intention to utilize NATO's assets in its competition with China in the upcoming period. In addition, an extended new agenda is accepted to address systemic threats from China, along with other security risks from cyber threats to climate concerns (The White House, 2022, p. 17).

The 2022 U.S.A. Nuclear Posture Review Report during Biden's presidential term which was delayed because of the Russia-Ukraine War, consists of 25 pages. (US Department of Defense, 2022a). China and Russia were mentioned along with North Korea, Iran, and nuclear terrorism in the document. The most striking prediction in the report is that U.S.A. will have faced two nuclear powers, China and Russia, as strategic competitors and potential enemies by 2030 for the first time in American history. It is also predicted that China will have a target of 1,000 nuclear warheads by 2030. Russia is considered to use the nuclear weapons doctrine more effectively and strategically even non-strategically highlighting that Russia has 2,000 non-strategic nuclear weapons. Within the scope of balancing Russia in Europe, the NATO allies, France and England, should combine their nuclear forces. With these statements, the US positively motivated the nuclear powers of its two European allies. These statements justify Walt's perceived threat explanation in his balance of threat function (1987). Not every nuclear weapon is a threat such as France, the UK, and Israel but China, North Korea, and Russia.

Another strategy document published by the US Department of Defense is the National Defense Strategy document. On October 27, 2022, two weeks after the issuance of the U.S.A. 2022 National Security Strategy Document, the Department of Defense published it. The document indicates that the US Military Forces will

urgently act to maintain and strengthen deterrence against China's increasing challenges (US Department of Defense, 2022b, p. 20), and nuclear deterrence will continue to be the priority based on U.S.A.'s integral deterrence, as U.S.A. will have to deter two big nuclear powers simultaneously by the 2030s for the first time in its history (US Department of Defense, 2022b, p. 21). US Secretary of Defense Lloyd Austin refers to US President Biden's statement where he describes a "decisive decade" with many dramatic changes, especially in geopolitical terms (US Department of Defense, 2022b). The document emphasizes the strategic competition with China, and indicates that the most extensive and serious challenge against U.S.A.'s national security is China's compelling and increasingly aggressive efforts to reform the Indo-Pacific region and international system to align with its interests and authoritarian preferences (US Department of Defense, 2022b). The Black Sea is of strategic importance to Russia, which had a vision of warm seas in the past. While China's threats to the Indian and Pacific Oceans were mentioned in the US National Security Strategy Document for the Year 2022, there was no mention of threats to the Black Sea (Michaels and Mauldin, 2022). However, it is considered that this interpretation contradicts the efforts of U.S.A. to establish and develop bases in Romania and Bulgaria for access to the Black Sea. Although this situation is explained by the fact that U.S.A. sees China as a primary threat, it should be considered that the importance of the Black Sea should not be neglected.

U.S.A.'s prioritization and containment strategy towards China, a rising power in the changing nuclear multipolar international structure, not only in the Indo-Pacific but also globally, bears similarities to Cold War strategies. However, this will not be an easy task for U.S.A., as China has considerably more economic power, population, and soldiers than the former Soviet Union. This, in turn, will direct Europe to be more active in maintaining security in the next decade. The invasion of Ukraine by Russia complicated international security, as it is an indication of the ongoing nuclear danger in the world and its potential to grow in the future. States will either try to find a nuclear umbrella or develop their nuclear weapons in the face of the first nuclear multipolar international structure. This will add a multipolar nuclear dimension to the security dilemma, another important assumption of neo-realism theory. It can be argued that, after nuclear power threats in the nuclear multipolar international structure, the strategic power of NATO and U.S.A. nuclear umbrella increased for Europe's Common Defense and Security Policy. This may also have played an active role in Sweden's and Finland's membership applications to NATO.

2.2. France

The 2022 National Strategic Review Report of France was announced on November 9, 2022, by President Macron on a military ship. The report includes France's defense and security agenda until 2030. The most recent white paper of France, published in 2013, refers to that period as the most peaceful time in terms of security in history and mentions the European Common Security and Defense Policy. However, the new review report reflects a more positive approach toward NATO and cautious statements about European strategic autonomy. In his previous statements, Macron said that they experienced the brain death of NATO and that it was necessary to build the European Army. The invasion of Ukraine by Russia revealed Europe's vulnerabilities and its limited resilience. After Macron evaluated each old and new threat, from conventional military aggression to hybrid war, it was understood that there was not a single country to maintain its security without NATO (Dempsey, 2022).

In Article 48 of the 2022 National Strategic Review Report, the strategic significance of U.S.A. is emphasized. It became clear that U.S.A. was the main component for the reassurance of Europe's security, considering the scale of military aid and guarantees that U.S.A. granted Ukraine in the Russia-Ukraine War (France National Strategic Review, 2022, p. 14). In Article 42 of the report, close collaboration between NATO and the EU is stated to have a vital role in the strategic autonomy of Europe and transatlantic connections (France National Strategic Review, 2022, p. 14). The report also emphasizes that the invasion of Ukraine by Russia caused a major change in strategies so that the defense and strategic autonomy of Europe could have a complementary role for NATO (France National Strategic Review, 2022, p. 14). One of the most striking points in the report is the declaration of a transition to a more irregular form in a relatively limited nuclear multipolar structure (France National Strategic Review, 2022, p. 12). Article 28 of the report indicates that the escalation of nuclear threats and the random approach of Russia, a country that owns nuclear weapons, is an important lesson to learn from the Russia-Ukraine War (France National Strategic Review, 2022, p.11). The France National Strategic Review (2022) states that a nuclear multipolar international structure has become even more difficult considering China's increasing nuclear capacity, Russia's unpredictability, North Korea's continued nuclear armament, and Iran's ambition to obtain nuclear power capability (France National Strategic Review, 2022, p. 16). In the same document, the French Minister of Defense Parly declares that France cannot determine its national interests based on only its frontier's geographical proximity because France has global interests as a nuclear weapon state (France National Strategic Review, 2022, p. 33).

In conclusion, the report describes the recommendations to create a roadmap for the next decade as follows: "Might is right" philosophy and the return of the war to Europe indicate the significance of ongoing and deepening

integration among Europeans for the future. The defense of the security interests of Europeans, especially in the immediate surroundings against potential aggression, according to a strategic plan that also developed a common strategic culture and common defense capabilities in all areas became crucial (France National Strategic Review, p.20). Another significant topic in the 2022 Report is the implication that France will stand against China. While France abandons secret competition to engage with Russia in an open conflict, it is striking that France also proceeds to increasingly stronger competition with China (France National Strategic Review, p. 20).

2.3. Germany

In the most recent white paper of Germany published in 2016, it was stated that Germany was no longer a front-line state, that it reduced the size of its army, number of equipment and capabilities; thus, it stopped defense spending (Germany White Paper, 2016, p. 137). Former NATO Secretary General Rasmussen emphasized that the body starts to cut fats, and after a certain point, it starts cutting into muscles (Rasmussen, 2010), which summarizes the state of German Military Forces before the Russia-Ukraine War. There is no turning back after the body cuts into muscles and bones. After leaving its position as a front-line country thanks to NATO's expansion to the East, Germany prioritized its economy, and acted as a free-rider in NATO until 2022.

Within a week after the start of the Russia-Ukraine War on February 22, 2022, German Prime Minister Scholz appealed to the German Parliament to set up a one-off 100 billion Euro fund to increase the capabilities of the German Military Forces. On June 3, 2022, the necessary two-thirds majority was obtained to pass the constitutional amendment and the appeal was approved (Moser, 2022). Germany's decision was a radical "revolutionary" change from a cautious policy toward Russia after the Cold War. Scholz also announced that Germany would meet the criteria to invest 2% of its GDP in NATO, which would end the frequent criticism of Germany for not sufficiently supporting the defense burden of NATO (The Defense Post, 2022b).

Although Germany did not publish a white paper in 2022, German Minister of Defense Christine Lambrecht announced in her speech in Berlin that a new white paper was being prepared (Germany Federal Minister of Defense, 2022). Lambert emphasized that both the international structure and U.S.A.'s strategic priority location changed. Lambert added that U.S.A. focused on the Indo-Pacific due to the issue in the Taiwan Strait in the summer of 2022 and more effort would be put into the defense of Europe in line with the Strategic Compass announced for the first time in EU history. According to Lambert, it is time for Europe to maintain its security and Germany must play the largest role in this duty. A supplementary budget of 100 billion euros was allocated to the Ministry of Defense for this purpose. Lambert explained that U.S.A. was seen as the guarantor of Europe's security and emphasized that, in the face of nuclear blackmail, there was no alternative but for U.S.A. to protect Europe in the predictable future. Another significant point from the same speech was the assessment of the European Defense Fund. According to Lambert, although funds are allocated for capability R&D, they should be used more efficiently. She announced that the ratio for common weapons purchases in the EU, which is currently only eight percent, was aimed at 35 percent.

Considering these statements, along with the 2022 National Strategic Review Report of France, it is concluded that Germany follows a Europe-centered strategy despite the statements of France against China and the implications for collaboration with U.S.A., including collaboration in the Indo-Pacific. Another different perspective from Germany is observed in Germany's preference to stay under the US nuclear umbrella using the phrase "the predictable future" to leave room for flexibility, which is a different approach than France's which includes nuclear weapons in its strategy owing to its nuclear capabilities.

Conclusion

The vision to establish a European army was proposed, especially by France, and supported to an extent by Germany after the Cold War when the impact of NATO diminished. Currently, it is no longer on the agenda after the Russia-Ukraine War. Having endorsed the vision of the European Army in the past, France and Germany declared NATO the main component of Europe's security after the war in Ukraine and acknowledged U.S.A. as an indispensable guarantor.

The major impact of the war on the security of Europe and the world is the serious reawakening of the nuclear dimension of international relations. This finding reminds the Cold War nuclear Mutual Assurance Destruction (MAD) doctrine but the new international structure seems more complicated because nuclear multipolar aspect rather than the bipolar one. The 2022 National Security Strategy Document of U.S.A. indicates that Russia and China will create different challenges. Russia ignores the basic laws of international order and poses an urgent threat to the international system as shown by ruthless attacks on Ukraine. On the other hand, China's intent to reform international order and its unique position owning a growing economic, diplomatic, military, and technological power to pursue this goal as a competitor. The document also refers to China's position to challenge U.S.A. geopolitically and adds that it is not limited to the Indo-Pacific, but also has significant global dimensions.

However, Russia poses an urgent and ongoing threat only to the regional security order in Europe and it lacks the capabilities of China to create global instability. Although Russia is called a security threat, its image as a regional problem leads to the conclusion that the Russian threat is a geopolitical problem that should be solved primarily within the European context.

In the post-Russia-Ukraine War analysis of 2022 national security and strategy documents and review reports of U.S.A., France, and Germany, it is concluded that we will see more complicated international relations in the next decade because of the transition to a nuclear multipolar international structure. According to neo-realism, international relations are regulated by an anarchical structure, and states act based on relative power distribution. This leaves state leaders and domestic political differences with little impact on defense and security policies. The decision to increase defense spending by 100 billion euros and allocate 2% of GDP to defense by the social democratic government of Germany after Merkel confirms the assumptions of neo-realism. Regarded as the guarantor of Europe's security and the most important ally by Germany and France, U.S.A. is expected to focus on a balancing strategy against China in Asia-Pacific. On the other hand, Europe's defensive efforts are expected to increase in line with its internal balancing strategies. A surprising transformation of economic power to military power can be observed in the acquisition and transfer of lethal weapons to Ukraine by Germany and the EU with a radical change and the 100 billion euros supplementary fund of Germany to develop the capabilities of its military forces. This issue is not limited to the transformation of economic power to military power, but can also manifest as the transformation of technological power to nuclear power due to security concerns.

From the documents examined after the Ukrainian War, it is stated that by 2030, for the first time in its history, U.S.A. will face two major nuclear powers namely China and Russia as strategic competitors and potential enemies. In Article 28 of the report of France in 2022, it was emphasized that the important lesson to be learned from the war in Ukraine is the threat of nuclear escalation and the haphazard approach of Russia with nuclear weapons, which proves that the global order has returned to the nuclear multipolar structure. One of the biggest differences brought about by the war is the finding that Russia will complete its conventional military power deficiency using nuclear weapons. On the other hand, Germany's strategy of investing its defense expenditures only in conventional weapons might not be the right strategy because the power comparison has become asymmetrical due to nuclear weapons. Deterrence against nuclear weapons can only be achieved with nuclear weapons or external balancing with nuclear weapon states or military alliances. Sweden and Finland's applications for full membership in NATO are consistent in this context. Finland became NATO's the 31st member on 4 April 2023. The status of Sweden's NATO membership will be discussed at the NATO Summit to be held on 11-12 July.

The nuclear security dilemma also poses a domino-effect risk. This situation increases the risk of nuclear weapons proliferation. The fact that Iran has acquired long-range ballistic missile capability with the help of Beijing's support makes this topic more important. We will see more complicated and security-oriented international relations in the next decade due to the transition to a nuclear multipolar international structure. Ukraine's NATO membership is going to be a tough decision as it bears the potential to start a nuclear war between NATO and Russia. The fact that the decision has not yet been finalized till even 11-12 July 2023 NATO Summit confirms the sensitivity of this issue. Therefore, countries must make an unconditional truce immediately during the Russia-Ukraine War and start simultaneous negotiations to diminish medium-range nuclear weapons between Russia and Europe.

The multipolar nuclear structure encourages the use of asymmetric methods and state-sponsored paramilitary forces within the scope of special operations. The Wagner Group is considered a Russian paramilitary organization and Russian proxy forces. The coup attempt launched by this group in Russia on June 23 confirmed that these paramilitary forces are also difficult to control.

Considering the statements of the German Minister of Defense Lambert along with the 2022 National Strategic Review Report of France, it is concluded that Germany follows a Europe-centered strategy despite the striking statements of France against China and the implications for collaboration with U.S.A., including collaboration in the Indo-Pacific. Another different perspective by Germany is observed in Germany's preference to stay under U.S.A.'s nuclear umbrella using the phrase "the predictable future" to leave room for flexibility, which is a different approach than France's which includes nuclear weapons in its strategy thanks to its nuclear capabilities.

Statement of Contribution of Researchers:	The author declares that the entire article is prepared by on their own.
Statement of Support and Acknowledgment:	The author declares that the study is not received support from any person or institution.
Conflict Statement:	The author declares that there is no conflict of interest for themselves and third parties
Statement of Ethics Committee Report Requirement:	The author states that there is no need for an ethics committee report in the article.
Corresponding Editors:	Prof.Dr. Hüseyin Özgür, Anadolu University Asst. Prof. Dr. Şahin Eray Kırdım, Ankara Yıldırım Beyazıt University Res. Asst. Atahan Demirkol, Afyon Kocatepe University

References

- Ashburn, H. L. (2016). White Paper on German Security Policy and the Future of the Bundeswehr: An Analysis of its Positioning, Reception, and Conditions of Implementation, https://scholarship.claremont.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2528&context=cmc_theses (31.01.2023)
- Blumenthal, D. (2005). China and the Middle East: Providing Arms. *Middle East quarterly*, 11-19.
- Bowen, G. (2009). Document Analysis as a Qualitative Research Method. *Qualitative Research Journal* 9, 27-40.
- Brecher, M., and H Yehuda, B. (1985). System and Crisis in International Politics. *Review of International Studies*, 11(1), 17–36.
- Bruusgaard, K. V. (2021). Russian nuclear strategy and conventional inferiority. *Journal of Strategic Studies*, 44(1), 3-35.
- Calleo, D. P. (2009). How to Govern a Multipolar World. *Current History*, 108(721), 361-367.
- Council of the EU (2022), A Strategic Compass for a stronger EU security and defence in the next decade, March 21, 2022. <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/03/21/a-strategic-compass-for-a-stronger-eu-security-and-defence-in-the-next-decade/>(31.12.2022).
- Dempsey, J. (2022). France's military pivot to Europe. Carnegie Europe November 15, 2022. https://carnegieeurope.eu/strategieurope/88403?%20utm_source=ctw&utm_medium=email&utm_campaign=imglink&mkt_tok=ODEzLVhZVS00MjIAAAGI%20JucBARjslYbRWWw_j1oR_8Cg2rVnL04f97mwuApFkj48_l-%20pww4d0vJwkQnPI2c50incGUnCg3A5DzcwxiutAb9baXH3e7aOtPiZwU(31.12.2022).
- Doran, C. F. (2003). Economics, Philosophy of History, and the “Single Dynamic” of Power Cycle Theory: Expectations, Competition, and Statecraft. *International Political Science Review/Revue Internationale de Science Politique*, 24(1),13-49.
- Dzurinda, M. (2022). How Ukraine made the case a new for an EU army, *Euobserver*, August 08, 2022. <https://euobserver.com/opinion/155691> (11.11.2022).
- En.prothomalo.com. (2022), Invasion of Ukraine revives nuclear warfare nightmare, December 06,2022. <https://en.prothomalo.com/international/europe/adejwv3r53>(31.12.2022).
- EU External Action. (2022), A Strategic Compass for Security and Defence, https://www.eeas.europa.eu/eeas/strategic-compass-security-and-defence-1_en (31.12.2022).
- Finkbeiner, A., and Richard V. N. (2022). Will war in Ukraine mark a new era for European defence research? *Nature*, 608, 466-467, doi: <https://doi.org/10.1038/d41586-022-02185-x>
- France National Strategic Review (2022). <http://www.sgdsn.gouv.fr/uploads/2022/12/rns-uk-20221202.pdf> (31.12.2022).
- Germany White Paper. (2016), On security policy and the future of the Bundeswehr, <https://issat.dcaf.ch/download/111704/2027268/2016%20White%20Paper.pdf> (31.12.2022).
- France Presidence de la Republique (2013). The French White Paper on defence and national security, <https://www.defense.gouv.fr/content/download/215253/2394121/file/White%20paper%20on%20defense%20%202013.pdf> (31.12.2022).
- James, P. (1993). Neorealism as a Research Enterprise: Toward Elaborated Structural Realism. *International Political Science Review / Revue Internationale de Science Politique*, 14(2), 123–148.
- Kagan, R. (2004). *Of Paradise and Power: America and Europe in the New World Order*. Vintage Books.
- Kagan, R. (2013). *The World America Made*. New York: Vintage Books.
- MacAskill, E., and Crerar, P. (2018). Donald Trump tells NATO allies to spend 4% of GDP on defence. *The Guardian*, July 11,2018. <https://www.theguardian.com/world/2018/jul/11/donald-trump-tells-nato-allies-to-spend-4-of-gdp-on-defence> (31.12.2022).
- McDermott, R. N. (2011). “-Russia’s Conventional Military Weakness and Substrategic Nuclear Policy. Report for Foreign Military Studies Office, Fort Leavenworth.
- Mearsheimer, J. J. (1994). The False Promise of International Institutions. *International Security*, 19(3), 5-49. <https://doi.org/10.2307/2539078>

- Mearsheimer, J.J. (2012). *Why we will soon miss the cold war*. In *Conflict After the Cold War*. (Eds.) Richard K. Betts, New York: Routledge.
- Michaels, D., and Mauldin, W. (2022). Russia's War in Ukraine Shifts Black Sea From NATO's Edge to Center Stage. *The Wall Street Journal*, Nov. 29, 2022, <https://www.wsj.com/articles/russias-war-in-ukraine-shifts-black-sea-from-natos-edge-to-center-stage-11669720443> (31.12.2022).
- Montgomery, E. V. (2006). Breaking out of the Security Dilemma: Realism, Reassurance, and the Problem of Uncertainty. *International Security*, 31(2), 151-185.
- Moser, C. (2022). The war in Ukraine and its repercussions on Europe's "security and defence constitution" *constitutionnet*, October 22, 2022, <https://constitutionnet.org/news/war-in-ukraine-repercussions-europe> (31.12.2022).
- Mowle, T. S., and Sacko, D. H. (2007). *The unipolar world: an unbalanced future* (1st ed.). Palgrave Macmillan.
- Obama, B. H. (2011). *Remarks by President Obama to the Australian Parliament*, *The White House, Office of the Press Secretary*. <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/11/17/remarks-president-obama-australian-parliament>. (31.12.2022).
- Pape, R. A. (2005). Soft Balancing against the United States. *International Security*, (30)1, Summer 2005, 7-45.
- Posen, B. R. (2014). *Restraint: A New Foundation for U.S. Grand Strategy*. Cornell University Press.
- Putin, V. (2007), A Speech Delivered at the MSC 2007 by the President Vladimir Putin, Munich Security Conference. https://is.muni.cz/th/xlghl/DP_Fillinger_Speeches.pdf (31.12.2022).
- Rasmussen, A. F. (2010). The New Strategic Concept: Active Engagement, Modern Defence, NATO.int, October 08, 2010. https://www.nato.int/cps/fr/natohq/opinions_66727.htm?selectedLocale=en. (31.12.2022).
- Reuters. (2022). EU to establish rapid reaction force with up to 5,000 troops. March 21, 2022. <https://www.reuters.com/world/europe/germany-offers-provide-core-eu-quick-reaction-force-2025-2022-03-21/> (31.12.2022).
- Roth, Andrew and Julian Borger. (2023). Putin says Russia will halt participation in New Start nuclear arms treaty. *The Guardian*, 21 Feb 2023. <https://www.theguardian.com/world/2023/feb/21/putin-russia-halt-participation-new-start-nuclear-arms-treaty> (01.03.2023)
- Russell, C. K., and Gregory, D. M.(2003). Evaluation of qualitative research studies. *Evidence Based Nursing*, 6(2), 36-40.
- Sagan, S.D., and Waltz, K. N. (2002). *The Spread of Nuclear Weapons: A Debate Renewed*. New York: W.W. Norton.
- Sieren, F. (2014). Opinion: The world's superpower no more. *Deutsche Welle*, July 15, 2014. <http://www.dw.de/opinion-the-worlds-superpower-no-more/a-17788131> (31.12.2022).
- The Defense Post (2022a). Scholz Says Germany to Become Biggest NATO Force in Europe. June 29, 2022. <https://www.thedefensepost.com/2022/06/29/germany-biggest-nato-force/> (31.12.2022).
- The Defense Post (2022b). Germany Says Will Reach NATO Spending Target by 2025. December 6, 2022. <https://www.thedefensepost.com/2022/12/06/germany-reach-nato-spending-2025/> (31.12.2022).
- The Economist (2022). A debate about nuclear weapons resurfaces in East Asia. March 19, 2022. https://www.economist.com/asia/2022/03/19/a-debate-about-nuclear-weapons-resurfaces-in-east-asia?utm_medium=cpc.adword.pd&utm_source=google&ppccampaignID=18151738051&ppcadID=&utm_campaign=a.22brand_pmax&utm_content=conversion.direct-response.anonymous&gclid=EAIaIQobChMIip_RkJDq_QIVS53VCh1WJAUhEAAYASAAEgLTvvD_BwE&gclid=aw.ds (20.01.2023).
- The White House (2015). National Security Strategy of the United States of America, https://obamawhitehouse.archives.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy_2.pdf (31.12.2022).
- The White House. (2022). National Security Strategy 2022. October 12, 2022, <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/Biden-Harris-Administrations-National-Security-Strategy-10.2022.pdf> (31.12.2022).
- Trump, D. (2018). Twitter. July 11, 2018. <https://twitter.com/realdonaldtrump/status/1017093020783710209> (31.12.2022).

- US Department of Defense. (2006). Quadrennial Defense Review Report. <https://history.defense.gov/Portals/70/Documents/quadrennial/QDR2006.pdf?ver=2014-06-25-111017-150> (31.12.2022).
- US Department of Defense, (2022a). Nuclear Posture Review Report. <https://www.defense.gov/News/Releases/Release/Article/3201683/departement-of-defense-releases-its-2022-strategic-reviews-national-defense-stra/#:~:text=The%202022%20NPR%20reaffirms%20that,our%20Allies%2C%20and%20our%20partners.> (31.12.2022).
- U.S. Department of Defense (2022b.) The 2022 National Defense Strategy (NDS). October 27, 2022. <https://www.defense.gov/National-Defense-Strategy/> (31.12.2022).
- Walt, S. M. (1987). *The Origins of Alliances*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Waltz, K. N. (1959). *Man, the State and War*. New York: Columbia University Press.
- Waltz, K. N. (1967). *Foreign Policy and Democratic Politics: The American and British Experience*. Boston: Little, Brown.
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. New York: McGraw Hill.
- Waltz, K. N. (2000). Structural Realism after the Cold War. *International Security*, 25(1), 5-41.
- Waltz, K. N. (2012). *The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better*, In *Conflict After the Cold War: Arguments on Causes of War and Peace* edited by Richard K. Betts (4th ed.). New York: Routledge.
- Wohlforth, W. C. (1999). The Stability of a Unipolar World. *International Security*, 24(1), 5-41.

Emtia balonlarının belirlenmesi: Dow Jones İndeksi'nde analitik bir çalışma

Sorumlu Yazar/
Corresponding Author:

Yaşar Köse
Doç. Dr.
Türk Hava Kurumu Üniversitesi
ykose@thk.edu.tr
 0000-0003-0073-2095

Emre Yılmaz
Dr. Öğr. Üyesi
Türk Hava Kurumu Üniversitesi
emreyilmaz@thk.edu.tr
 0000-0002-6875-8403

Öz

Bu çalışmanın amacı Amerikan Dow Jones indeksi emtia piyasasında yer alan Emtia Fiyatları kullanılarak, Amerikan emtia piyasasında spekülasyon balonlarının var olup olmadığı, varsa toplam balon süreleri ve incelenen dönemde kaç kez spekülasyon balonu oluştuğunun belirlenmesidir. Çalışmada Amerikan Dow Jones indeksi emtia piyasasında yer alan 23 adet gerçek zamanlı Emtia fiyatları kullanılmış, 01.01.2012 tarihinden 01.08.2022 tarihine kadar 10 yıllık dönemde, aylık veriler üzerinden Phillips, Shi ve Yu (2015) tarafından literatüre kazandırılan genelleştirilmiş Dickey Fuller (GSADF) testi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda incelenen zaman aralığında ve emtiaların tamamında fiyat balonu veya balonlarının çeşitli defa ve sürelerde oluştuğu belirlenmiştir. Emtia piyasasında bir balonun varlığı ulusal ve uluslararası ekonomi üzerinde yıkıcı etkiler yaratabilir. GSADF testlerinin gerçek zamanlı bir kabarcık detektörü olarak kullanılabilmesi göz önüne alındığında bu yaklaşımın uygulanması ve politika yapıcılar tarafından yapılan zamanla değişen nedensellik testleri, dışsal veya dış kaynaklı risklerin değerlendirilmesi ve ölçülmesi açısından önemli faydalar sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler:
Emtia Piyasası,
GSADF Testi,
Spekülasyon Balon

JEL Kodları:
C59, G12, Q17

Determination of commodity bubbles: An analytical study in the Dow Jones Index

Abstract

The aim of this study is to determine whether there are speculative bubbles in the American commodity market, if so, their duration and how many speculative bubbles occur in the analyzed period by using the commodity prices in the American Dow Jones index commodity market. In the study, 23 real-time commodity prices in the American Dow Jones index commodity market were used and the generalized Dickey Fuller (GSADF) test, which was brought to the literature by Phillips, Shi, and Yu (2015) over the monthly data in a 10-year period from 01.01.2012 to 01.08.2022. used. As a result of the study, it was determined that price bubble or bubbles occurred in various times and periods in the examined time period and in all of the commodities. The existence of a bubble in the commodity market can have devastating effects on the national and international economy. Considering that GSADF tests can be used as a real-time bubble detector, the application of this approach and time-varying causality tests by policy makers can provide significant benefits for the assessment and measurement of exogenous or exogenous risks.

Keywords:
Commodity
Market, GSADF
Test, Speculative
Bubbles

JEL Codes:
C59, G12, Q17

Extended Summary

In an economic context, the term *bubble* generally refers to a situation where the price of an asset (a stock, a financial asset, or even an entire industry, market, or asset class) exceeds its fundamental value by a large margin. Because speculative demand, rather than real value, fuels inflated prices, price increases or bubbles occur. The bubble that has formed eventually bursts inevitably, and large asset sales cause prices to drop quite sharply. In most cases, a speculative bubble bursts with a sharp collapse in the securities under consideration.

The idea that markets make systematic errors and often do not reflect true value is no longer just supported by evidence but is associated with well-documented irrationalities in human nature. In general, irrationality such as overconfidence, optimism and positive thinking, representation, conservatism and adherence to beliefs, fixation bias, and usability bias can cause price bubbles. whether it exists or not, the total bubble times, if any, and the number of times speculative bubbles have occurred in the period under review.

The rapid rise in commodity futures prices from 2005 to 2008, coupled with larger total trading volumes and larger positions held only by long-term commodity index funds, has sparked a debate as to whether a price "bubble" exists in these markets. Governments take measures to curb excessive speculation by their authorities. However, the existence or run of commodity bubbles is maintained by various researchers. The Thomson Reuters/CRB Index, which monitors commodity prices, is calculated using the monthly rebalancing and arithmetic average of commodity futures prices. The index consists of 19 commodities: aluminum, cocoa, coffee, copper, corn, cotton, crude oil, gold, heating oil, lean pigs, live cattle, natural gas, nickel, orange juice, rbob gasoline, silver, soybeans, sugar and wheat. These commodities are divided into 4 groups with different weights. These are energy 39%, agriculture 41%, precious metals 7% and base/industrial metals 13%.

In the study, 23 Real Time Commodity Prices in the American commodity market were used and obtained from the Investing.com database over the monthly data for a 10-year period from 01.01.2012 to 01.08.2022; The existence of speculative bubbles in the American commodity market, their duration, if any, and the number of times speculative bubbles have occurred in the examined period and their duration; It was analyzed using the generalized Dickey Fuller (GSADF) test, which was introduced to the literature by Phillips, Shi and Yu (2015b). As a result of the study, it was determined that price bubble or bubbles occurred in various times and periods in the examined time period and in all of the commodities. The results of the study are based on the results of Areal et al. (2016) working on agricultural and food products in the literature and Chavas, et al., (2017) working on the commodity market was found to be partially compatible with their work.

The study of the American commodity market in the study stems from the motivation that it can affect all the world commodity markets very quickly and with high correlation. In addition, it is important both at national and international level to examine and analyze the changes in prices of assets, especially food and energy, which are of vital importance for people in daily life, known as commodities.

Speculative changes and volatility in the level of commodity prices have important effects on financial stability, social structure and investment opportunities. Because the existence of a bubble in a market can have devastating effects on the national and international economy. Given that GSADF tests can be used as a real-time bubble detector, the application of this approach and time-varying causality tests by policy makers can provide significant benefits in assessing and measuring exogenous or exogenous risks. On the other hand, policy makers should be aware of the contagious effect of bubbles between markets and follow appropriate policies such as tightening monetary policy and reducing aggregate demand in order to minimize real and financial consequences in case of bubble formation. Taking into account the psychological and political factors that affect the bubble formation in commodity markets and making the necessary interventions will provide stability to these markets. Again, while policy makers make and implement decisions about commodity markets; The effects of macro factors such as money supply, economic growth, market interest rate, exchange rate and inflation rate should also be taken into account.

In the study, it was determined that speculative bubbles generally intensified during periods of economic crises, Covid 19 pandemic and Russia-Ukraine war and accompanying international sanctions. In this sense, policy makers should take necessary precautions and arrangements in advance for such extraordinary periods.

Giriş

Ekonomik bağlamda *balon* terimi fiyatının temel değerini büyük bir farkla aştığı bir durumu ifade etmektedir. Gerçek değerden ziyade spekülasyon talebi, şişirilmiş fiyatları körüklediği için fiyatlarda aşırı artışlar veya balonlar oluşur. Oluşan balon sonunda kaçınılmaz olarak patlar ve büyük varlık satışları fiyatların seviyesinin oldukça keskin bir şekilde düşmesine neden olur. Çoğu durumda oluşan spekülasyon bir balon, söz konusu menkul kıymetlerde keskin bir çöküşle patlar (Porter ve Smith, 2003, s. 8).

Piyasaların sistematik hatalar yaptığı ve çoğu zaman gerçek değeri yansıtmadığı fikri artık sadece kanıtlarla desteklenmekle kalmamakta, aynı zamanda insan doğasındaki iyi belgelenmiş irrasyonelliklerle ilişkilendirilmektedir. Genel olarak aşırı güven, iyimserlik ve olumlu düşünme, temsil etme, muhafazakârlık ve inançlara bağlılık, sabitleme önyargısı, kullanılabilirlik önyargısı gibi irrasyonellikler fiyat balonlarının oluşmasına neden olabilmektedir (Damadoran, 2014, s. 29).

1970'lerin başından bu yana geçen yıllardaki, emtia, para birimi, gayrimenkul ve hisse senedi fiyatlarındaki oynaklık ve finansal krizlerin sıklığı ve şiddeti açısından önem arz etmektedir. 1980'lerin ikinci yarısında Japonya, gayrimenkullerinde ve borsalarında büyük bir balon yaşamıştır. Aynı dönemde Finlandiya, Norveç ve İsveç'te gayrimenkul ve hisse senedi fiyatları, Japonya'dakinden daha hızlı bir şekilde artmıştır. 1990'ların başında Tayland, Malezya, Endonezya ve yakınındaki Asya ülkelerinin çoğunda emlak fiyatlarında ve hisse senedi fiyatlarında bir artış olmuş; 1993'te bu ülkelerin her birinde hisse senedi fiyatları yaklaşık yüzde 100 artmıştır. 1990'ların ikinci yarısında, Amerika Birleşik Devletleri'nde borsalarda bir balon yaşanmış; bilgi teknolojisi ve dot.com'lar gibi yeni sektörlerdeki firmaların hisse senedi fiyatlarında anormallikler yaşanmıştır (Altay, 2008, s.29)

Balonlar her zaman patlar; tanım gereği bir balon, sürdürülebilir olmayan bir fiyat değişiklikleri veya nakit akışları modelini içerir (Shiller, 2003, s. 93). Japonya'da varlık balonunun patlaması, çok sayıda bankanın ve diğer finansal firmaların büyük ölçüde başarısız olmasına ve on yıldan fazla bir süredir bir ekonomik durgunluğa yol açmıştır. Tayland'da varlık balonunun patlaması bulaşma etkisi ile bölge genelinde hisse senedi fiyatlarında keskin düşüşlere yol açmıştır. ABD'de 2000 yılında dot.com ve 2008 yılında konut gayrimenkul balonlarının patlaması ciddi durgunluklara yol açmıştır.

Finansal krizleri yorumlamak için Hyman Minsky tarafından geliştirilen, Amerika Birleşik Devletleri, Büyük Britanya ve diğer piyasa ekonomilerindeki krizler bir model olarak kullanılmıştır (Kindleberger ve Aliber, 2005, s. 25). Minsky, kredi arzında ekonominin canlandığı dönemlerde artan, ekonomik yavaşlama dönemlerinde ise azalan konjonktürel değişimlere dikkat çekmiştir. Genişleme aşamasında yatırımcılar gelecek konusunda daha iyimser olmakta ve çok çeşitli yatırımların karlılığına ilişkin tahminlerini yukarı doğru revize etmekte ve böylece borçlanmaya daha istekli hale gelmektedirler. Aynı zamanda, hem borç verenlerin bireysel yatırımların riskine ilişkin değerlendirmeleri hem de riskten daha az kaçınmakta ve böylece daha önce çok riskli görünen yatırımlar da dahil olmak üzere kredi vermeye daha istekli hale gelmektedirler. Ekonomik koşullar yavaşlayınca yatırımcılar daha az iyimser ve daha temkinli hale gelmekte, aynı zamanda kredi verenlerin kredi zararları artmakta ve çok daha temkinli davranmaktadırlar. Minsky, iyi zamanlarda kredi arzındaki konjonktürel artışların ve daha az hareketli olduğu dönemlerde kredi arzındaki düşüşün finansal piyasalarda kırılma eğilimine yol açtığına ve finansal kriz olasılığını artırdığına inanmaktadır. (Kindleberger ve Aliber, 2005, s. 26). Bu model, kredi arzındaki istikrarsızlığa da odaklanan John Stuart Mill, Alfred Marshall, Knut Wicksell ve Irving Fisher gibi klasik iktisatçıların görüşleri ile de uyumludur. Minsky, özellikle kısa vadeli sermaye kazancı elde etmek için gayrimenkul veya hisse senedi veya finanse etmek için borçlanan yatırımcıların davranışlarını incelemiştir. Bu varlıkların fiyatlarında beklenen artış oranlarının, varlık alımlarını finanse etmek için ödünç alınan fonların faiz oranlarını aştığında yatırımcı kazanç elde edebilmektedir. Ancak, ekonomi yavaşladığında, bu şekilde borçlanan yatırımcıların bazıları hayal kırıklığına uğrayabilir, çünkü varlıkların fiyatlarındaki artış oranları, ödünç alınan paranın faiz oranlarından daha düşük olmakta yatırımcıların zarar etmesine neden olabilmektedir.

Ekonomik konjonktür hakkında yaygın olarak bir iyimserlik duygusu hakimse, bu iyimserlikle oluşan ekonomik canlılık ve bolluktan sonra oluşan balon bir spekülasyon patlamaya ve şoklara yol açabilir. 1920'lerde Amerika Birleşik Devletleri'ndeki şok, otomobil üretiminin hızlı genişlemesi ve buna bağlı olarak ülkenin büyük bir kısmının elektrifikasyonu ve telefonlu hanelerin sayısının hızla artmasıyla birlikte otomobillerin gelişmesiydi. 1980'lerde Japonya'da yaşanan şoklar, finansal serbestleşme ve Yen'in değerindeki artışı. 1980'lerde İskandinav ülkelerinde yaşanan şok, finansal serbestleşmeydi. 1990'larda Asya ülkelerinde yaşanan şok, Japonya'daki varlık fiyatları balonunun patlaması ve Yen'in değer kazanmasıyla birlikte yurtiçinde finansal serbestleşme ile Tokyo'dan para girişlerinin artmasıydı. 1990'larda Amerika Birleşik Devletleri'ndeki şok, bilgi teknolojisindeki devrim ve bilgisayar, kablosuz iletişim ve e-postayı içeren yeni ve daha düşük maliyetli iletişim ve kontrol biçimleriydi. Bir savaşın patlak vermesi veya bir savaşın sonu, hızlı bir hasat veya mahsul başarısızlığı, bir buluşun yaygın bir şekilde benimsenmesi kanalların veya demiryollarının inşası şoklara neden olabilmektedir.

Geçmişten günümüze gerçekleşen en büyük on finansal balonlar şu şekilde belirtilebilmektedir: Hollanda Lale Soğanı Balonu (1636), Güney Denizi Balonu (1720), Mississippi Balonu (1720), 1920'lerin sonundaki hisse senedi fiyatı balonu, Meksika ve diğer gelişmekte olan ülkelere verilen banka kredilerindeki artış (1970), Japonya 1985-1989'da gayrimenkul ve hisse senedi balonu, 1985-1989 yılları arasında Finlandiya, İsveç, ve Norveç'te gayrimenkul ve hisse senedi balonu, Tayland, Malezya, Endonezya ve diğer bazı Asya ülkelerinde 1992-1997 yıllarında gayrimenkul ve hisse senedi balonu, Meksika'da 1990-1993 yıllarında yabancı yatırımdaki artış, Amerika Birleşik Devletleri 1995-2000'de tezgah üstü hisse senetleri balonu.

Yukarıda belirtilen en eski balon, 17. yüzyılda Hollanda'da lale soğanı fiyatları nedeniyle oluşan balondur. Bu yıllarda lale soğanı fiyatları bir gayrimenkul fiyatına kadar yükselbilmektedir. Balonlardan ikisi, biri Büyük Britanya'da ve biri Fransa'da Napolyon Savaşlarının sonunda, aşağı yukarı aynı zamanda meydana gelmiştir. 19. yüzyılda, çoğunlukla kanallar ve demiryolları gibi altyapıya yapılan uzun süreli yatırımlardan sonra, çoğunlukla bankaların başarısızlıklarıyla ilişkilendirilen balonlar ve finansal krizler ortaya çıkmıştır. 1920 ile 1940 yılları arasında döviz krizleri ve bankacılık krizleri sık görülmüştür. Son otuz yılda hisse senedi fiyatlarındaki artışlar önceki dönemlere göre daha yüksek gerçekleşmiştir. Gayrimenkulde ve hisse senedinde balonlar sıklıkla birlikte meydana gelmekle birlikte; bazı ülkeler sadece gayrimenkulde bir balon yaşarken, Amerika Birleşik Devletleri 1990'ların ikinci yarısında bir hisse senedi fiyat balonu yaşarken gayrimenkulde bir balon yaşamamıştır.

Bu çalışmada Amerikan Dow Jones indeksi emtia piyasasında yer alan 23 adet gerçek zamanlı emtia fiyatları kullanılmış, 01.01.2012 tarihinden 01.08.2022 tarihine kadar 10 yıllık dönemde, aylık veriler üzerinden Phillips, Shi ve Yu (2015) tarafından literatüre kazandırılan genelleştirilmiş Dickey Fuller (GSADF) testi kullanılmış ve Amerikan emtia piyasasında spekülasyon balonlarının var olup olmadığı, varsa toplam balon süreleri ve incelenen dönemde kaç kez spekülasyon balonu olduğu belirlenmiştir. Bu konuda literatürde yer alan çalışmalarda genellikle Amerikan emtia piyasasında yer alan birkaç emtia veya emtia grubu için benzer yöntemlerle analiz yapılarak spekülasyon balonlarının varlığı test edilmiştir. Yapılan bu çalışmada ise Amerikan emtia piyasasında yer alan bütün emtialar için 10 yıllık periyot içerisinde spekülasyon balonlarının varlığı araştırılmıştır. Bu yönüyle çalışmanın diğer çalışmalardan ayrıldığı ve literatüre katkısının olacağı değerlendirilmektedir.

1. Emtia ve Emtia Pazarı

Bir emtia piyasası, hammaddelerin veya birincil ürünlerin satın alınması, satılması ve ticaretinin yapıldığı bir pazardır. Emtialar genellikle iki geniş kategoriye ayrılır: sert ve yumuşak emtialar. Sert mallar çıkarılması gereken altın, kauçuk ve petrol gibi doğal kaynakları içerirken, yumuşak mallar mısır, buğday, kahve, şeker, soya fasulyesi ve domuz eti gibi tarım ürünleri veya hayvancılık ile ilgili ürünlerdir (TSPAKB, 2010, s. 8-10)

Emtia piyasaları, emtia ürünlerinin üreticilerinin ve tüketicilerinin bunlara merkezi ve likit bir pazarda erişmelerini sağlar. Bu piyasa aktörleri, gelecekteki tüketim veya üretimi korumak için emtia türevlerini de kullanabilirler. Spekülatörler, yatırımcılar ve arbitrajcular da bu piyasalarda aktif rol oynamaktadır (Yalama ve Coşkun, 2013, s.145).

Zaman içerisinde kıymetli metaller gibi bazı emtiaların enflasyona karşı iyi bir koruma olduğu düşünülmüştür. Alternatif bir varlık sınıfı olarak geniş bir emtia seti, bir portföyü çeşitlendirmeye yardımcı olabilmektedir. Emtia fiyatları hisse senetlerinin tersine hareket etme eğiliminde olduğundan, bazı yatırımcılar piyasa oynaklığı dönemlerinde emtialara yatırım yaparak risklerini azaltma eğilimindedirler (Thanh, 2015, s. 44).

Emtialar ya spot piyasalarda ya da türev piyasalarda işlem görür. Spot piyasalar ayrıca, alıcıların ve satıcıların fiziksel malları anında teslim için değiş tokuş ettikleri "fiziksel piyasalar" veya "nakit piyasaları" olarak da adlandırılır. Türev piyasaları, vadeli işlemleri, vadeli işlemleri ve opsiyonları içermektedir. Forward ve vadeli işlemler, bugün üzerinde anlaşmaya varılan bir fiyat karşılığında, sahibine gelecekte bir noktada dayanak varlığın kontrolünü veren sözleşmelerdir. Sözleşmeler sona erdiğinde, emtianın veya diğer varlığın fiziksel teslimatı gerçekleşmektedir ve tüccarlar genellikle teslimat yapmaktan veya teslim almaktan kaçınmak için sözleşmelerini yenilemekte veya kapatmaktadırlar (ters işlem yapmakta veya pozisyon almaktadır (Kurar ve Çetin, 2016, s. 404-405).

Emtia ticareti geçmişte kabile klanları ve krallıklar arasında yiyecek, erzak ve diğer öğeler için takas ve ticaret yaptıkları zamana kadar uzanmaktadır. Ticaret metalleri gerçekten de hisse senetleri ve tahvillerden yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Antik Yunanistan ve Roma gibi imparatorlukların yükselişi, onların karmaşık ticaret sistemleri yaratma ve Avrupa'yı Uzak Doğu'ya bağlayan ünlü İpek Yolu gibi yollar aracılığıyla geniş alanlarda mal alışverişini kolaylaştırma yetenekleriyle doğrudan bağlantılı olduğu değerlendirilmektedir. Bugün, metaller hala dünya çapında ve büyük ölçekte değiş tokuş edilmektedir. Borsalar ve türev piyasaların ekonomiye katılımı ile işler daha karmaşık hale gelmiş, borsalar emtia ticaretini düzenlemekte ve standartlaştırarak likit ve verimli olmasını sağlamaktadır (QS, 2023).

En etkili modern emtia piyasası, çiftçilerin ve emtia tüketicilerinin fiyat belirsizliğini ortadan kaldırarak riskleri yönetmelerine yardımcı olmak için başlangıçta yalnızca buğday, mısır ve soya fasulyesi gibi tarımsal emtiaların ticaretinin yapıldığı, 1848'de kurulan Chicago Ticaret Odası'dır (CBOT). Altın, gümüş, ABD Hazine tahvilleri ve enerji ürünleri dahil olmak üzere geniş bir ürün yelpazesine ilişkin opsiyon ve vadeli işlemlerin yapıldığı Chicago Mercantile Exchange (CME) Group, 2007'de Chicago Board of Trade (CBOT) ile birleşmiş ve grubun mevcut tarım ürünlerine faiz oranları ve hisse senedi endeksi ürünlerini de eklenmiştir (QS, 2023).

Bazı emtia borsaları son yıllarda birleşti veya iflas etti. Bazıları tek bir grupta uzmanlaşsa da borsaların çoğunda birkaç farklı emtia işlemi yapılır. ABD'de Chicago Mercantile Exchange (CME), 2000'lerin ortalarında üç emtia borsası daha satın aldı. İlk olarak CME, 2007'de Chicago Board of Trade'i (CBOT) ve ardından 2008'de New York Mercantile Exchange'i (NYMEX) ve Commodity Exchange, Inc.'i (COMEX) satın almıştır. Chicago Ticaret Borsasında (CME), süt, tereyağı, besi sığırları, sığır, domuz karınları, kereste ve yağsız domuzlar gibi emtiaların ticareti yapılmaktadır. New York Ticaret Borsasında (NYMEX), borsasında petrol, altın, gümüş, bakır, alüminyum, paladyum, platin, ısıtma yağı, propan ve elektrik gibi emtiaların ticaretini yapılmaktadır. Eskiden New York Ticaret Kurulu (NYBOT) olarak bilinen ICE Vadeli ABD emtia borsasında kahve, kakao, portakal suyu, şeker ve etanol ticareti yapılmaktadır (QS, 2023).

2005'ten 2008'e kadar emtia vadeli işlem fiyatlarındaki hızlı artış daha büyük toplam ticaret hacimleri ve sadece uzun vadeli emtia endeks fonları tarafından tutulan daha büyük pozisyonlarla birleştiğinde bu piyasalarda bir fiyat "balonunun" var olup olmadığı konusunda bir tartışmayı başlatmıştır. Hükümetler otoritelerinin aşırı spekülasyonları frenlemek için önlemler almaktadırlar. Bununla birlikte emtia balonlarının var olduğu veya yolluğu çeşitli araştırmacılar tarafından sürdürülmektedir. Emtia fiyatlarının izlendiği Thomson Reuters/CRB Endeksi, aylık yeniden dengeleme ile vadeli emtia fiyatlarının aritmetik ortalaması kullanılarak hesaplanmaktadır. Endeks 19 emtiadan oluşmaktadır: alüminyum, kakao, kahve, bakır, mısır, pamuk, ham petrol, altın, kalorifer yağı, yağsız domuzlar, canlı sığır, doğal gaz, nikel, portakal suyu, rbob benzin, gümüş, soya fasulyesi, şeker ve buğday. Bu emtialar farklı ağırlıklarda 4 gruba ayrılmaktadır. Bunlar enerji %39, tarım: %41, kıymetli metaller %7 ve baz/endüstriyel Metaller %13 olarak sıralanmaktadır. Şekil 1'de 2015 ile 2022 yılları arasında CRB endeksi grafiksel olarak verilmektedir.

Şekil 1: 2012-2022 Yılları Arasında (CRB) İndeksi

Kaynak: (Commodity Research Bureau, tradingeconomics)

Şekil 1'de 2012 yıllarında 300 seviyelerinden 2016 yılında 150 seviyelerine inen CRB endeksi 2020 yılına kadar aynı seviyelerde iken, 2020'de dip seviyeyi görmüş ve 2022 yılında özellikle Rusya-Ukrayna savaşı ile 300-350 seviyelerine kadar tekrar çıkmıştır. Spekülasyon ve olası stoklamaların neden olduğu aşırı fiyat artışları, küresel emtia piyasalarında güven üzerinde ciddi etkilere sahip olabilmekte ve böylece piyasanın arz, talep ve üretim maliyetlerindeki temel değişikliklere yanıt verme performansını sekteye uğratabilmektedir.

2. Literatür İncelemesi

Areal vd. (2016) yaptığı çalışmalarında; yiyecek, içecek, tarımsal hammadde, tahıllar, süt ürünleri, et, yağlar ve şeker gibi emtia endeksleri üzerinde genelleştirilmiş destekli Dickey-Fuller (GSADF) testini aylık zaman serilerine uygulamışlar, 1980-2012 yılları arasında toplam 28 tarım ürünü İncelenen 10 endeksten 6'sında ve gıda piyasalarındaki 28 emtiadan 6'sında fiyat balonlarının oluştuğunu tespit etmişlerdir. Testlerden elde edilen sonuçların, özel dikkat gerektirebilecek hedeflenen gıda emtia piyasalarına yönelik gelecekteki fiyat balonlarının etkilerini hafifletmeyi amaçlayan politikaların uygulanmasına yardımcı olabileceği değerlendirilmiştir (Areal vd., 2016, s. 59-79).

Carter vd. (2011), emtia piyasalarında 1974 ve 2008 yıllarında iki kez zirve yaptığını, ancak hükümet müdahaleleri ve spekülasyon işlemleri, teknolojik yatırımlar ve stoklamalar nedenleriyle fiyatların iniş ve çıkışlar gösterebileceği belirtmişlerdir (Carter vd., 2011, s. 87-118).

Gutierrez (2012), 2007-2008 döneminde emtia fiyatlarının piyasa temellerine dayalı olarak içsel değerlerinden sapmış olup olmadığını araştırmış, yaptığı çalışmada Monte-Carlo simülasyonları kullanmış ve dönemde spekülasyon balonlarının etkisini incelemiş, buğday, mısır ve kaba pirinç için çıkan ve inen balon tespit etmiş ancak soya fasulyesi fiyatlarında bu balon hareketlerini tam olarak oluşmadığını belirlemiştir (Gutierrez, 2013, s. 217-238).

Chavas, vd. (2017), 2006'dan 2014'e kadar Çin'deki tarımsal emtia piyasalarına bir uygulama ile emtia fiyat balonları ile makroekonomik faktörler arasındaki bağlantılarını incelemişler, fiyat balonlarının olup olmadığını analiz etmek için sıfır şişirilmiş poisson modeli kullanmışlardır. Sonuç olarak örnekleme döneminde çoğu Çin tarımsal emtia vadeli işlem piyasasında spekülasyon balonlarının bulunduğunu, ancak bunların varlığının seyrek olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca; ekonomik büyüme, para arzı ve enflasyonun balon oluşumları üzerinde olumlu etkileri olduğunu; faiz oranlarının olumsuz bir etkisi olduğunu ve dikkate alınan tüm makroekonomik faktörler arasında, ekonomik büyüme ve para arzının balonları tetiklemede en büyük etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir (Chavas, vd., 2017, s. 755-768).

Öncü yaptığı çalışmada, gümüş piyasasındaki balonun varlığı araştırmak üzere pandeminin başlangıç tarihi olan 11 Mart 2020 tarihi ile 30 Ağustos 2021 arasındaki günlük ons gümüş fiyatı GSADF yöntemi ile incelenmiştir. Çalışmada yapılan analiz sonucunda 2020 yılı üçüncü çeyreğinde birden çok fiyat balonu olduğu gözlenmiştir (Öncü, 2021, s. 391-397).

Ettienne vd. (2014), 12 tarım piyasasında spekülasyon balonlarının var olup olmadığını test etmek ve balon davranış kalıplarının zaman içinde var olup olmadığını belirlemek için bireysel vadeli işlem sözleşmelerinden alınan 1970 yılından 2011 yılına kadar günlük fiyatlar kullanılmış, 12 tarım piyasasının hepsinin birden fazla fiyat balonu yaşadığı belirlenmiştir. Belirlenen balon dönemlerinin 42 yıllık dönemde fiyat davranışının çok küçük bir bölümünde olduğu, çoğu balonun kısa ömürlü ve %80-90'ının 10 günden az sürdüğü tespit edilmiştir (Ettienne, vd., 2014: s. 129-155).

Potrykus (2023), yaptığı çalışmada, fiyat balonlarının oluşumu açısından enerji, metaller, tarım ve hayvancılık sektörlerinde gruplandırılmış otuz beş emtiayı incelemiş, her bir mal için ayrı ayrı ve bir panel yaklaşımıyla, seçilen sektörler ve tüm mallar için birleştirilmiş aylık veriler kullanmış, baloncukları tanımlamak için GSADF testi ve onun panel veri sürümü- panel GSADF- kullanmıştır. Çalışmada tespit edilen fiyat balonlarının başlangıcı ve bitişi de belirlenerek; muz, kakao veya portakal suyu gibi emtialarda fiyat balonu bulunmazken, kalya, tütün ve altın balonlara en yakın emtialar olarak belirlenmiştir. Ayrıca, kısa ve seyrek fiyat balonları dönemleri (beş emtia) ile karakterize edilen emtialar ile sık ve genellikle en az altı ay süren balon dönemleri (on sekiz emtia) ile karakterize edilen emtialar arasında bir ayrım yapılmış, panelde enerji ve metal sektörlerinin tarım ve hayvancılık sektörüne göre daha sık ve daha uzun süreli balon dönemlerine maruz kaldığı belirlenmiştir. Belirlenen tüm paneller için, emtia balonlarının ortaya çıkmasında 2008 mali krizinin ve Avrupa borç krizinin açık bir etkisi belirlenmiştir (Potrykus, 2023, 110-117).

Wang vd. (2022), 2009'dan 2021'e kadar olan haftalık tarımsal fiyat verilerini kullanarak, tarımsal fiyat balonlarını tanımlar, zaman noktalarını saptamışlar ve nedenlerini incelemişlerdir. Çalışmaya göre mısır, domuz eti, yeşil soğan, domuz eti ve zencefil fiyatlarında baloncuk belirlenirken, sarımsakta belirlenmemiştir. Baloncukların miktarı, uzunluğu, zaman dağılımı ve türü mısır, zencefil, yeşil soğan, domuz ve domuz eti arasında önemli ölçüde farklılık gösterdiği, zencefil ve yeşil soğan fiyat balonlarının ana nedenleri spekülasyon ve doğal afetler olduğu belirlenmiştir. Domuz ve domuz eti için fiyat balonları, hayvan hastalıklarından ve artan maliyetlerden etkilendiği, arz ve talep arasındaki uyumsuzlukların ve fiyat politikasındaki değişikliklerin mısır fiyat balonlarının oluşmasına neden olduğu tespit edilmiştir. Makalede, hükümetin tarımsal fiyat balonlarının çeşitli türlerinin özelliklerine ve nedenlerine bağlı olarak tarımsal fiyatları istikrara kavuşturmak için çeşitli düzenleyici eylemler benimsemesini, aynı zamanda tarımsal fiyat balonları için erken uyarı sistemini ve müdahale mekanizmasını geliştirmesi yönünde tavsiyeler geliştirilmiştir (Wang, vd., 2022, s.1-16).

Pagnottoni ve Spelta (2022), çalışmalarında çok değişkenli zaman serisi gözlemlerinin ağ bağlantılılığını ve risk iletimini incelemek için büyük Bayes vektör otoregresif modellerinden (VAR) türetilen tahmin hatası varyans ayrışımına gömülü topolojik bilgilerden yararlanılmış, emtia fiyatındaki baloncuklar ve patlamalar sırasında sistem varyansının ana itici güçleri haline geldiğini ve normal iş dönemlerinde ortaya çıkmayan karmaşık üçlü yapılaraya yol açtığını gösterilmiş, yerel düğüm bağlantısı dikkate alınarak karmaşık yinelenen alt grafiklerde ham petrol, yiyecek ve içecekler ve ham maddelerde fiyat sapmaları gözlemlenmiştir (Pagnottoni ve Spelta, 2022, s. 1-12).

Chen vd. (2022), çalışmalarında dokuz aktif tarımsal emtia vadeli işleminden ve Nanhua tarımsal fiyat endeksinden elde edilen verileri kullanarak Çin'in tarımsal vadeli işlemler piyasasındaki fiyat balonlarının

özelliklerini analiz etmişler, yalnızca soya fasulyesi vadeli işlemlerinin, şeker vadeli işlemlerinin, pamuk vadeli işlemlerinin ve Nanhua tarımsal fiyat endeksinin fiyat balonları olduğunu belirlemişlerdir. Çalışmada ayrıca, fiyat balonunun süresi, tüm örneklem aralığının %2,5-6,2'sini oluşturduğu ve bu bulguların Çin'in tarım politikasıyla birleştiğinde, 2014'ten sonra Çin'in "sarı kutu" politikasından "yeşil kutu" politikasına ve "mavi kutu" politikasına doğru politika reformunun tarımsal vadeli işlemler piyasasındaki fiyat balonlarını belirli bir seviyeye kadar engelleyebileceği ortaya koyulmuştur (Chen, vd., 2022, s.195-222).

Chiu ve Chou (2020), pamuk, şeker, kakao ve kahve gibi emtiaların ticaretinin yapıldığı New York yumuşak emtia piyasasının haftalık verileri kullanmışlar, Phillips ve diğerlerinin sağ kuyruklu birim kök testlerini ile yumuşak emtia fiyatlarında varlık balonlarını araştırmışlar, ampirik test sonucunda ve her bir yumuşak emtiada var olan balonları belirlemişlerdir. Test modeli, özyinelemeli prosedürde tarih damgasını kullanarak her bir balonun oluşum ve sonlanma tarihlerini incelenmesini sağlamış, yumuşak emtia balonunun insan yapımı faktörle daha alakalı olduğu belirlenmiştir (Chiu ve Chou, 2020, s.206-211).

Khan vd. (2022), 2000'den 2021'e kadar farklı enerji fiyatlarındaki balon oluşumlarını Supremum Augmented Dickey-Fuller (SADF) ve Generalized Supremum Augmented Dickey-Fuller (GSADF) aracılığıyla incelemişler ve birden fazla balon belirlemişlerdir. En fazla balon sıvılaştırılmış doğal gazda belirlenirken, doğal gaz ve kalorifer yakıtı fiyatlarının daha az oynak olduğu ve tek bir balon olduğu belirlenmiştir. Enerji fiyat balonu ile çakışan en önemli dönemin, güçlü ekonomik büyüme ve küresel mali krizin etkisiyle 2007-2008 yılları olduğu, 2014-2015 yılları arasında yavaş ekonomik büyüme ve aşırı petrol arzından kaynaklanan bir balon olduğu belirlenmiştir. Çalışmanın sonucu, enerji piyasası fiyatlarının temellerinden saptığını ve balonların ortaya çıktığını ortaya koyan mevcut değer modeliyle tutarlı olduğu belirlenmiştir. Çalışmada elde edilen sonuçlar hükümetler, yatırımcılar, düzenleyiciler ve ekonomistler için erken uyarı bilgileri sağlayacağı değerlendirilmiştir (Khan, vd., 2022, s.1-9).

Magyereh ve Abdoh (2022) tarafından yapılan çalışmada, Ocak 1985'ten Ağustos 2020'ye kadar dört stratejik metal metanın (altın, gümüş, paladyum ve platin) fiyat balonlarını tahmin etmede piyasa duyarlılığının rolü incelenmiştir. Duyarlılık endeksi kullanarak yapılan çalışmada ekonomik ve tüketici temelli yöntemler kullanılmış, altın ve platin için aşağı yönlü balonların varlığı belirlenmiştir. Ayrıca, COVID-19 salgını sırasında balon yaşayan tek emtianın altın ve paladyum olduğu tespit edilmiştir (Magyereh ve Abdoh, 2022, s. 2-29).

Shanwen vd. (2022) tarafından yapılan çalışmada, Çin için Covid-19'un rolünü ve doğal kaynaklardaki emtia fiyatlarındaki oynaklık üzerindeki olası etkisini değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Araştırmada Ocak 2020'den Eylül 2021'e kadar olan veriler kullanılarak her iki değişken arasındaki ilişkiyi değerlendirmek için yeni dalgacık güç spektrumu ve dalgacık tutarlılık yaklaşımı uygulanmıştır. Elde edilen ampirik sonuçlarda, yalnızca doğal kaynaklar ile emtia fiyatlarının değişken ve yalnızca kısa vadeli olduğunu ortaya koyulmuştur. Ayrıca, dalgacık tutarlılığı, hem Covid-19 pozitif vakalarının hem de Covid-19 ölümlerinin doğal kaynaklar emtia fiyatlarında önemli ölçüde oynaklığa neden olduğu konusunda uyumlu olduğu belirlenmiştir (Shanwen vd., 2022, s.1-10).

3. Yöntem

Çalışmada Amerikan Dow Jones indeksi emtia piyasasında yer alan 23 adet Gerçek Zamanlı Emtia Fiyatları kullanılarak, 01.01.2012 tarihinden 01.08.2022 tarihine kadar 10 yıllık dönemde, aylık veriler üzerinden Investing.com veri tabanından elde edilerek; Amerikan emtia piyasasında spekülasyon balonlarının var olup olmadığı, varsa süreleri ve incelenen dönemde kaç kez spekülasyon balonu oluştuğu ve süresi; Phillips, Shi ve Yu (2015) tarafından literatüre kazandırılan genelleştirilmiş Dickey Fuller (GSADF) testinden yararlanılarak analiz edilmiştir. İncelenen emtialar dünya ekonomisini yönlendirmekte ve makro ve mikro olaylardan hızlı bir şekilde etkilenmektedir. Bu emtialar; altın, gümüş, bakır, platin, petrol, doğalgaz, kalorifer yakıtı, gazyağı, alüminyum, çinko, nikel, Amerikan buğday, kaba pirinç, Amerikan mısır, Amerikan pamuk no. 2, Amerikan kahve c, Amerikan şeker no. 11, portakal suyu, canlı sığır, yağsız domuz eti, besi sığırtı, kereste ve yulaftır. Bu emtialar Dow Jones endüstri endeksinde işlem görmektedir.

Çalışmada kullanılan çoklu balon olaylarını tespit etmede yararlı olan yeni bir yinelemeli test prosedürünü ve tarihlendirme algoritması olan GSADF testi, çift destek penceresi seçim kriterlerine sahip bir hareketli pencere sağ taraflı ADF birim kök testidir. Phillips vd. (2015) tarafından geliştirilen, GSADF birim kök testi hesaplanırken standart ADF testinin elde edildiği regresyonun tekrarlamalı esnek tahminleme kullanılarak, uzun döneme yayılmakta olan doğrusal olmayan yapıları ve yapısal kırılmaları göz önünde tutulmaktadır. GSADF testi simülasyon bulguları, GSADF testinin çoklu baloncukları tespit etmede ayrımcı gücü önemli ölçüde geliştirdiğini göstermiş, bu avantajın uzun tarihsel veri serilerinin ampirik çalışmasında özellikle önemli olduğu gösterilmiştir. Ampirik test sonuçları, simülasyonlarda bulunan ve asimptotik teoride kanıtlanan GSADF stratejisinin daha büyük ayrımcı gücünü doğrulamaktadır (Phillips vd., 2015a, ss.1043-1078).

Ampirik analiz iki adımdan oluşmaktadır. İlk önce Phillips ve diğerlerinin sağ kuyruklu birim kök testini kullanarak altı Amerikan tarımsal emtia piyasasındaki balonları tespit edip tarihleri belirlenmiştir (2015a).

Kabarcık testi sonuçlarına göre bir *kabarcık sayısı* oluşturulur. Ardından, bu *kabarcık sayısı*, makroekonomik faktörlerin tarımsal emtia balonlarının benzerliği üzerindeki etkilerini araştırmak için bir ZIP modelinde kullanılır.

3.1. Fiyat Balonlarını Tespit Etme ve Tarihlerinin Belirlenmesi

Ekonomistler, fiyat balonlarını tespit etme ve modelleme konusunda uzun süredir devam eden bir ilgiye sahiptir. Bununla birlikte, bu tür bir modelleme ve tespit için uygun bir ekonometrik teknik bulma konusunda çok az fikir birliğine varılmıştır. Son on yılda, kabarcık testi literatüründe Peter Phillips ve meslektaşları tarafından önemli atılımlar yapılmıştır (Phillips vd., 2011, ss. 201-226).

Yöntemleri, kabarcık sürecini iyi bir asimptotik dağılım özelliği ile yakalayan hafif patlayıcılık kavramına dayanır. Balon literatüründe ortak bir başlangıç noktası, rasyonel fiyatlandırmanın bugünkü değer modelidir (Gurkaynak, 2008, s.166-186; Gutierrez, 2013, s.217-238; Phillips vd., 2015a, ss.1043-1078). Depolanabilir bir emtianın fiyatı, iskonto edilmiş beklenen gelecekteki fiyatın ve emtianın mülkiyetinden gelecek gelecekteki getirisinin toplamı ile temsil edilir. Burada P_t t'deki emtia fiyatıdır, $r_f > 0$ risksiz faiz oranıdır. E_t , t'de mevcut olan bilgilere dayanan beklenti operatörüdür ve C_{t+1} , t + 1'deki getiridir. Eşitlik denklem 1'de verilmiştir.

$$P_t = \frac{1}{1+r_f} E_t(P_{t+1} + C_{t+1}) \quad (1)$$

Denklem 2'de denklemin birinci bölümü "piyasa temellerini" temsil ederken ve B_t , submartingale özelliğini karşılayan "balon" bileşenini temsil eder:

$$P_t = \sum_{i=0}^{\infty} \left(\frac{1}{1+r_f} \right)^i E_t(C_{t+i}) + B_t \quad (2)$$

Denklem (3)'te balonların varlığında fiyatlar normalin üzerinde artacaktır. Balonların enflasyonist ortamda, fiyatların yüksek düzeyde artma davranışı, piyasa konjonktürünün birincil göstergesi olarak kullanılabilir. Phillips ve Magdalinos (2007) ve Phillips vd. (2011) ayrıca, özyinelemeli sağ kuyruklu birim kök testlerinin, geleneksel birim kök testine kıyasla fiyatlardaki hafif patlayıcı davranışı (kabarcıkları) tespit etmede özellikle etkili olduğunu iddia etmektedir.

$$E_t(B_{t+1}) = (1 + r_f) B_t \quad (3)$$

Burada, fiyat balonlarını tespit etmek ve tarihini belirlemek için. Phillips ve diğerleri tarafından önerilen genelleştirilmiş sup Augmented Dickey-Fuller (GSADF) testini kullanılmaktadır (Phillips vd., 2015a, s). (Bundan sonra PSY). PSY yaklaşımının sıfır hipotezi, P_t fiyatının, asimptotik olarak ihmal edilebilir bir sapma ile rastgele bir yürüyüş izlediğidir.

$$P_t = dT^\eta + \theta P_{t-1} + \varepsilon_t, \theta = 1 \quad (4)$$

Denklem 4'te d bir sabit, T örneklem büyüklüğü, $\eta > 1/2$ ve ε_t bir hata terimidir. $\theta > 1$ şeklindeki alternatif hipoteze göre fiyatlarda balonlar vardır. Daha sonra, sırasıyla örnek başlangıç ve bitiş noktaları olarak r_1 ve r_2 'yi belirterek, regresyon denklemi oluşturulabilir:

$$\Delta P_t = \alpha_{r_1, r_2} + \beta_{r_1, r_2} P_{t-1} + \sum_{i=1}^n \gamma_{r_1, r_2} \Delta P_{t-1} + \varepsilon_t, \varepsilon_t \sim i.i.d(0, \sigma_{r_1, r_2}^2) \quad (5)$$

Denklem 5'teki $P_t = P_t - P_{t-1}$ ve k gecikme uzunluğudur. Daha sonra standart artırılmış Dickey-Fuller (ADF) istatistiği $ADF_{r_1, r_2} = \beta_{r_1, r_2} / se(\beta_{r_1, r_2})$ şeklinde hesaplanabilir. PSY, r_1 ve r_2 'yi değiştirerek sağ kuyruklu ADF testinin yinelemeli uygulamasına dayanarak, GSADF istatistiğini Denklem 6'daki gibi tanımlanır. Daha sonra bir Monte Carlo simülasyonundan hesaplanan asimptotik kritik değerlerle (CV'ler) karşılaştırılır:

$$GSADF(r_0) = \sup_{r_1 \in [0, r_2 - r_0]}^{r_2 \in [r_0, 1]} \{ADF_{r_1, r_2}\} \quad (6)$$

Sıfır hipotezinin ($GSADF > CV$) reddedilmesi, balonların varlığını gösterir. İkinci olarak, Geriye doğru artırılmış Augmented Dickey-Fuller (BSADF) istatistik dizisi uygulanarak elde edilir. Geriye doğru genişleyen örnek dizilerinde sağ kuyruklu ADF testi. $r_{w0} = r_2 - r_1 + 1$ minimum pencere boyutu verildiğinde, r_2 bitiş noktası için $BSADF_{r_2}$ istatistiği denklem 7'deki gibi şu şekilde tanımlanır:

$$BSADF_{r_2} = \sup_{r_1 \in [1, r_2 - r_{\omega_0} + 1]} ADF_{r_1, r_2} \quad (7)$$

Bitiş noktasının r_{w0} 'dan son numune gözlemine kadar değişmesi durumunda, BSADF istatistik dizisini elde ederiz. Balon başlangıç ve bitiş tarihleri denklem 8'deki gibi şu şekilde tanımlanır:

$$\widetilde{r1}_e = \inf_{r_2 \in [r_{\omega_0}, T]} \{r_2: BASDF_{r_2} > cv_{r_2}^r\} \quad (8)$$

$$\widetilde{r1}_f = \inf_{r_2 \in [r_{ie, h}, T]} \{r_2: BASDF_{r_2} > cv_{r_2}^r\} \quad (9)$$

Denklem 8 ve 9'da cvt_{r_2} , simülasyonlardan elde edilen r_2 gözlemlerine dayanan BSADF istatistiğinin $\% \tau$ CV'sidir ve h , minimum kabarcık uzunluğudur. Etienne vd. (2015), rekabetçi piyasalarda balonların kısa ömürlü olması muhtemel olduğundan minimum balon uzunluğu üç gün olarak belirlemiştir. 2 Günlük sıklıkta, vadeli işlem piyasalarının oldukça verimli olması ve dışsal bilgilerin fiyatlarda oldukça hızlı şekilde yansıtılabilmesi beklenmelidir. Temel unsurlar tarafından gerekçelendirilmeyen fiyat sapmalarının çoğu kısa sürede düzeltilmelidir. Phillips vd. (2015a,b), tarafından bildirilen kapsamlı sonlu örnek simülasyonları birden fazla baloncuğun varlığında, diğer kabarcık testi yöntemlerine kıyasla PSY testinin hafif patlayıcıyı ayırt etme gücünü önemli ölçüde geliştirdiğini göstermektedir.

PSY prosedüründe kullanılan balon tanımının, fiyatların rastgele bir yürüyüşten saptığı ve hafif patlayıcı hale geldiği dönemlere atıfta bulunarak oldukça geniş olduğu belirtilmelidir. Bu çalışmada, tarımsal emtiaların temel fiyatlarının gelişigüzel bir yürüyüş (veya patlamaya yol açmayan bir süreç) izlediği bir piyasa etkinliği varsayıldığında, patlayıcı fiyatlar piyasada bir balonun işareti olarak görülebilir.

3.2. Bulgular

Tablo 1'de analizde ele alınan emtialar arasındaki korelasyon analizi verilmektedir. İncelenen dönemde ve emtialar içerisinde altın fiyatı ile pirinç ve bakır fiyatları arasında kuvvetli pozitif; canlı sığır, domuz ve portakal suyu fiyatlarıyla negatif; petrol fiyatı ile gazyağı ve kalorifer yakıtı arasında kuvvetli pozitif; çinko, canlı sığır, domuz ve kereste ile zayıf pozitif, buğday fiyatı ile mısır ve yulaf fiyatları arasında kuvvetli pozitif yönlü korelasyonlar belirlenmiştir.

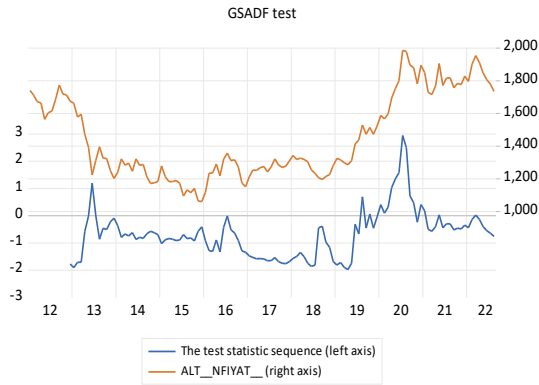
Tablo1. Korelasyon Analizi

EMT	GUM	ÇNK	ALM	ALT	BAK	BESİ	BUG	CSİG	DGZ	DOM	GYĞ	KAH	KYK	KER	MİS	PAM	NKL	PET	PIRI	PLA	POR	SE	YUF	
GUM	1,00																							
ÇNK	-0,02	1,00																						
ALM	0,36	0,80	1,00																					
ALT	0,73	0,36	0,56	1,00																				
BAK	0,68	0,56	0,85	0,70	1,00																			
BSİĞ	-0,19	-0,15	0,03	-0,33	-0,01	1,00																		
BUG	0,66	0,22	0,63	0,66	0,76	0,05	1,00																	
CNS	-0,10	-0,07	0,13	-0,30	0,08	0,86	0,18	1,00																
DGZ	0,14	0,47	0,60	0,25	0,51	0,27	0,61	0,37	1,00															
DOM	-0,19	-0,15	0,03	-0,33	-0,01	1,00	0,05	0,86	0,27	1,00														
GZY	0,49	0,13	0,47	0,23	0,59	0,24	0,73	0,35	0,66	0,24	1,00													
KHV	0,42	0,37	0,67	0,40	0,60	0,36	0,63	0,46	0,67	0,36	0,56	1,00												
KLY	0,47	0,19	0,52	0,25	0,63	0,25	0,75	0,38	0,70	0,25	0,99	0,60	1,00											
KRS	0,30	0,65	0,69	0,63	0,68	-0,17	0,42	-0,10	0,26	-0,17	0,04	0,32	0,11	1,00										
MSR	0,79	0,16	0,57	0,62	0,75	-0,08	0,91	0,11	0,49	-0,08	0,72	0,59	0,73	0,35	1,00									
PMK	0,39	0,63	0,84	0,49	0,79	-0,07	0,70	0,10	0,73	-0,07	0,64	0,62	0,68	0,57	0,66	1,00								
NKL	0,56	0,49	0,79	0,68	0,82	0,17	0,82	0,23	0,65	0,17	0,69	0,72	0,73	0,55	0,72	0,74	1,00							
PTR	0,53	0,09	0,46	0,22	0,63	0,26	0,69	0,36	0,61	0,26	0,96	0,57	0,95	0,09	0,68	0,63	0,67	1,00						
PRN	0,76	0,03	0,39	0,79	0,62	-0,10	0,63	-0,09	0,23	-0,10	0,34	0,50	0,34	0,40	0,61	0,41	0,61	0,39	1,00					
PLT	0,68	-0,42	-0,00	0,11	0,34	0,24	0,43	0,34	0,11	0,24	0,62	0,32	0,59	-0,17	0,56	0,13	0,29	0,70	0,40	1,00				
PRS	-0,07	0,23	0,17	-0,19	-0,02	0,02	-0,05	0,07	0,36	0,02	0,20	0,42	0,21	-0,07	-0,02	0,30	0,07	0,21	-0,02	0,03	1,00			
SKR	0,65	0,02	0,33	0,30	0,45	-0,04	0,49	0,13	0,39	-0,04	0,54	0,68	0,54	0,04	0,62	0,44	0,40	0,58	0,53	0,62	0,47	1,00		
YLF	0,43	0,47	0,76	0,61	0,79	0,10	0,81	0,24	0,67	0,10	0,57	0,71	0,62	0,57	0,67	0,80	0,81	0,59	0,54	0,19	-0,00	0,38	1,00	

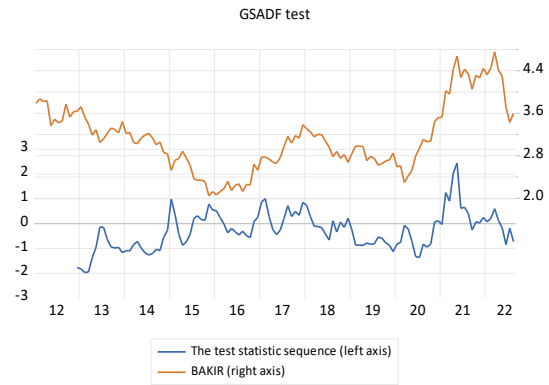
Kaynak: Yazarlar.

Şekil 2 ile Şekil 23 arasındaki GSADF test grafiğinde 2012 ile 2022 yılları arasında her bir emtiann belirlenen ortalama fiyattan (sol eksen) sapma olarak belirlenen fiyat balonları (sağ eksen) verilmektedir. Grafiklerde izlenen bazı dönemlerde çeşitli sürelerde bir veya daha fazla defa fiyat balonlarının oluştuğu gözlenmektedir.

Şekil 2: Altın fiyat balonu grafiği

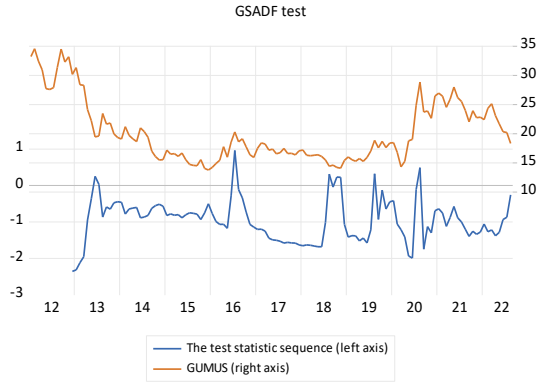

Şekil 3: Bakır fiyat balonu grafiği

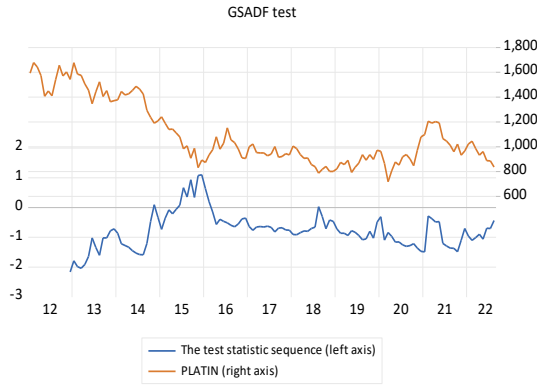

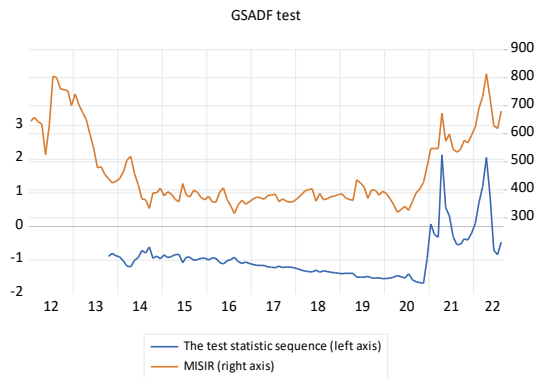
Şekil 4: Gümüş fiyat balonu grafiği

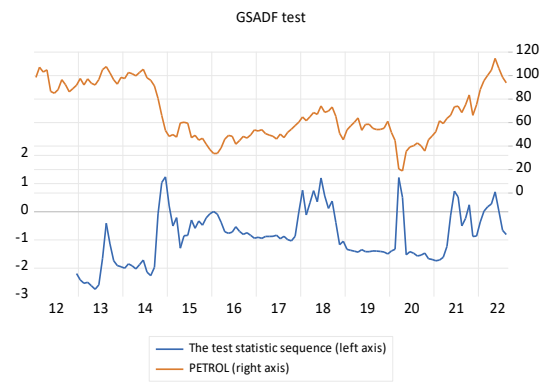
Şekil 6: Platin fiyat balonu grafiği

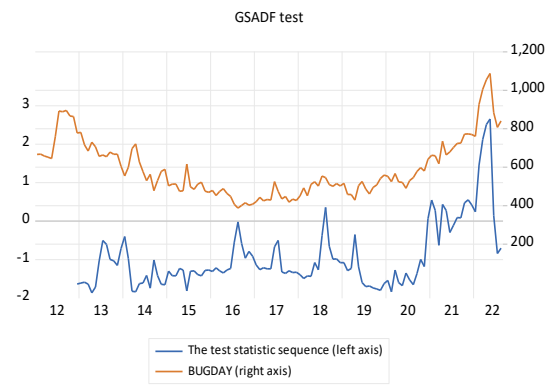
Şekil 8: Mısır fiyat balonu grafiği

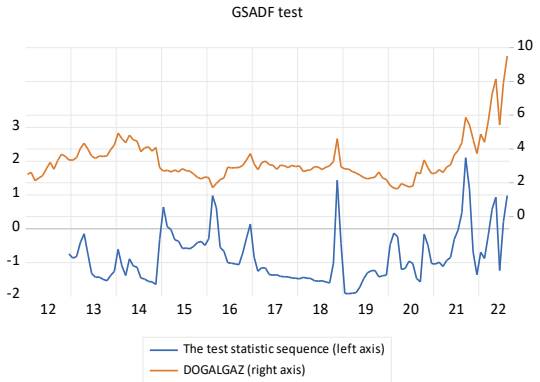
Şekil 5: Petrol fiyat balonu grafiği

Şekil 7: Buğday fiyat balonu grafiği

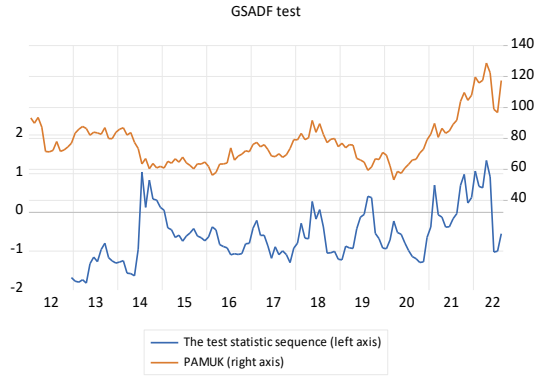

Şekil 9: Doğalgaz fiyat balonu grafiği

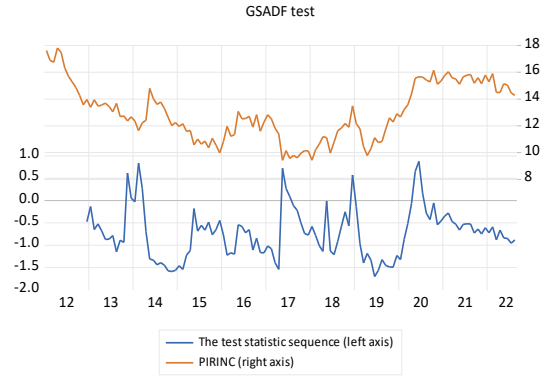

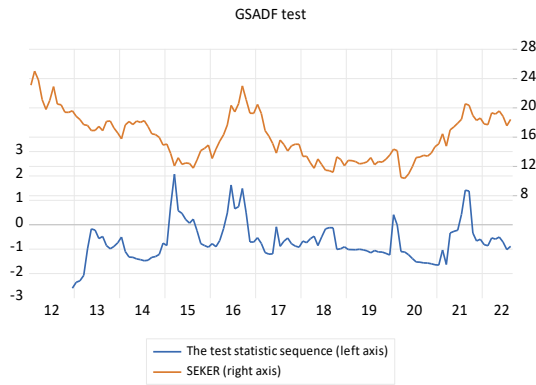
Şekil 10: Pamuk fiyat balonu grafiği

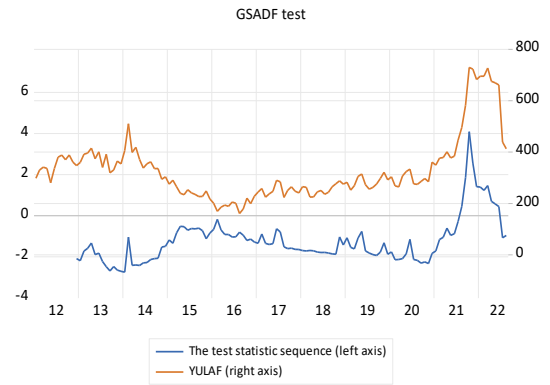
Şekil 11: Pirinç fiyat balonu grafiği

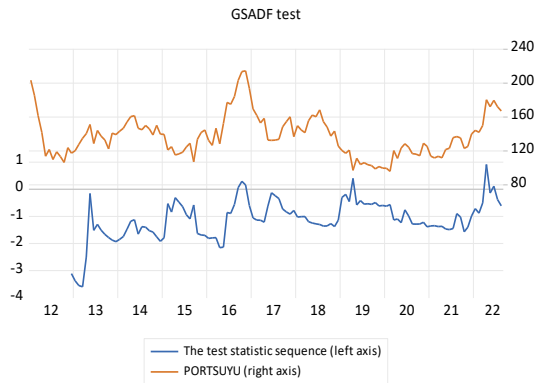
Şekil 12: Şeker fiyat balonu grafiği

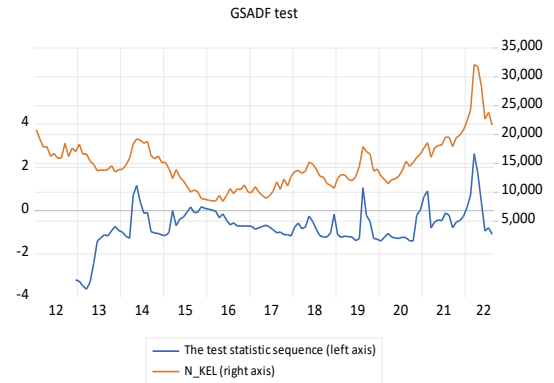
Şekil 13: Yulaf fiyat balonu grafiği

Şekil 14: Portakal suyu fiyat balonu grafiği

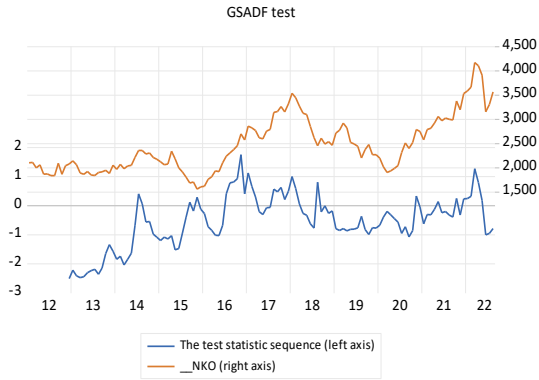

Şekil 15: Nikel fiyat balonu grafiği

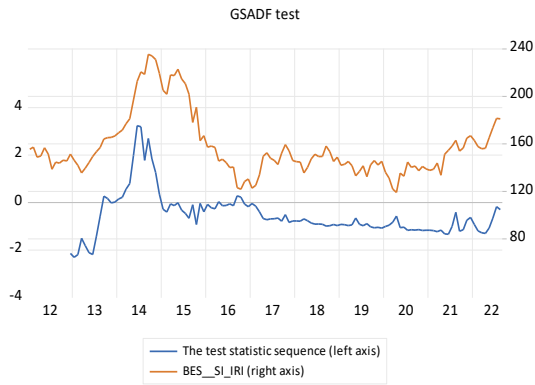

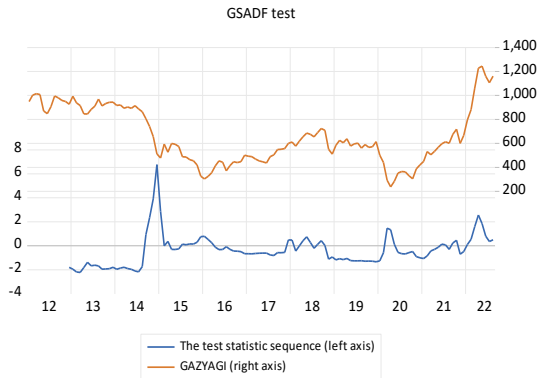
Şekil 16: Çinko fiyat balonu grafiği

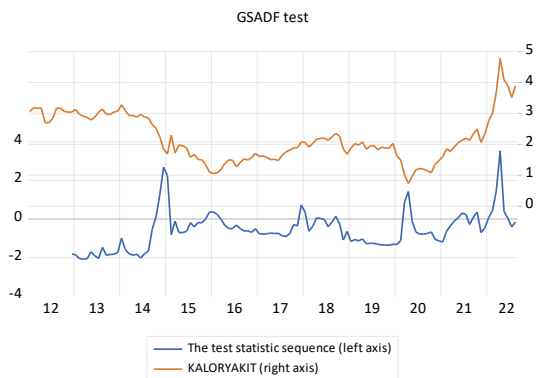
Şekil 18: Besi sığırı fiyat balonu grafiği

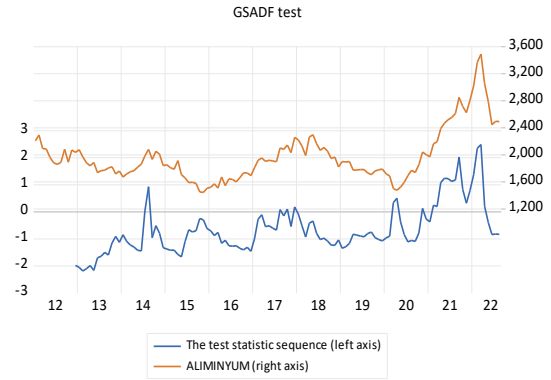
Şekil 20: Gazyağı fiyat balonu grafiği

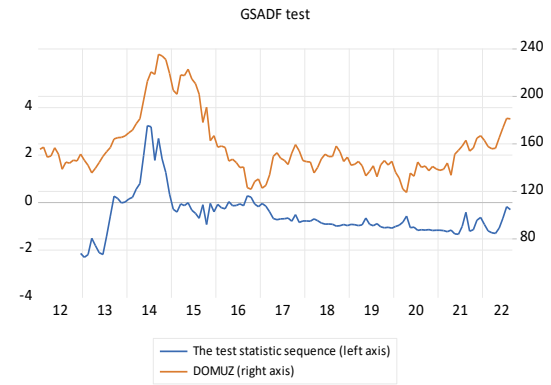
Şekil 22: Kalorifer yakıtı fiyat balonu grafiği

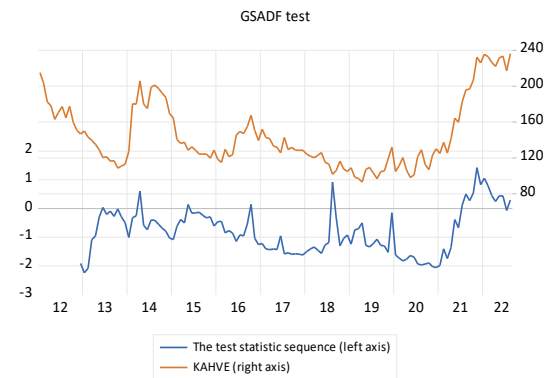
Şekil 17: Aliminyum fiyat balonu grafiği

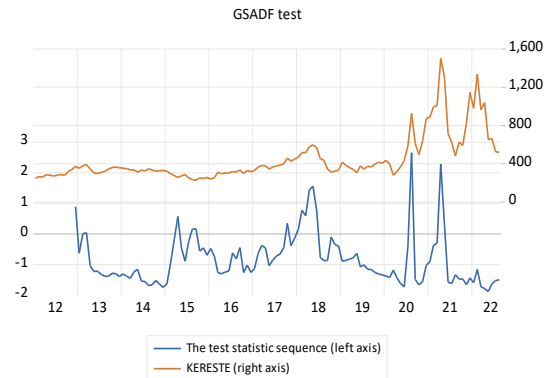
Şekil 19: Domuz fiyat balonu grafiği

Şekil 21: Kahve fiyat balonu grafiği

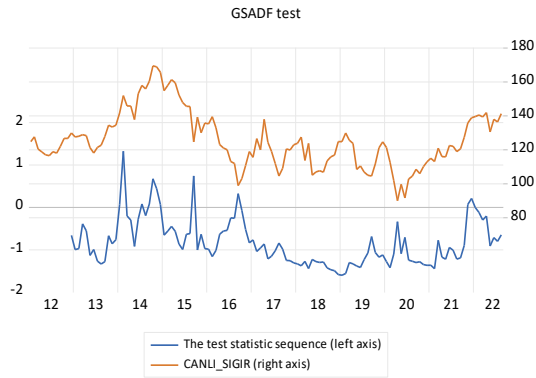

Şekil 23: Kereste fiyat balonu grafiği

Şekil 24. Canlı sığır fiyat balonu grafiği

Şekil 2 ile Şekil 23 arasında verilen emtia grafiklerinde incelenen dönemde uygulanan GSADF testi ile tek tek oluşan balonların başlangıç, bitiş tarihleri ve bu tarihler arasındaki süreler aşağıda Tablo 2’de verilmektedir. Tablo 2’ye göre incelenen 10 yıllık periyotta en uzun balon süreleri; altın 13 ay, kalorifer yakıtı 12 ay ve yulaf 11 ay olarak gerçekleşmiştir. En düşük balon süresi olarak, incelen bazı emtiaların bazı balon dönemlerinin 1’er ay olduğu belirlenmiştir.

Tablo 2. Balon başlangıç ve bitişleri

Emtia Türü	Balonun Başlangıcı (Yıl/Ay)	Balonun Bitişi (Yıl/Ay)	Süresi
Altın	2013/5	2013/7	2 ay
	2019/6	2019/9	3 ay
	2019/12	2021/1	13 ay
Bakır	2015/1	2015/2	1 ay
	2015/10	2016/2	4 ay
	2020/11	2021/9	10 ay
Gümüş	2019/7	2019/9	2 ay
	2020/7	2020/9	2 ay
	2014/10	2015/4	6 ay
Petrol	2018/1	2018/7	6 ay
	2020/3	2020/5	2 ay
	2021/5	2021/6	1 ay
Buğday	2022/2	2022/6	4 ay
Platin	2014/11	2015/1	3 ay
	2015/5	2016/1	8 ay
Mısır	2013/7	2013/12	5 ay
	2020/11	2021/5	6 ay
	2022/2	2022/5	3 ay
Doğalgaz	2016/2	2016/3	1 ay
	2018/11	2018/12	1 ay
	2021/7	2021/11	4 ay
Pamuk	2022/3	2022/6	3 ay
	2014/7	2014/10	3 ay
	2021/1	2021/3	2 ay
Pirinç	2021/9	2022/6	9 ay
	2020/4	2020/10	6 ay
	2015/1	2015/5	4 ay
Şeker	2016/5	2016/11	6 ay
	2021/8	2021/10	2 ay
	2021/8	2022/7	11 ay
Portakal Suyu	2016/10	2016/11	1 ay
	2019/3	2019/4	1 ay
	2022/3	2022/7	4 ay
Nikel	2014/3	2014/7	3 ay
	2019/7	2019/9	2 ay
	2020/12	2021/3	4 ay
Çinko	2022/1	2022/5	4 ay
	2016/7	2017/4	9 ay
	2017/7	2018/3	8 ay
	2020/11	2020/12	1 ay
	2021/11	2022/6	7 ay

Tablo 2. Devam.

Alüminyum	2014/7	2014/9	2 ay
	2020/3	2020/5	2 ay
	2021/2	2022/4	14 ay
Besi Sığırı	2013/12	2015/1	13 ay
Domuz	2013/12	2015/1	13 ay
Gazyağı	2014/9	2015/3	6 ay
	2020/2	2020/6	4 ay
	2022/1	2022/7	6 ay
Kahve	2014/3	2014/5	2 ay
	2018/8	2018/9	1 ay
	2021/7	2022/7	12 ay
Kalorifer Yakıtı	2014/11	2015/2	3 ay
	2017/11	2018/2	3 ay
	2020/2	2020/5	3 ay
	2022/1	2022/7	6 ay
Kereste	2015/4	2015/5	1 ay
	2017/12	2018/7	8 ay
	2020/7	2020/9	2 ay
	2021/3	2021/5	2 ay
Canlı Sığır	2014/1	2014/3	2 ay
	2014/9	2014/12	3 ay
	2015/8	2015/9	1 ay
	2016/9	2016/10	1 ay

Ayrıca incelenen her bir emtia için; fiyat balonun var olup olmadığı, oluşan farklı balon periyodu sayısı, 10 yıllık dönem içerisindeki toplam balonun veya balonların süresi ve bu balonlar içerisinde en uzun balonun süresi ay olarak aşağıda Tablo 3'te verilmektedir.

Tablo 3. Balon varlığı ve farklı balon periyodu sayıları

Emtia Türü	Balonun Varlığı	Farklı Balon Periyodu Sayısı	Toplam Balon Süresi (Ay)	En Uzun Balonun Süresi (Ay)
Altın	Var	3	18	13
Bakır	Var	3	15	10
Gümüş	Var	2	4	2
Petrol	Var	4	15	6
Platin	Var	2	11	8
Buğday	Var	1	4	4
Mısır	Var	3	14	6
Doğalgaz	Var	4	9	4
Pamuk	Var	3	14	9
Pirinç	Var	1	6	6
Şeker	Var	3	12	6
Yulaf	Var	1	11	11
Portakal Suyu	Var	3	6	4
Nikel	Var	4	13	4
Çinko	Var	4	22	9
Alüminyum	Var	3	18	14
Besi Sığırı	Var	1	13	13
Domuz	Var	1	13	13
Gazyağı	Var	2	16	6
Kahve	Var	3	15	12
Kalorifer Yakıtı	Var	4	15	6
Kereste	Var	4	13	8
Canlı Sığır	Var	4	7	3

Tablo 3'e göre incelenen dönemde tüm emtialarda fiyat balonu olduğu belirlenmiştir. Bu emtialardan petrol, nikel, çinko, kalorifer yakıtı, kereste ve canlı sığırdan dört; altın, bakır, mısır, şeker, portakal suyu, alüminyum ve kahvede üç farklı periyotta eşitli sürelerde fiyat emtiaları olduğu belirlenmiştir. Yine Tablo 3'e göre incelenen dönem ve emtialarda; toplamda çinkoda 22 ay, altın ve alüminyumda 18 ay, gazyağında 16 ay, bakır, petrol, kahve ve kalorifer yakıtında 15 ay, mısırdan 14 ay, besi sığırı ve domuzda 14 ay fiyat balonu belirlenmiştir. Benzer şekilde toplam olarak canlı sığırdan 7 ay, portakal suyunda 6 ay, buğday ve gümüşte 4 ay fiyat balonu tespit edilmiştir. Tablo 3'e göre en uzun balon periyodu süresi alüminyum da 14 ay, altın, besi sığırı ve domuzda 13 ay, kahvede

12 ay ve yulafta 11 ay olarak gerçekleşmiştir. En kısa balon periyodu süresi olarak canlı sığırdı 3 ay ve gümüşte 2 ay olarak belirlenmiştir.

4. Tartışma

Çalışmada Amerikan emtia piyasasında yer alan 23 adet Gerçek Zamanlı Emtia Fiyatları kullanılarak, 01.01.2012 tarihinden 01.08.2022 tarihine kadar 10 yıllık dönemde, aylık veriler üzerinden Investing.com veri tabanından elde edilerek; Amerikan emtia piyasasında spekülasyon balonlarının var olup olmadığı, varsa süreleri ve incelenen dönemde kaç kez spekülasyon balon oluştuğu ve süresi; Phillips, Shi ve Yu (2015b) tarafından literatüre kazandırılan genelleştirilmiş Dickey Fuller (GSADF) testinden yararlanılarak analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda incelenen zaman aralığında ve emtiaların tamamında fiyat balonu veya balonlarının çeşitli defa ve sürelerde oluştuğu belirlenmiştir. Literatürde incelenen çalışmalarda kullanılan yöntem, dönem ve emtialar birbirinden farklılaşmaktadır. Bununla birlikte yapılan çalışmaların hemen hemen tamamında spekülasyon fiyat balonlarının varlığı test edilmiştir. Çalışmada elde edilen bulguların literatürde yer tarımsal ve gıda ürünleri üzerinde çalışan Areal vd. (2016)'nin, gıda ürünleri üzerinde çalışan Wang vd. (2022)'nin, tarım ürünleri üzerinde çalışan Chen vd. (2022)'nin, yumuşak emtialar üzerinde çalışan Chin ve Chou (2020)'un çalışmalarıyla uyumlu olduğu; emtia piyasası üzerinde çalışan ve seyrek olarak fiyat balonlarının bulunduğunu belirleyen Chavas, vd. (2017)'nin ve bazı tarım ürünlerinde fiyat balonlarının bulunmadığını belirleyen Potrykus (2023)'ün çalışmalarıyla uyumlu olmadığı belirlenmiştir.

Çalışmada elde edilen ampirik çalışma sonucunda oluşan emtia balonlarının tarihleri ve bu balonların oluşumlarına ilişkin değerlendirmeler aşağıda verilmektedir:

Altın: 2013 ve 2019 yıllarında toplamda 18 ay balon oluşumu belirlenmiştir. Özellikle 2019 yılı sonundan 2021 yılı başına kadar oluşan 13 aylık balonun küresel ekonomik belirsizliklerin merkez bankalarının para politikası duruşunu önemli ölçüde etkilemesi nedeniyle ortaya çıktığı değerlendirilmektedir.

Bakır: 2020 yılı sonundan 2021 yılı sonlarına kadar oluşan 10 aylık balonun; Covid-19 pandemisi nedeniyle başta Çin ve Almanya'da bakıra dayalı üretimin düşmesi ve Şili'de bakır üretimindeki yaşanan grevleri takip eden süreçte pandeminin bitmesiyle normale dönme sürecinde yaşanan fiyat patlamalarının olduğu değerlendirilmektedir.

Gümüş: 2019 ve 2020 yıllarındaki gümüşe olan talebin zayıf olması nedeniyle 2'şer aylık kısa süreli balonların oluştuğu görülmektedir.

Petrol: 2018 yılının başından ortalarına kadar 6 aylık balon ABD Başkanı Donald Trump'ın ülkesini İran nükleer anlaşmasından çekeceğini açıklamasının ve ABD'nin ham petrol ve benzin stoklarındaki düşüşü ardından oluşan beklentilerle küresel piyasada petrol fiyatları artmasından kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

Platin: 2015 yılının sonundan 2016 yılının başına kadar 8 aylık balonun bu dönemde bu metale yönelik endüstriyel talebin artması sonucunda oluştuğu belirtilebilir.

Pamuk: 2021'in sonundan 2022'nin ortalarına kadar oluşan 9 aylık balonun, uluslararası pamuk borsalarında serbest piyasa koşulu altında arz ve talebe göre belirlenen fiyatların talep yönlü fazla olması ve dünya üzerinde hasat edilen pamuk miktarının üçte birinden fazlası uluslararası ticarete spekülasyon işlemlerden kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

Pirinç: 2020 yılının ilk çeyreğinden 3.çeyreğine kadar 6 ay süreyle oluşan balonun Çin'den ABD'ye ve Avrupa Birliği'ne kadar pirinç üretimi düşmesi ve dünya çapında 3,5 milyardan fazla insan için, özellikle de dünya pirincinin yüzde 90'ını tüketen Asya-Pasifik'te fiyatları yükselmesi nedeniyle oluştuğu değerlendirilmektedir.

Şeker: 2020 yılının ilk çeyreğinden 3.çeyreğine kadar 6 ay süreyle oluşan balonun tedarikçi ülkelerden yeterli arzın gerçekleşmemesi nedeniyle oluştuğu değerlendirilmektedir.

Yulaf: Hayvansal yem sektörünün önemli bir girdisi olan yulafta 2021 yılı ortalarından 2022 yılı ortalarına kadar 11 aylık balonun özellikle Rusya Ukrayna savaşı nedeniyle arz noksanlığı talep fazlası nedeniyle oluştuğu değerlendirilmektedir.

Nikel: 2016 yılının ortasından 2017 yılının ilk çeyreğine kadar 9 aylık balonun özellikle elektrikli otomobil bataryaları için olan nikel talebi nedeniyle oluştuğu değerlendirilmektedir.

Çinko: Analistler temel metalde en iyi yatırım adresi olarak gösterdiği çinkoda 2016 yılının ortasından 2017 yılının ilk çeyreğine kadar 9 aylık balonun özellikle küresel arz yetersizliği nedeniyle oluştuğu değerlendirilmektedir.

Alüminyum: 2014 yılının 7. ayından 2014'ün 9. ayına kadar 2 aylık ve 2021-2022 yılları arasında oluşan 14 aylık balonların; bu sürelerde Çin'in alüminyum üretiminin azalması ve fiyatların yükselmesi ve 2021 yılının başından itibaren yüksek talep öncülüğünde artış gösteren alüminyum fiyatları güçlü talebe ek olarak Çin'deki arz

kısıtlamalarının da devreye girmesi ile birlikte ekim ayında geride kalan 10 yılın en yüksek seviyesine yükselerek ton başına 3.180 dolar seviyesine ulaşması nedenleriyle oluştuğu değerlendirilmektedir.

Besi Sığırtı ve Domuz: 2013 yılının sonundan 2015 yılının başına kadar 13 aylık sürede oluşan balonun besi sığırtı ve domuzun başta Çin olmak üzere Asya ülkelerinin ithalatı ve Paskalya kutlamalarına hazırlık olarak Avrupa'da bu emtiaların iç satışlardaki artışı nedeniyle ortaya çıktığı değerlendirilmektedir.

Gazyağı: 2014-2015'te 6 aylık, 2020'de 4 aylık ve 2022'de 6 aylık balonların OPEC arz kesintilerinden kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

Kahve: 2021 ve 2022 yılları arasında 12 aylık balonun küresel kahve pazarının artan global gübre maliyetleri ve olumsuz hava koşullarının ürüne zarar vermesi sonucunda 2022 yılında 7,3 milyon çuval acık vermesi nedeniyle oluştuğu değerlendirilmektedir.

Kereste: 2017 yılının sonundan 2018 yılının ortalarına kadar oluşan 8 aylık balonun Ukrayna'nın tomruk ihracatını yasaklaması, inşaat sektöründeki ahşap talep hacmi, sanayi üretiminin artması, ahşap palet ve ahşap kasa, sandık (ahşap ambalaj) sektöründeki büyümesi nedenleriyle oluştuğu değerlendirilmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada, 2012-2022 örneklem dönemi için aylık ortalamalar kullanılarak sağ kuyruklu birim kök (GSADF) testi ile Amerikan emtia piyasasındaki fiyatlarının balon benzeri özellikler gösterip göstermediği, bu özellikleri gösteriyorsa incelenen örneklem dönemindeki süresi ve kaç kez oluştuğu ile ilgili soruları cevaplamaya çalışılmıştır. Çalışmada Amerikan emtia piyasasının incelenmesi tüm dünya emtia piyasalarını çok hızlı ve yüksek korelasyonda etkileyebileceği motivasyonundan kaynaklanmaktadır. Ayrıca günümüzde emtia olarak bilinen günlük yaşamda insanların ihtiyaç duyduğu hayati öneme sahip, başta gıda ve enerji olmak üzere varlıkların fiyatlarını değişiminin incelenmesi ve analiz edilmesi hem ulusal hem de uluslararası düzeyde önemlidir.

Emtia fiyatlarının seviyesindeki spekülative değişiklikler ve oynaklıklar finansal istikrar, sosyal yapı, yatırım fırsatları için önemli etkilere sahiptir. Çünkü bir piyasada bir balonun varlığı ulusal ve uluslararası ekonomi üzerinde yıkıcı etkiler yaratabilir. GSADF testlerinin gerçek zamanlı bir kabarcık detektörü olarak kullanılabilmesi göz önüne alındığında (Hommi ve Breitung, 2012, ss. 198-231), bu yaklaşımın uygulanması ve politika yapıcılar tarafından yapılan zamanla değişen nedensellik testleri, dışsal veya dış kaynaklı risklerin değerlendirilmesi ve ölçülmesi açısından önemli faydalar sağlayabilir. Öte yandan, politika yapıcılarının balonların piyasalar arasındaki bulaştırıcı etkisinin farkında olmaları ve balon oluşumu durumunda reel ve finansal sonuçları en aza indirmek için para politikasını sıkılaştırma ve toplam talebi düşürme gibi uygun politikaları izlemeleri gerekmektedir. Emtia piyasalarında balon oluşumunu etkileyen psikolojik ve politik faktörlerin dikkate alınmasının ve gerekli müdahalelerin yapılması bu piyasalara istikrar sağlayabilecektir. Yine politika yapıcılarının emtia piyasaları ile ilgili kararlar alıp uygularken; para arzı, ekonomik büyüme, piyasa faiz oranı, döviz kuru ve enflasyon oranı gibi makro faktörlerin etkilerinin de dikkate alınması gerekmektedir.

Çalışmada analiz edilen emtialarda oluşan fiyat balonlarının tarihlerine bakıldığında genel olarak makroekonomik gelişmeler ve küresel olarak yaşanan krizlerle doğrudan ilişkili olduğu ileri sürülebilir. Fiyat balonlarının oluştuğu zaman aralıklarına bakıldığında balonların 2014-2015 dönemi, 2020 ve 2022 yılında yoğun olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Bu yıllarda dünyanın hangi süreçlerden geçtiğine ve dünyada nelerin yaşandığına baktığımızda 2014-2015 yıllarında küresel olarak ekonomik büyümenin çok yavaşladığını görülmektedir. Ayrıca bu dönemde petrol arz ve talebinin değişkenliği fiyatları öngörülmez hale gelmiştir. Balonların yoğun olarak yaşandığı 2020 yılına baktığımızda ise Covid-19 salgın hastalığını yoğun olarak yaşandığı ve ülkelerin sınırlarını kapattığı bir dönemdir. Bu süreçte de tüm dünyada ticaret ve üretim durma noktasına gelmiş, tedarik zincirlerinde önemli kırılmalar yaşanmıştır. Son olarak 2022 yılında da birçok emtia da fiyat balonlarının oluştuğu görmekteyiz. Bu dönemde dünyada yaşanan Rusya ve Ukrayna arasında çıkan savaş ve buna bağlı olarak yaşanan tahıl ve enerji krizlerinin olduğunu görmekteyiz. Tüm bu açıklamalar ışığında küresel anlamda yaşanan her olay buna bağlı olarak oluşan belirsizlikler fiyat balonlarının oluşmasında en büyük etken olabileceği değerlendirilmektedir.

Bu tür çalışmaların ülkemizde ve farklı ülkelerde yer alan hükümetlerinin tarımsal fiyat balonlarının çeşitli türlerinin özelliklerine ve nedenlerine bağlı olarak tarımsal fiyatları istikrara kavuşturmak için çeşitli düzenleyici eylemler benimsemesini, aynı zamanda tarımsal fiyat balonları için erken uyarı sistemini ve müdahale mekanizmasını geliştirmesi yönünde katkılarının olacağı değerlendirilmektedir.

Yapılan çalışmada genel olarak spekülative balonların ekonomik ve siyasi krizler, Covid 19 pandemisi ve Rusya-Ukrayna savaşı ve beraberinde gelen uluslararası yaptırımlar ve ticaret savaşlarının yoğunlaştığı dönemlerde ortaya çıktığı belirlenmiştir. Bu anlamda politika yapıcılarının bu tür olağanüstü dönemler için önceden gerekli tedbirler ve düzenlemeler yapmalıdırlar.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı:	Yazarlar, araştırmaya eşit oranda katkı sağladıklarını beyan etmişlerdir.
Destek ve Teşekkür Beyanı:	Yazarlar, teşekkür beyanında bulunmamışlardır.
Çatışma Beyanı:	Yazarlar, kendileri ve üçüncü taraflar açısından herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan etmişlerdir.
Etik Kurul Raporu Gerekliliği Beyanı:	Yazarlar, çalışma için Etik Kurul Raporu gerekliliği bulunmadığını beyan etmişlerdir.
Sorumlu Editörler	Doç. Dr. Ecenur Uğurlu Yıldırım, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Arş. Gör. Aykut Güryel, Afyon Kocatepe Üniversitesi

Kaynakça/References

- Areal, J., Balcombe, K., & Rapsomanikis, G. (2016). Testing for bubbles in agriculture commodity markets, *Economía Agraria y Recursos Naturales*, 16(1), 59-79
- Altay E. (2008). Sermaye Piyasasında Sürü Davranışı İMKB’de Piyasa Yönünde Sürü Davranışının Analizi. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar*, 2(1), 27-58.
- Carter, A., Rausser, G., & Smith, A. (2011). Commodity Booms and Busts, *The Annual Review of Resource Economics*, 3, 87-118.
- Chen, Z., Yan, B., & Kang, H. (2023). Price bubbles of agricultural commodities: evidence from China’s futures market, *Empirical Economics*, 64(1), 195-222, doi: 10.1007/s00181-022-02254-0
- Chiu, C. L., & Chou, K. H. (2020). The soft commodities multiple bubbles tests: evidence from the New York *Futures Markets*, 29(3), 206-211, doi: 10.1080/13504851.2020.1861195
- Damadoran, A. (2014). *Applied Corporate Finance*, Fourth Edition, Wiley, 29-35.
- Etienne, X., Irwin, S., & Garcia, P. (2014). Bubbles in food commodity markets: Four decades of evidence, *Journal of International Money and Finance*, 42, 129-155, doi: 10.1016/j.jimonfin.2013.08.008
- Gutierrez, L. (2013). Speculative bubbles in agricultural commodity markets, *European Review of Agricultural Economics*, 40(2), 217-238, doi: 10.1093/erae/jbs017
- Gurkaynak, R. S. (2008). Econometric tests of asset price bubbles: Taking stock, *J. Econ. Surveys*, 22, 166-186.
- Homm, U., & Breitung, J. (2012). Testing for Speculative Bubbles in Stock Markets: A Comparison of Alternative Methods, *Journal of Financial Econometrics*, 10(1), 198-231, doi: 10.1093/jffinec/nbr009
- Khan, K., Wei, C. S., & Khurshid, A. (2022). Do booms and busts identify bubbles in energy prices?, *Resources Policy*, 76(C), doi: 10.1016/j.resourpol.2022.102556
- Kindleberger, C., & Aliber, R. (2005). *Manias, Panics, and Crashes: A History of Financial Crises*, Fifth Edition, John Wiley & Sons, Inc.
- Kurar, İ., & Çetin, A. C. (2016). Türev Araçlarının Risk Yönetim Fonksiyonu: Vadeli İşlem Piyasası Risk Yönetimi Üzerine Bir Araştırma, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2), 403-425.
- Li, J., Chavas, J., Etienne, X., & Lia, C. (2017). Commodity price bubbles and macroeconomics: evidence from the Chinese agricultural markets, *Agricultural Economics*, 48(2017), 755-768.
- Maghyereh, A. ve Abdoh, H. (2022). Can news-based economic sentiment predict bubbles in precious metal markets?, *Financial Innovation*, 8(35), doi: 10.1186/s40854-022-00341-w
- Öncü, E. (2021). *Gümüş Fiyatlarında Spekülatif Balonların Tespiti: GSADF Analizi*, İçinde: (Ed. K. S Benli) International Scientific Research Congress Proceedings Book, 391-397.
- Phillips, P. C., Wu, Y., & Yu, J. (2011). Explosive behavior in the 1990s Nasdaq: When did exuberance escalate asset values? *Intl. Econ. Rev.*, 52, 201-226.
- Pagnottoni, P., & Spelta, A. (2022). The motifs of risk transmission in multivariate time series: Application to commodity prices, *Socio-Economic Planning Sciences*, 87(B), doi: 10.1016/j.seps.2022.101459
- Phillips, P. C., & Magdalinos T. (2007). Limit theory for moderate deviations from a unit root, *Journal of Econometrics*, 136(1), 115-130.
- Phillips, P. C., Shi, S. P., & Yu, J. (2015a). Testing for multiple bubbles: Historical episodes of exuberance and collapse in the S&P 500. *Intl. Econ. Rev.*, 56, 1043-1078.
- Phillips, P. C., Shi, S. P., & Yu, J., (2015b). Testing for multiple bubbles: Limit theory of real-time detectors. *Intl. Econ. Rev.* 56, 1079-1134.
- Porter, D. P., & Smith, V. L. (2003). Stock market bubbles in the laboratory. *Journal of Behavioral Finance*, 4(1), 7-20.
- Potrykus, M. (2023). Finance Price bubbles in commodity market – A single time series and panel data analysis, *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 87, 110-117.

QF QuantifiedStrategies. (2023). *Commodity Trading Strategy*.

<https://www.quantifiedstrategies.com/commodity-trading-strategy/> Erişim Tarihi: 20.02.2023

Shiller, R. J. (2003). From Efficient Markets Theory to Behavioral Finance, *Journal of Economic Perspectives*, 17(1), 83-104.

Shanwen, G., Wang, Q., Hordofa, T., Kaur, P., Nguyen, P., & Mancengam, A. (2022). Does COVID-19 pandemic cause natural resources commodity prices volatility?, *Resources Policy*, 77(1), doi: 10.1016/j.resourpol.2022.102721

Thanh, S. D. (2015), Threshold effects of inflation on growth in the ASEAN-5 countries: a panel smooth transition regression approach, *Journal of Economics, Finance and Administrative Science*, 20(38), 41-48.

TSPAKB. (2010). Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşları Birliği: *Sermaye Piyasasında Gündem*, 90.

Tradingeconomics (2023). *2012-2022 Yılları Arasında Commodity Research Bureau (CRB) İndeksi*. <https://tradingeconomics.com/> (Erişim Tarihi: 12.01.2023)

Wang, J., Ma, K., & Zhang, L. (2022). Study on Price Bubbles of China's Agricultural Commodity against the Background of Big Data, *Electronics*, 11(24), doi: 10.3390/electronics11244067

Yalama, A., & Coşkun, M. (2013). *Türev Araçlar*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Borsa İstanbul'da ilk halka arzların CRITIC tabanlı OCRA ve COPRAS yöntemleri ile analizi

Sorumlu Yazar/
Corresponding Author:

Hakan Altın
Prof. Dr.
Aksaray Üniversitesi
hakanaltin@aksaray.edu.tr
0000-0002-0012-0016

Öz

Çalışmanın temel amacı, ilk halka arzlarda şirketlerin finansal rekabet gücünün ölçümü için Operational Competitiveness Rating Analysis (OCRA) ve Complex Proportional ASsessment (COPRAS) yöntemlerinin önerilmesidir. Bunun için ilk aşamada, Borsa İstanbul'da 2021 yılında ilk kez halka arz edilen şirketlerin OCRA yöntemine göre finansal rekabet güçleri hesaplanmıştır. Daha sonra, elde edilen bulguların doğruluğunun bir kanıtı olarak COPRAS yöntemine göre hesaplanmış bulgular ile karşılaştırılmıştır. Bu hesaplamalar için 19 alternatif şirket ve genel kabul görmüş 10 kriter kullanılmıştır. Ayrıca, kriterlerin önem ağırlıklarının belirlenmesi konusunda objektif bir değerlendirme ölçütü olan Criteria Importance Through Intercriteria Correlation (CRITIC) yöntemi kullanılmıştır. Yöntemlerden elde edilen sıralama skorlarının arasındaki ilişki spearman sıra korelasyonu ile incelenmiştir. Buna göre, iki yöntemin sıralama skorları arasında bir sıralama yapılmadan önce yüzde 74,20 oranında pozitif yönlü kuvvetli bir ilişki vardır. Buna ilaveten, skorlar arasında büyükten küçüğe sıralama yapıldıktan sonra pozitif yönlü mutlak bir sıra korelasyon ilişkisi yaşanmaktadır. Elde edilen sonuçlar, istatistiksel olarak anlamlıdır.

Anahtar Kelimeler:
İlk Halka Arzlar,
OCRA, COPRAS

JEL Kodları:
G10, G11, G14

Analysis of initial public offerings in Borsa Istanbul with CRITIC-based OCRA and COPRAS methods

Abstract

The main purpose of the study is to propose the Operational Competitiveness Rating Analysis (OCRA) and Complex Proportional ASsessment (COPRAS) methods to measure the financial competitiveness of companies in initial public offerings. For this, in the first stage, the financial competitiveness of the companies that were offered to the public for the first time in 2021 on Borsa Istanbul was calculated according to the OCRA method. Then, as a proof of the accuracy of the findings obtained, they were compared with the findings calculated according to the COPRAS method. For these calculations, 19 alternative companies and 10 generally accepted criteria were used. In addition, the CRiteria Importance Through Intercriteria Correlation (CRITIC) method, which is an objective evaluation criterion, was used to determine the importance weights of the criteria. The relationship between the ranking scores obtained from the methods was examined with the Spearman rank correlation. Accordingly, there is a strong positive correlation of 74.20 percent between the ranking scores of the two methods before a ranking is made. In addition, after ranking the scores from high to low, there is a positive absolute rank correlation relationship. The results obtained are statistically significant.

Keywords:
Initial Public Offerings,
OCRA, COPRAS

JEL Codes:
G10, G11, G14

Extended Summary

The generally accepted definition of Financial Management is “the process of allocating the funds needed by the business from the most appropriate sources and allocating these funds to be used in profitable investment opportunities to maximize shareholder wealth.” Based on this definition, the main objective of a company is to maximize its market value. Theoretically, market value is calculated by multiplying the share price by the number of shares. Owning its stock is the way to become a shareholder in a company. A rise in the share price indicates an increase in the market capitalization of the company, as well as a surge in the shareholders’ wealth. The increase in the share price is the result of a decision by the company's managers to grow. The equivalent of a growth decision is an investment.

Investment is financed mainly by going debt and equity. If the company is funding through borrowing, it issues bonds. Conversely, if the company is financed through equity, it gives stocks. Both assets are long-term financing source options.

The issuance of shares in primary capital markets is an initial public offering. Borsa Istanbul defines a public offering as “the sale of shares to many previously unknown investors through a call and announcement.” According to Borsa Istanbul, the benefits of an IPO are listed as “providing financing, liquidity, widespread domestic and international publicity, institutionalization, credibility and globalization.” However, the main purpose of an IPO is to provide the capital the company needs.

The study’s main purpose is to propose Operational Competitiveness Rating Analysis (OCRA) and COmplex PRoportional ASsessment (COPRAS) methods to determine the financial competitiveness of companies in initial public offerings. For this purpose, in the first stage, the operational competitiveness of the companies that went public for the first time in Borsa Istanbul in 2021 was calculated according to the OCRA method. Then, as proof of the accuracy of the findings, they are compared with the results calculated according to the COPRAS method. Ten generally accepted financial criteria (ratios) produced by 19 alternative companies and accounting units were used for these calculations. The requirements were calculated using the financial statements of the companies. In addition, the CRiteria Importance Through Intercriteria Correlation (CRITIC) method, an objective evaluation criterion, was used to determine the requirements' importance weights (degrees). The main motivation for choosing the CRITIC method is that it can simultaneously use the standard deviations of the criteria and the correlation values of the requirements. On the other hand, the fact that the OCRA method allows the criteria importance weights to be determined according to the alternatives is the main reason for the selection of this method. The choice of the COPRAS method is based on its less computation time, simplicity and ease of understanding.

In the traditional literature, classical methods (Sharpe, Treynor, Jensen, MM, etc.) and modern methods (Sortino, etc., which consider different risk definitions) are recommended for measuring the performance of companies. However, the inadequacy of these methods in measuring the performance of pre-IPO companies due to their calculation methods necessitates using new techniques in finance. OCRA and COPRAS methods eliminate this constraint.

In 2021, 32 companies went public on Borsa Istanbul. The first constraint is excluding financial institutions, the service sector and IT companies from the analysis. The second constraint is excluding companies that incurred losses in the first balance sheet period immediately after going public. The third constraint is related to the 12 criteria used. The fact that some companies have zero inventories and receivables leads to incalculable and undefined results in the matrix operations used in the calculation processes. Therefore, Inventory turnover and Days sales outstanding were excluded from the analysis. The fourth constraint is the use of historical data in the calculation of financial competitiveness. This implies that the operational competitiveness of companies can be explained in a static time frame. This constraint applies to all multi-criteria decision-making methods that are not based on dynamic relationships. The last constraint is that only the result matrices of the CRITIC and COPRAS methods are included, while each step of the OCRA method is explained in the text due to the many matrix operations of the methods used.

As explained above, the study’s main objective is to propose OCRA and COPRAS methods for measuring the financial competitiveness of companies in initial public offerings. For this purpose, OCRA ranking scores are first obtained and then compared with COPRAS ranking scores. There is a consistent relationship between the rankings of the two methods. This relationship is statistically significant. Both methods can be recommended to assess companies' financial strength, operational competitiveness and performance. The contribution of the present study is that the findings are robust. The mathematics used is not complex, and the evaluation criteria encompass stakeholders' preferences. The calculation of the relative importance weight for the evaluation criteria can be done with the CRITIC method.

I have two suggestions for future studies. The first is a technical issue. Accordingly, it is to discuss whether a projection of the future can be made by establishing a dynamic relationship with multi-criteria decision-making

methods rather than a static relationship. The second is related to finance theory. Accordingly, it is to examine the existence of a relationship with the signaling theorem in the field of finance for companies that incur losses in the balance sheet periods immediately after initial public offerings.

Giriş

Finansal yönetim, “ortakların servetini en yüksek düzeyde gerçekleştirmek hedefiyle, işletmenin gereksinim duyduğu fonları, en uygun kaynaklardan, en uygun koşullarda sağlamak ve sağlanan bu fonları; en verimli veya en karlı yatırımlarda kullanılmaya yönelik uygulamaların bütünü” olarak tanımlanır (Sayılğan, 2017, s. 5). Bu tanımdan hareketle bir şirketin temel amacı piyasa değerini maksimize etmektir. Teorik olarak, piyasa değeri hisse senedi fiyatı ile hisse senedi sayısının çarpımı ile hesaplanır. Bir şirkete ortak olabilmenin yolu o şirketin hisse senedine sahip olmaktır. Hisse senedinin fiyatının yükselmesi şirketin piyasa değerinin yükseldiğini gösterdiği gibi ortakların servetlerinin yükselmesi anlamına gelir (Kolb & Rodriguez, 1996). Hisse senedinin fiyatının yükselmesi, şirket yöneticilerinin büyüme yönünde karar vermesi sayesinde gerçekleşir. Büyüme kararının karşılığı yatırımdır.

Yatırımın finansmanı temel olarak borçlanma ve özkaynak ile sağlanır (Copeland & Weston, 1992). Şirket borçlanma yoluyla finansman sağlıyorsa bunun için tahvil ihracı gerçekleştirir. Buna karşılık, şirket özkaynakla finansman sağlıyorsa bunun karşılığı hisse senedi ihracıdır. Her iki varlık da uzun vadeli finansman kaynak seçenekleridir.

Genellikle sabit getirili bir menkul kıymet olan tahvil yatırımcısına faiz kazancı vaat ederken, hisse senedi yatırımcısı temettü ve sermaye kazançları beklentisine sahiptir. Özel sektör tahvil yatırımcısı genellikle tahvil yatırımını vade sonunu bekleme güdüsüyle yaparken enflasyon, likidite, geri ödenmeme ve vade risklerine (vade riskinin bileşenleri piyasa faiz oranı ve yeniden yatırım riskidir) maruz kalır (Brigham & Houston, 2015). Hisse senedi yatırımcı ise sistematik risk ve sistematik olmayan riskler olmak üzere olası tüm riskleri üstlenir (Kormaz & Ceylan, 2006). Hisse senedinin satılmasına karar verildiğinde beklenen getiri gerçekleşen getiriye döner. Her iki varlık da sermaye piyasalarında ihraç edilirler.

Birincil sermaye piyasalarında hisse senetlerinin ihracı ilk halka arz olarak ifade edilir. Borsa İstanbul halka arzı “payların çok sayıda önceden bilinmeyen yatırımcıya çağrı ve ilan yoluyla satışı” olarak tanımlar (Borsa İstanbul, 2023). Borsa İstanbul’a göre halka arzın sağladığı faydalar “finansman sağlamak, likidite sağlamak, yurt içi ve yurt dışı yaygın tanıtım, kurumsallaşma, kredibilite ve globalleşme” olarak sıralanır. Bununla birlikte, halka arzın temel amacı şirketin ihtiyaç duyduğu sermayeyi sağlamaktır.

Finans Teorisinin en önemli konularından biri olan halka arzlar çeşitli açılardan incelenmiştir. (Tinic, 1988) çalışmasında, halka arzlarda düşük fiyatlandırma konusunu incelemiştir. Yazara göre, düşük fiyatlandırma yasal sorumluluğa ve buna bağlı olarak yatırım bankalarının itibarlarına yönelik zararlara karşı bir sigorta işlevi görür. (Aggarwal vd., 1993) çalışmasında, halka arzlarda hem kısa hem de uzun dönemde düşük fiyatlandırmanın varlığını incelemiştir. Yazarlara göre, hisse senetlerinde kısa dönemde düşük fiyatlandırma yani aşırı getiri yaşanırken, uzun dönemde negatif getiri yaşanmaktadır. Başka bir çalışmada (Barry & Jennings, 1993) incelenen konuda düşük fiyatlandırma için ilk halka arzdaki menkul kıymet satın alanlar (satış sonrası pazardaki alıcıların aksine) halka arzların düşük fiyatlandırılmasından yararlandığı ileri sürülür. (Ibbotson & Ritter, 1995) ise halka arzı bilgi asimetrisinin varlığı altında incelemiştir. Yazarlara göre, birçok ülkede halka arzlar için üç anormalli vardır. Birincisi, yeni ihraçlarda düşük fiyatlandırma. İkincisi, işlem hacmi ve düşük fiyatlandırma açıklayan asimetrik faktörler. Üçüncüsü, hisse senetlerindeki uzun vadeli düşük performanstır. Diğer bir çalışmada (Kim vd., 1995) halka arzların uzun dönem performansını incelemiştir. Yazarlar, halka arzları teklif fiyatından satın alan yatırımcıların satış sonrası erken dönemde anormal getiriler elde ettiği, ancak kısa vadede düşük görünen fiyatın uzun vadede yüksek olduğu hipotezinin inceledikleri piyasa için geçerli olmadığını tespit etmişlerdir. (Brau & Fawcett, 2006) çalışmasında, ilk halka arzlarda teori ve pratiğin bir karşılaştırmasını yapmışlardır. Yazarlara göre, CFO'lar halka arz zamanlamasını genel piyasa koşullarına dayandırır, beklenen düşük fiyatlandırma hakkında iyi bilgi sahibidir ve düşük fiyatlandırmanın yatırımcıların risk almasını telafi ettiğini düşünür. Ayrıca, halka arzda en önemli olumlu sinyaller, geçmiş kazançları ile satılmayan tüm hisse senetlerini almayı taahhüt eden aracı kurumdur. (Hao, 2007) çalışmasında ilk halka arzlarda aracı kurumun ek satış yapılan hisseleri alma koşulunun düşük fiyatlamaya etkisini araştırmıştır. Yazara göre, ek satış yapılan hisselerin aracı kurum tarafından alınması düşük fiyatlandırmanın etkisini artırarak fiyatların daha fazla yükselmesine yol açmaktadır.

Kuşkusuz ilk halka arzlar farklı açılardan incelenebilir. Ancak, bu incelemelerde çok sayıda kriter ve alternatif seçenekleri ile karşılaşılır. Bu kadar çok kriter ve seçeneklerin bir arada olması halka arzların düşünülenin üzerinde karmaşık bir yapıya sahip olduğunu gösterir. Bu tür karmaşık yapının çözümü için literatürde çok kriterli karar verme yöntemleri önerilir. Bu yöntemler, karar verme sürecinde ortaya çıkan seçim, sınıflandırma ve sıralama problemlerinin çözümünde kullanılır. Son yıllarda, Borsa İstanbul’da çok sayıda halka arz gerçekleşmiş ve halka arzı etkileyen çok sayıda kriter ve alternatif vardır. Bu çerçevede, halka arzı konu olan şirketlerin finansal rekabet gücünün belirlenmesi çözülmesi gereken önemli bir problemdir.

Bu çalışmada, halka arzlardaki karmaşık sürecin değerlendirilmesi hususunda OCRA ve COPRAS yöntemleri önerilmiştir. Yöntemlerin her ikisi de halka arz sürecinin analizi hususunda ilk defa kullanılacaktır. Bir vaka analizi

olan bu çalışmada Borsa İstanbul'da 2021 yılı ilk halka arzlar incelenmiştir. Elde edilen bulguların bireyle, yatırımcılara ve kurumlara hem sağlayacağı bilgiler açısından hem de kamuoyu ile paylaşılan bilgilerin çeşitliliği açısından yeni fırsatlar yaratacağı düşünülmektedir.

1. Literatür İncelemesi

Geleneksel literatürde şirketlerin performansının ölçülmesinde klasik yöntemler (Sharpe, Treynor, Jensen, MM vb.) ve modern yöntemlerin (farklı risk tanımlarını dikkate alan Sortino vb.) kullanılması önerilmektedir. Ancak, bu yöntemlerin halka arz öncesi şirketlerin performansının ölçülmesinde, hesaplama yöntemleri nedeniyle yetersiz kalması finans alanında yeni yöntemlerin kullanılmasını gerekli kılmaktadır. Çok kriterli karar verme yöntemlerinin performansının ölçülmesinde kullanılabilir olması bu kısıtı ortadan kaldırmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde, OCRA yöntemine ilişkin çalışmalar özetlenmiştir. Tablo 1 de finans konusu temel alan çalışmaların koyu punto ile yazılmıştır. Buna göre, finans alanında OCRA yöntemini kullanan çalışmaların az sayıda olduğu anlaşılır.

Tablo 1. OCRA Yöntemi

Yazar	Çalışmanın Türü	Yöntem	Çalışmanın Amacı	Sonuç
(Parkan, 1994)	Vaka analizi	Operational competitiveness RAting analysis (OCRA), DEA	Bir üretim biriminin operasyonel rekabet gücünün ölçümüdür.	Bu ölçümü, VZA ve OCRA yöntemleri yapabilir.
(Parkan, 1996)	Vaka analizi	OCRA, TFB, DEA	Otel operasyonlarının etkin kontrolü ve iyileştirilmesi için iş amaçlı seyahat edenlere hizmet veren 100 odalı bir otelin örnek olay incelemesidir.	OCRA yöntemi kaliteyle ilgili alanlarda otelin görece performansını ölçmek için kullanılabilir.
(Parkan & Wu, 1999)	Vaka analizi	OCRA, DEA	Uluslararası bir yatırım bankasının Hong Kong şubesine ticaret finansmanı departmanına alınan ek personelin performansının değerlendirilmesidir.	OCRA yöntemi, operasyonel performans sonuçlarını özetlerken, OCRA ve VZA benzer performans sonuçları verir.
(Parkan, & Wu, 1998)	Vaka analizi	TOPSIS, OCRA	İmalat sektöründe, süreç seçiminin belirlenmesidir.	Bu süreç seçimini her iki yöntemde yapabilir.
(Parkan vd., 1997)	Vaka analizi	OCRA, DEA	Hong Kong'daki büyük bir bankanın uygulama yazılımı geliştirme ekiplerinin görece operasyonel performansının ölçülmesidir.	OCRA'nın gerçekten geçerli bir ölçüm yöntemi olduğunu göstererek, VZA yöntemi OCRA sonuçlarının doğruluğunu gösterir.
(Parkan & Wu, 1999a)	Vaka analizi	OCRA	Hong Kong'un imalat sanayilerinin görece operasyonel performansı, ölçülmesidir.	OCRA sonuçları endüstrinin performansı ve stratejik konularının gözden geçirilmesine yardımcı olur.
(Parkan, & Wu, 1999b)	Vaka analizi	TOPSIS, OCRA	Pek çok alternatif arasından en uygun robotu seçme sürecidir.	Ele alınan yöntemler robotlar için benzer sıralamalar üretir.

Tablo 1. Devam.

(Parkan, & Wu, 2000)	Vaka analizi	OCRA, AHP, DEA	Nitel verileri içeren gerçek bir durumdan uyarlanan bir süreç seçim problemine OCRA'nın uygulaması ve diğer yöntemlerle karşılaştırılmasıdır.	Her üç yöntem de benzer sonuçlar vermektedir.
(Parkan, 2002)	Vaka analizi	OCRA	Hong Kong'daki bir toplu taşıma şirketinin operasyonel performansının ölçülmesidir.	OCRA'nın, farklı yönetsel önceliklere karşılık gelen performans profillerini oluşturabilir.
(Parkan, 2005)	Vaka analizi	OCRA	Büyük bir şehirdeki iki otelin operasyonel performansların karşılaştırılmasıdır.	OCRA'nın, otellerin operasyonel performansını ölçmek ve karşılaştırmak için uygun bir araç olduğu gösterilmiştir.
(Chatterjee, & Chakraborty, 2012)	Vaka analizi	PROMETHEE II, COPRAS-G, ORESTE, OCRA	Belirli bir mühendislik uygulaması en iyi malzeme seçim probleminin çözümüdür.	Bu dört yöntem kullanılarak, farklı malzeme seçim kriterleri dikkate alınarak en iyiden en kötüye uygun tüm olası seçeneklerin bir listesi elde edilir.
(Chakraborty vd., 2013)	Vaka analizi	GRA, MOORA, ELECTRE II, OCRA	Dağıtım merkezleri için kuruluş yeri (lokasyon) seçimidir.	Dört yöntemin sıralama sonuçlarının birleştirilmesi önerilir.
(Özbek, 2015)	Vaka analizi	OCRA, MOORA, SAW	Türkiye'deki dokuz yabancı sermayeli bankanın etkinliğinin ölçümüdür.	Her üç yöntemde benzer sonuçlar vermektedir.
(Madić vd., 2015)	Vaka analizi	OCRA	Belirli bir işleme uygulaması için en uygun geleneksel olmayan işleme prosesinin seçimidir.	OCRA yöntemi kullanılarak elde edilen sonuçlar, karmaşık seçim problemlerini çözerken bu yöntemin yararlılığını doğrulayan geçmiş araştırmacılar tarafından elde edilen sonuçlarla iyi bir korelasyona sahiptir.
(Madić vd., 2016)	Vaka analizi	WASPAS, OCRA	Belirli bir uygulama için en uygun imalat süreci koşullarının belirlenmesidir.	WASPAS ve OCRA yöntemleri ile elde edilen sıralamalar arasında mükemmel bir sıra korelasyon olduğu görülmüştür.

Tablo 1. Devam.

(Stanujkic vd., 2017)	Vaka analizi	OCRA	En iyi sermaye yatırım projesinin seçilmesidir.	Geliştirilmiş OCRA yöntemi kullanılarak elde edilen sıralama sonuçları, önerilen yaklaşımın kullanılabilirliğini doğrulayan, öne çıkan iki farklı yöntem kullanılarak elde edilen sonuçlarla aynıdır.
(Villacreses vd., 2017)	Vaka analizi	AHP, OVA, OCRA, VIKOR	Rüzgar santralleri için ideal yerin seçimidir.	Kullanılan yöntemler ideal yerin seçimi için güçlü birer araçtır.
(Kundakçı, 2017)	Vaka analizi	AHP, OCRA	Türkiye'nin Denizli ilçesinde bulunan bir lisenin tablet bilgisayar seçimi problemidir.	Yöntemler bu tür problemlerin çözümünde kullanılabilir.
(Kundakçı, 2019)	Vaka analizi	EATWOS, OCRA	Tedarikçi seçiminin değerlendirmesidir.	Sonuçlar, bu iki yöntemin tedarikçi değerlendirmesi için uygun olduğunu göstermektedir.
(Ulutaş, 2019)	Vaka analizi	Fuzzy AHP, Fuzzy OCRA	Bir Türk tekstil firması için tedarikçi seçim problemini çözmektir.	Yöntemler bu problemin çözümü için kullanılabilir.
(Görçün, 2019)	Vaka analizi	Entropy OCRA	Balkan ülkelerinin demiryolu yük taşımacılığı alanındaki performansının değerlendirilmesidir.	Seçilen model, ülkelerin demiryolu yük taşımacılığı performanslarının hesaplanmasını sağlarken, çıktı ve girdi faktörlerine odaklanarak bu ülkelerin etkinlik ve performanslarının karşılaştırılmasına olanak sağlamaktadır.
(Erdoğan vd., 2020)	Vaka analizi	OCRA	Bir dizel motorda performans, egzoz emisyonu ve yanma karakteristikleri açısından en iyi sonucu veren motor çalışma koşullarının değerlendirilmesidir.	OCRA sonuçları bu değerlendirmeyi yapar.
(Uluta vd., 2020)	Vaka analizi	PIPRECIA-G, OCRA-G	Personel seçimidir.	Ele alınan alternatif adayların nihai sıralaması için her iki yöntem de kullanılabilir.

Tablo 1. Devam.

(Baloyi, & Meyer, 2020)	Vaka analizi	TOPSIS, TODIM, VIKOR, GRA, PROMETHEE, OCRA, ARAS, COPRAS, SAW, CP	Uygun bir madencilik yöntemi seçimidir.	Sonuçlar, belirli yöntemlerin öne çıktığı ve kömür madenciligi sektöründe madencilik yöntemi seçiminde başarılı bir şekilde kullanılabileceği gösterir.
(Ozcalici & Bumin, 2020)	Vaka analizi	EDAS, MOORA, OCRA, TOPSIS	Türk bankacılık sektöründe faaliyet gösteren Borsa İstanbul'da işlem gören bankaların 2018 yılı dördüncü çeyreği performansını değerlendirmesidir.	OCRA tekniğinin farklı dönemler için tutarlı sıralamalar ürettiği bulunmuştur.
(Cakranegara vd., 2022)	Vaka analizi	OCRA	Satış pazarlama performansının değerlendirilmesidir.	Maliyet veya fayda kriterlerinin doğasını hesaba katan OCRA yaklaşımı, en iyi pazarlama satışının belirlenmesi problemini çözebilir.
(Elshaboury, & Marzouk, 2021)	Vaka Analizi	The COMplex PROportional ASsessment (COPRAS), OCRA	Mısır'ın Yeni Kahire kentindeki atık taşımacılığı için gerekli olan optimum filonun belirlenmesidir.	Her iki yöntemin sıralamaları arasında güçlü bir uyum vardır.
(Mohammed vd., 2021)	Vaka analizi	TOPSIS, MABAC, VIKOR, OCRA	Tedarikçi seçimidir.	Uygulanan yaklaşımlar, tedarikçi seçiminde kullanılabilirken, yöntemler arasında çok güçlü ve tam korelasyon vardır.
(Görçün, 2021)	Vaka analizi	Entropy OCRA, Entropy EATWIOS	Karadeniz bölgesindeki konteyner limanlarının operasyonel performanslarıdır.	Çalışma, önerilen modellerin konteyner limanı seçimi için başarılı ve kolay bir şekilde uygulanabileceğini ve her ikisinin de kriter ve seçeneklerin değerlendirilmesi açısından birbirine çok yakın sonuçlar verdiğini ortaya koymaktadır
(Wijaya vd., 2022)	Vaka analizi	ROC-OCRA	OCRA yönteminin uygulanmasının, mikro, küçük ve orta ölçekli işletmeler için uygun çevrimiçi satış platformlarını belirleme sorununun çözümüdür.	OCRA yöntemi bu sorunu çözebilir.
(Thakur, 2022)	Vaka analizi	G-AHP, G-OCRA	Pandemi gibi dönemlerde en uygun geçici sağlık atıkları yerinin seçimidir.	Yerleşime yakınlık, altyapı mevcudiyeti ve ulaşım mesafesi en önemli kriterler olurken uygulanan yöntemler bu seçimi gerçekleştirebilir.

2. Çalışmanın Amacı ve Kapsamı

Çalışmanın temel amacı, ilk halka arzlarda şirketlerin finansal rekabet gücünün belirlenmesi için Operational Competitiveness RAting Analysis (OCRA) ve COmplex PROportional ASsessment (COPRAS) yöntemlerinin önerilmesidir. Bunun için ilk aşamada, Borsa İstanbul'da 2021 yılında ilk kez halka arz edilen şirketlerin OCRA yöntemine göre operasyonel rekabet güçleri hesaplanmıştır. Daha sonra, elde edilen bulguların doğruluğunun bir kanıtı olarak COPRAS yöntemine göre hesaplanmış bulgular ile karşılaştırılmıştır. Bu hesaplamalar için 19 alternatif şirket ile muhasebe bilgi sisteminin ürettiği genel kabul görmüş 10 finansal kriter (Akgüç, 2013) çalışmasından yararlanılarak belirlenmiştir. Kriterler, şirketlerin finansal tablolarından yararlanılarak hesaplanmıştır. Ayrıca, kriterlerin önem ağırlıklarının (derecelerin) belirlenmesi konusunda objektif bir değerlendirme ölçütü olan CRITIC (CRiteria Importance Through Intercriteria Correlation) yöntemi kullanılmıştır. Çok kriterli karar verme yöntemlerinde göreceli öneme sahip nesnel ağırlıkların belirlenmesini amaçlayan CRITIC yöntemi kriterler arası korelasyon yoluyla kriter önemini hesaplamaktadır. Yöntem, değerlendirme kriterlerinde yer alan tüm bilgileri çıkarmak için değerlendirme matrisinin analitik incelemesine dayanmaktadır (Diakoulaki vd., 1995, s.764). Bu çerçevede, yöntemin, kriterlerin standart sapmalarını ve kriterlerin korelasyon değerlerini aynı anda kullanabiliyor olması bu yöntem seçimindeki temel güdüdür. OCRA yönteminin kriter önem ağırlıklarının belirlenirken alternatifler göre belirlenebilmesine olanak sağlaması bu yöntemin temel seçilme nedenidir (Madić vd., 2015, s. 64). COPRAS yöntemi ise alternatifleri karşılaştırır ve kriter ağırlıklarını dikkate alarak çelişen kriterler altında önceliklerini belirler. Yöntem, kriterler arasında bağımsız olarak maksimize ve minimize edilecek değerlerin hesaplanmasına izin verir. Fayda derecesini yüzde olarak ifade eder (Nguyen vd., 2022, s. 5-6) COPRAS yönteminin seçimi daha az hesaplama süresine, basit ve kolay anlaşılabilir olmasına dayanmaktadır.

3. Çalışmanın Kısıtları

Borsa İstanbul'da 2021 yılında 32 şirket halka açılmıştır. İlk kısıt, şirketler arasından finansal kurumlar, hizmet sektörü ile bilişim sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin analiz dışı bırakılmasıdır. İkinci kısıt, halka açıldıktan hemen sonra ilk bilanço döneminde zarar eden şirketlerin analiz dışı bırakılmasıdır. Üçüncü kısıt, kullanılan 12 kriterler ile ilgilidir. Bazı şirketlerin stoklarının ve alacaklarının sıfır olması hesaplama işlemlerinde kullanılan matris işlemlerinde hesaplanamayan ve tanımsız sonuçlara yol açmasıdır. Bu nedenle, Stok Devir Hızı ve Alacak Tahsil Süresi kriterleri analiz dışı bırakılmıştır. Dördüncü kısıt, finansal rekabet gücünün hesaplamaları sırasında tarihi verilerin kullanılmasıdır. Bu durum, şirketlerin operasyonel rekabet güçlerini statik bir zaman diliminde açıklanabileceğini gösterir. Bu kısıt, dinamik ilişkiyi temel almayan tüm çok kriterli karar verme yöntemleri için geçerlidir. Son kısıt, kullanılan yöntemlerin çok sayıda matris işlemlerinden oluşması nedeniyle OCRA yönteminin her adımı metinde açıklanırken, CRITIC ve COPRAS yöntemlerine ilişkin yalnızca sonuç matrislerine yer verilmesidir.

4. Çalışmada Kullanılan Alternatifler ve Kriterler

Borsa İstanbul'da 2021 yılı ilk halka arz olan şirketlere ilişkin bilgiler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Borsa İstanbul'da 2021 Yılı İlk Halka Arzlar

Şirket Adı	Kodu	Borsada İşlem	
		Görme Tarihi	İşlem Gördüğü Pazar
Işık Plastik Sanayi ve Dış Ticaret Pazarlama A.Ş.	ISKPL	28.01.2021	Ana Pazar
Türk İlaç ve Serum Sanayi A.Ş.	TRILC	05.03.2021	Yıldız Pazar
Naturelgaz Sanayi ve Ticaret A.Ş.	NTGAZ	01.04.2021	Yıldız Pazar
Qua Granite Hayal Yapı ve Ürünleri Sanayi Ticaret A.Ş.	QUARG	09.04.2021	Yıldız Pazar
Galata Wind Enerji A.Ş.	GWIND	22.04.2021	Yıldız Pazar
Biotrend Çevre ve Enerji Yatırımları A.Ş.	BIOEN	28.04.2021	Yıldız Pazar
Kalekim Kimyevi Maddeler Sanayi ve Ticaret A.Ş.	KLKIM	18.05.2021	Yıldız Pazar
Mercan Kimya Sanayi ve Ticaret A.Ş.	MERCN	27.05.2021	Ana Pazar
ATP Ticari Bilgisayar Ağı ve Elektrik Güç Kaynakları Üretim Pazarlama ve Ticaret A.Ş.	ATATP	04.06.2021	Ana Pazar
Boğaziçi Beton Sanayi ve Ticaret A.Ş.	BOBET	03.06.2021	Yıldız Pazar
BMS Çelik Hasır Sanayi ve Ticaret A.Ş.	BMSTL	08.06.2021	Ana Pazar

Tablo 2. Devam.

Meditera Tıbbi Malzeme Sanayi ve Ticaret A.Ş.	MEDTR	02.07.2021	Ana Pazar
Kütahya Şeker Fabrikası A.Ş.	KTSKR	08.07.2021	Ana Pazar
Escar Turizm Taşımacılık Ticaret A.Ş.	ESCAR	13.07.2021	Ana Pazar
Kartal Yenilenebilir Enerji Üretim A.Ş.	KARYE	16.07.2021	Ana Pazar
Manas Enerji Yönetimi Sanayi ve Ticaret A.Ş.	MANAS	27.07.2021	Ana Pazar
Gen İlaç ve Sağlık Ürünleri Sanayi ve Ticaret A.Ş.	GENIL	05.08.2021	Yıldız Pazar
Girişim Elektrik Sanayi Taahhüt ve Ticaret A.Ş.	GESAN	19.08.2021	Yıldız Pazar
Birleşim Mühendislik Isıtma Soğutma Havalandırma Sanayi ve Ticaret A.Ş.	BRLSM	20.08.2021	Yıldız Pazar

Kaynak: SPK

Çalışmada kullanılan kriterler ve kriterlerin hesaplama formülleri Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Kriterler ve Kriterlerin Hesaplama Formülleri

Kriterler	Kriterlerin Hesaplama Formülleri	Kriterlerin Kodları	Kriterlerin Yöntü
Fiyat	Halka Arz Fiyatı	K1	Maks
Talebin Halka Arza Oranı	Talep / Halka Arz	K2	Maks
Cari Oran	Dönen Varlıklar/ Kısa Vadeli Yükümlülükler (Dönen Varlıklar - Stoklar)/ Kısa Vadeli	K3	Maks
Likidite Oranı	Yükümlülükler	K4	Maks
Faiz Karşılama Oranı	Esas Faaliyet Karı / Faiz Gideri	K5	Maks
Kar Marjı	Dönem Karı / Satışlar	K6	Maks
ROA	Dönem Karı / Toplam Varlıklar	K7	Maks
ROE	Dönem Karı / Özkaynaklar	K8	Maks
Stok Devir Hızı	Hasılat / Stoklar	K9	Maks
Alacak Tahsil Süresi	Toplam Alacaklar / (Hasılat/365)	K10	Min
Kısa Vadeli Borç Toplam Borç Oranı	Kısa Vadeli Borç / Toplam Borç Oranı	K11	Min
Toplam Borcun Toplam Varlıklara Oranı	Toplam Borç / Toplam Varlıklar	K12	Min

5. Operational Competitiveness Rating Analysis (OCRA)

Literatürde ilk kez (Parkan,1994) ve (Parkan, 1996) çalışmalarıyla tanıtilen OCRA yönteminin matematiksel formu için (Madic vd., 2016, s.65-66) çalışmasından yararlanılmıştır.

Adım 1. Karar matrisinin oluşturulur.

$$\begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} \dots x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} \dots x_{2n} \\ \dots & \dots \dots \\ x_{m1} & x_{m2} \dots x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Burada x_{ij} i 'inci alternatifin j 'inci kriterine göre performans puanı, m alternatif sayısı ve n kriter sayısıdır.

Adım 2. Fayda maksimizasyonu olmayan (minimize tipli) kriterlere göre alternatiflerin \bar{I}_i tercih sıralaması belirlenir.

$$\bar{I}_i = \sum_{k=1}^q w_k \frac{\max(x_i^k) - x_i^k}{\min(x_i^k)}, \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (2)$$

Burada q , fayda maksimizasyonu olmayan kriterlerin sayısı, \bar{I}_i , i 'inci alternatifin göreceli performansının ölçüsü, x_i^k , k 'inci kriterle göre i 'inci alternatifin performans puanı ve w_k , k 'inci kriterin ağırlığını veya önem derecesini gösterir.

Adım 3. Fayda maksimizasyonu olmayan kriterler için doğrusal tercih kriterleri hesaplanır.

$$\bar{\bar{I}}_i = \bar{I}_i - \min(\bar{I}_i) \quad (3)$$

En az tercih edilen alternatife sıfır derecelendirme atamak için doğrusal ölçeklendirme yapılır. $\bar{\bar{I}}_i$, kriterlere göre i 'inci alternatif için toplam tercih derecesini temsil eder.

Adım 4. Fayda maksimizasyonlu kriterlere göre tercih derecelendirmeleri belirlenir. Tüm fayda maksimizasyonu kriterlere göre i 'inci alternatifin toplu performansı \bar{O}_i hesaplanır.

$$\bar{O}_i = \sum_{h=1}^b w_h \frac{x_i^h - \min(x_i^h)}{\min(x_i^h)}, \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (4)$$

Burada b , fayda maksimizasyonlu kriterlerin sayısıdır ve w_h , h 'inci faydalı kriterin ağırlığıdır. Faydalı bir kriter için bir alternatif puanı ne kadar yüksekse, o alternatif için tercih o kadar yüksektir.

Adım 5. Fayda maksimizasyonlu kriterler için doğrusal tercih derecesi hesaplanır.

$$\bar{\bar{O}}_i = \bar{O}_i - \min(\bar{O}_i) \quad (5)$$

Adım 6. Son adımda, rekabetçi alternatiflerin genel tercih derecelendirmeleri hesaplanır.

$$P_i = \bar{\bar{I}}_i + \bar{\bar{O}}_i - \min(\bar{\bar{I}}_m + \bar{\bar{O}}_m) \quad (6)$$

Genel tercih derecelendirmelerine dayalı olarak, alternatiflerin tam sıralaması elde edilir. En yüksek genel performans derecesine sahip alternatif birinci sırayı alır.

6. Yöntemin Çözümü

İlk aşamada, karar matrisi oluşturularak kriterlerin yönü ve kriterlerin minimum ve maksimum değerleri hesaplanır. Daha sonra, Eşitlik (2) ve Eşitlik (4) kullanılarak yeni normalize edilmiş matris elde edilir. Tablo 4 ve Tablo 5 bu hesaplamaları göstermektedir.

Tablo 4. Karar Matrisi

Alternatifler /Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K11	K12
ISKPL	16,10	14,21	1,44	0,97	3,55	0,15	0,11	0,18	0,86	0,39
TRILC	10,00	61,89	1,47	1,30	2,36	0,06	0,06	0,11	0,88	0,48
NTGAZ	8,50	54,14	1,40	1,31	1,47	0,04	0,03	0,05	0,86	0,28
QUARG	16,46	5,80	1,42	1,15	1,31	0,49	0,32	1,02	0,55	0,61
GWIND	5,06	6,66	1,35	1,35	1,84	0,32	0,22	0,17	0,37	0,44
BIOEN	18,00	17,86	1,44	1,31	0,45	0,00	0,00	0,00	0,37	0,70

Tablo 4. Devam.

KLKIM	14,75	1,49	2,38	2,14	5,60	0,26	0,63	0,33	0,93	0,35
MERCN	8,81	1,27	1,85	1,18	2,33	0,18	0,39	0,34	0,90	0,46
ATATP	24,00	1,60	2,71	2,65	9,88	0,27	0,42	0,22	0,87	0,35
BOBET	3,50	1,39	1,27	1,20	0,59	0,04	0,07	0,04	0,74	0,36
BMSTL	4,87	1,77	1,04	0,59	-5,40	0,13	0,07	0,12	0,82	0,65
MEDTR	28,00	10,36	4,87	4,34	2,51	0,45	1,12	0,29	0,85	0,21
KTSKR	21,00	0,81	1,67	1,12	2,16	0,38	0,33	0,16	0,56	0,32
ESCAR	15,00	2,52	1,84	1,52	1,52	0,92	0,11	0,15	0,42	0,58
KARYE	8,00	1,74	0,45	0,45	0,13	0,77	0,12	0,08	0,15	0,40
MANAS	9,90	2,58	2,60	1,75	1,24	0,04	0,10	0,04	0,84	0,26
GENIL	10,75	6,09	1,84	1,09	2,85	0,12	0,37	0,24	0,95	0,39
GESAN	17,00	18,12	1,93	1,50	1,96	0,21	0,24	0,25	0,75	0,51
BRSLM	9,10	5,70	1,55	1,36	1,22	0,05	0,06	0,09	0,96	0,62
Kriterin Yönleri	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Maks	Min	Min
Kriterlerin Min Değeri	3,50	0,81	0,45	0,45	-5,40	0,00	0,00	0,00	0,15	0,21
Kriterlerin Maks Değeri	28,00	61,89	4,87	4,34	9,88	0,92	1,12	1,02	0,96	0,70

Tablo 5. Yeni Normalize Matris

Alternatifler /Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K11	K12
ISKPL	3,60	16,45	2,21	1,15	-1,66	52,28	110,51	78,02	0,63	1,49
TRILC	1,86	74,96	2,27	1,90	-1,44	18,05	60,55	50,15	0,54	1,06
NTGAZ	1,43	65,46	2,12	1,92	-1,27	11,98	30,82	19,33	0,63	2,01
QUARG	3,70	6,12	2,16	1,55	-1,24	168,63	329,80	452,12	2,64	0,40
GWIND	0,45	7,18	2,00	2,00	-1,34	108,17	226,95	75,47	3,80	1,25
BIOEN	4,14	20,92	2,21	1,91	-1,08	0,00	0,00	0,00	3,82	0,00
KLKIM	3,21	0,83	4,30	3,77	-2,04	89,84	643,24	146,75	0,20	1,69
MERCN	1,52	0,56	3,12	1,63	-1,43	62,01	400,65	150,65	0,40	1,11
ATATP	5,86	0,97	5,02	4,89	-2,83	92,00	432,70	98,45	0,59	1,69
BOBET	0,00	0,71	1,83	1,67	-1,11	13,21	70,35	16,78	1,42	1,60
BMSTL	0,39	1,18	1,32	0,32	0,00	43,44	67,87	54,78	0,94	0,22
MEDTR	7,00	11,72	9,83	8,66	-1,47	152,93	1148,24	130,48	0,73	2,35
KTSKR	5,00	0,00	2,71	1,50	-1,40	131,39	341,48	70,27	2,60	1,79
ESCAR	3,29	2,10	3,10	2,39	-1,28	315,30	108,58	64,39	3,52	0,57
KARYE	1,29	1,14	0,00	0,00	-1,02	263,68	124,93	35,12	5,23	1,44
MANAS	1,83	2,17	4,77	2,89	-1,23	13,71	100,62	14,80	0,78	2,08
GENIL	2,07	6,47	3,10	1,43	-1,53	41,81	380,58	106,88	0,05	1,45
GESAN	3,86	21,24	3,30	2,34	-1,36	70,00	245,57	112,79	1,39	0,87
BRSLM	1,60	6,00	2,45	2,02	-1,23	16,64	58,48	40,33	0,00	0,39

İkinci aşamada, w_i değerleri kullanılarak ağırlıklandırılmış normalize matris elde edilir. Başka bir ifadeyle, ağırlıklandırılmış halleriyle \bar{I}_t ve \bar{O}_i değerleri elde edilir. Tablo 6 CRITIC Yöntemiyle Hesaplanan Kriterlerin Ağırlıklarının göstermektedir.

Tablo 6. CRITIC Yöntemiyle Hesaplanan Kriterlerin Ağırlıkları

Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K11	K12
Ağırlıklar (w_j)	0,085	0,152	0,066	0,067	0,066	0,116	0,082	0,096	0,160	0,111

Tablo 6'ya göre en önemli kriter Kısa Vadeli Borç Toplam Borç Oranı: (K11:0,160) olurken, bu kriterleri sırasıyla Talebin Halka Arza Oranı: (K2: 0,152), Kar Marjı: (K6: 0,116), Toplam Borcun Toplam Varlıklara Oranı: (K12: 0,111), ROE: (K8: 0,096), Fiyat: (K1: 0,085), ROA: (K7: 0,082), Likidite Oranı: (K4: 0,067), Faiz Karşılama Oranı: (K5: 0,066) ve Cari Oran: (K13: 0,066) takip etmiştir. Tablo 7 Ağırlıklandırılmış Normalize Matrisi göstermektedir.

Tablo 7. Ağırlıklandırılmış Normalize Matrisi

Alternatifler /Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K11	K12
ISKPL	0,30	2,50	0,14	0,08	-0,11	0,02	0,01	7,50	0,10	0,17
TRILC	0,16	11,37	0,15	0,13	-0,10	0,01	0,00	4,82	0,09	0,12
NTGAZ	0,12	9,93	0,14	0,13	-0,08	0,00	0,00	1,86	0,10	0,22
QUARG	0,31	0,93	0,14	0,10	-0,08	0,06	0,03	43,48	0,42	0,04
GWIND	0,04	1,09	0,13	0,13	-0,09	0,04	0,02	7,26	0,61	0,14
BIOEN	0,35	3,17	0,14	0,13	-0,07	0,00	0,00	0,00	0,61	0,00
CLKIM	0,27	0,13	0,28	0,25	-0,14	0,03	0,05	14,11	0,03	0,19
MERCN	0,13	0,08	0,20	0,11	-0,09	0,02	0,03	14,49	0,06	0,12
ATATP	0,50	0,15	0,33	0,33	-0,19	0,03	0,03	9,47	0,09	0,19
BOBET	0,00	0,11	0,12	0,11	-0,07	0,00	0,01	1,61	0,23	0,18
BMSTL	0,03	0,18	0,09	0,02	0,00	0,01	0,01	5,27	0,15	0,02
MEDTR	0,59	1,78	0,64	0,58	-0,10	0,05	0,09	12,55	0,12	0,26
KTSKR	0,42	0,00	0,18	0,10	-0,09	0,04	0,03	6,76	0,41	0,20
ESCAR	0,28	0,32	0,20	0,16	-0,09	0,11	0,01	6,19	0,56	0,06
KARYE	0,11	0,17	0,00	0,00	-0,07	0,09	0,01	3,38	0,84	0,16
MANAS	0,15	0,33	0,31	0,19	-0,08	0,00	0,01	1,42	0,12	0,23
GENIL	0,18	0,98	0,20	0,10	-0,10	0,01	0,03	10,28	0,01	0,16
GESAN	0,33	3,22	0,22	0,16	-0,09	0,02	0,02	10,85	0,22	0,10
BRSLM	0,14	0,91	0,16	0,13	-0,08	0,01	0,00	3,88	0,00	0,04

Üçüncü aşamada, minimize yönlü kriterler için Eşitlik (2) kullanılarak \bar{I}_t elde edilir. Daha sonra, $\overline{Min}(\bar{I}_t)$ ve $\overline{\bar{I}_t}$ değerleri hesaplanır. Tablo 8 bu hesaplamaları göstermektedir.

Tablo 8. Minimizasyon Yönlü Kriterler

Alternatifler	\bar{I}_t	$\overline{Min}(\bar{I}_t)$	$\overline{\bar{I}_t}$
ISKPL	7,38	0,00	7,38
TRILC	7,12	0,00	7,12
NTGAZ	6,91	0,00	6,91
QUARG	6,59	0,00	6,59
GWIND	6,12	0,00	6,12
BIOEN	5,38	0,00	5,38
CLKIM	4,77	0,00	4,77
MERCN	4,55	0,00	4,55
ATATP	4,36	0,00	4,36
BOBET	4,08	0,00	4,08

Tablo 8. Devam.

BMSTL	3,67	0,00	3,67
MEDTR	3,50	0,00	3,50
KTSKR	3,12	0,00	3,12
ESCAR	2,51	0,00	2,51
KARYE	1,88	0,00	1,88
MANAS	0,89	0,00	0,89
GENIL	0,53	0,00	0,53
GESAN	0,36	0,00	0,36
BRSLM	0,04	0,00	0,04

Dördüncü aşamada, maksimize yönlü kriterler için Eşitlik (4) kullanılarak \overline{O}_i elde edilir. Daha sonra, $Min(\overline{O}_i)$ ve \overline{O}_i değerleri hesaplanır. Tablo 9 bu hesaplamaları göstermektedir.

Tablo 9. Maksimizasyon Yönlü Kriterler

Alternatifler	\overline{O}_i	$Min(\overline{O}_i)$	\overline{O}_i
ISKPL	10,44	-0,11	10,55
TRILC	16,55	-0,10	16,64
NTGAZ	12,10	-0,08	12,19
QUARG	44,97	-0,08	45,05
GWIND	8,62	-0,09	8,70
BIOEN	3,72	-0,07	3,80
KLKIM	14,99	-0,14	15,13
MERCN	14,97	-0,09	15,07
ATATP	10,64	-0,19	10,83
BOBET	1,89	-0,07	1,96
BMSTL	5,61	0,00	5,61
MEDTR	16,19	-0,10	16,28
KTSKR	7,44	-0,09	7,53
ESCAR	7,18	-0,09	7,27
KARYE	3,69	-0,07	3,76
MANAS	2,34	-0,08	2,43
GENIL	11,68	-0,10	11,78
GESAN	14,72	-0,09	14,81
BRSLM	5,15	-0,08	5,23

Beşinci aşamada, Doğrusal Tercih Dereceleri olan \overline{I}_i ile \overline{O}_i toplamları alınır. Daha sonra, serinin minimum değeri bulunur. Tablo 10 bu hesaplamaları göstermektedir.

Tablo 10. Doğrusal Tercih Dereceleri

Alternatifler	$\overline{I}_i + \overline{O}_i$
ISKPL	17,93
TRILC	23,76
NTGAZ	19,10
QUARG	51,64
GWIND	14,83

Tablo 10. Devam.

BIOEN	9,17
KLKIM	19,89
MERCN	19,62
ATATP	15,19
BOBET	6,04
BMSTL	9,28
MEDTR	19,78
KTSKR	10,65
ESCAR	9,78
KARYE	5,64
MANAS	3,31
GENIL	12,31
GESAN	15,18
BRSLM	5,27
Min	3,31

Son aşamada, OCRA skorları (\bar{P}_i) bulunur. Bunun için, \bar{I}_t ile \bar{O}_i toplamından serinin minimum değeri çıkarılır. Daha sonra, skorlar büyükten küçüğe sıralanır.

Şirketlerin finansal rekabet gücünün ölçümü için kullanılan OCRA yöntemine göre en başarılı şirket QUARG olurken, bu kriterleri sırasıyla TRILC, KLKIM, MEDTR, MERCN, NTGAZ, ISKPL, ATATP, GESAN, GWIND, GENIL, KTSKR, ESCAR, BMSTL, BIOEN, BOBET, KARYE, BRSLM ve MANAS izlemektedir. Tablo 11 bu sıralamayı göstermektedir.

Tablo 11. OCRA Skorları

Alternatifler	\bar{P}_i	Sıralama
QUARG	48,329	1
TRILC	20,442	2
KLKIM	16,579	3
MEDTR	16,470	4
MERCN	16,301	5
NTGAZ	15,783	6
ISKPL	14,618	7
ATATP	11,878	8
GESAN	11,862	9
GWIND	11,513	10
GENIL	8,999	11
KTSKR	7,340	12
ESCAR	6,461	13
BMSTL	5,968	14
BIOEN	5,858	15
BOBET	2,726	16
KARYE	2,328	17
BRSLM	1,960	18
MANAS	0,000	19

7. OCRA ve COPRAS Yöntemlerinin Karşılaştırılması

Çalışmanın bu bölümünde, OCRA yönteminden elde edilen sıralama skorlarının doğruluğunun bir kanıtı olarak COPRAS yönteminden elde edilen sıralama skorları ile karşılaştırılmıştır.

Şirketlerin finansal rekabet gücünün ölçümü için kullanılan COPRAS yöntemine göre en başarılı şirket MEDTR olurken, bu kriterleri sırasıyla TRILC, QUARG, ATATP, NTGAZ, KLKIM, ESCAR, GESAN, KARYE, KTSKR, GWIND, ISKPL, GENIL, MERCN, BIOEN, MANAS, BRSLM, BOBET ve BMSTL izlemektedir.

Daha sonra, iki yöntemin hesaplanan sıralama skorları arasında spearman sıra korelasyonu ilişkisi incelenmiştir. Tablo 12’de her iki yöntemlerin sıralama skorları yer almaktadır. Tablo 13 ise spearman sıra korelasyon ilişkisi göstermektedir.

Tablo 12. OCRA ve COPRAS Sıralama Skorları

Şirketler	OCRA Skorları	Sıralama	Şirketler	COPRAS Skorları	Sıralama
QUARG	48,33	1	MEDTR	100,00	1
TRILC	20,44	2	TRILC	79,15	2
KLKIM	16,58	3	QUARG	78,29	3
MEDTR	16,47	4	ATATP	75,59	4
MERCN	16,30	5	NTGAZ	70,65	5
NTGAZ	15,78	6	KLKIM	67,95	6
ISKPL	14,62	7	ESCAR	63,58	7
ATATP	11,88	8	GESAN	61,11	8
GESAN	11,86	9	KARYE	59,77	9
GWIND	11,51	10	KTSKR	57,92	10
GENIL	9,00	11	GWIND	53,64	11
KTSKR	7,34	12	ISKPL	52,97	12
ESCAR	6,46	13	GENIL	49,57	13
BMSTL	5,97	14	MERCN	48,70	14
BIOEN	5,86	15	BIOEN	42,51	15
BOBET	2,73	16	MANAS	37,04	16
KARYE	2,33	17	BRSLM	32,05	17
BRSLM	1,96	18	BOBET	27,80	18
MANAS	0,00	19	BMSTL	15,73	19

Tablo 13. Spearman Sıra Korelasyonu

Spearman's rho	OCRA	Korelasyon katsayısı	1	0,742**
		Sig. (2-kuyruklu)	.	.
		N	19	19
	COPRAS	Korelasyon katsayısı	0,742**	1
		Sig. (2-kuyruklu)	0	.
		N	19	19

** . Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır (2-kuyruklu).

Spearman's rho	OCRA	Korelasyon katsayısı	1	1.000**
		Sig. (2-kuyruklu)	.	.
		N	19	19
	COPRAS	Korelasyon katsayısı	1.000**	1
		Sig. (2-kuyruklu)	.	.
		N	19	19

** . Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlıdır (2-kuyruklu).

Genel beklenti, iki yöntemin sıralama skorları arasında pozitif yönlü yüksek bir spearman sıra korelasyonu ilişkisinin varlığıdır. Tablo 13 iki bölümden oluşmaktadır. Birincisi, yöntemlerin arasındaki spearman sıra korelasyon ilişkisi skorlar arasında büyükten küçüğe doğru bir sıralama yapılmadan önceki durumu göstermektedir. Buna göre, iki yöntemin skorları arasında yüzde 74.20 oranında pozitif yönlü kuvvetli bir ilişki vardır. İkincisi, yöntemlerin skorları arasında büyükten küçüğe doğru bir sıralama yapıldıktan sonraki durumu göstermektedir. Buna göre, iki yöntemin arasında mutlak bir sıra korelasyon ilişkisi yaşanmaktadır. Elde edilen sonuçlar, istatistiksel olarak anlamlıdır.

Sonuç

Çalışmanın temel amacı, ilk halka arzlarda şirketlerin finansal rekabet gücünün ölçümünde OCRA ve COPRAS yöntemlerinin önerilmesidir. Bu amaçla, ilk önce OCRA sıralama skorları elde edilirken daha sonra COPRAS sıralama skorlarıyla karşılaştırılmıştır. İki yöntemin sıralamaları arasında tutarlı bir ilişki vardır. Bu ilişki istatistiksel olarak anlamlıdır. Her iki yöntemde, şirketlerin finansal gücünü, operasyonel rekabet derecesini ve performans açısından değerlendirme süreçlerinde önerilebilir. Bu çerçevede, yöneticiler için karmaşık problemlerin çözümünde hangi çok kriterli karar verme yönteminin seçileceği sorunu ortadan kalkar. Ayrıca, yöneticiler halka arz öncesi şirketlerin performansları ile halka arz sonrası şirketlerin hisse senedi getirilerini arasındaki korelasyonu inceleyebilirler. Bu durum verilen kararın doğruluğuna ilişkin önemli bir bilgi sağlar. Son olarak, yöneticiler çok sayıda performans hesaplama yöntemi seçeneğine sahip olurlar.

Mevcut çalışmanın katkısı, bulguların sağlam olmasıdır. Kullanılan matematik karmaşık değildir ve değerlendirme kriterleri paydaşların tercihini kapsar. Değerlendirme kriterleri için göreceli önem ağırlığının hesaplanması CRITIC yöntemiyle yapılabilir. Buna karşılık, kullanılan yöntemler arasında teknik bir farklılık söz konusudur. Buna göre, CRITIC ve COPRAS yönteminde lineer max-min normalizasyon formülü kullanıldığı için normalize matris her zaman 0-1 aralığında hesaplanır. Ancak, OCRA yönteminde kullanılan formül gereğince normalize matris değerleri bu alanın dışında çıkabilir. Bu durum yöntemler arasındaki pozitif yönlü yüksek korelasyonu etkilemez. Çünkü, genel beklenti çok kriterli karar verme yöntemlerinin benzer sonuçlar vermesi yönündedir. Çok kriterli karar verme yöntemlerinde benzer sonuçların bulunabileceğine ilişkin ve temelde bu amaç için yapılmış çalışmalar literatürde yer almıştır (Altın, 2020a; Altın, 2020b; Altın, 2020c).

Gelecekteki çalışmalar için iki önerim olacaktır. Birincisi teknik bir konudur. Buna göre, çok kriterli karar verme yöntemleriyle statik bir ilişkinin dışında dinamik bir ilişki kurularak geleceğe ilişkin bir projeksiyon yapıp yapılamayacağını tartışılmasıdır. İkincisi, finans teorisiyle ilişkilidir. Buna göre, ilk halka arzlardan hemen sonraki bilanço dönemlerinde zarar eden şirketlerin finans alanındaki sinyal teoremi ile bir ilişkisinin varlığının incelenmesidir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı:	Yazar, araştırmayı tek başına hazırladığını beyan etmişlerdir.
Destek ve Teşekkür Beyanı:	Yazar, teşekkür beyanında bulunmamıştır.
Çatışma Beyanı:	Yazar, kendisi ve üçüncü taraflar açısından herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan etmiştir.
Etik Kurul Raporu Gerekliliği Beyanı:	Yazar, çalışma için Etik Kurul Raporu gerekliliği bulunmadığını beyan etmiştir.
Sorumlu Editörler	Prof. Dr. Fatih Ecer, Afyon Kocatepe Üniversitesi Arş. Gör. Yunus Yıldırım, Afyon Kocatepe Üniversitesi

Kaynakça/References

- Aggarwal, R., Leal, R., & Hernandez, L. (1993). The aftermarket performance of initial public offerings in Latin America. *Financial Management*, 42-53.
- Akgüç, Ö. (2013). *Mali Tablolar Analizi*. Genişletilmiş 15. Baskı. İstanbul.
- Altın, H. (2020a). A Comparison of the City Life Quality Index for European Cities Using the WASPAS and VIKOR Methods. *Journal of Business Economics and Finance*, 9(2), 97-117. <https://doi.org/doi:10.17261/Pressacademia.2020.1217>
- Altın, H. (2020b). A Comparative Analysis of CE-Topsis and CE-Maut Methods. *International Journal of Strategic Decision Sciences*, 11(3), 18-51. <https://doi.org/doi:10.4018/IJSDS.2020070102>
- Altın, H. (2020c). Analysis of The Economic Freedom Index With Multi-Criteria Decision-Making Methods. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 4(2), 441-460. <https://doi.org/doi:10.17261/Pressacademia.2020.1217>
- Baloyi, V. D., & Meyer, L. D. (2020). The development of a mining method selection model through a detailed assessment of multi-criteria decision methods. *Results in Engineering*, 8, 1-19. <https://doi.org/10.1016/j.rineng.2020.100172>
- Barry, C. B., & Jennings, R. H. (1993). The opening price performance of initial public offerings of common stock. *Financial Management*, 54-63.
- Borsa İstanbul (2023, 20 Temmuz). <https://www.borsaistanbul.com/tr/sayfa/150/halka-arz> adresinden 20 Temmuz 2023 tarihinde alınmıştır.
- Brau, J. C., & Fawcett, S. E. (2006). Initial public offerings: An analysis of theory and practice. *The journal of Finance*, 61(1), 399-436.
- Brigham, E. F. & Houston, J.F. (2015). *Fundamentals of Financial Management*. Concise Eighth Edition, South Western.
- Cakranegara, P. A., Budiastuti, A., & Simanjorang, T. M. (2022). Determining the Company Marketing Sales Performance Using the Operational Competitiveness Rating Analysis (OCRA) Method. *Enrichment: Journal of Management*, 12(5), 3996-4002.
- Chakraborty, R., Ray, A., & Dan, P. J. I. J. (2013). Multi criteria decision making methods for location selection of distribution centers. *International Journal of Industrial Engineering Computations*, 4(4), 491-504. <https://doi.org/doi.10.5267/j.ijiec.2013.06.006>
- Copeland, T. E. & Weston, J. F. (1992). *Financial Theory and Corporate Policy*. 3th ed, Addison-Wesley Publishing Company.
- Chatterjee, P., & Chakraborty, S. (2012). Material selection using preferential ranking methods. *Materials & Design*, 35, 384-393. <http://doi.org/10.1016/j.matdes.2011.09.027>
- Diakoulaki, D., Mavrotas, G., & Papayannakis, L. (1995). Determining objective weights in multiple criteria problems: The critic method. *Computers & Operations Research*, 22(7), 763-770.
- Elshaboury, N., & Marzouk, M. (2021). Optimizing construction and demolition waste transportation for sustainable construction projects. *Engineering, Construction and Architectural Management*, 28(9), 2411-2425. <http://doi.org/10.1108/ECAM-08-2020-0636>
- Erdoğan, S., Aydın, S., Balki, M. K., & Sayin, C. (2020). Operational evaluation of thermal barrier coated diesel engine fueled with biodiesel/diesel blend by using MCDM method base on engine performance, emission and combustion characteristics. *Renewable Energy*, 151, 698-706. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2019.11.075>
- Gorcun, O. F. (2019). A Hybrid Mcdm Model for Evaluation of Rail Freight Transportation Efficiencies Of Balkan States. *Economy & Business Journal*, 13(1), 324-340.
- Görçün, Ö. F. (2021). Efficiency analysis of Black sea container seaports: application of an integrated MCDM approach. *Maritime Policy & Management*, 48(5), 672-699. <https://doi.org/10.1080/03088839.2020.1783467>
- Hao, Q. (2007). Laddering in initial public offerings. *Journal of Financial Economics*, 85(1), 102-122. <https://doi.org/doi:10.1016/j.jfineco.2006.05.008>

- Ibbotson, R. G., & Ritter, J. R. (1995). Initial public offerings. *Handbooks in Operations Research and Management Science*, 9, 993-1016.
- Kim, J. B., Krinsky, I., & Lee, J. (1995). The aftermarket performance of initial public offerings in Korea. *Pacific-Basin Finance Journal*, 3(4), 429-448.
- Kolb, R. W. & Rodriguez, R. J. (1996). *Finansal Yönetim*. Sermaye Piyasası Kurulu. Yayın No: 35.
- Kormaz, T. & Ceylan, A. (2006). *İşletmelerde Finansal Yönetim*. 9. Baskı, Ekin Kitapevi-Bursa.
- Kundakçı, N. (2017). An Integrated Multi-Criteria Decision Making Approach for Tablet Computer Selection. *European Journal of Multidisciplinary Studies*, 2(5), 31-43.
- Kundakçı N. (2019). A comparative analyze based on EATWOS and OCRA methods for supplier evaluation. *Alphanumeric Journal*, 7(1), 103-112.
- Madic, M., Antucheviciene, J., Radovanovic, M., & Petkovic, D. (2016). Determination of manufacturing process conditions by using MCDM methods: Application in laser cutting. *Engineering Economics*, 27(2), 144-150. <http://doi.org/10.5755/j01.ee.27.2.13428>
- Madić, M., Petković, D., & Radovanović, M. (2015). Selection of non-conventional machining processes using the OCRA method. *Serbian Journal of Management*, 10(1), 61-73. <https://doi.org/10.5937/sjm10-6802>
- Mohammed, A., Yazdani, M., Oukil, A., & Santibanez Gonzalez, E. D. (2021). A hybrid MCDM approach towards resilient sourcing. *Sustainability*, 13(5), 1-30. <https://doi.org/10.3390/su13052695>
- Nguyen, N. A. T., Wang, C. N., Dang, L. T. H., Dang, L. T. T., & Dang, T. T. (2022). Selection of cold chain logistics service providers based on a grey AHP and grey COPRAS framework: a case study in Vietnam. *Axioms*, 11(4), 154. <https://doi.org/10.3390/axioms11040154>
- Ozcalici, M., & Bumin, M. (2020). An integrated multi-criteria decision making model with Self-Organizing Maps for the assessment of the performance of publicly traded banks in Borsa Istanbul. *Applied Soft Computing*, 90, 1-23. <https://doi.org/10.1016/j.asoc.2020.106166>
- Özbek, A. (2015). Efficiency analysis of foreign-capital banks in Turkey by OCRA and MOORA. *Research Journal of Finance and Accounting*, 6(13), 21-30.
- Parkan, C. (1994). Operational competitiveness ratings of production units. *Managerial and Decision Economics*, 15(3), 201-221.
- Parkan, C. (1996). Measuring the performance of hotel operations. *Socio-Economic Planning Sciences*, 30(4), 257-292.
- Parkan, C. (2002). Measuring the operational performance of a public transit company. *International Journal of Operations & Production Management*, 22(6), 693-720. <https://doi.org/10.1108/01443570210427695>
- Parkan, C. (2005). Benchmarking operational performance: the case of two hotels. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 54(8), 679-696. <https://doi.org/10.1108/17410400510627525>
- Parkan, C., & Wu, M. L. (1998). Process selection with multiple objective and subjective attributes. *Production Planning & Control*, 9(2), 189-200. <https://doi.org/10.1080/095372898234415>
- Parkan, C., & Wu, M. L. (1999). Measurement of the performance of an investment bank using the operational competitiveness rating procedure. *Omega*, 27(2), 201-217.
- Parkan, C., & Wu, M. L. (1999a). Measuring the performance of operations of Hong Kong's manufacturing industries. *European Journal of Operational Research*, 118(2), 235-258.
- Parkan, C., & Wu, M. L. (1999b). Decision-making and performance measurement models with applications to robot selection. *Computers & Industrial Engineering*, 36(3), 503-523.
- Parkan, C., & Wu, M. L. (2000). Comparison of three modern multicriteria decision-making tools. *International Journal of Systems Science*, 31(4), 497-517. <https://doi.org/10.1080/002077200291082>
- Parkan, C., Lam, K., & Hang, G. (1997). Operational competitiveness analysis on software development. *Journal of the Operational Research Society*, 48(9), 892-905. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jors.2600446>
- Sayılgan, G. (2017). *Soru Ve Yanıtlarıyla İşletme Finansmanı*. 7. Baskı. Siyasal Kitapevi, Ankara.
- Stanujkic, D., Zavadskas, E. K., Liu, S., Karabasevic, D., & Popovic, G. (2017). Improved OCRA method based on the use of interval grey numbers. *Journal of Grey System*, 29(4), 49-60.

- Thakur, V. (2022). Locating temporary waste treatment facilities in the cities to handle the explosive growth of HCWs during pandemics: A novel Grey-AHP-OCRA hybrid approach. *Sustainable Cities and Society*, 82, 103907. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2022.103907>
- Tinic, S. M. (1988). Anatomy of initial public offerings of common stock. *The Journal of Finance*, 43(4), 789-822.
- Ulutaş, A. (2019). Supplier selection by using a fuzzy integrated model for a textile company. *Engineering Economics*, 30(5), 579-590.
- Ulutaş, A., Popovic, G., Stanujkic, D., Karabasevic, D., Zavadskas, E. K., & Turskis, Z. (2020). A new hybrid MCDM model for personnel selection based on a novel grey PIPRECIA and grey OCRA methods. *Mathematics*, 8(10), 1698. <https://doi.org/doi:10.3390/math8101698>
- Villacreses, G., Gaona, G., Martínez-Gómez, J., & Jijón, D. J. (2017). Wind farms suitability location using geographical information system (GIS), based on multi-criteria decision making (MCDM) methods: The case of continental Ecuador. *Renewable Energy*, 109, 275-286. <http://doi.org/10.1016/j.renene.2017.03.041>
- Wijaya, B. K., Sudipa, I. G. I., Waas, D. V., & Santika, P. P. (2022). Selection of Online Sales Platforms for MSMEs using the OCRA Method with ROC Weighting. *Journal of Intelligent Decision Support System (IDSS)*, 5(4), 146-152.

Analysis of the interaction of Participation 30 Index with Dow Jones Islamic Markets Index and CBOE Volatility Index

Sorumlu Yazar/
Corresponding Author:

Halilibrahim Gökgöz
Arş. Gör. Dr.
Afyon Kocatepe Üniversitesi
hgokgoz@aku.edu.tr
0000-0001-8000-9993

Cantürk Kayahan
Prof. Dr.
Afyon Kocatepe Üniversitesi
ckayahan@aku.edu.tr
0000-0003-4777-1470

Abstract

This study aims to examine the dynamic relationship between Islamic markets and global financial risk factors using the Dow Jones Islamic Markets World Index (DJIM), Participation 30 Index (KATLM 30), and the CBOE Volatility Index (VIX). The analysis applies the DCC-GARCH model to the daily return series from January 3, 2014, to December 31, 2021. The results reveal a negative interaction between VIX and the Islamic indices throughout the study period. Furthermore, the dynamic correlation coefficient between VIX and DJIM (-0.755040) was higher than that between VIX and KATLM 30 (-0.180328), while the dynamic correlation coefficient between KATLM 30 and DJIM (0.26989) was weak and positive. These findings suggest that KATLM 30 is less affected by global risks, exhibits less integration into the global financial system, and serves as a better diversifier for international investment portfolios than DJIM. This study provides valuable insights for investors and portfolio managers and contributes to enhancing portfolio management strategies.

Keywords:
DJIMI, VIX,
İslami Endeks,
Volatilite, DCC-
GARCH

JEL Codes:
C23, F36, G11,
G15

Katılım 30 Endeksi'nin Dow Jones İslami Piyasalar Endeksi ve CBOE Volatilite Endeksi ile etkileşiminin analizi

Öz

Bu çalışma, Dow Jones İslami Piyasalar Dünya Endeksi (DJIM), Katılım 30 Endeksi (KATLM 30) ve CBOE Oynaklık Endeksi'ni (VIX) kullanarak İslami piyasalar ile küresel finansal risk faktörleri arasındaki dinamik ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Analiz, DCC-GARCH modelini 3 Ocak 2014 - 31 Aralık 2021 günlük getiri serisine uyguluyor. Sonuçlar, çalışma dönemi boyunca VIX ile İslami endeksler arasında negatif bir etkileşim olduğunu ortaya koyuyor. Ayrıca VIX ile DJIM arasındaki dinamik korelasyon katsayısı (-0,755040), VIX ile KATLM 30 arasındakinden (-0,180328) daha yüksek, KATLM 30 ile DJIM arasındaki dinamik korelasyon katsayısı (0,26989) ise zayıf ve pozitifdir. Bu bulgular, KATLM 30'un küresel risklerden daha az etkilendiğini, küresel finansal sisteme daha az entegrasyon sergilediğini ve uluslararası yatırım portföyleri için DJIM'den daha iyi bir çeşitlendirici olarak hizmet ettiğini göstermektedir. Bu çalışma, yatırımcılar ve portföy yöneticileri için değerli bilgiler sağlamakta ve portföy yönetimi stratejilerinin geliştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler:
Initial Public Offerings, OCRA, COPRAS

JEL Kodları:
C23, F36, G11,
G15

Introduction

Advances in technology and communication networks have accelerated the integration of financial markets, fostering increased information transmission and interconnectedness. Moreover, significant global financial events such as the 2008 Global Financial Crisis, the 2009 European debt crisis, the 2020 Covid-19 pandemic, and the 2022 Ukraine-Russia War have further highlighted the heightened correlation among markets (Duncan & Kaburdi, 2013; Majdoub & Mansour, 2014; Haddad et al., 2020; Mensi et al., 2022).

The correlation among financial assets plays a crucial role in investment portfolio construction and risk management strategies, as recognized by market experts (Mensi et al., 2016). Diversification of portfolios can effectively reduce risk and enhance returns, especially when assets exhibit weak or negative correlations (Kandemir & Gökğöz, 2022). However, the increased correlation among financial assets has introduced challenges in investment decision-making, leading to reduced portfolio diversity and elevated portfolio risk (Forbes & Rigobon, 2002; Bekaert et al., 2003; Mensi et al., 2022). Consequently, individual and institutional investors seek alternative financial assets to navigate these complexities and maintain their portfolio performance.

In recent years, Islamic financial markets have gained prominence as potential alternatives for portfolio diversification and risk reduction, particularly in the aftermath of the 2008 global financial crisis (Ahmad et al., 2018; Haddad et al., 2020; Mensi et al., 2022). Scholars have identified Islamic financial assets as safe havens during financial turmoil that provide stability and resilience to investors' portfolios (Hammoudeh et al., 2014; Mensi et al., 2015; Foglie & Panetta, 2020). This attractiveness stems from fundamental factors that set Islamic markets apart, including the prohibition of interest (usury), adherence to a non-greedy investment approach, and investment philosophy aligned with ethical principles that avoid unethical industries.

Especially after the 1990s, depending on the globalization of the markets, the economic interaction and the integration between Islamic and conventional markets have increased (Haddad et al., 2020). There are a number of studies (Majdoub & Mansour, 2014; Naifar, 2016; Ahmad et al., 2018; Haddad et al., 2020; Canbaz & Baykut, 2021) underlining the impact of global events on the economic consequences of this integration. The relationship of Islamic markets with global risk factors can also guide investors in diversifying their international portfolios. However, uncertainty about which Islamic market may constitute a better alternative for investors will pave the way for further studies (Adekoya et al., 2022).

Exploring the interaction between different Islamic indices and global risk factors is important, providing valuable insights for investors and portfolio managers. By comprehensively examining the dynamics and interdependencies between these Islamic indices and global risk factors, we gain a deeper understanding of their underlying relationships and implications for investment decision-making. This exploration is crucial in assisting investors in diversifying their portfolios and effectively managing risk within the constantly evolving global financial landscape. By uncovering these interactions, investors and portfolio managers can make well-informed decisions and develop strategies that align with their investment objectives and risk tolerance.

In light of the background mentioned above, the primary objective of this study is to shed light on the evolving interactions between different Islamic indices and global risk factors over time. This study contributes to the existing literature by comparing various Islamic indices in terms of diversification and examining the relationship between Islamic indices and global risk factors. Furthermore, this research aims to reduce uncertainties surrounding which Islamic indices offer better investment opportunities, thereby adding value to the literature. Additionally, this study investigates the volatility spillover effects between Islamic markets and global risk factors while providing alternative suggestions for portfolio investors and managers. To achieve these objectives, we employ the dynamic volatility model DCC-GARCH to analyze the interactions among the following indices: the widely recognized Dow Jones Islamic Market World Index (which serves as a reference index for international investors), the Türkiye Participation 30 Index, and the widely used CBOE Volatility Index (a global uncertainty indicator). By unveiling the dynamics and interdependencies between these indices, our study aims to provide valuable insights and actionable recommendations that can enhance portfolio management practices and improve investment decision-making within the context of Islamic markets and global risk factors.

1. Literature Review

The research exploring the interaction between Islamic indices and global risk factors has garnered significant attention in recent years, leading to three strands of literature. The first group studies examine the interaction between Islamic and Conventional indices whereas the second group compares the performances of Islamic and Conventional indices. Lastly, the third group investigates the reactions of Islamic and Conventional indices during periods of global events with economic impact (Ajmi et al., 2014; Ahmad et al., 2018; Haddad et al., 2020).

The first group studies also document various results (Girard & Hassan, 2008; Ajmi et al., 2014; Hammoudeh et al., 2014; Nazlıoğlu et al., 2015; Naifar, 2016; Baykut & Çonkar, 2020; Kahyaoğlu & Akkuş, 2020; Mensi et al., 2022; Uçar & Kandemir, 2022). The negative (Antar & Alahouel, 2020) and positive correlations (Dania & Malhotra, 2013; Seçme et al., 2016; Ahmad et al., 2018) have been documented by scholars. Furthermore, a group of researchers (Hanif & Bhatti, 2018; Bayram & Othman, 2019) conclude no relationship between Islamic and conventional indices. Overall, the results of this strand of research demonstrate the complexity of the relationship between Islamic and conventional indices. The second group of research comparing the performances of Islamic indices and conventional indices has shown mixed results. Whilst there are scholars indicating that Islamic indices are better diversifiers than conventional indices in general (Hammoudeh et al., 2014; Shamsuddin, 2014; Mensi et al., 2015; Şensoy et al., 2015; Ali et al., 2018; Foglie & Panetta, 2020), there are also others stating vice versa (Jawadi et al., 2014; Al-Khazali et al., 2016). These varying findings highlight the importance of considering different factors and contexts when evaluating the performance of Islamic and conventional indices.

The third group of literature examines the relationship between Islamic indices and global risk factors. Whereas some have found that Islamic indices are negatively related to global risk factors (Mensi et al., 2016; Raza et al., 2019; Arfaoui & Raggad, 2021; Sial et al., 2022), others indicate a weak correlation (Ajmi et al., 2014; Haddad et al., 2020). For example, investigating the interaction between Gulf markets and the Dow Jones Islamic World Emerging Equity Index, VIX, crude oil, gold, and US treasury bill rate, Mensi et al. (2016) analyze daily data covering 3 June 2005 to 18 March 2016 through quantile regression. Their findings point out a negative relationship between Dow Jones Islamic World Emerging Equity Index and VIX. Ajmi et al. (2014) analyzed the relationship among the Dow Jones Islamic Market Index (DJIM), various stock indices, crude oil markets, bond indices, MOVE, VIX, and economic policy uncertainty (EPU). Their analysis, covering the period from January 4, 1999, to October 8, 2010, indicated a causal relationship between DJIM and all variables except VIX.

Studies focusing on the interaction between different Islamic indices have documented a positive relationship between them. For instance, Bezgin & Karaçayır (2022) investigated the volatility spillover relationship between the Dow Jones Sukuk Index and different Islamic stock indices using the DCC-GARCH model. Their findings revealed a positive volatility spillover among various Islamic stock indices. Similarly, other studies (Majdoub & Mansour, 2014; Najeeb et al., 2015; Mensi et al., 2016) have also indicated a positive relationship among different Islamic indices.

Existing literature on the interaction between Islamic indices and global risk factors primarily considers the CBOE Volatility Index (VIX) as a global risk factor. The VIX measures the volatility of the Standard and Poor's (S&P) index, with increases in VIX corresponding to declines in the S&P. Additionally, studies investigating the effects of global risk factors on Islamic stock indices also incorporate other indices such as the MOVE index (which measures the return volatility of US Treasury options) and the Economic Policy Uncertainty index (EPU) as global risk factors. Furthermore, studies examining the impact of global risk factors on Islamic stock indices consider worldwide issues, such as the 2008 financial crisis and the COVID-19 pandemic, as global risk factors. Consequently, in this study, we adopt the VIX as a global risk factor, considering its widespread usage in the existing literature, and employ a dynamic model to account for worldwide issues.

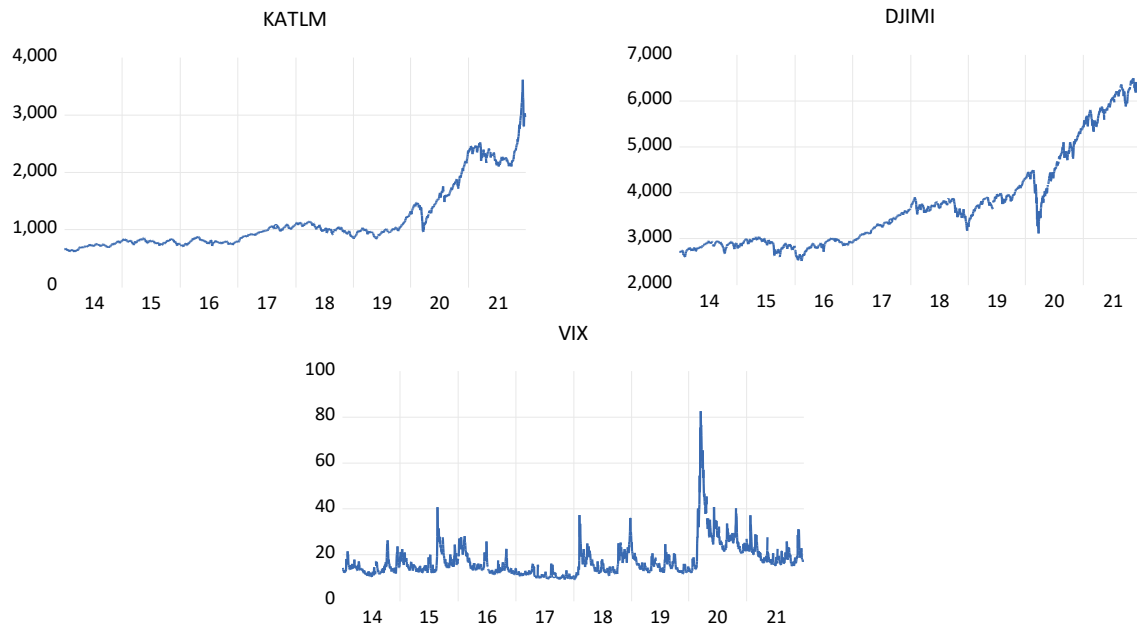
The comprehensive literature review indicates that the current studies have primarily focused on examining the interaction between Islamic and conventional indices. In contrast, the relationship between global risk factors and Islamic indices still needs to be explored. Therefore, investigating the relationship between global risk factors and different Islamic indices is crucial for providing valuable insights into portfolio investments. The effects of global risk factors on Islamic indices may vary based on regional, national, or developmental factors. Thus, this study aims to fill this gap in the existing literature.

2. Data and Methodology

The study examines the interaction between the Participation 30 Index, the Dow Jones Islamic Markets World Index, and the CBOE Volatility Index by analyzing daily closing price data from January 2, 2014, to December 31, 2021. The data for the study were sourced from the "investing.com" website. Figure 1 illustrates the graphical representation of the daily price changes for the variables under investigation.

Figure 1. Daily Closing Prices Change Graphs

Source: Authors.

Upon reviewing Figure 1, it is evident that the Dow Jones Islamic Markets World Index (DJIMI) demonstrates a more consistent upward trend than the other variables. Particularly, during the initial phase of the COVID-19 pandemic in the first quarter of 2020, all variables experienced significant price fluctuations. The observed variations over time and occasional outliers highlighted the importance of employing dynamic models in the analysis. Before analyzing the interactions of the variables, they were transformed into a daily logarithmic return series. The definitions and uses of these variables are summarized in Table 1.

Table 1. Variable Definitions

Variables	Definition of Variables	Use of Variables
KATLM	Participation 30 Index	It was used by calculating the daily logarithmic return. [100*LN(KTLM _T /KTLM _{T-1})]
DJIMI	Dow Jones Islamic Markets World Index	It was used by calculating the daily logarithmic return. [100*LN(DJIMI _T /DJIMI _{T-1})]
VIX	CBOE Volatility Index	It was used by calculating the daily logarithmic return. [100*LN(VIX _T /VIX _{T-1})]

Source: Authors.

The interaction between the variables has been analyzed via the multivariate GARCH model. BEKK or DCC-derived models can be applied for multivariate GARCH analysis. However, while DCC models have no variable number limitation, BEKK models have. In this respect, the DCC-GARCH model has been applied in the analysis, depending on the studies considering that DCC-derived models may be superior to BEKK-derived models (Tsay, 2013; Do et al., 2019; Kandemir et al., 2022).

The DCC-GARCH model Engle (2002) developed tests the dynamic correlations between variables in two steps. In the first step of the analysis, the univariate GARCH model developed by Bollerslev (1986) is applied to the variables:

$$\gamma_t^2 = x + \alpha \theta_{t-1}^2 + \beta \gamma_{t-1}^2 \quad (1)$$

$$\theta_t = \gamma_t l_t, l_t \sim (0,1) \quad (2)$$

Equation 1 is the GARCH (1,1) model. In Equation 1, “x” represents the conditional variance, “α” represents the shock coefficient of the past news (ARCH), and “β” represents the coefficient indicating the persistence of the shock effect (GARCH). The “l_t” in the second equation is calculated from the standardized errors of the first equation.

The DCC coefficients between the series are calculated in the second step of the analysis. For this, the lagged values of the residuals and covariance matrices in the first step of the analysis are used:

$$K_t = G_t C_t G_t \tag{3}$$

“ K_t ” refers to the conditional covariance matrix, and “ C_t ” refers to the time-varying correlation matrix. “ G_t ” is the “ $m \times m$ ” diagonal matrix of dynamic standard deviations in the univariate GARCH model.

$$G_t = \begin{bmatrix} \sqrt{\gamma_{0,t}^2} & 0 \\ 0 & \sqrt{\gamma_{f,t}^2} \end{bmatrix} \tag{4}$$

$$C_t = \begin{bmatrix} \theta_{oo,t} & \theta_{os,t} \\ \theta_{fo,t} & \theta_{ff,t} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} 1 & \theta_{of,t} \\ \theta_{fo,t} & 1 \end{bmatrix} \tag{5}$$

“ C ” is defined as positive and other parameters must be less than or equal to 1. To achieve this, “ C_t ” is modeled as follows:

$$C_t = \Phi_{of,t}^{*-1} \Phi_{of,t} \Phi_{of,t}^{*-1} \tag{6}$$

Where “ $\Phi_{of,t}$ ” indicates the unconditional variance between f and j after GARCH execution.

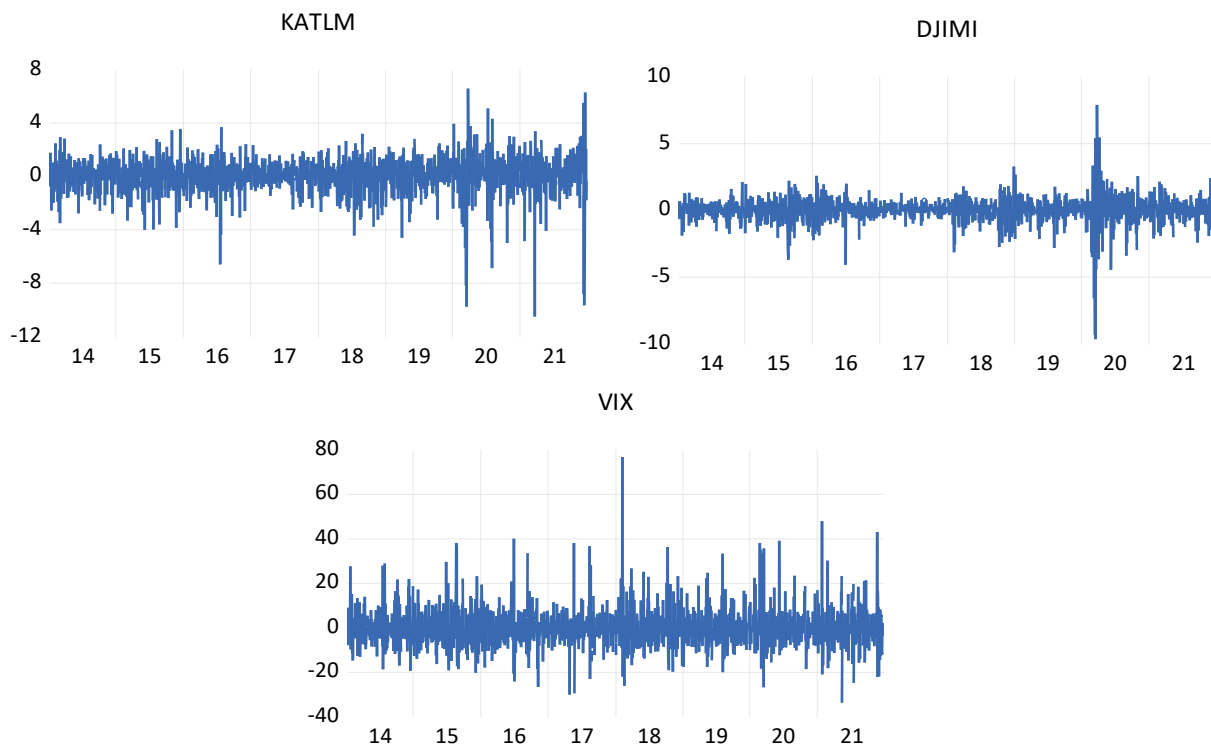
$$\Phi_{of,t} = (1 - \delta_1 - \delta_2) \cdot \Phi^* + \delta_1(\theta_{o,t-1} \theta_{f,t-1}) + \delta_2(\Phi_{of,t-1}) \tag{7}$$

In Equation 7, “ Φ ” refers to the unconditional covariances between the series estimated in the first step of the analysis. In addition, the “ δ_1 ” and “ δ_2 ” parameters provide the condition of being non-negative and being “ $\delta_1 + \delta_2 < 1$ ”.

3. Findings

Figure 2 displays the time path graphs of the daily logarithmic return series for each variable used in this study. Before applying the DCC-GARCH model, the variables are transformed into their daily logarithmic returns. The graphs visually represent the changes in the logarithmic returns over time for each variable. These time series graphs offer insights into the volatility and fluctuations exhibited by the variables throughout the study period.

Figure 2. Time Series Graphs of Return Series

Source: Authors.

Upon examining the graphs, it is evident that all of the series exhibit high volatility and display clusters in specific periods. The presence of volatility indicates fluctuations and variations in the values of the variables over time. These fluctuations can be attributed to various factors, such as market dynamics, economic events, and investor

sentiment. Overall, the presence of volatility and clusters in specific periods underscores the importance of considering the dynamic nature of the variables in the subsequent analysis and interpretation of the study's findings. The descriptive statistics of the variables are summarized in Table 2 illustrate:

Table 2. Descriptive Statistics

	KATLM	DJIMI	VIX
Mean	0.07533	0.039654	0.01453
Media	0.173087	0.064478	-0.43481
Maximum	6.599596	7.913372	76.8245
Minimum	-10.4589	-9.6319	-33.582
Std. Dev.	1.296266	0.903828	8.29497
Skewness	-1.31253	-1.14904	1.24343
Kurtosis	12.12148	22.37128	10.19715
Jarque-Bera	7522.717***	31774.07***	4841.621***
LB-Q ² (5)	410.119***	1295.88***	99.1851***
LB-Q ² (10)	480.019***	2105.46***	109.039***
LB-Q ² (20)	514.126***	2449.83***	110.4***
LB-Q ² (50)	528.853***	2512.28***	124.146***

Source: Authors.

Descriptive statistics show that the series with the highest standard deviation is VIX; not all are normally distributed. In addition, it has been revealed that there is an autocorrelation problem in the squares of the residuals of the series, so the series have heteroscedasticity (ARCH). It is understood that using the GARCH derivative model would be appropriate for solving the ARCH problem in series. At the next stage of the analysis, unit root analyses of the series are shown in Table 3:

Table 3. Unit-Root Tests

Unit-Root Tests		KATLM	DJIMI	VIX
ADF	Intercept	-27.3806***	-14.5021***	-47.885***
	Trend and Intercept	-27.4199***	-14.5276***	-47.8732***
PP	Intercept	-41.2751***	-45.5439***	-50.9176***
	Trend and Intercept	-41.285***	-45.5479***	-50.901***

Source: Authors.

As evident from Table 3, it is seen that all of the return series are stationary in level (I_0). The DCC-GARCH model was applied to the stationary return series at level, and the univariate GARCH model estimation, which is the first step of the application, is summarized in Table 4 illustrate:

Table 4. Univariate GARCH Model Estimation

	KATLM	DJIMI	VIX
Cs (M)	0.100421***	0.069433***	-0.085172
Cst (V)	0.178569*	0.026875***	17.326491***
ARCH (Alpha)	0.128334**	0.225127***	0.209596***
GARCH (Beta)	0.760671***	0.751435***	0.545087***

Source: Authors.

In Table 4, the terms "Cs (M)," "Cs (V)," "ARCH (Alpha)," and "GARCH (Beta)" are used to describe specific aspects of the analysis. The "Cs (M)" represents the mean coefficient of variance, quantifying the average magnitude of price changes relative to their mean values. The "Cs (V)" refers to the coefficient of variance equation, providing additional information about the variability of the series. The "ARCH (Alpha)" focuses on the effect of past shocks, while the "GARCH (Beta)" examines the persistence of these shocks over time.

Upon reviewing Table 4, it becomes evident that the influence of past shocks is significant across all series, and this influence is enduring. Positive or negative news events and past shocks in the Participation 30 Index (KATLM), Dow Jones World Islamic Markets Index (DJIMI), and CBOE Volatility Index (VIX) have a substantial impact on the future price movements of these series, and this effect is deemed permanent. This indicator is essential for comprehending and elucidating the global interaction between markets and the indices that serve as market indicators.

Table 5 presents descriptive statistics of model residuals:

Table 5. Descriptive Statistics of Model Residuals

	KATLM	DJIMI	VIX
JB	4048.0***	58.011	3361.4***
LB-Q ² (5)	1.11764	7.31841	0.938862
LB-Q ² (10)	2.14199	9.48436	3.64067
LB-Q ² (20)	8.10905	15.9859	9.81053
LB-Q ² (50)	53.4384	60.8163	28.1803

Source: Authors.

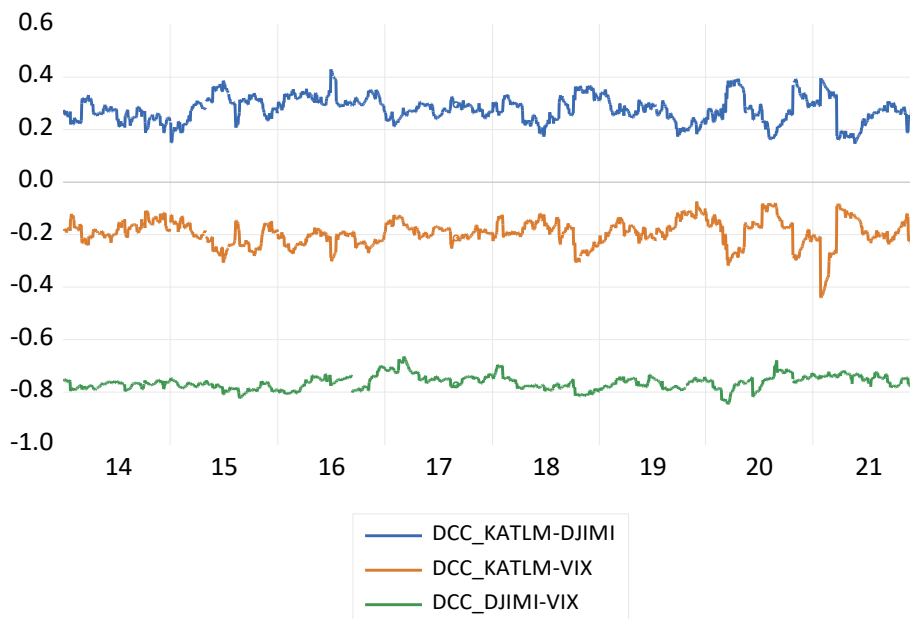
When Table 5 is examined, the residues of KATLM and VIX after the GARCH model application are not normally distributed; DJIMI was observed to be normally distributed. It is seen that there is no autocorrelation problem at the 5th, 10th, 20th, and 50th lag lengths in the squares of the model residuals. Thus, the ARCH effect disappears. This finding shows that the DCC-GARCH model is viable for detecting volatility in variables and dynamic conditional correlation between variables. In step 2 of the DCC-GARCH model, the DCC coefficients between the series will be estimated. Table 6 illustrates DCC between variables:

Table 6. DCC Coefficients Between Variables

	DJIMI	VIX
KATLM	0.269891***	-0.180328***
DJIMI		-0.755040***
Alpha	0.011392***	
Beta	0.962129***	
df	5.606278***	

Source: Authors.

DCC coefficients between series show that DCCs between series are significant. The DCC coefficient between the VIX and other series is negative and is -0.755040 with DJIMI and -0.180328 with KATLM. The DCC coefficient between KATLM and DJIMI is 0.269891. The strongest correlation relationship is between VIX and DJIMI, and the correlation relationship of the KATLM series with other series is weak, both positive and negative. This may be because the KATLM series is a newer indicator than DJIMI, and the investor profile is more limited. This relationship is expected to become widespread and usable in the coming periods, and the coefficient will increase. This increase may be due to the market itself, its globalization, and the investor profile development. In Table 6, “Alpha” denotes the effect of past correlations, “Beta” denotes the persistence of the impact of past correlations, and “df” is the distribution parameter. Accordingly, past correlations between series affect subsequent correlations, and this effect is permanent. The time series graphs of the correlations between the series are illustrated in Figure 3.

Figure 3. Time Series Graphs of Dynamic Conditional Correlations Between Series

Source: Authors.

When examining dynamic correlation graphs, it is observed that the correlation coefficient of VIX with the other series varies over time but remains consistently negative throughout the entire period. Moreover, the correlation coefficient of VIX with DJIMI is higher than the correlation coefficient with KATLM over the entire period. The correlation between KATLM and DJIMI is weak and positive throughout the period. Notably, the relationship between the KATLM index and both VIX and DJIMI is weaker than that between DJIMI and VIX, indicating a higher potential for portfolio diversification. Regarding portfolio diversification, the relationship between the KATLM index and VIX exhibits a more pronounced structure than the DJIMI index. Additionally, it is observed that the relationship between KATLM and VIX experiences significant fluctuations, particularly during the Covid-19 period. This finding suggests that global events and market conditions influence the integration of the KATLM index with the global financial system. The negative relationship between Islamic indices and VIX aligns with previous studies conducted by Raza et al. (2019), Haddad et al. (2020), Arfaoui & Raggad (2021), and Sial et al. (2022). However, it differs from the study by Ajmi et al. (2014) which indicates a weak relationship between Islamic indices and VIX. On the other hand, the positive relationship between Islamic indices themselves (Najeeb et al., 2015; Mensi et al., 2016) and the finding that Islamic indices serve as effective diversifiers (Raza et al., 2019) align with the results of some studies.

In summary, the findings provide valuable insights into the relationships among the variables, highlighting the importance of considering these dynamics for portfolio diversification and risk management strategies. Furthermore, it sheds light on integrating the KATLM index into the global financial system and its potential as a diversification tool, particularly during the Covid-19 pandemic.

Conclusion

This study aims to dynamically examine the relationship among Dow Jones Islamic Markets World Index, Turkey Participation 30 Index, and CBOE Volatility Index. In addition, we attempt to provide suggestions to financial advisors, investors, and policymakers through our findings. Our findings provide useful information for creating a portfolio investment strategy, risk management, and asset allocation. Moreover, the results indicate that Islamic indices are integrated into the global financial system over time. After the review of existing literature, we have observed that the majority of studies analyze the relationship of Islamic indices with global risk factors. However, research investigating the relationship of different Islamic indices with global risk factors is scarce. This is one of the main motivations for our study. We utilized VIX as a global risk indicator to examine the relationship between different Islamic indices and global risk factors. Furthermore, analyzing the interaction between the series with the dynamic DCC-GARCH model contributes to revealing the effect of global risks in different periods on the interaction.

In the study, firstly, we have converted the daily closing series into the daily return series. Afterward, we applied the unit-root test to the daily return series and reported that all series were stationary at level. In the last stage, we analyzed the dynamic relationship between different Islamic indices and VIX via DCC-GARCH. Our results document that the relationship of VIX with Islamic indices is negative throughout the entire period, although there are changes in the coefficient over time. The correlation coefficient of VIX with DJIM (-0.755040) is higher than the correlation coefficient with KATLM (-0.180328) throughout the entire period. This finding shows that the KATLM index is less affected by global risks than DJIM, is less integrated into the global financial system, and is a better diversifier than DJIM. In addition, the correlation coefficient of KATLM with DJIM (0.26989) is positive and weak throughout the entire period. The weak relationship of KATLM with DJIM supports the previous finding.

The negative relationship between the VIX and Islamic indices is in line with the following studies Mensi et al. (2016), Raza et al. (2019), Haddad et al. (2020), Arfaoui & Raggad (2021), Sial et al. (2022). On the other hand, the increase-decrease in the correlation coefficient of KATLM with VIX during the Covid-19 period is also in line with some studies (Naifar, 2016; Canbaz & Baykut, 2021) stating that Islamic indices are related to global risks. In addition, there is a weak relationship between Islamic indices, according to the findings of the study by Majdoub & Mansour (2014). The positive relationship between Islamic indices suggested by Najeeb et al. (2015) and Mensi et al. (2016) is similar to their results.

Including different Islamic index stocks in an investment portfolio already containing Islamic stocks contributes to hedging and diversification. Therefore, Islamic stocks from different countries can serve as complementary diversifiers. The weak correlation between the KATLM index and the VIX implies that KATLM can also act as a good diversifier for other global assets. Considering these findings, policymakers should recognize the increasing integration of Islamic indices into the global financial system. Policymakers should acknowledge the significance of Islamic indices and establish appropriate regulatory frameworks to ensure their stability and resilience. This includes implementing robust risk management practices and promoting transparency in Islamic financial markets. Thus, policymakers can enhance investor confidence and support the growth of Islamic financial markets.

The current study examined the relationship among KATLM, DJIM, and VIX. Yet, we cannot conclude that our findings are valid for different Islamic indices. Therefore, in future studies, the relationship between different Islamic indices might be considered together with global risk indicators, considering regional and level of development factors, and similar assessments may be examined with various risk indicators. While this study's findings reveal the positive-negative relationship between the series, they do not document the series affecting each other. We suggest that future studies examine the relationship of different Islamic indices with global risk indicators with models that reveal causal relationships.

Statement of Contribution of Researchers	The authors declare that their contributions to the research are equal.
Statement of Support and Acknowledgment:	The authors did not declare any statement of support or acknowledgment.
Conflict Statement:	The authors declare that there is no conflict of interest between themselves and third parties.
Statement of Ethics Committee Report Requirement:	The authors declare that there is no need for an ethics committee approval for this research.
Corresponding Editors:	Assoc. Prof. Dr. Ecenur Uğurlu Yıldırım, Social Sciences University of Ankara Res. Asst. Aykut Güryel, Afyon Kocatepe University

References

- Adekoya, O. B., Oliyide, J. A. & Tiwari, A. K. (2022). Risk transmissions between sectoral Islamic and conventional stock markets during COVID-19 pandemic: What matters more between actual COVID-19 occurrence and speculative and sentiment factors? *Borsa Istanbul Review*, 22 (2), 363–376.
- Ahmad, W., Rais, S. & Shaik, A.R. (2018). Modelling the directional spillovers from DJIM index to conventional benchmarks: different this time? *Quart. Rev. Econ. Finan.*, 67, 14–27.
- Ajmi, A. N., Hammoudeh, S., Nguyenc, D. K., & Sarafrazi, S. (2014). How strong are the causal relationships between Islamic stock markets and conventional financial systems? Evidence from linear and nonlinear tests. *Journal of International Financial Markets, Institutions, and Money*, 28, 213–227.
- Ali, S., Shahzad, S.J.H., Raza, N. & Al-Yahyaee, K.H. (2018). Stock market efficiency: a comparative analysis of Islamic and conventional stock markets. *Physica A*, 503, 139–153.
- Al-Khazali, O.M., Leduc, G. & Alsayed, M.S. (2016). A market efficiency comparison of Islamic and Non-Islamic stock Indices. *Emerging Market and Trade*, 52, 1587–1605.
- Antar, M. & Alahouel, F. (2020). Co-movements and diversification opportunities among Dow Jones Islamic indexes. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 13 (1), 94–115.
- Arfaoui, M., & Raggad, B. (2021). Do Dow Jones Islamic equity indices undergo speculative pressure? New insights from a nonlinear and asymmetric analysis. *International Journal of Finance & Economics*, <https://doi.org/10.1002/ijfe.2495>
- Baykut, E., & Çonkar, K. (2020). An assessment of relationship between BIST-30 and Participation-30 indices. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 3 (2), 163-174
- Bayram, K., & Othman, A. H. (2019). Islamic Versus Conventional Stock Market Indices Performance: Empirical Evidence from Turkey. *IQTISHADIA*, 12 (1), 74-86.
- Bekaert, G., Harvey, C. R. & Ng, A. (2003). Market integration and contagion. *Journal of Business*, 78 (1), 39–70.
- Bezgin, M. S., & Karaçayır, E. (2022). Volatility Interaction between Dow Jones Sukuk Index and Selected Stock Indices. *Journal of Research in Economics, Politics & Finance*, 7 (3), 697-712.
- Bollerslev, T. (1986). Generalized Autoregressive Conditional Heteroscedasticity. *Journal of Econometrics*, 31, 307-327.
- Canbaz, M. F. & Baykut, E. (2021). The effect of Covid-19 outbreak on participation (Islamic) index. *BSEU Journal of Social Sciences*, 6 (2), 273-283.
- Dania, A. & Malhotra, D.K. (2013). An empirical examination of the dynamic linkages of faith-based socially responsible investing. *The Journal of Wealth Management*, 16 (1), 65–79.
- Do, A. Powell, R., Yong, J. & Singh, A. (2019). Time-Varying Asymmetric Volatility Spillover between Global Markets and China's A, B and H-Shares Using EGARCH and DCC-EGARCH models. *The North American Journal of Economics and Finance*, 54, 10196.
- Duncan, A. & Kabundi, A. (2013). Domestic and foreign sources of volatility spillover to South African asset classes. *Economic Modeling*, 31, 566–573.
- Engle, R.F. (2002). Dynamic conditional correlation: A simple class of multivariate generalized autoregressive conditional heteroskedasticity models. *Journal of Business and Economic Statistics*, 20, 339–350.
- Foglie, A. & Panetta, I. (2020). Islamic stock market versus conventional: Are Islamic investing a 'Safe Haven' for investors? A systematic literature review. *Pacific-Basin Finance Journal*, 64, 101435.
- Forbes, K. & Rigobon, R. (2002). No contagion, only interdependence: Measuring stock market comovements. *The Journal of Finance*, 57, 2223–2261.
- Girard, E. & Hassan, M. K. (2008). Is There a Cost to Faith-Based Investing: Evidence from FTSE Islamic Indices. *The Journal of Investing*, 112-121.
- Haddad, H. B., Mezghani, I. & Al Dohaiman, M. (2020). Common stocks, common transmission mechanisms and time-varying connectedness among Dow Jones Islamic stock market indices and global risk factors. *Economic Systems*, 44, 100760.

- Hammoudeh, S., Mensi, W., Reboredo, J. & Nguyen, S. (2014). Dynamic dependence of the global Islamic equity index with global conventional equity market indices and risk factors. *Pacific-Basin Finance Journal*, 30, 189–206.
- Hanif, M. & Bhatti, A. (2018). Causality among Stock Market and Macroeconomic Factors: A Comparison of Conventional and Islamic Stocks. *Journal of Islamic Business and Management*, 8 (2). <https://doi.org/10.26501/jibm/2018.0802-006>
- Jawadi, F., Jawadi, N. & Louhichi, W. (2014). Conventional and Islamic stock price performance: an empirical investigation. *Int. Econ.* 137, 73–87.
- Kahyaoglu, S. B. & Akkuş, H. T. (2020). Volatility Spillover Between Conventional Stock Index and Participation Index: The Turkish Case. S. Grima, E. Özen ve H. Boz (Ed.), *Contemporary Issues in Business Economics and Finance (Contemporary Studies in Economic and Financial Analysis, Vol. 104)* içinde (ss. 1–17).
- Kandemir, T. & Gökgöz, H. (2022). Bitcoin emtialar için çeşitlendiriciden fazlası mı? *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (2), 227-240.
- Kandemir, T., Vurur, N. S. & Gökgöz, H. (2022). Türkiye'nin CDS primleri ile BİST 100, döviz kurları ve tahvil faizleri arasındaki etkileşimin cDCC-EGARCH ve varyansta nedensellik analizleriyle incelemesi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 24 (42), 510-526.
- Majdoub, J. & Mansour, W. (2014). Islamic equity market integration and volatility spillover between emerging and US stock markets. *The North American Journal of Economics and Finance*, 29, 452–470.
- Mensi, W., Hammoudeh, S. & Tiwari, A. K. (2016). New evidence on hedges and safe havens for Gulf stock markets using the wavelet-based quantile. *Emerging Markets Review*, 28, 155–183.
- Mensi, W., Hammoudeh, S., Reboredo, J. C. & Nguyen, D. C. (2015). Are Sharia stocks, gold and U.S. Treasury hedges and/or safe havens for the oil based GCC markets? *Emerging Markets Review*, 24, 101–121.
- Mensi, W., Rehman, M. U., Maitra, D., Al-Yahyaee, K. H. & Vo, X. V. (2022). Frequency spillovers and portfolio risk implications between Sukuk, Islamic stock and emerging stock markets. *Quarterly Review of Economics and Finance*, in press. <https://doi.org/10.1016/j.qref.2022.10.012>
- Najeeb, S. F., Bacha, O. & Masih, M. (2015). Does Heterogeneity in Investment Horizons Affect Portfolio Diversification? Some Insights Using M-GARCH-DCC and Wavelet Correlation Analysis. *Emerging Markets Finance & Trade*, 51, 188–208.
- Naifar, N. (2016). Do global risk factors and macroeconomic conditions affect global Islamic index dynamics? A quantile regression approach. *Quarterly Review of Economics and Finance*, 61, 29-39.
- Nazlıoğlu, S., Hammoudeh, S. & Gupta, R. (2015). Volatility transmission between Islamic and conventional equity markets: evidence from causality-in-variance test. *Applied Economics*, 47 (46), 4996-5011.
- Raza, N., Ali, S., Shahzad, S.J.H., Rehman, M.U. & Salman, A., 2019. Can alternative hedging assets add value to Islamic-conventional portfolio mix: evidence from MGARCH models. *Resour. Pol.* 61, 210–230.
- Seçme, O., Aksoy, M. & Uysal, Ö. (2016). Katılım Endeksi Getiri, Performans ve Oynaklığının Karşılaştırmalı Analizi. *The Journal of Accounting and Finance*, 107-128.
- Shamsuddin, A. (2014). Are Dow Jones Islamic equity indices exposed to interest rate risk? *Econ. Model.* 39, 273–281.
- Sial, M. S., Cherian, J., Meero, A., Salman, A., Rahman, A. A., Samad, S. & Negrut, C. V. (2022). Determining financial uncertainty through the dynamics of sukuk bonds and prices in emerging market indices. *Risks*, 10 (3), 61. <https://doi.org/10.3390/risks10030061>
- Şensoy, A., Aras, G. & Hacıhasanoglu, E. (2015). Predictability dynamics of Islamic and conventional equity markets. *North Am. J. Econ. Financ.* 31, 222–248.
- Tsay, R. S. (2013). *Multivariate Time Series Analysis: with R and Financial Applications*. ABD: John Wiley & Sons.
- Uçar, G. & Kandemir, T. (2022). BIST 50 ve KATILIM 30 Endeksleri Arasındaki Eşbütünleşme ve Nedensellik İlişkilerinin Değerlendirilmesi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7 (3), 417-432.

Atıf vermek için/To cite:
Altan, İ. M., & Şimşek, Ü. (2023). Evaluation of financial failure of healthcare companies traded in BIST with Fulmer H and Springate S Score Models. *KOCATEPEİİBFD*, 25(2), 257-264.
<https://doi.org/10.33707/akuiibfd.1311861>

Afyon Kocatepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş/Received: 09.06.2023
Kabul/Accepted: 10.09.2023
Erken Görünüm/Early View: 11.09.2023

Evaluation of financial failure of healthcare companies traded in BIST with Fulmer H and Springate S Score Models

Sorumlu Yazar/
Corresponding Author:

İnci Merve Altan

Assist. Prof. Dr.
Bandırma Onyedli Eylül University
ialtan@bandirma.edu.tr
0000-0002-6269-7726

Ünal Şimşek

Graduate Student
Bandırma Onyedli Eylül University
unalsimsek@ogr.bandirma.edu.tr
0000-0003-1743-3235

Abstract

According to modern finance principles, financial failure occurs when companies fail to meet their obligations regarding assets and liabilities. Determining the financial performance of health companies traded on the BIST will ensure that health expenditures that concern the entire society are transferred to appropriate areas with maximum social benefit. This study evaluates whether companies operating in the health field and whose shares are traded in BIST carry the risk of financial failure. For this purpose, financial risk situations were examined with Fulmer H and Springate S score models using the financial statement data of 8 companies in the BIST100 index over the period 2019–2022. The results show that all but one of the health companies traded on the BIST are not facing financial failure.

Keywords:

Financial Failure, Bankruptcy Risk, Fulmer H Score Model, Springate S Score Model

JEL Codes:

G32, G10, G33

BİST'te işlem gören sağlık şirketlerinin finansal başarısızlığının Fulmer H ve Springate S Skor Modelleri ile değerlendirilmesi

Öz

Modern finans ilkelerine göre, finansal başarısızlık şirketlerin varlıkları ve borçlarıyla ilgili yükümlülüklerini yerine getirememesiyle başlar. BİST'te işlem gören sağlık şirketlerinin finansal performanslarının belirlenmesi toplumun tamamını ilgilendiren sağlık harcamalarının, maksimum sosyal fayda gözetilerek, uygun alanlara aktarılmasını sağlayacaktır. Bu çalışma, sağlık alanında faaliyet gösteren ve BİST'te hisseleri işlem gören şirketlerin finansal başarısızlık riski taşıyıp taşımadıklarını değerlendirmektedir. Bu amaca yönelik olarak, BİST100 endeksinde yer alan 8 şirketin 2019-2022 dönemindeki finansal tablo verileri kullanılarak Fulmer H ve Springate S skor modelleri ile finansal risk durumları incelenmiştir. Çalışmanın sonuçları, BİST'te işlem gören sağlık şirketlerinden biri hariç diğerlerinin finansal başarısızlık ile karşı karşıya olmadıklarını göstermektedir.

Anahtar

Kelimeler:

Finansal Başarısızlık, İflas Riski, Fulmer H Skor Modeli, Springate S Skor Modeli

JEL Kodları:

G32, G10, G33

Bu eser Creative Commons Atıf - Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This study has been licensed with Creative Commons Attribution - Non-Commercial 4.0 International License.

Introduction

The risk of financial failure arises due to the fact that companies cannot obtain the desired amount of profit from their commercial activities and assets, that they do not have sufficient capital to tolerate the loss, that their managers do not have sufficient information, that a strategic plan is not prepared in line with new developments, and that there is a lack of supervision. This process can lead companies into bankruptcy. Bankruptcy risk, on the other hand, is the situation in which companies' capital is insufficient and they are legally incapacitated in the face of unexpected value losses in their assets (Kalyoncu, 2013).

Since the first study of bankruptcy forecasting, companies' bankruptcy forecasting studies have been an area of interest. Anticipating the possible risk of bankruptcy or financial failure that companies may face is of great importance because it negatively affects investors, businesses, and indirectly the entire financial environment (Ural, 2020).

Considering that financial management is equivalent to the survival of health companies, factors such as the growth of companies, new services, and new market studies, the increase in expenditures for meeting the managerial needs of companies and developing new products, prioritizing economic growth, their tendency to merge, and the increase in their tendency to buy or sell some or all of them have affected the development of health companies. (Akbulut, Göktaş, Ağırbaş, Uğurluoğlu Aldoğan and Doğanay Payziner, 2013).

Financial managers in healthcare companies have a lot of responsibilities, as the financial failure of healthcare companies can directly impact overall healthcare delivery. Financial failure estimations to be made in businesses in the health sector, which has an extremely dynamic structure, will guide health company managers in making investment decisions for health services. In this direction, in this study, financial failure estimations of companies in the BIST100 index operating in the field of health have been made. Fulmer H and Springate S Score methods, which are among the most preferred discriminant methods in the literature, were used in the evaluation made by accessing the financial statements of the companies between the years 2019 and 2022 via the Public Disclosure Platform. Thus, an evaluation was made of the situation of health companies facing the risk of bankruptcy.

The study consists of four parts. In the first part, information about the managerial needs of health companies, financial failure prediction, and bankruptcy risk is given; in the second part, a conceptual framework is created about financial failure; and in the third part, financial failure estimation is made by using Fulmer H and Springate Score methods by considering some financial ratios of companies over the years. Finally, the results obtained in the conclusion section were interpreted together with the results of similar studies.

1. Literature

It has been seen that the majority of the research in the field of financial performance in health care businesses is on issues such as financial analysis (Ercan, 2013; Alparslan, Gençtürk & Özgülbaş, 2015; Ayanoğlu, Atan & Beylik, 2010; Aydemir, 2018), financial performance (Çam, 2016; Korkmaz & Güney, 2013), bankruptcy risk (Işık, 2020; Karasu, 2009), cost effectiveness and financial failure estimation applications (Bağcı & Sağlam, 2020; Civan & Dayı, 2014; Tarcan, 2010). Below are summaries of a few studies on financial failure that have been published in the literature.

Medetoğlu and Uçar (2023) used Springate S and Fulmer H Score models for the financial failure status of 23 businesses operating in the BIST Textile, Clothing, and Leather Sector between the years 2017 and 2021. As a result of the study, they reached the conclusion that the financial failure risk of the related sector is high and that the sector has a fragile structure in accordance with the literature.

Kendirli and Çıtak (2022) estimated financial failures for 15 companies using the Altman Z Score model, using the balance sheets and income statements of companies operating in the forest, paper, and printing sector in Borsa Istanbul between the years 2016-2020. Following the research, it was found that 5 companies do not have a significant danger of bankruptcy, 7 companies do, and the financial health of the other 3 enterprises is unknown.

Bağcı and Sağlam (2020) examined whether businesses operating in the health and sports sectors in the BIST carry the risk of financial failure with Altman Z, Springate S, and Fulmer H score models. In the study, including 4 sports and 2 health enterprises, financial failure estimations for 6 enterprises were made in the years 2014–2018. When Altman Z scores are examined in general, it is seen that sports enterprises carry the risk of financial failure and their financial situation is bad in all years, while health enterprises carry the risk of financial failure in only two years and financial failure assessment cannot be made in other years. When the Springate Model is examined, it has been determined that the financial structures of sports businesses are weak and they may face the risk of bankruptcy; however, it has been determined that health enterprises have strong financial structures and do not have the risk of bankruptcy, even if they are successful. According to the Fulmer Model, while it was determined that the financial performance of health enterprises was good and their financial structure was successful, it was

seen that some of the sports enterprises could not be commented on and that the sports enterprises that could be commented on did not carry the risk of bankruptcy, even if they were financially successful. All these analyses, including the financial failure results of health and sports businesses, have revealed that the financial structures of sports businesses are bad and that they can face the danger of bankruptcy at any time. On the other hand, it has been found that health enterprises are in good financial condition and do not carry the risk of financial failure.

Ananto, Sriyunianti and Ferdawati (2020), used the Fulmer method to detect financial distress in the 2014–2018 period of PT Semen Padang. As a result, they concluded that there was no risk of financial failure.

Karadeniz and Öcek (2019) first determined the financial failure risks of tourism businesses listed on Borsa Istanbul between 2012 and 2017 according to the Altman Z Score model and then measured the difference between the financial status of the businesses with the Mann Whitney U Test. As a result of the analysis made during the specified period, it was determined that 29 of the enterprises showed a risk of failure, 29 of them did not have any risk, and 8 of them were in the grey zone. They discovered that the businesses whose liquidity, profitability, market performance, and financial structure were assessed differed statistically significantly in terms of profitability. They found that the ratio of cost of sales to net sales did not show a statistically significant difference between businesses.

Kürklü and Türk (2017) compared the financial status of 7 sectors traded in BIST-100 with the help of Springate and Altman Z Score Models. In conclusion, it was concluded that 51 of 166 companies failed in financial evaluation according to the Altman Z Score Model and 71 according to the Springate Model.

Mizdraković, Knežević and Stanić (2015), Altman Z Score, Altman Z' Score, M Score, Kralicek's DF score models examined the financial failure of businesses in Serbia. It was concluded that it was not financially successful.

In the estimation of financial failure, or, in other words, in failure prevention models, financial ratios are generally used as a variable. As a method, many methods such as discriminant analysis, probit model, multiple regression, logistic regression, case-based reasoning, clustering methods, support vector machines from supervised learning methods, and fuzzy logic algorithms are used (Altman, 1968; Karbhari & Sori, 2007; Li & Sun, 2013; Bağcı E, 2015; Erol Fidan, 2021; Lifschutz & Jacobi, 2010; Grice & Ingram, 2001; Büyükarıkan & Büyükarıkan, 2014; Tekin & Gör, 2022). However, the Fulmer H and Springate S models are the most valuable and useful methods for assessing the continuity of companies in terms of financial distress and bankruptcy risk. These models, which consider company activities from a broad perspective, measure financial indicators (Vickers, 2006). In this direction, in the next part of the study, method explanations and analysis findings for both the Fulmer H score and Springate S score models are given.

2. Methods and Findings

A possible financial failure in healthcare businesses operating in a constantly changing and developing environment directly affects not only businesses but also general healthcare services. Because of this, it is more crucial and effective to estimate the likelihood of financial failure and bankruptcy for health-related businesses than it is in other businesses. In this direction, the financial failure estimation of eight companies operating in the health sector in BIST100 for the period of 2019–2022 was examined with Fulmer H and Springate S score models. The enterprises examined in the analysis and their notations are given in Table 1.

Table 1. Businesses in the health sector and their notations

Notations	Business
SELEC	Selçuk Pharmacy Warehouse Trade and Industry Inc.
TRILC	Turk Drug and Serum Industry Inc.
RTALB	RTA Lab Biological Products Pharmaceuticals and Machinery Industry Trade Inc.
ECILC	Eczacıbaşı Pharmaceutical and Industrial Investment Co. Inc.
DEVA	Deva Holding Inc.
SEYKM	Seyitler Chemical Industry Inc.
MEDTR	Meditera Medical Equipment Industry and Trade Inc.
GENIL	Gen Drugs and Health Products Industry and Trade Inc.

Fulmer H Scor Model: The Fulmer model is a multiple discriminant analysis introduced in 1984 (Fulmer, Moon, Gavin and Erwin, 1984; Astuti & Anggela, 2021). Despite the fact that the variables in this model were derived from the companies' past financial statements, it is still possible to forecast the future due to the stability of their growth. By measuring the soundness of the financial structure of the companies, it is revealed whether they will go bankrupt within a high confidence interval. The financial ratios included in the Fulmer H score model are listed in Table 2.

Table 2. Ratios and notations used in the Fulmer H Score Model

Notations	Information
x_1	Retained Profit/Total Assets
x_2	Sales/Total Assets
x_3	Profit Before Tax/Equity
x_4	Cash Amount/Total Payables
x_5	Total Liabilities/Total Assets
x_6	Short-Term Liabilities/Total Assets
x_7	Log (Tangible Fixed Assets)
x_8	Working Capital/Total Debts
x_9	Log (Earnings Before Interest and Taxes/Interest rate)

The Fulmer H Score Model (1) given for the explanations of the variables in Table 2 is expressed with the equation (Fulmer, Moon, Gavin and Erwin, 1984; Astuti & Anggela, 2021; Wahyuningsih & Venusita, 2022).

$$H \text{ Score} = 5.528x_1 + 0.212x_2 + 0.073x_3 + 1.270x_4 - 0.120x_5 + 2.335x_6 + 0.575x_7 + 1.083x_8 + 0.894x_9 - 6.075 \quad (1)$$

According to the Fulmer H score model expressed by equation (1), the score values are within a certain range. Businesses with an H score of less than 0 are considered unsuccessful, and businesses with an H score greater than 0 are considered successful (Fulmer et al., 1984).

Springate S Score Model: Gordon LV Springate introduced Springate model in 1978. In essence, this model is a revolution of the Multiple Discriminant Analysis-created Altman model (Husein & Pambekti, 2014; Tekin & Gör, 2022). During the Springate model development process, 19 financial ratios, which were frequently used in the literature, were taken into account. In light of his research, Springate has whittled down the number of financial ratios that should be used to assess a company's success or failure to only four. The model, called the Springate S score test, has an accuracy rate of 92.5%. The ratios used in the Springate S score test are given in Table 3.

Table 3. Ratios and notations used in the Springate S Score Model

Notations	Information
z_1	Working Capital/Total Assets
z_2	Earnings Before Interest and Taxes/Total Assets
z_3	Profit Before Tax/Short-Term Liabilities
z_4	Sales/Total Assets

The Springate S Score Model (2) given for the explanations of the variables in Table 3 is expressed with the equation (Springate, 1978; Husein & Pambekti, 2014; Astuti & Anggela, 2021; Wahyuningsih & Venusita, 2022).

$$S \text{ Score} = 1.03z_1 + 3.07z_2 + 0.66z_3 + 0.4z_4 \quad (2)$$

According to the Springate S Score model expressed by equation (2), businesses with an S score below 0.862 are considered unsuccessful, and businesses with an S score above 0.862 are considered successful (Springate, 1978).

With the help of the Fulmer H and Springate S score models, the study estimated at the financial failure estimation of eight businesses involved in the healthcare industry that were traded on the BIST100 via public disclosure platform for the years 2019–2022. Accordingly, the Fulmer H score values of the sector by year are given in Table 4.

Table 4. Fulmer H Score Values

Business	2022	2021	2020	2019
SELEC	0.459301	0.481495	0.719755	0.462196
TRILC	0.410794	-0.033590	1.110747	0.817182
RTALB	0.294290	0.657303	0.555249	0.198668
ECILC	0.589224	0.685991	0.650361	0.624839
DEVA	0.947659	0.899947	0.854717	0.772470
SEYKM	0.666482	0.608548	0.390050	0.312198
MEDTR	1.054407	1.046306	0.697941	0.418793
GENIL	0.851339	0.695300	0.573212	0.677698

Note: Ready data obtained from KAP financial statements were used, therefore ethics committee approval is not required. It is not investment advice.

When the Fulmer H Score values in Table 4 are examined, it is observed that all enterprises operating in the health sector were successful in 2019, 2020, and 2022, while in 2021 all enterprises except TRILC were successful. Springate S score values of the sector by year are given in Table 5.

Table 5. Springate S Score Values

Business	2022	2021	2020	2019
SELEC	0.867898	1.086139	1.105450	0.938450
TRILC	0.595541	0.847519	0.703357	0.878180
RTALB	1.994429	2.526394	3.288523	0.863432
ECILC	1.935875	3.870368	2.623425	2.718658
DEVA	1.996089	2.320344	2.484019	2.240604
SEYKM	5.602003	4.266209	3.424650	2.587287
MEDTR	7.534375	7.934826	3.849299	7.732170
GENIL	0.942252	0.890405	1.659990	2.896988

Note: Ready data obtained from KAP financial statements were used, therefore ethics committee approval is not required. It is not investment advice.

When the Springate S Score values in Table 5 are examined, it is observed that all businesses are successful in 2019, while all businesses except TRILC are successful in 2020, 2021, and 2022. When both models are evaluated together, it is observed that the financial failure risks of all businesses operating in the health sector, except TRILC, are low.

Conclusion

Developments in the health sector occur in an extremely dynamic and changing environment. Financial failure estimation made through financial analysis will shed light on how health company managers make investment decisions for health services. Financial managers of healthcare companies have a great deal of work to do, as financial failure for healthcare companies can directly impact not just the company but overall healthcare delivery.

By determining the financial performances of health companies traded on the BIST, it will be ensured that the health expenditures that concern the whole society are transferred to appropriate areas by considering the maximum social benefit, and the financial resources used in this direction will be tailored to the needs. The existence of service quality and the appropriateness of health service delivery fees will have a positive impact on the health services provided.

In the study, it is aimed to make a financial failure estimation by using the Fulmer H and Springate S Score method by accessing the financial data of the health companies listed on BIST100 between the years 2019 and 2022 from the Public Disclosure Platform.

According to the Fulmer H Score model, while it is observed that all enterprises operating in the health sector in 2019, 2020, and 2022 are successful, it is observed that all enterprises, except TRILC, are successful in 2021. According to the Springate S Score model, while it was observed that all enterprises were successful in 2019, all enterprises except TRILC were successful in 2020, 2021, and 2022. When both models are evaluated together, it is observed that the financial failure risks of all businesses operating in the health sector, except TRILC, are low. In other words, SELEC, RTALB, ECILC, DEVA, SEYKM, MEDTR and GENIL are not at risk of financial failure. However, when the findings are examined specifically for TRILC, the data obtained from the Springate S model progresses linearly with values very close to the financial failure limit, while the lowest score is obtained in 2021 in the Fulmer H score model, and then the H score increases in 2022. In other words, it can be said that there is an improvement in financial failure. In this case, it can be said that the company has positively broken the financial failure curve.

The common result of the studies that analyse the financial failures of the health sector in the literature is that the health enterprises are financially successful. In general, it can be said that the findings are supported by the literature. In this respect, managers of health enterprises can confidently direct appropriate investments with awareness of the low risk of bankruptcy and adopt bold strategies accordingly.

The high risk of financial failure of a business does not mean that the business will go bankrupt, and the low risk of financial failure does not mean that the business will not go bankrupt. Depending on whether the financial failure risk is high or low, the business manager creates a strategy. According to these results, which are not investment advice, in future studies, the financial performance of healthcare businesses, which are at risk of financial failure, can be analysed, and measures that can be taken to reduce the risks of bankruptcy and financial failure can be determined.

Statement of Contribution of Researchers

The authors declare the following contribution rates: İnci Merve Altan, 55% & Ünal Şimşek, 45%

Statement of Support and Acknowledgment:

The authors did not declare any statement of support or acknowledgment.

Conflict Statement:

The authors declare that there is no conflict of interest between themselves and third parties.

Statement of Ethics Committee Report Requirement:

The authors declare that there is no need for an ethics committee approval for this research.

Corresponding Editors:

Assoc. Prof. Dr. Ecenur Uğurlu Yıldırım, Social Sciences University of Ankara
Res. Asst. Aykut Güryel, Afyon Kocatepe University

References

- Akbulut, Y., Göktaş, B., Ağırbaş, İ., Uğurluoğlu Aldoğan, E., & Doğanay Payziner, P. (2013). *Financial Management in Health Institutions*. Ankara, TC. Anadolu University Press.
- Akkaya, G. C., Demireli, E., & Yakut, Ü. H. (2009). Prediction of Corporate Financial Distress: An Application on Ise Using Neural Networks Model, *Eskişehir Osmangazi University Journal of Social Sciences*, 10(2), 187-216.
- Akpınar, O., & Akpınar, G. (2021). The Determinants of Financial Distress: An Application On Borsa Istanbul, *Journal of Busines Research*, 9(4), 932-951. Doi: 10.20491/isarder.2017.366.
- Alparslan, D., Gençtürk, M., & Özgülbaş, N. (2015). The Analysis of Relationship Between Working Capital and Financial Perfomance Indicators in Ministry of Health Hospitals. *Journal of Süleyman Demirel University Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 20(1), 317-338.
- Ananto, R., Sriyunianti, F. and Ferdawati (2020). Prediksi Financial Distress Dengan Menggunakan Model Fulmer. *Jurnal Ekonomi dan Bisnis Dharma Andalas*, 22(1),110-119.
- Astuti, R.Y. & Anggela, A. (2021). Comparative Analysis of Fulmer, Springate and Grover Models In Predicting Bankruptcy. *Journal of Islamic Economics and Philanthropy*, 4(2), 1295-1312
- Ayanoğlu, Y., Atan, M., & Beylik, U. (2010). Assessments and Measurement of Financial Performance Using the Methodology of Data Envelopment Analysis (DEA) in Hospitals. *Journal of Performance and Quality in Health*, 2(2), 40-62.
- Aydemir, İ. (2018). Assessment of Financial Performance in Hospitals: A Practice in the Hospitals Sector Financial Statement of Republic of Turkey's Central Bank. *International Journal of Health Management and Strategies Research*, 4(2), 133-149.
- Bağcı, E. (2015). Financial Position Analysis of Turkish Textile and Clothing Sector. *Marmara University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 37(2), 83-100. <https://doi.org/10.14780/iibd.83811>.
- Bağcı, H. & Sağlam, Ş. (2020). Estimation of Financial Failure in Health and Sport Organizations: An Ampirical Analysis with Altman, Springate and Fulmer Model, *Hacettepe Journal of Health Administration*, 23(1), 149-164.
- Büyükarıkan, U. & Büyükarıkan, B. (2014). Analysis of Firms Operating in the It Sector Financial Distress Prediction Model's, *Academic Perspective Journal*,46, 160-173.
- Civan, M. & Dayı, F. (2014). Financial Failure Prediction in Health Care Organization Using Altman Z-Score and Artificial Neural Network, *Academic Perspective Journal*, 41, 0-0.
- Çam, H. (2016). Evaluation of Financial Performans in Health Organizations: The Case of Karaman State Hospital. *International Journal of Scientific Research*, 1(1), 14-27. <https://doi.org/10.23834/isrjournal.245515>.
- Ercan, C. (2013). Financial Performance Evaluation in Public Health Enterprises: An Application on Public Hospitals Associations. *Asia Minor Studies*, 1(2), 54-71.
- Erol Fidan, M. (2021). Financial Failure Estimation of Textile, Clothing and Leather Industry Businesses Traded on BİST with Altman-Z Score Method. *Journal of Business Research-Turk*, 1945-1969. <https://doi.org/10.20491/isarder.2021.1239>.
- Fulmer, J., Moon, J., Gavin, T., & Erwin, J. (1984). A Bankruptcy Classification Model for Small Firms. *Journal of Commercial Bank Lending*, 66(11), 25-37.
- Grice, J.S. & Ingram, R. W. (2001). Tests of The Generalizability of Altman's Bankruptcy Prediction Model. *Journal of Business Research*, 54(1), 53-61.
- Husein, M.F. & Pambekti, G. T. (2014). Precision of The Models of Altman, Springate, Zmijewski, and Grover for Predicting the Financial Distress. *Journal of Economics, Business, and Accountancy Ventura*, 17(3), 405 – 416
- Işık, M. (2020). Construing “Five Deadly Business Sins” Theory of Peter Drucker for Private Healthcare Facilities with a Financial Approach. *International Journal of Economics and Administrative Sciences*, 6(1), 112-128. <https://doi.org/10.29131/uiibd.741653>.
- Kalyoncu, D. (2013). Alternative Ways of The Risk-Free Risk Management. Okan University, Master's Thesis

- Karadeniz, E. & Öcek, C. (2019). Comparative Financial Ratio Analysis of Companies at Risk of Financial Failure and Companies at Non-Risk of Financial Failure: A Research on Borsa İstanbul Tourism Companies. *Journal of Travel and Hospitality Management*, 16(2), 191-206. <https://doi.org/10.24010/soid.600207>.
- Karasu, K. (2009). New 'Public' Organizations: Public Interest Companies. *Ankara University Journal of SBF*, 117-147. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002115.
- Karbhari, Y. & Sori, Z. M. (2007). Prediction of Corporate Financial Distress: Evidence From Malaysian Listed Firms During The Asian Financial Crisis. *Economics and Management*, 329-346.
- Kendirli, S. & Çıtak, F. (2022). Financial Failure Forecast with Altman Model: An Application in Companies Operating In BIST Wood, Paper and Printing Index, *Econder International Academic Journal*, 6(1), 86-97. <https://doi.org/10.35342/econder.1077823>.
- Kıyak, D. & Labanauskaitė, D. (2012). Assessment of the Practical Application of Corporate Bankruptcy Prediction Models. *Economics and Management*, 895-905.
- Korkmaz, M. & Güney, S. (2013). Examination of Financial Performance in Hospitals: A Model Implementation on Ümraniye Research and Implementation Hospital, *Black Sea-Черное Море*, 17, 148-164.
- Kürklü, E. & Türk, Z. (2017). Financial Failure Estimate in BİST Companies with Altman Z-Score and Springate S-Score Models. *Journal of Osmaniye Korkut Ata University Faculty of Economics and Administrative Sciences*, 1(1), 1-14.
- Lifschutz, S. & Jacobi, A. (2010). Predicting Bankruptcy: Evidence from Israel. *International Journal of Business and Management*, 133-141.
- Medetoğlu, B & Uçar, S. (2023). Determining Financial Failure with Springate S and Fulmer H Score Models: an Application on Bist Textile, Clothing and Leather Industry. *Doğuş University Journal*, 24 (1), 307-319
- Mizdraković, V., Knežević, G., & Stanić, N. (2015). Bankruptcy Risk Exposure of Serbian Hotels In The Period 2008-2012. *International Conference in Tourism*. Belgrad: Singidunum University.
- Springate, G. (1978). Predicting The Possibility of Failure in a Canadian Firm. Unpublished M.B.A. Research Project. Simon Fraser University.
- Tarcan, M. (2010). Determining Financial Ratios in Health Sector by Factor Analysis. *Journal of Productivity*, 2, 23-46.
- Tekin, B. & Gör, Y. (2022). Financial Failure Forecast Models and an Application on Banking Sector Financial Statements: Altman and Springate Models. *Journal of Adıyaman University Social Sciences Institute*, 373-404. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.992296>.
- Ural, K. (2020). The Comparison of Methods of Estimating Bankruptcy: Application on the Manufacturing Companies Operand in the Istanbul Stock Exchange. Yaşar University, Ph.D. Thesis.
- Vickers, F. (2006). *Recession Proofing Your Business*. USA: Vickers Publishing.
- Wahyuningsih, T. & Venusita, L. (2022). Financial Analysis of Retail Companies Using the Altman, Springate, Zmijewski, Fulmer, and Grover Bankruptcy Prediction Models (Case Study of Retail Companies Listed on The Indonesia Stock Exchange for the Period 2019–2020), *Journal of Accounting, Entrepreneurship, and Financial Technology*, 3(2), 149-168.

Türkiye’de e-ticaret difüzyon patikası: Ajan bazlı modelleme

Sorumlu Yazar/
Corresponding Author:

Özlem Fikirli
Arş. Gör. Dr.
Ankara Üniversitesi
ozlem_fikirli@hotmail.com
 0000-0002-4003-7276

Hasan Şahin
Prof. Dr.
Ankara Üniversitesi
hasansahin68@gmail.com
 0000-0001-5922-068X

Öz

Dijitalleşme süreci toplumu etkileyerek sosyal düzeyde değişim yaratırken ekonomik hayatın da yeni bir boyuta evrimini sağlamaktadır. Dijital dönüşümü ivmelendiren önemli gelişmelerden birisi internetin ortaya çıkmasıdır. Küresel düzeyde internet ağının ortaya çıkması e-ticaret kavramını da beraberinde getirmiştir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de tüketiciler arasında e-ticaret difüzyon patikası şeklinin ve dinamiklerinin belirlenmesidir. Çalışmada ajan bazlı modelleme ile ekonometrik yöntemlerden oluşan hibrit bir model kullanılmaktadır. Elde edilen bulgulara göre bireylerin e-ticarete adaptasyonunda demografik ve hane özelliklerinin yanı sıra bilgi difüzyon süreçleri temelinde ortaya çıkan toplumsal kültür ve aile kültürü belirleyici olmaktadır. Türkiye’de e-ticaret difüzyon patikası S-şekline sahiptir. E-ticaretin algılanan işlem maliyetinin düşürülmesi ve internet kullanımının desteklenmesi e-ticarete geçiş sürecini hızlandırarak daha dik bir difüzyon patikasının ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler:
E-Ticaret,
İnovasyon
Difüzyonu, Ajan
Bazlı Modelleme,
Simülasyon
Modelleme

JEL Kodları:
L81, C63, O33

E-Commerce diffusion path in Türkiye: Agent-based modeling

Abstract

While the digitalization process creates social change by affecting society, it also provides the evolution of economic life to a new dimension. One of the important developments accelerating digital transformation is the emergence of the internet. The emergence of the internet network at the global level has brought the concept of e-commerce with it. The aim of this study is to determine the shape and dynamics of the e-commerce diffusion path among consumers in Turkey. A hybrid model consisting of agent-based modeling and econometric methods is used in the study. According to findings, in addition to demographic and household characteristics, social culture and family culture that emerged on the basis of information diffusion processes are decisive in the adaptation of individuals to e-commerce. The e-commerce diffusion path in Turkey has an S-shape. Reducing the perceived transaction cost of e-commerce and supporting the use of the internet accelerates the transition to e-commerce, resulting in a steeper diffusion path.

Keywords:
E-Commerce,
Innovation
Diffusion, Agent-
Based Modeling,
Simulation
Modeling

JEL Codes:
L81, C63, O33

Extended Summary

While developed countries take their place in global markets by taking advantage of e-commerce, developing countries cope with many problems such as financial difficulties and insufficient human resources in establishing the necessary infrastructure for e-commerce. For developing countries to benefit from the positive effect of e-commerce on growth and increase their gross domestic product, they should focus on policies that will support the adaptation process to e-commerce (Anvari and Norouzi, 2016:360).

The adaptation process of countries to e-commerce consists of three different stages: e-preparation, concentration, and output (Davis, 2003:291). In the e-preparation phase, the necessary environment and infrastructure for e-commerce are created. While e-commerce spreads to the maturity level in the concentration stage, the output is obtained as a result of the advantages brought by e-commerce in the final stage.

Considering the factors reflecting the preparation stage for e-commerce, it is seen that Turkey has caught up with developing countries in the rate of individuals with credit cards, the rate of individuals using the internet, and the integrated index for postal development. Turkey has made progress in adapting to e-commerce in these areas. The number of secure servers reflecting the infrastructure feature in the adaptation process to e-commerce lags behind even developing countries. For Turkey to quickly adapt to e-commerce, it needs to eliminate the lack of infrastructure.

A hybrid model consisting of econometric methods and agent-based modeling is used in the study. In the first stage of the study, the coefficients of the variables determining the adaptation to e-commerce are obtained by using the logit method. Using the coefficients obtained, the adaptation probability of individuals to e-commerce is calculated. In the second stage, the threshold value representing the expected transaction cost of individuals from e-commerce is calibrated by using an indirect calibration approach. In the third stage, through agent-based modeling, the e-commerce diffusion path is obtained by calculating the e-commerce adaptation ratios, which show what percentage of individuals use e-commerce in the whole economy.

The decision of the agents to adapt to e-commerce is represented by a binary variable. This variable takes the value 1 if the agent has decided to participate in e-commerce and 0 if it has decided not to participate in e-commerce.

$$x_i(t+1) = \begin{cases} 1, & \text{if equation 2 is satisfied} \\ 0, & \text{otherwise} \end{cases} \quad (1)$$

The adaptation decision of the agents is illustrated by equation 2. $p_i(t)$ represents the probability of agent i adapting to e-commerce at time t . τ_i represents the threshold value. Agents decide to adapt to e-commerce when equation 2 is satisfied, in other words, when the probability of adaptation to e-commerce is equal to or greater than the threshold.

$$p_i(t) \geq \tau_i \quad (2)$$

The probability of individuals' adaptation to e-commerce is calculated with the cumulative logistic probability function shown in equation 3, which is compatible with the S-shaped structure of innovation diffusion curves (Meade and Islam, 2006; Schreinemachers et al., 2009:521; Plötz et al., 2014). In Equation 2, p_i , α , ξ_j , and u_j represent adaptation probability, constant, coefficients, and independent variables, respectively.

$$p_i = \frac{1}{1 + e^{-(\alpha + \sum_{j=1}^5 \xi_j u_j)}} \quad (3)$$

$$u = F(\text{gender, age, primary, secondary, high_school, university, work, internet, household_size, social_norms, peer_effect}) \quad (4)$$

According to the findings obtained from the logit estimation, the demographic and household characteristics of individuals are statistically significant. Social norms and peer influence reflecting the social culture and family culture in individuals' decision to adapt to e-commerce are also statistically significant at the 1% level. There is a positive relationship between social norms and peer influence and adaptation to e-commerce. Therefore, the decisive role of society and family, which is one of the most basic institutions in determining the shape of the e-commerce diffusion path, draws attention.

The e-commerce diffusion path in Turkey has an S-shaped in line with the innovation diffusion paths (Rogers, 1962; Young, 2009:1916). The results obtained from the diffusion path simulation are compatible with the data showing the e-commerce preparation phase. It is seen in both the simulation results and the e-commerce preparation data that Turkey has completed the preparation phase in the adaptation process to e-commerce and moved towards the concentration phase. According to the simulation results, a significant part of the population will participate in e-commerce in the next few years.

The public policies that can be implemented in Turkey's adaptation process to e-commerce are evaluated in two different scenarios. The first is to reduce the perceived transaction cost. The second is to increase the information technology capability of individuals. The diffusion path has a steeper S-shaped in the simulation results obtained from both scenarios. Thus, the transition time to the maturation stage in the diffusion process is shortened.

Giriş

Bilişim teknolojilerinde ortaya çıkan gelişmeler, bilgi ekonomisi ve bilgi toplumunu ortaya çıkarmaktadır. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna dönüşümü ve bilgi ekonomilerine hızlı geçişi sağlayan en önemli unsurlardan birisi kuşkusuz dijitalleşme sürecidir.

Dijitalleşme sürecini sayısallaştırma ve dijitalleşme olarak iki temel başlıkta toplayabiliriz. Sayısallaştırma analog veri ve süreçlerin makine tarafından okunabilir formata dönüşümüdür. Dijitalleşme ise dijital teknolojilerin ve dijital verinin kullanıldığı, mevcut aktivitelerde değişime veya yeni faaliyetlerin ortaya çıkmasına sebep olan ara bağlantıdır (OECD, 2019a, s. 18). Sayısallaştırma bilginin makine (bilgisayar gibi) ortamına aktarımı iken dijitalleşme bu bilginin işlenmesini ifade etmektedir. Dijitalleşme süreci toplumu etkileyerek sosyal düzeyde değişim yaratırken ekonomik hayatın da yeni bir boyuta evrimini sağlamaktadır. Dijitalleşme sürecinin getirdiği ekonomik ve toplumsal etkiler dijital dönüşüm olarak isimlendirilmektedir (OECD, 2019a, s. 18).

Dijital dönüşümü ivmelendiren en önemli gelişmelerden birisi internetin ortaya çıkmasıdır. İnternetin ortaya çıkışı ABD Savunma Bakanlığı'nın nükleer tehditlere karşı iletişim ağlarındaki sağlamlığı artırmak istemesine dayanmaktadır (Denning, 1989, s. 530). ABD Savunma Bakanlığı'na bağlı Gelişmiş Araştırma Projeleri İdaresi (ARPA), ARPANET olarak adlandırılan prototip bilgisayar ağının ilk düğümünü 1960'ların başında kurmayı başardı ve 1969 yılında bu ilk düğüm Los Angeles'taki Kaliforniya Üniversitesi'ne bağlandı (Townsend, 2001, s. 44). Bu ilk bağlantının ardından 1971 yılında 15, 1973 yılında 37 ve 1989 yılında 60000 düğüme ulaşmıştır (Denning, 1989, s. 530). Böylelikle internetin difüzyonu oldukça hızlı bir şekilde gerçekleşirken, küresel düzeyde internet ağı ortaya çıkmıştır. Küreselleşen bu internet ağına Türkiye 1993 yılında Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) – Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) iş birliğinde yürütülen bir DPT projesi sonucunda katılmıştır. ODTÜ düğümünü, 1994'te Ege, 1995'te Bilkent ve Boğaziçi ve 1996'da İstanbul Teknik Üniversitesi düğümleri takip etmiştir. Bu süreçte 1995 yılında Türk Telekom'un açtığı ihale neticesinde 1996 yılında Turkish Online Tour Operator (TURNET) kurulmuş ve 1999 yılında Turk Telekom Net (TTNet) adındaki yeni bir kuruluşa devredilmiştir (Çakır ve Topçu, 2005, s. 75).

Küresel düzeyde internet ağının ortaya çıkması e-ticaret kavramını da beraberinde getirmiştir. Dünya Ticaret Örgütü (WTO) e-ticareti mal ve hizmetlerin elektronik yollarla üretimi, dağıtımı, pazarlanması, satışı veya teslimatı olarak tanımlamıştır (WTO, 1998). Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)'ne göre WTO'nun e-ticaret tanımı sadece üreticilerin dijitalleşmesini içerdiği ve tüketicilerin dijital olmasını kapsamadığı için dar anlama sahiptir (OECD, 2019b, s. 16). OECD e-ticareti bilgisayar ağları üzerinden sipariş almak veya vermek amacıyla geliştirilmiş yöntemleri kullanarak mal veya hizmetlerin satışı/satın alınması olarak tanımlamıştır. Bu tanıma göre bir işlemin e-ticaret sayılabilmesi için ödemenin veya teslimatın internet üzerinden yapılması gerekmezken, siparişin internet üzerinden alınması veya verilmesi gerekmektedir (OECD, 2011, s. 72).

E-ticaret işlemleri tüketiciler, işletmeler ve devlet aktörleri arasında gerçekleşebilmektedir. Günümüzde e-ticaret hacmini işletmeden işletmeye (B2B) işlemler domine etse de işletmeden tüketiciye (B2C) işlem hacmi artarken (OECD, 2019b, s. 32), e-ticaret işlemleri arasında tüketiciler özellikle de işletmeden tüketiciye işlemler ön plana çıkmaktadır (OECD, 2019b, s. 14). 2022 yılında Avrupa Birliği (AB) (27 ülke) ülkelerindeki tüm bireylerin son bir yıl içerisinde internet üzerinden alışveriş yapma oranı (%68) 2010 yılına göre (%40) 1,5 katını aşmıştır. 2022 yılında Türkiye'de tüm bireylerin son bir yıl içerisinde internet üzerinden alışveriş yapma oranı ise (%42), 2010 yılına göre (%5) sekiz katından fazla bir değere sahiptir (Eurostat, 2023).

E-ticaret difüzyonundaki hızlı artış, 2019 yılının aralık ayında Çin'de ortaya çıkan ve 2020 yılı mart ayında pandemi olarak ilan edilen Covid-19 salgınıyla en yüksek noktaya ulaşmıştır. Salgının ortaya çıkışından sonra e-ticaret hacmindeki günlük artış Avrupa ülkelerinde %70'i, Asya-Pasifik Ülkeleri (APAC)'nde %123 ve kuzey Amerika ülkelerinde %118'i bulmuştur (Covid-19 Commerce Insight, 2020a). Salgının ilk olarak ortaya çıktığı Çin'de e-ticaret hacmindeki günlük artış oranı %40'lara dayanırken, Türkiye'de bu oran %200'lere ulaşmıştır (Covid-19 Commerce Insight, 2020b).

Tüketiciler arasında e-ticaretin hızlı bir şekilde difüzyonu ve e-ticaret hacmindeki ivmeli artışlarla birlikte geleneksel ticaret yaklaşımı yerini e-ticarete bırakmaktadır. Bu süreçte geleneksel mağazaların yerini çevrimiçi platformlar alırken, geleneksel iş çevrimi modelleri dijitalleşme sürecine entegre olacak şekilde evrilmektedir. Dijital dönüşüm ve e-ticaret difüzyonu üzerinde önemli bir etkiye sahip olan ağ yapıları, iş çevrimi modellerinin evriminde de etkilidir. Dijital dönüşümle birlikte ortaya çıkan iş çevrimi modelleri ağ yapısına göre şekillenen iki veya daha fazla kişi arasında gerçekleşen tüketici-firma ve akran-akran ilişkilerini içermektedir (OECD, 2019b, s. 14).

Geleneksel ticaretin yerini e-ticarete bırakmasının hem mikro hem de makro düzeyde yarattığı değişiklikler pek çok avantajı da beraberinde getirmiştir. Çevrimiçi platformların bilgi asimetrisini ve işlem maliyetlerini azaltarak pazar verimliliğini artırması (OECD, 2019a, s. 30), yeni pazar ve müşterilere ulaşma olanağı tanınması, tedarik

zincirinin daha iyi yönetimi (OECD ve WTO, 2017, s. 39), ürün farklılaştırması ve zaman verimliliği (Boateng vd., 2008, s. 566) e-ticaretin başlıca avantajları arasındadır.

E-ticaretin sürdürülebilir büyüme üzerindeki etkisi ve önemi, e-ticaretin sağladığı avantajlar temelinde vurgulanmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler dijital dönüşüm sürecine adaptasyonun gerisinde kalmışlardır. Ülkelerin e-ticaretin avantajlarından yararlanabilmeleri için mevcut kamu politikalarının dijitalleşme süreci göz önünde bulundurularak güncellenmesi veya değiştirilmesi gerekmektedir. OECD'nin Devam Eden Dijital Entegre Politika Çerçevesi (The Going Digital Integrated Policy Framework), ülkelerin uygun ve esnek politikalar geliştirmesine yardımcı olmaktadır. Bu politika çerçevesi internet erişimini geliştirmek, etkin kullanımı artırmak, inovasyonu desteklemek, herkes için iyi işler sağlamak, sosyal refahı desteklemek, güveni güçlendirmek ve pazar açıklığını geliştirmek olmak üzere yedi kısımdan oluşmaktadır (OECD, 2019a, s. 7).

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de tüketiciler arasında e-ticaret difüzyon patikasının dinamiklerinin bilgi difüzyon süreçleri temelinde belirlenmesi ve sonraki yıllarda beklenen e-ticaret difüzyon patikasının araştırılmasıdır. Çalışmada dijital dönüşüm sonucu ortaya çıkan yeni iş çevrimi modellerine ve e-ticaret dinamiklerine uyumlu olan, iktisadi aktörler arası etkileşimleri içeren ajan bazlı modelleme ve ekonometrik yöntemlerden oluşan hibrit bir model kullanılmıştır. Simülasyon sonuçları değerlendirilerek Türkiye'de e-ticaretin difüzyonunun desteklenmesi için gerekli kamu politikaları belirlenmiştir. Tüketicilerin e-ticarete yönelimini belirleyen unsurları araştıran çalışmalarda hanenin ve toplumun kültürel yapısı dikkate alınmamıştır. Nitekim bireylerin e-ticaret tercihi de birey davranışının bir unsurudur ve kültürel etkilerin önemli bir rol oynaması beklenmektedir. Bu etkilerin de dikkate alınarak e-ticarete geçişi belirleyen unsurların kapsamlı bir şekilde araştırılması e-ticaret planlaması yapan firmalar için bilgi sunacaktır. Bununla birlikte e-ticaret dinamiklerinin belirlenerek olası kamu politikalarının ele alınması, Türkiye'nin e-ticarete geçişini hızlı bir şekilde tamamlayarak e-ticaretin sunduğu avantajlara erişmesi açısından önem arz etmektedir.

Türkiye'de e-ticareti araştıran çalışmalarda difüzyon patikalarına yer verilmemiştir (Yakın, 2011; Karabulut, 2013; Armağan ve Turan, 2014; Saatçioğlu ve Öncel, 2018; Akboz ve Komşu, 2019; Komşu ve Akboz, 2019; Marangoz vd., 2019; Ünal, 2019). Literatürde yer alan e-ticaret çalışmalarının önemli bir bölümünde bilgi difüzyon süreçleri modele dahil edilmemiştir (Morganosky ve Cude, 2000; Kim ve Gupta, 2009; Matic ve Vojvodic, 2014; Lim vd., 2016). Ajan bazlı modelleme yöntemi kullanarak e-ticareti araştıran sınırlı sayıda çalışmada ise gerçek veri kullanılmamıştır (Mukherjee, Banerjee ve Bandyopadhyay, 2012; Zhou vd., 2013). Bu çalışmada e-ticaret difüzyon patikasının şeklinin belirlenmesi, bilgi difüzyon süreçlerinin iktisadi aktörler arası etkileşimler temelinde modele dahil edilmesi ve ekonometrik yöntemlerle ajan bazlı modellemenin birleştirilerek hibrit bir modelin oluşturulması çalışmanın özgün değerlerini oluşturmaktadır.

Çalışmanın ikinci kısmında e-ticaret talebini belirleyen faktörler ele alınırken, üçüncü kısımda Türkiye'de e-ticaretin mevcut durumu belirlenmektedir. Dördüncü kısımda inovasyon difüzyon modelleri sunulurken, çalışmada kullanılan ekonometrik modelleme ve ajan bazlı modelden oluşan hibrit model açıklanmaktadır. Beşinci kısımda çalışmada kullanılan veri setine ilişkin bilgi ve simülasyondan elde edilen e-ticaret difüzyon patikaları sunulmaktadır. Çalışmanın altıncı ve son bölümünde ise sonuç kısmı yer almaktadır.

1. Literatür

E-ticaret işlemleri tüketiciler, işletmeler ve devlet aktörleri arasında gerçekleşebilmektedir. E-ticaret işlemleri taraflarına göre işletmeden işletmeye (B2B), işletmeden tüketiciye (B2C) ve işletmeden hükümete (B2G) olmak üzere üç temel kategoriye ayrılmaktadır. Ortaya çıkan yeni iş çevrimi modelleri tüketiciden işletmeye (C2B) ve akranlar arası işlemleri (peer-to-peer relationships) de içermektedir (OECD, 2019b, s. 14). Tüketiciden tüketiciye (C2C) alışveriş platformları ve C2C'nin farklı bir türü olarak son zamanlarda ortaya çıkan akranlar arası işlemler (P2P) B2C kategorisi altında değerlendirilmektedir (Ticaret Bakanlığı, 2021). Günümüzde e-ticaret hacmini işletmeden işletmeye (B2B) işlemler domine etse de işletmeden tüketiciye (B2C) işlem hacmi artarken (OECD, 2019b, s. 32), e-ticaret işlemleri arasında tüketiciler özellikle de işletmeden tüketiciye işlemler ön plana çıkmıştır (OECD, 2019b, s. 14).

Tüketicilerin e-ticarete hızlı adaptasyonunun ve bunun sonucunda B2C e-ticaret hacmindeki artışın temel unsurlarının belirlenmesi için e-ticaret talep dinamikleri analiz edilmelidir. E-ticaret talebini etkileyen faktörleri iki temel başlık altında toplamak mümkündür. Birinci kategori çevresel faktörler, enformasyon alt yapısı, finansal ve insan kaynakları ve sosyokültürel faktörlerden oluşmaktadır. İkinci kategori ise bilgi difüzyonu, regülasyonlar ve mevzuat, ekonomik teşvikler ve elektronik hükümet olmak üzere devlet ile özel sektör etkileşimini içeren dört farklı alt gruptan oluşmaktadır (Andersen vd., 2003, s. 96-97).

Çevresel faktörler, sektörde yer alan firmaların büyüklüğü, sektördeki kamu/özel yoğunluğu, sektörel dağılım gibi endüstri özelliklerinin yanı sıra dışsal baskıları (Gibbs ve Kraemer, 2004, s. 127; Scupola, 2003, s. 57) kapsamaktadır. Covid-19 salgınıyla birlikte firmalar üzerinde dışsal bir baskı oluşmuştur. Covid-19 salgını tüketicilerin e-ticaret talebinde pozitif bir etki yaratmıştır (Dirgantari vd., 2020; Güven, 2020; Pingle, 2020;

Ungerer vd., 2020). Salgın sürecinde alışveriş merkezlerinin kapanması, sokağa çıkma yasaklarının uygulanması ve tüketicilerin hijyen kaygısının artması gibi sebeplerden ötürü e-ticaret talebinde önemli bir artış yaşanmıştır. Bu durum firmalar üzerinde hem tüketici hem de diğer rakiplerden kaynaklı pozitif yönde dışsal bir baskı oluşmasını sağlamıştır.

Enformasyon alt yapısı, iletişim, internet alt yapılarının (Gibbs vd., 2003, s. 10-11) yanı sıra teknoloji kabulü ve kullanımına (Andersen vd., 2003, s. 96) ilişkin bilgiyi de içermektedir. Finansal kaynaklar, bireyler arasında kredi kartı sahipliği gibi ödeme mekanizmalarını, girişim sermayesinin finansmanını (Gibbs vd., 2003, s. 9-10) kapsarın insan kaynakları, nitelikli nüfus gibi özellikleri yansıtmaktadır. Enformasyon alt yapısının ve finansal kaynakların gelişmesi tüketicilerin e-ticaret talebi üzerinde olumlu etki yaratırken, enformasyon alt yapısı gelişmiş ülkelerde finansal kaynaklar dijitalleşmektedir. Yaş, cinsiyet ve eğitim düzeyi gibi demografik özelliklerin yanı sıra kırsal alanda yaşama gibi değişkenler e-ticarete katılım olasılığını doğrudan etkileyen temel parametreler arasındadır (OECD, 2019b, s. 46-51; OECD ve WTO, 2017, s. 169-172).

Sosyokültürel faktörler ise tüketim deseni, tüketici tercihleri ve iş ahlakı gibi toplumsal özellikleri belirtir (Andersen vd., 2003, s. 96). Tüketicilerin talebi başka bir ifadeyle tüketicilerin e-ticarete katılım olasılığı sosyokültürel faktörler ve sosyokültürel faktörlere bağlı olarak değişen bireylerin içerisinde buldukları ağ yapıları ölçüsünde farklılaşır. Bireylerin içerisinde buldukları ağ yapıları, karar verme sürecinde kullandıkları bilginin kaynağını oluşturduğu için ağ özellikleri talebi etkiler.

Bireylerin içerisinde yer aldıkları ağ özelliklerinin yanı sıra bilgi difüzyonu da e-ticaret üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bilgi difüzyonu, bireylerin sahip olduğu bilginin ağ içerisindeki diğer bireylerle etkileşim sonucunda ağ içerisinde yayılmasını ifade eder. E-ticarete ilişkin pozitif bilgi oluşturmak üzere kurulan hükümet-işletme birliği ortaklıklarını da kapsar (Andersen vd., 2003, s. 97). Regülasyonlar ve mevzuat telekomünikasyon pazarının serbestleştirilmesi gibi e-ticareti destekleyecek düzenlemeleri; ekonomik teşvikler hem tüketici hem firma düzeyindeki vergi indirimi gibi teşvikleri; Elektronik hükümet ise devletin kendi işlemleri için çevrimiçi ağları kullanmasını ifade eder (Andersen vd., 2003, s. 97). Regülasyonlar ve mevzuatın yetersiz olması, çevrimiçi işlemlere güvenin az olmasına sebep olur (OECD ve WTO, 2017, s. 208).

Tüketicilerin e-ticarete katılmadaki motivasyonları arasında bilgi toplumuna güven, çevrimiçi mahremiyet kaygısı, çevrimiçi güven, normatif inançlar gibi psikolojik faktörlerin yanı sıra parasal faktörler, zaman tasarrufu gibi fiziki faktörler de yer alır. Bilgi toplumuna güven, tüketicilerin içerisinde buldukları ağlara güvenini ifade eder. Bu faktör hem tüketicilerin üreticiye çevrimiçi alışveriş konusunda hem de diğer tüketicilere ağdan aldıkları bilgi konusunda güvenmesini içerir. Çevrimiçi mahremiyet tüketicilerin alışverişlerinin ifşa olmamasına, çevrimiçi güven ise kredi kartıyla ödemede güvenin oluşması gibi konulara ilişkin unsurları kapsar. Normatif inançlar, arkadaşlar, aile ve medya gibi kişilerin etkileşim içerisinde oldukları olguların etkisini yansıtır (Foucault ve Scheufele, 2002, s. 416; Limayem vd., 2000, s. 427). Parasal faktörler, tekrarlı satın almalarda daha fazla etkiye sahipken, ilk defa e-ticarete adapte olacak kişilerde yani e-ticaret difüzyonunda parasal faktörler yerine parasal olmayan faktörler ön plana çıkar (Kim ve Gupta, 2009, s. 484). Zaman tasarrufuna atfedilen önem bilgi ekonomilerine geçişle birlikte artarken, literatürde zaman tabanlı imalat (time based manufacturing – TBM) ve zaman tabanlı müşteri değeri (time based customer value) kavramları ortaya çıkmıştır (Tu vd., 2001). Ürün araştırma, satın alma ve teslimat gibi pek çok konuda zamandan tasarrufu sağlamak, tüketicilerin e-ticaret motivasyonlarını artırır (Pebrianti, 2016, s. 126-127).

2. Türkiye’de E-Ticaret

Gelişmiş ülkeler e-ticaretin avantajlarından faydalanarak küresel pazarlarda yer alırken, gelişmekte olan ülkeler e-ticaret için gerekli alt yapının oluşturulmasında karşılaşılan finansal zorluklar ve insan kaynaklarının yetersizliği gibi pek çok sorunla başa çıkmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin e-ticaretin büyüme üzerindeki pozitif etkisinden faydalanarak gayri safi yurt içi hasıla artışı sağlayabilmesi için e-ticarete adaptasyon sürecini destekleyecek politikalara ağırlık vermeleri gerekir (Anvari ve Norouzi, 2016, s. 360).

AB (27) ülkeleri ile karşılaştırıldığında Türkiye’nin e-ticarete adaptasyon sürecini tamamlamamıştır. Ülkelerin e-ticarete adaptasyon süreci e-hazırlık, yoğunlaşma ve çıktı olmak üzere üç farklı aşamadan oluşur (Davis, 2003, s. 291). E-hazırlık aşamasında e-ticaret için gerekli ortam ve alt yapı oluşturulur. Yoğunlaşma aşamasında e-ticaret olgunlaşma seviyesine kadar yayılırken, son aşamada e-ticaretin getirdiği avantajlar neticesinde çıktı elde edilir.

E-ticarete hazırlık aşaması, interneti kullanan nüfus oranı, kredi kartına sahip olma oranı, güvenli sunucu sayısı, Dünya Posta Birliği (UPU) posta güvenilirlik skoru gibi pek çok değişkene bağlıdır (OECD ve WTO, 2017, s. 204-207). Türkiye’de 2022 yılında internet kullanan nüfus oranı %84’tür. Bu oran Portekiz ve Yunanistan gibi ülkeler ile benzerlik gösterse de gerek AB (27) ülkelerinin (%91) gerekse gelişmiş ülkelerin (yaklaşık olarak nüfusun tamamı) gerisindedir (Eurostat, 2023). Türkiye’de 2021 yılında 15 yaş ve üzeri nüfus içerisinde kredi kartına sahip birey oranı %33’tür. Bu oran gelişmekte olan ülke oranlarının (örneğin Romanya %18, Rusya %25) çok üzerindedir hatta bazı gelişmiş ülke oranlarına (Hollanda %37 ve Fransa %40) yakınsar (World Bank, 2023).

Türkiye’de 2020 yılında bir milyon kişiye düşen güvenli sunucu sayısı yaklaşık 6800 iken bu oran AB ülkelerinde yaklaşık 50000’dir. Türkiye bu oran ile AB ülkelerinin yanı sıra gelişmekte olan ülkelerin (Romanya yaklaşık 21000, Rusya yaklaşık 13000) de gerisinde kalmıştır (World Bank, 2023). Türkiye’nin 2021 yılı Entegre Posta Gelişim Endeksi (Integrated Index for Postal Development - 2IPD) (UPU, 2022, s. 41) 57,3’tür ve bazı gelişmiş ülke değerlerine (Danimarka 52,5, İsveç 60,5) benzerlik göstermesine karşın bazı gelişmiş ülke değerlerinin oldukça altında (Almanya 97,5, Japonya 91,7) kalmıştır (UPU, 2022, s. 39-41).

E-ticarete hazırlık aşamasını yansıtan unsurlar bir bütün olarak ele alındığında Türkiye, kredi kartına sahip birey oranı, interneti kullanan birey oranı ve entegre posta gelişim endeksinde gelişmekte olan ülkeleri yakalamıştır. Türkiye’nin bu alanlarda e-ticarete adaptasyon için yol aldığı açıktır. Nitekim e-ticarete adaptasyon sürecinde alt yapı özelliğini yansıtan güvenli sunucu sayısı gelişmekte olan ülkelerin bile gerisindedir. Türkiye, hızlı bir şekilde e-ticaret adaptasyonunu sağlamak için alt yapı eksikliğini gidermelidir.

Türkiye’nin e-ticarete adaptasyon sürecinde bulunduğu noktayı daha detaylı olarak değerlendirebilmek için e-ticaretin mevcut durumda ekonomideki payının incelenmesi gerekir. AB (27) ülkelerinde 2022 yılında tüketiciler arasında son on iki ayda çevrimiçi platformlardan mal veya hizmet satın alma oranı %68 iken Türkiye’de %42’dir (Eurostat, 2023). AB (27) ülkelerinde 2022 yılında internet üzerinden satış yapan işletme oranı %23 iken, Türkiye’de bu oran %19’dur (Eurostat, 2023). Norveç (%92, %29) Danimarka (%88, %36), İsveç (%86, %38) gibi gelişmiş ülkelerde ise bu oranlar çok daha yüksektir. Bu oranlar e-ticarete hazırlık aşamasını yansıtan değişkenlerle birlikte değerlendirilecek olursa, Türkiye’nin hazırlık aşamasından yoğunluk aşamasına doğru yöneldiği söylenebilir.

Mevcut e-ticaret verileri göstermektedir ki Türkiye’de e-ticarette yoğunlaşma sağlanması için e-ticaret pazarı analiz edilmeli ve uygun politikalar belirlenmelidir. Mevcut e-ticaret verileri ikinci kısımda ele alınan talebi belirleyen unsurlar çerçevesinde değerlendirilerek ihtiyaç duyulan politikalara ilişkin öneriler oluşturulabilir.

Birinci kategorideki faktörleri incelediğimizde, çevresel faktörlere göre Türkiye’de e-ticaret sektörüne katılımı büyük firmalar daha isteklidir ve firma büyüklüğü ile pazara katılım oranında doğru yönlü bir ilişki vardır. Enformasyon alt yapısına göre e-ticarete hazırlık aşamasında da gerekli olan enformasyon alt yapısında eksiklikler vardır ve bunların giderilmesi gerekir. Finansal kaynaklar değerlendirildiğinde Türkiye e-ticareti destekleyen kredi kartı sahipliği oranında iyi bir noktadadır.

İkinci kategorideki faktörler birinci kategorideki faktörlere göre kamu politikalarında daha belirleyici bileşenlerden oluştuğu için bu faktörleri değerlendirirken Türkiye’de mevcut durumda e-ticaretin ticaret içerisindeki payının kısıtlı olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Küresel düzeyde e-ticaret pazarı olgunlaşmadan Türkiye’nin pay almasını sağlayabilmek için Türkiye’de ulusal düzeyde e-ticaret pazarına adaptasyonun hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekir. Bu amaçla e-ticareti destekleyecek düzenlemeler yapılmalı ve ekonomik teşvikler hızlı sonuç alacak şekilde belirlenmelidir. İkinci kategoride yer alan e-hükümete ilişkin veriler incelendiğinde, Türkiye’nin AB (27) ülkelerine oldukça yakın değerlere sahip olduğu görülmektedir. AB (27) ülkelerinde 2021 yılında internet üzerinden form teslim eden birey oranı %44, kamu otoritelerinin web siteleri aracılığıyla bilgi edinen birey oranı %47 ve resmi form indirme oranı %38 iken, Türkiye’de bu oranlar sırasıyla %32, %56 ve %28’dir (Eurostat, 2023). E-hükümet verileri genel olarak değerlendirildiğinde Türkiye’nin bu kısımda önemli bir yol kat ettiği açık bir şekilde görülmektedir.

İkinci kategoride yer alan bir diğer faktör bilgi difüzyonudur ve bu çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Bilgi ekonomilerine geçiş süreciyle birlikte bilgi difüzyonuna verilen önem de artmıştır (Cowan, 2005; Singh, 2005; Löf ve Broström, 2008). Bilgi difüzyonu, ağda yer alan bilginin ajanlar arasında yayılmasını ifade eder. Bilgi difüzyonunu sağlayan temel unsur ajanlar arası etkileşimlerdir. Bireylerin birbirleri ile etkileşime girmesi neticesinde e-ticarete ilişkin olumlu/olumsuz bilgi sektörde dağılır. E-ticarete ilişkin olumlu bilginin artması, ağda olumlu bilginin yayılmasını sağlayacaktır. Bu difüzyon süreci ise e-ticarete katılım sağlamamış bireyler üzerinde e-ticarete ilişkin pozitif yönde fikir oluşumunu destekleyerek, e-ticaret adaptasyonuna katkı sağlayacaktır. Türkiye’de mevcut e-ticaret verileri göz önünde bulundurulduğunda e-ticaret sektöründe hem tüketici hem de firma düzeyinde motivasyonun sağlanması için hükümet desteğine ihtiyaç duyulduğu açıktır. Bu çalışma tüketici davranışı ile sınırlandırıldığı için çalışmada tüketicilerin e-ticarete katılım motivasyonu üzerinde durulmaktadır.

3. Modelleme

Bilgi ekonomilerine geçişle birlikte inovasyon difüzyonunu araştıran çalışmaların sayısında önemli bir artış gözlenmiştir. Son zamanlarda yapılan çalışmaların ise kompleksite iktisadi perspektifinden düzenlendiği dikkati çekmektedir. Bunun temel sebepleri, teknolojinin kompleks bir yapıya sahip olması, evrim özelliği, kendiliğinden adaptif kompleks bir sistem olarak değerlendirilmesi ve ajanlar arası etkileşimlerin difüzyon sürecindeki önemli katkısı olarak özetlenebilir.

3.1. İnovasyon Difüzyon Modelleri

Kompleksite iktisadının uygulama kısmı, tarihsel çalışmalar, güç ve ölçeklendirme yasalarının tanımlanması ve sosyal etkileşimlerin analizi olarak üç bölüme ayrılabilir (Durlauf, 2005, s. F225). İnovasyon difüzyonunu sosyal etkileşimler çerçevesinde ele alan modelleri bulaşma modeli, sosyal etki modeli ve sosyal öğrenme modeli olmak üzere üç başlık altında toplayabiliriz (Young, 2009, s. 1900). Literatürde yer alan çalışmaların önemli bir bölümü inovasyon difüzyon modellerini bulaşma modeli ve sosyal etki modeli olmak üzere iki başlıkta ele almıştır. Bunun temel sebebi sosyal etki modellerinin kapsamlı olarak değerlendirilmesidir. Sosyal etki modelinin genişletilmesi olarak sunulan çalışmaların bir bölümü sosyal öğrenme modeli özelliklerini taşıyor ve sosyal öğrenme modeli yerine sosyal etki modeli altında sınıflandırılır.

Bulaşma modeli, HIV ve aids gibi salgın hastalıkların yayılmasında kullanılan modellerin yeni teknoloji için uyarlanması ile elde edilir. İnovasyon bir enfeksiyon gibi modellenerek, inovasyon difüzyonu analiz edilir. Enfeksiyonların yayılmasında SIR (Susceptible, Infect, Removed) ve SIS (Susceptible, Infect, Susceptible) olmak üzere iki temel model kullanılmaktadır (Allen ve Burgin, 2000). SIR modelde ajanlar duyarlı, enfekte ve bağışık olmak üzere üç kategoriye ayrılır. SIS modelde ise duyarlı, enfekte ve duyarlıdan oluşan üç kategori bulunur. Bu modellerde duyarlı ajanlar hastalığa yakalanma riski taşıyanları ve enfekte ajanlar hastalığı taşıyan ajanları belirtir. SIR modeldeki bağışık ajanlar ise hastalığa yakalanıp tedavi edilmiş ajanları temsil eder. Her iki modelde de duyarlı ajanlar, enfekte ajanlar ile fiziksel temasta bulduklarında enfekte durumuna geçerler. SIR modelde, ajanlar enfekte olduktan sonra tedavi edilerek bağışık durumuna geçtiklerinde artık diğer ajanlara bulaştırıcı değildirlir ve yeniden enfekte olmazlar (Wilensky ve Rand, 2015, s. 308). SIS modelde ise ajanlar enfekte olduktan sonra tedavi edildiklerinde tekrar duyarlı konumuna dönerler. SIS modeller bu özelliklerinden ötürü inovasyon adaptasyonunun modellenmesi için uygun değildir (Hamill ve Gilbert, 2016, s. 58). İnovasyona bir kere adapte olan ajan tekrar duyarlı konumuna dönerek yeniden adaptasyon kararı almaz.

İnovasyon adaptasyonunun bulaşma modelleri SIR model temelinde ele alınmaktadır. SIR modelde enfeksiyonun ajanlar arasında bulaşması için fiziksel temas gereklidir. Dahası ajanlar bağışık durumuna geçtikten sonra diğer ajanlara hastalık bulaştırma olasılıkları bulunmaz. İnovasyon adaptasyonu söz konusu olduğunda ajanlar arasında bulaşma için fiziksel temas gerekmez, ajanların her etkileşimi enfeksiyon yani adaptasyon ile sonuçlanmayabilir (Sterman, 2000, s. 323-325) ve ajanlar bir kere inovasyona adapte olduktan sonra diğer ajanlara yeni teknolojiyi bulaştırma özellikleri devam eder (Hamill ve Gilbert, 2016, s. 58).

Sosyal etki modelleri, genellikle Bass (1969) model temelinde ele alınır. Bass model, Rogers (1962) temellerine dayanır (Kiesling vd., 2012, s. 186). Bass modelde ajanlar, tüm nüfus içerisinde ürüne adapte olan adaptasyoncu nüfus oranına göre adaptasyon kararı alırlar (Bass, 1969). Bulaşma modelleri gibi logistic inovasyon difüzyon modelleri, difüzyonun başlangıcını açıklamaz (Sterman, 2000, s. 332). Bass model, potansiyel adaptasyoncuların dış kaynaklar vasıtasıyla inovasyondan haberdar olduğu varsayımı ile başlangıç durumuna açıklık getirir. Yeni teknolojiye adapte olan ajanların pozitif geri bildirimlerinden oluşan içsel kaynakların ağızdan ağıza etkisi (sosyal maruz kalma veya imitasyon) ve dışsal kaynakların ise reklam etkisi olarak ele alınması yaygındır (Sterman, 2000, s. 332). Davranış temelli olmaması, ajan heterojenliğini dikkate almaması, sosyal süreçleri ve sosyal değişimi açıklamaması Bass modelin zayıf yönlerini oluşturur (Kiesling vd., 2012, s. 188-189).

Sosyal öğrenme modellerinde ajanlar inovasyona adapte olan ajanları doğrudan gözlemleyerek, inovasyonla ilgili bilgi edinir ve bu bilgiler altında adaptasyon kararı alırlar. Öğrenme inovasyonla ilgili basit bilgilerin aktarımını içeren bilgi geçişi ve fikir ve görüşlerin değişimini sağlayan tartışmalar olmak üzere sosyal etkileşimin iki temel tipinden kaynaklanır (Reed vd., 2010). Sosyal öğrenmenin kapsamını ölçmek iki temel sebepten ötürü zordur. Bunlardan ilki ajanların etkileşim içerisine girdikleri ajanların tespit edilmesi iken, ikincisi ajanların etkileşim içerisine girdikleri ajanlar doğru tespit edilse bile sosyal öğrenmeye benzer sonuçları doğuracak (bağımlı tercihler veya bağımlı teknolojiler gibi) diğer sebeplerin etkisinin ayrıştırılamamasıdır (Conley ve Udry, 2010, s. 36). Literatürde yer alan sosyal öğrenme modelleri gerek davranışsal gerek enformasyonel varsayımları açısından çok geniş bir yelpazeye sahip olduğu için yapılan çalışmaları sınıflandırmak oldukça zordur (Young, 2009, s. 1909).

Bulaşma, sosyal etki ve sosyal öğrenme modellerinin farklılaştığı pek çok nokta bulunmasına karşın bu modellerin tamamında inovasyon difüzyon eğrisi S-şekline sahiptir (Young, 2009). Başka bir ifadeyle ajanlar arasında inovasyonun yayılma süreci benzer bir seyre sahiptir.

3.2. Hibrit Model

Çalışmada ekonometrik yöntemler ve ajan bazlı modellemeye oluşan hibrit bir model kullanılmaktadır. Çalışmanın birinci aşamasında logit yöntemi kullanılarak e-ticarete adaptasyonu belirleyen değişkenlerin katsayıları elde edilir. Elde edilen katsayılar kullanılarak da bireylerin e-ticarete adaptasyon olasılığı hesaplanır. İkinci aşamada bireylerin e-ticaretten beklenen işlem maliyetini temsil eden eşik değer kalibre edilir. Üçüncü aşamada ise ajan bazlı modelleme aracılığıyla tüm ekonomide bireylerin yüzde kaçının e-ticaret kullandığını gösteren e-ticarete adaptasyon oranları hesaplanarak, e-ticaret difüzyon patikası elde edilir.

3.3. Ajan Bazlı Modelleme

İnovasyon difüzyon modelleri, ajanlar arası etkileşimler temelinde ortaya çıkar. Ajanlar arası etkileşimleri temel alan bir yöntem olarak ajan bazlı modelleme, inovasyon difüzyon sürecinin doğasına en uygun modellerden biri olarak karşımıza çıkar.

Bu çalışmada inovasyon difüzyon sürecinin araştırılması için sosyal etkileşimleri ve sosyal öğrenmeyi içeren lineer eşik modeli oluşturulur. Lineer eşik modelin analizi için ajan bazlı modelleme yöntemi kullanılır.

3.3.1. Ajanlar Arası Etkileşimler

Bu çalışmada kullanılan ajan bazlı modelde ajanlar arası etkileşimler tüketiciler arasındaki etkileşimler temelinde ele alınır. Tüketiciler arası etkileşimler, bireyin diğer bireylerin e-ticaret adaptasyon kararlarına ilişkin bilgiyi alması ve bu bilgiyi kendi adaptasyon kararını vermek için kullanmasını temsil eder. Dolayısıyla bireyler arasında bilginin difüzyon sürecinin bir sonucudur.

Çalışmada tüketiciler arası etkileşimler akran etkisi ve sosyal normlar olmak üzere iki boyutta incelenmektedir. Sosyal normlar ve akran etkisi inovasyon difüzyon sürecinde belirleyici role sahip en temel kurumlardan olan sırasıyla toplumsal kültür ve aile kültürünün bireyin adaptasyon kararındaki rolünü belirtir.

Akran etkisi, tüketicinin e-ticaret hakkındaki normatif inançlarını belirtmek üzere modele eklenmiştir. Normatif inançlar, arkadaşlar ve aile gibi ajanların etkileşim içerisinde oldukları olguların etkisini yansıtır (Foucault ve Scheufele, 2002, s. 416; Limayem vd., 2000, s. 427). Çalışmada normatif inançlar, bireylerin ailesinde yer alan kendisi dışındaki bireylerin e-ticarete ilişkin tutumu olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla normatif inançlar bireyin aile kültürü temelinde ortaya çıkar.

Sosyal normlar ise toplumun e-ticarete karşı tutumunun bireyin kararı üzerindeki etkisini belirtir. Sosyal normlar, toplumun kültürel yapısının bir ölçüsünü yansıtır. Toplumun e-ticarete katılım oranı ne kadar fazla olursa bireyin e-ticarete katılma olasılığı o kadar fazla olur.

3.3.2. Karar Mekanizması

Modelin akış diyagramı ve i.ci ajan için karar mekanizmasının nasıl çalıştığı şekil 1’de açıklanmaktadır. Modelde tüm ajanlar diyagramda gözüken karar mekanizmasına göre her t anında sıralı olarak adaptasyon kararı verir.

Ajanların e-ticarete adaptasyon kararı iki değerli bir değişken ile temsil edilir. Bu değişken ajan e-ticarete katılmaya karar veriyse 1, e-ticarete katılmama kararı aldıysa 0 değerini alır.

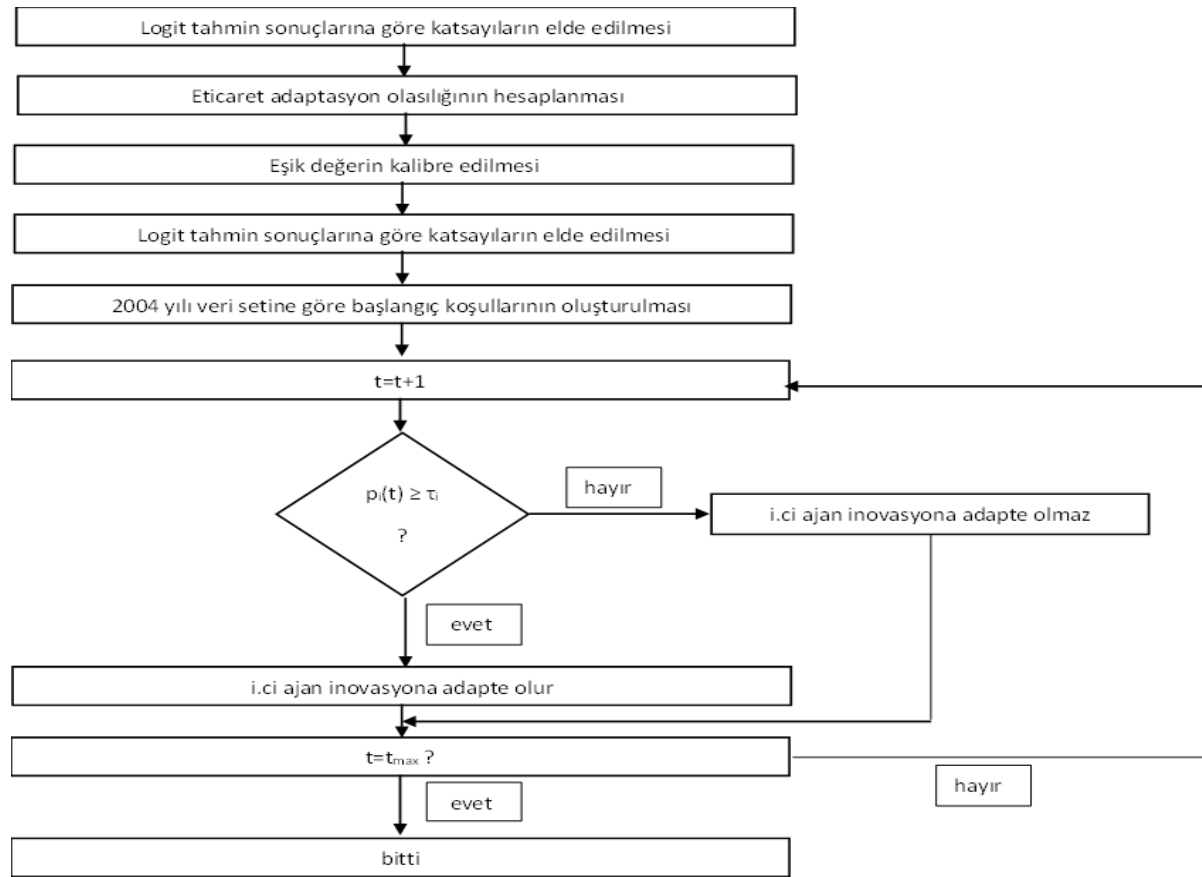
$$x_i(t+1) = \begin{cases} 1, \text{denklem 2 (t) anında sağlanıyorsa} \\ 0, \text{diğer durumlarda} \end{cases} \quad (1)$$

Ajanların adaptasyon kararı Eşitlik 2 ile gösterilmektedir. $p_i(t)$, i.ci ajanın t anında e-ticarete adaptasyon olasılığıdır. τ_i ise eşik değeri temsil eder. Ajanlar, Eşitlik 2’nin sağlandığı durumlarda başka bir ifadeyle e-ticarete adaptasyon olasılığının, eşik değere eşit veya büyük olduğu durumlarda e-ticarete adaptasyon kararı verirler.

$$p_i(t) \geq \tau_i \quad (2)$$

Şekil 1. Çalışmada Kullanılan Hibrit Modelin Aşamaları

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

3.3.3. E-Ticaret Adaptasyon Olasılığının Hesaplanması

Bireylerin e-ticarete adaptasyon olasılığı Eşitlik 3'te gösterilen ve inovasyon difüzyon eğrilerinin S-şekilli yapısıyla uyumlu olan kümülatif lojistik olasılık fonksiyonu ile hesaplanmaktadır (Meade ve Islam, 2006; Schreinemachers vd., 2009, s. 521; Plötz vd., 2014). Eşitlik 3'te p_i , α , ξ_j ve u_j sırasıyla, adaptasyon olasılığı, sabit, katsayılar ve bağımsız değişkenleri temsil eder.

$$p_i = \frac{1}{1 + e^{-(\alpha + \sum_{j=1}^5 \xi_j u_j)}} \quad (3)$$

$$u = F(\text{cinsiyet, yaş, ilkokul, ilköğretim, lise, üniversite, çalışma, internet, hhb, sosyal_normlar, akran_ etkisi}) \quad (4)$$

Çalışmada kullanılan bağımsız değişkenler demografik, hane ve sosyal etkileşimler olmak üzere üç kategoriye ayrılır. Demografik değişkenler, bireyin cinsiyeti, yaşı, eğitim düzeyi, çalışma durumu ve internet kullanma sıklığından oluşurken, hane değişkeni 16-74 yaş arası hane halkı büyüklüğünden meydana gelmektedir. Bilgi difüzyon süreçleri temelinde ortaya çıkan sosyal etkileşimler ise sosyal normlar ve akran etkisi olmak üzere ikiye ayrılır. Yapılan analizlerde yıllar içerisinde ortaya çıkan teknolojik değişimin etkisi modele dahil edilir.

En temel kurumlardan biri olarak sosyal normlar, nüfusun e-ticarete karşı tutumunun bir ölçüsüdür ve bireyin e-ticarete katılma kararında nüfusun tutumunun etkisini temsil eder. Sosyal normlar nüfus içerisinde e-ticarete adapte olanların oranından oluşur ve Eşitlik 5'te gösterildiği gibi hesaplanır. Eşitlik 5'te N 16-74 yaş aralığındaki nüfusu simgeler.

$$\text{sosyal_normlar}(t) = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N x_i(t) \quad (5)$$

Akran etkisi ise bireyin ailesinin e-ticarete ilişkin tutumunu temsil eder. Dolayısıyla bireyin e-ticaret adaptasyon kararında bir kurum olarak ailenin kültürel yapısının bir ölçüsüdür. Akran etkisi bireyin kendisi dışında ailesinde yer alan kişilerden e-ticarete adapte olanların oranı şeklinde hesaplanır. Akran etkisinin hesaplanmasında Eşitlik 6 kullanılır. Eşitlikte yer alan h değişkeni i .nci bireyin 16-74 yaş aralığındaki hane halkı büyüklüğünü gösterir.

$$\text{akran_etkisi}_i(t) = \frac{1}{h-1} \sum_{i \neq j}^{h-1} x_j(t) \quad (6)$$

Çalışmada kullanılan değişkenler ve tanımlayıcı istatistikleri tablo 1’de yer almaktadır. Logit tahmin sonuçları ise tablo 2’de raporlanmaktadır. Elde edilen bulgulara göre bireylerin demografik ve hane halkı özellikleri literatürde yer alan diğer çalışmalara benzer şekilde istatistiki olarak anlamlıdır (Sayılı ve Büyükköroğlu, 2013; Armağan ve Turan, 2014; İzgi ve Şahin, 2013; Anıl ve Köksal, 2016). Erkeklerin e-ticareti benimseme olasılığı kadınlara göre daha fazladır (Armağan ve Turan, 2014). Bu durum erkeklerin bilgisayar teknolojilerine daha yatkın olmalarından bilgisayar kullanımına ayrılan sürenin daha fazla olmasına kadar pek çok sebepten kaynaklanabilir. Eğitim düzeyi ile e-ticaretin benimsenmesi arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunur (Sayılı ve Büyükköroğlu, 2013; Armağan ve Turan, 2014; Marangoz vd., 2019). Bireylerin çalışma durumu (İzgi ve Şahin, 2013) ve internet kullanım sıklığı (Marangoz vd., 2019) ile e-ticaret olasılığı arasında doğru orantılı bir ilişki vardır. E-ticaretin benimsenmesi ile yaş arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Yaşlandıkça bilgisayar kullanım süresi ve kabiliyetin azalmasının yanı sıra bireylerin alışkanlıkları bu durumda rol oynar. E-ticarete geçişi olumsuz etkileyen diğer bir faktör ise hane halkı büyüklüğüdür (Marangoz vd., 2019).

Bireylerin e-ticarete adaptasyon kararında toplumsal kültür ve aile kültürünü yansıtan sosyal normlar ve akran etkisi de %1 düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır (Limayem vd., 2000; Zhou, 2011; Lim vd.,2016). Sosyal normlar ve akran etkisi ile e-ticarete adaptasyon arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunur.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişken	Açıklama	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
e-ticaret	Birey daha önce e-ticareti kullandıysa 1, değilse 0	0,1296	0,3358	0	1
cinsiyet	Erkek ise 1, değilse 0	0,4939	0,5000	0	1
yaş	Bireyin yaşı	40,0823	15,3997	16	74
ilkokul	İlkokul mezunu 1, değilse 0	0,3549	0,4785	0	1
ilköğretim	Ortaokul mezunu 1, değilse 0	0,1624	0,3688	0	1
lise	Lise mezunu 1, değilse 0	0,1779	0,3824	0	1
üniversite	Üniversite ve üzeri mezun 1, değilse 0	0,1181	0,3228	0	1
çalışma	Anket tarihinde çalışıyor 1, değilse 0	0,4043	0,4908	0	1
internet	İnternet kullanım sıklığı (Hemen her gün =3, Haftada en az 1=2, Haftada bir defadan az=1, Kullanmıyor=0)	1,1030	1,3782	0	3
hhb	16-74 yaş arası hane halkı büyüklüğü	3,0518	1,4022	1	18
sosyal_normlar	Anket yılında e-ticareti kullanan nüfus oranı	0,1296	0,0896	0,0069	0,2850
akran_etkisi	Bireyin hanesinde 16-74 yaş arası kişilerden e-ticareti kullananların oranı	0,1215	0,2875	0	1

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2. Logit Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Standart Sapma
cinsiyet	0,1454***	0,0143
yaş	-0,0342***	0,0006
ilkokul	1,0824***	0,0720
ilköğretim	1,5132***	0,0721
lise	2,3389***	0,0717
üniversite	3,0969***	0,0724
çalışma	0,3828***	0,0149
internet	0,9435***	0,0106

Tablo 2. Devam.

Hhb	-0,1969***	0,0062
sosyal_normlar	13,6075***	1,3803
akran_ etkisi	1,2185***	0,0178
sabit	-7,7521***	0,3907
Gözlem sayısı: 356.435		
Wald chi2(24) = 47914,93		
Prob > chi2 = 0,0000		

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur. Standart hatalar robust değerlerdir. *, ** ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Yıl etkisi dikkate alınmaktadır. Yıl etkisi dikkate alındığı için Wald chi2(24) raporlanmaktadır.

3.3.4. Model Özellikleri

Sosyal etkileşimlerin toplumsal ve bireysel olmak üzere iki farklı boyutuyla modele dahil edilmesi, ajanların heterojenliğinin demografik ve davranışsal özelliklere göre gerçek veri kullanılarak belirlenmesi ve ajanların zaman içerisindeki davranışsal farklılıklarının dinamik bir değişken olan akran etkisi ile temsil edilmesi modelin güçlü yanlarını oluşturur.

Modelin kalibrasyonu, anketlerin uygulandığı yıllardaki toplam nüfus oranlarına göre yapılır. Model parametreleri farklı değer aralıkları için simülasyon sonuçları değerlendirilerek yazar tarafından kalibre edilir. Veri setinin kısıtlı olması ve toplam nüfus oranlarına göre kalibrasyon yapılması, modelin zayıf yanlarını oluşturur. Yapılacak çalışmalarda belirli aralıklarla aynı nüfusa uygulanacak anketlerden elde edilen veri setleri kullanılarak, bu eksiklik giderilebilir.

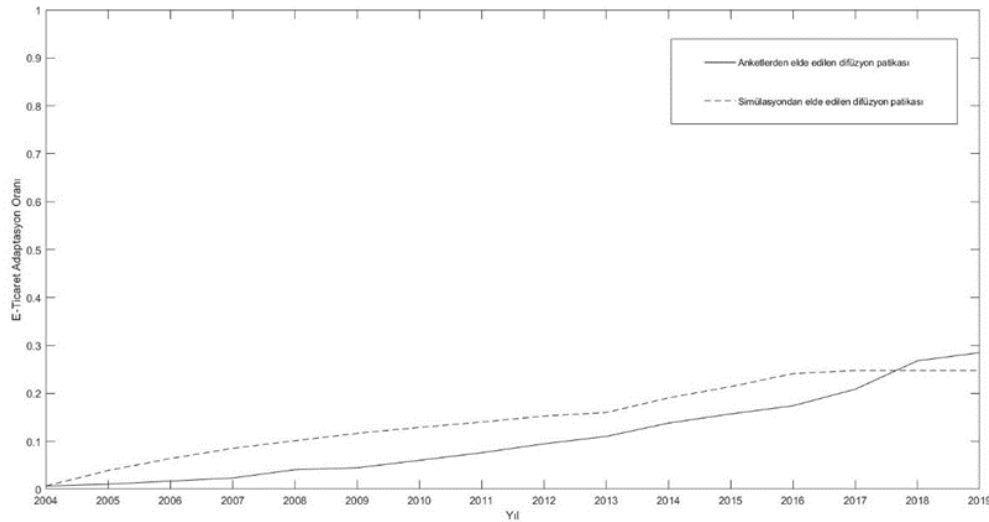
4. Veri ve Simülasyon Sonuçları

4.1. Veri Seti ve Kalibrasyon

Bu çalışmada hane halkı bilişim teknolojileri anketinden elde edilen veri seti kullanılmaktadır. Hane halkı bilişim teknolojileri anketi 2004 yılından itibaren Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından düzenlenir. Özet tablolar her yıl TÜİK tarafından yayınlanırken, veri setine erişim TÜİK iznine tabiidir. Anketin düzenlendiği yıllar için örneklem seçimi değişir.

Çalışmada 2004-2019 yılları anketinden elde edilen sonuçlar kullanılmıştır. Modelin başlangıç koşulları, anketin düzenlenmeye başladığı 2004 yılı veri setine göre oluşturulur. 2004 yılı veri setinin toplam örneklem sayısı 24.462'dir. Örneklemin 12.696'sı erkek, 11.191'i ilkökul, 2.984'ü ilköğretim, 4.371'i lise ve 1.631'i üniversite ve üzeri eğitime sahiptir, 10.967'si ise anket döneminde çalışmaktadır.

Şekil 2. Kalibrasyon ve Doğrulama

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

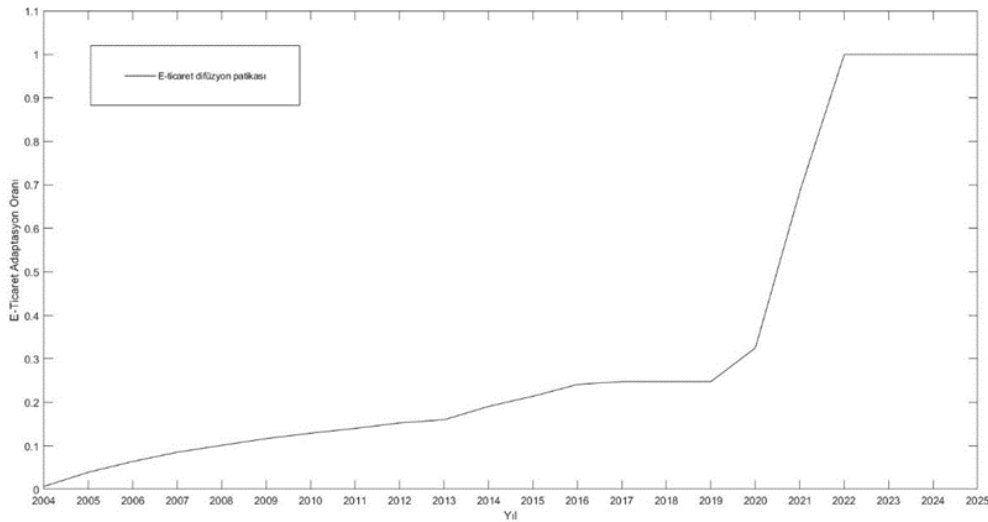

Eşik değer, hane halkı bilişim teknolojileri anketinden elde edilen e-ticarete adapte olan toplam nüfus oranına göre kalibre edilir. Ankette internet üzerinden en son ne zaman alışveriş yaptınız sorusuna son üç ay, son üç ay ile bir yıl arasında veya bir yıldan çok cevabını veren kişilerin e-ticarete adapte olduğu kabul edilir. Başka bir ifadeyle hiç kullanmadı dışındaki tüm cevaplar için kişilerin e-ticarete katılım sağladığı kabul edilir. Eşik değer kalibrasyonu, dolaylı kalibrasyon yöntemi (Fagiolo vd., 2007, s. 208-210) kullanılarak yapılır. Bu yöntemle göre 2004-2014 yıllarındaki toplam adaptasyon oranını en iyi yakalayan değer yazarlar tarafından belirlenerek eşik değer olarak seçilir. Eşik değer ve modelin doğrulaması ise 2015-2019 yıllarındaki toplam adaptasyon oranına göre yapılır. Çalışmada eşik değer 0.0546 olarak belirlenmiş ve tüm senaryolarda bu eşik değere göre e-ticaret difüzyon patikası elde edilmiştir. Dolayısıyla çalışmada kişilerin e-ticaret adaptasyon olasılığının hesaplanmasında kullanılan tüm parametreler logit tahmin sonuçlarından elde edilirken, sadece eşik değer kalibre edilmiştir.

4.2. Baz Senaryo Simülasyon Sonuçları

Çalışmada Türkiye’de e-ticaret difüzyon patikası belirlenmektedir. Türkiye’de e-ticaret difüzyon patikası, inovasyon difüzyon patikalarıyla uyumlu olarak S-şekline sahiptir (Rogers, 1962; Young, 2009, s. 1916). Difüzyon patikası simülasyonundan elde edilen sonuçlar, e-ticarete hazırlık aşamasını gösteren verilerle uyumludur. Türkiye’nin e-ticarete adaptasyon sürecinde hazırlık aşamasını tamamlayarak, yoğunlaşma aşamasına doğru geçtiği hem simülasyon sonuçları hem de e-ticarete hazırlık verilerinde görülür. Şekil 3’e göre nüfusun önemli bir bölümü önümüzdeki birkaç yıl içerisinde e-ticarete katılım sağlayacaktır. Firmaların devamlılığı ve rekabet gücünü koruması için mevcut yapılarını hızlı bir şekilde e-ticarete uyarlamaları gerekmektedir. Bunun yanı sıra girişimcilerin çevrimiçi platformlarda yoğunlaşması da avantaj yaratabilir.

Şekil 3. Türkiye’de E-Ticaret Difüzyon Patikası

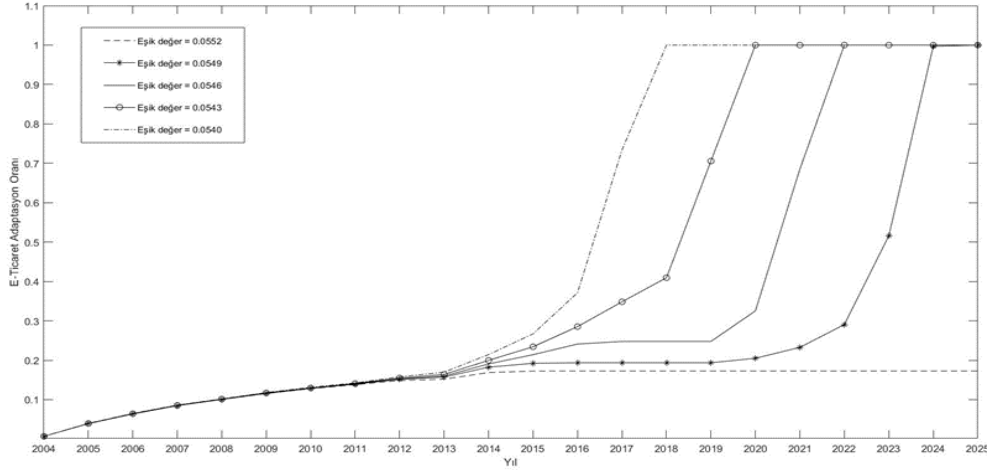
Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

4.3. Duyarlılık Analizi

Modelin duyarlılık analizi farklı eşik değerler için e-ticaret difüzyon patikası grafiği elde edilerek araştırılmıştır. Simülasyon modellerinde duyarlılık analizleri aynı zamanda modelin doğrulamasını da yapar. Elde edilen grafiklere göre e-ticaretin işlem maliyetini temsil eden eşik değeri arttığında adaptasyon oranları azalırken, eşik değeri azaldığında adaptasyon oranı artar. Eşik değeri ile adaptasyon oranı arasındaki ilişki beklendiği gibi ters yönlü olarak elde edildiği için modelin doğrulaması da sağlanır.

Şekil 4. Duyarlılık Analizi

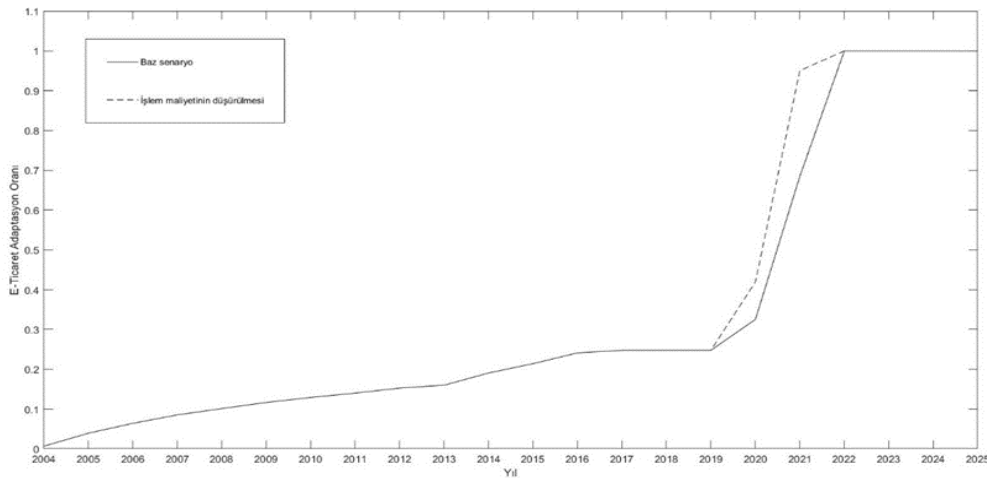

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

4.4. Kamu Politikaları

Türkiye'nin e-ticarete adaptasyon sürecinde uygulanabilecek kamu politikaları iki farklı senaryoda değerlendirilmektedir. Bunlardan ilki algılanan işlem maliyetinin düşürülmesidir. Çevrimiçi platformlarda yapılan ödemeler için güvenlik önlemlerinin artırılması, ürünlerin teslimatından kaynaklanan sorunlar için posta hizmetlerinin iyileştirilmesi, tüketicilerin çevrimiçi alışveriş süreçlerindeki haklarının desteklenmesi gibi pek çok farklı politika ile kişilerin algılanan işlem maliyetinin düşürülmesi mümkündür. Toplumun tamamında algılanan işlem maliyetinin %30 düşürülmesinin difüzyon patikası üzerindeki etkisi Şekil 5'te yer almaktadır. Şekil 5'e göre işlem maliyetindeki %'30'luk düşüş, difüzyon patikasının daha hızlı bir şekilde olgunluk aşamasına erişmesini sağlar.

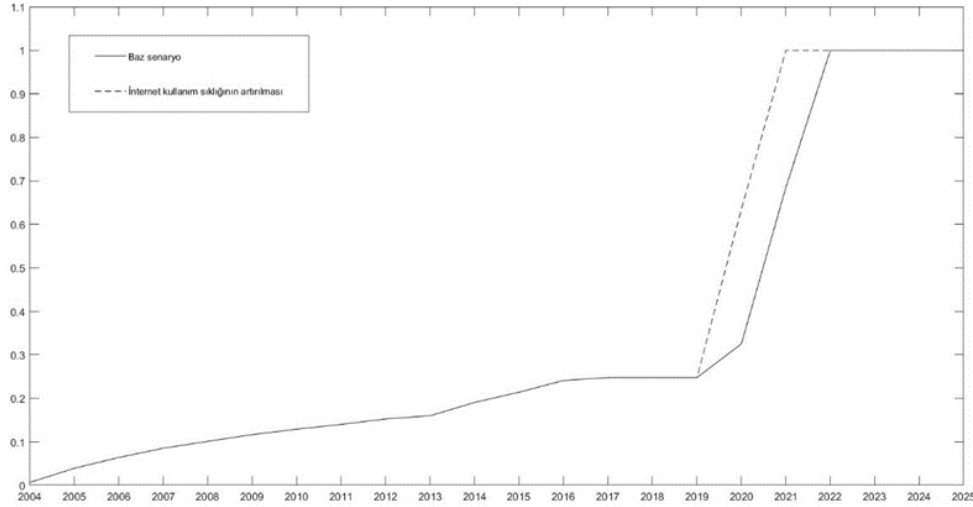
Şekil 5. Algılanan İşlem Maliyetinin %30 Azalması

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 6. Toplumda İnternet Kullanım Sıklığının Artırılması

Kaynak: Yazarlar Tarafından Oluşturulmuştur.

Çalışmada yer alan ikinci senaryo bireylerin enformasyon teknolojileri kabiliyetinin artırılmasıdır. Alt yapı geliştirilerek daha ucuz ve daha kaliteli internet erişiminin sağlanması, bilgisayar eğitiminin verilmesi gibi bilişim teknolojileri ürünlerinin daha yaygın kullanımını sağlayacak düzenlemeler enformasyon teknolojileri kabiliyetinin başka bir ifadeyle internet kullanım sıklığının artmasını sağlayacaktır. Enformasyon kabiliyetindeki artış Şekil 6'da görüldüğü üzere e-ticaret adaptasyonunda olgunlaşma noktasına geçişi hızlandırır. Toplumun enformasyon teknolojileri kabiliyetinin artırılması sadece e-ticaret adaptasyonu değil başka avantajları da beraberinde getirir. Enformasyon kabiliyetindeki artışın, e-hükümet işlemlerini artırarak kamuda verimlilik artışı yaratmak, bilgi toplumuna geçişi hızlandırarak Türkiye'nin imitasyoncu konumundan inovasyoncu konuma geçişini desteklemek gibi çarpan etkileri de bulunur.

Sonuç

Türkiye'de bireylerin e-ticarete yöneliminde demografik özelliklerden cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, çalışma durumu ve internet kullanma sıklığı, hane özelliklerinden ise 16-74 yaş aralığındaki hane halkı büyüklüğü belirleyicidir. E-ticarete geçiş ile hane halkı büyüklüğü ve yaş arasında ters yönlü bir ilişki varken, diğer unsurlar e-ticarete geçişte pozitif katkı sağlar. E-ticarete geçişin hızlı bir şekilde tamamlanması için yaşlılar, eğitim düzeyi düşük olanlar ve kadınlar öncelikli olarak desteklenmelidir. Diğer taraftan e-ticaret hacmini artırmak isteyen firmalar için öncelikli hedef kitle gençler ve eğitim düzeyi yüksek olanlardır.

Türkiye'de bireylerin e-ticarete adaptasyon kararında demografik ve hane özelliklerinin yanı sıra bilgi difüzyon süreçleri temelinde ortaya çıkan unsurlar da belirleyicidir. Bu unsurlar toplum ve aile kültürünün bireylerin kararındaki rolünü temsil eder. Dolayısıyla e-ticaret difüzyon patikasının şeklinin belirlenmesinde en temel kurumlardan olan toplum ve ailenin belirleyici rolü dikkati çekmektedir. Firmalar açısından ele alındığında e-ticaret tercihinin fazla olduğu bölgeler ve haneler öncelikli iken, politika yapıcılar açısından e-ticaretin görece az olduğu bölgeler ve haneler önceliklidir.

Türkiye'de e-ticaret difüzyon patikası literatürde tanımlanan inovasyon patika şekilleriyle uyumlu olarak S-şekline sahiptir. Türkiye'de tüketiciler arasında e-ticarete adaptasyon sürecinde hazırlık aşaması tamamlanarak yoğunlaşma dönemine geçilmiştir. Difüzyon sürecinin önümüzdeki birkaç yıl içerisinde tamamlanması ve tüketicilerin önemli bir bölümünün e-ticareti deneyimlemiş olması beklenmektedir. Bu süreçte firmaların devamlılığı için kurumsal yapı ve stratejilerini e-ticarete uygun şekilde güncellemeleri gerekir.

Toplumun enformasyon teknolojileri kabiliyetinin geliştirilmesi ve algılanan e-ticaret işlem maliyetinin düşürülmesi gibi farklı politikalar ile e-ticaret difüzyon süreci desteklenebilir. Bu politikaların sonucunda difüzyon patikası daha dik bir S-şekline sahip olmaktadır. Böylelikle difüzyon sürecinde olgunlaşma aşamasına geçiş süresi kısalmıştır. E-ticarete adaptasyon sürecinin hızlanması, e-ticaret ile sağlanacak kaynak verimliliği artışına daha kısa sürede ulaşılması anlamını taşır. Dolayısıyla mevcut kaynakların daha etkin kullanımı daha kısa sürede sağlanır. Uygulanacak politikaların e-hükümet işlemlerinin artması, bilgi toplumuna geçişin hızlanması gibi oldukça önemli

çarpan etkilerinin olduğu da açıktır. Bu etkiler ise Türkiye'nin imitasyoncu konumundan inovasyoncu konumuna geçmesi ve bilgi ekonomilerinden payını alması için çok önemlidir.

Çalışmada kullanılan anket yapısı gereği aynı haneler takip edilmemiş, her yıl anket yapılacak haneler rassal olarak seçilmiştir. Dolayısıyla hane halkındaki kişilerin ve toplumun e-ticarete yöneliminin bireylerin e-ticarete geçişindeki rolü araştırılırken gecikmeler dikkate alınamamıştır. Bununla birlikte yapılan çalışmada zamanla toplumun demografi ve nüfus açısından değişimi de göz ardı edilmiştir. Bu etkilerin dikkate alınabilmesi için aynı hanelerin takip edildiği nüfus etütleri çalışmaları ile veri setleri oluşturularak aile ve toplumun bireylerin e-ticaret yönelimindeki etkisi belirlenebilir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı:	Yazarlar, araştırmaya eşit oranda katkı sağladıklarını beyan etmişlerdir.
Destek ve Teşekkür Beyanı:	Yazarlar, teşekkür beyanında bulunmamışlardır.
Çatışma Beyanı:	Yazarlar, kendileri ve üçüncü taraflar açısından herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan etmişlerdir.
Etik Kurul Raporu Gerekliliği Beyanı:	Yazarlar, çalışma için Etik Kurul Raporu gerekliği bulunmadığını beyan etmişlerdir.
Sorumlu Editörler:	Prof. Dr. Selçuk Akçay, Afyon Kocatepe Üniversitesi Arş. Gör. Emre Karabulutolu, Afyon Kocatepe Üniversitesi

Kaynakça/References

- Akboz, A. ve Komşu, M.S. (2019). “Davranışsal İktisat Bağlamında İnternet Alışverişleri Yapan Tüketicilerin Tüketim Tarzlarının Demografik Özellikler Bağlamında İncelenmesi: Mersin Örneği”, *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 337-349.
- Allen, L.J.S. ve Burgin, A.M. (2000). “Comparison of Deterministic And Stochastic SIS and SIR Models in Discrete Time”, *Mathematical Biosciences*, 163, 1-33.
- Andersen, K.V., Bjørn-Andersen, N. ve Dedrick, J. (2003). “Governance Initiatives Creating a Demand-Driven E-Commerce Approach: The Case of Denmark”, *The Information Society*, 19(1), 95-105.
- Anıl, B. ve Köksal, E. (2016). “Türkiye’de İnterneti Kimler, Ne İçin Kullanıyor?”, *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(1), 1-13.
- Anvari, R.D. ve Norouzi, D. (2016). “The Impact of E-Commerce and R&D on Economic Development in Some Selected Countries”, *Procedia - Social And Behavioral Sciences*, 229, 354-362.
- Armağan, E. ve Turan, A.H. (2014). “İnternet Üzerinden Alışveriş: Demografik Faktörlerin, Bireysel İhtiyaçların Etkisi Üzerine Ampirik Bir Değerlendirme”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(3), 1-22.
- Bass, F.M. (1969). “A New Product Growth for Model Consumer Durables”, *Management Science*, 15(5), 215-227.
- Boateng, R., Heeks, R., Molla, A. ve Hinson, R. (2008). “E-Commerce and Socio-Economic Development: Conceptualizing The Link”, *Internet Research*, 18(5), 562-594.
- Conley, T.G. ve Udry, C.R. (2010). “Learning About A New Technology: Pineapple in Ghana”, *The American Economic Review*, 100(1), 35-69.
- Covid-19 Commerce Insight, (2020a). <https://ccinsight.org/trends-by-location/>, (Erişim Tarihi:12.06.2020).
- Covid-19 Commerce Insight, (2020b). <https://ccinsight.org/trends-by-location/#countries-trends> (Erişim Tarihi:12.06.2020).
- Cowan, R. (2005). “Network Models of Innovation and Knowledge Diffusion”, *Clusters, Networks, and Innovation*, Editörler: Breschi & Malerba, Oxford University Press, 29-53.
- Çakır, H. ve Topçu, H. (2005). “Bir İletişim Dili Olarak İnternet”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(19), 71-96.
- Davis, T. (2003). “E-Commerce Measurements and Analysis”, *Statistical Journal of the United Nations Economic Commission for Europe*, 20(3-4), 289-301.
- Denning, P. J. (1989). “The Science of Computing: The ARPANET After Twenty Years”, *American Scientist*, 77(6), 530-534.
- Dirgantari, P.D., Hidayat, Y.M., Mahphoth, M.H. ve Nugraheni, R. (2020). “Level of Use and Satisfaction of E-Commerce Customers in Covid-19 Pandemic Period: An Information System Success Model (ISSM) Approach”, *Indonesian Journal of Science & Technology*, 5(2), 261-270.
- Durlauf, S.N. (2005). “Complexity and Empirical Economics”, *The Economic Journal*, 115, F225-F243.
- Eurostat, (2023). <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.
- Fagiolo, G., Moneta, A. ve Windrum, P. (2007). “A Critical Guide to Empirical Validation of Agent-Based Models in Economics: Methodologies, Procedures, and Open Problems”, *Computational Economics*, 30(3), 195-226.
- Foucault, B.E. ve Scheufele, D.A. (2002). “Web Vs. Campus Store? Why Students Buy Textbooks Online”, *Journal Of Consumer Marketing*, 19(5), 409-423.
- Gibbs, J., Kraemer, K.L. ve Dedrick, J. (2003). “Environment and Policy Factors Shaping Global E-Commerce Diffusion: A Cross-Country Comparison”, *The Information Society*, 19(1), 5-18.
- Gibbs, J.L. ve Kraemer, K.L. (2004). “A Cross-Country Investigation of The Determinants of Scope of E-Commerce Use: An Institutional Approach”, *Electronic Markets*, 14(2), 124-137.
- Güven, H. (2020). “Covid-19 Pandemi Krizi Sürecinde E-Ticarette Meydana Gelen Değişimler”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(5), 251-268.

- Hamill, L. ve Gilbert, N. (2016). "Agent-Based Modelling in Economics", John Wiley & Sons Ltd., United Kingdom.
- İzgi, B.B. ve ŞAHİN, İ. (2013). "Elektronik Perakende Sektörü ve İnternet Alışverişi Tüketici Davranışı: Türkiye Örneği", *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 9-27.
- Karabulut, A.N. (2013). "Tüketicilerin Algılanan Risk Değişkeni Karşısında İnternette Alışveriş Yapma Eğilimlerinin Ölçülmesi: Beklenen Fayda Teorisine Karşı Beklenti Teorisi", *Journal Of Yasar University*, 8(32), 5515-5536.
- Kiesling, E., Günther, M., Stummer, C. ve Wakolbinger, L.M. (2012). "Agent-Based Simulation of İnnovation Diffusion: A Review", *Central European Journal of Operations Research*, 20, 183–230.
- Kim, H.W. ve Gupta, S. (2009). "A Comparison of Purchase Decision Calculus Between Potential and Repeat Customers of An Online Store", *Decision Support Systems*, 47, 477-487.
- Komşu, M.S. ve Akboz, A. (2019). "İnternet Alışverişlerinde Tüketici Davranışları: Rasyonel ve İrrasyonel Davranış", *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 15-30.
- Lim, Y.J., Osman, A., Salahuddin, S.N., Romle, A.R. ve Abdullah, S. (2016). "Factors Influencing Online Shopping Behavior: The Mediating Role of Purchase Intention", *Procedia Economics and Finance*, 35, 401-410.
- Limayem, M., Khalifa, M. ve Frini, A. (2000). "What Makes Consumers Buy from İnternet? A Longitudinal Study of Online Shopping", *IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics - Part A: Systems and Humans*, 30(4), 421-432.
- Löf, H. ve Broström, A. (2008). "Does Knowledge Diffusion Between University and Industry Increase Innovativeness?", *J Technol Transfer*, 33, 73–90.
- Marangoz, M., Özkoç, H.H. ve Aydın, A.E. (2019). "Tüketicilerin İnternet Üzerinden Alışveriş Davranışlarının Açıklanmasına Yönelik Bir Çalışma", *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 1-22.
- Matic, M. ve Vojvodic, K. (2014). "Customer-Perceived Insecurity of Online Shopping Environment", *International Review of Management and Marketing*, 4(1), 59-65.
- Meade, N. ve Islam, T. (2006). "Modelling and Forecasting The Diffusion of İnnovation –A 25 -Year Review", *International Journal of Forecasting*, 22(3), 519-545.
- Morganosky, M.A. ve Cude, B.J. (2000). "Consumer Response to Online Grocery Shopping", *International Journal of Retail & Distribution Management*, 28(1), 17-26.
- Mukherjee, A., Banerjee, S. ve Bandyopadhyay, S. (2012). "A Simulation Model Using Transaction Cost Economics to Analyze The Impact of Social Media on Online Shopping", *Social Informatics*, Editörler: Aberer, K., Flache, A., Jager, W., Liu, L., Tang, J. ve Guéret, C., Springer Berlin Heidelberg, 43–53.
- OECD, (2011). "OECD Guide To Measuring The Information Society 2011", OECD Publishing, Paris, <http://Dx.Doi.Org/10.1787/9789264113541-En>, (Erişim Tarihi: 02.07.2020).
- OECD ve WTO (2017). "Aid for Trade at A Glance 2017: Promoting Trade, Inclusiveness and Connectivity for Sustainable Development", WTO, Geneva/OECD Publishing, Paris, http://Dx.Doi.Org/10.1787/Aid_Glance-2017-En, (Erişim Tarihi: 20.06.2020).
- OECD, (2019a). "Going Digital: Shaping Policies, Improving Lives", OECD Publishing, Paris, <https://Doi.Org/10.1787/9789264312012-En>, (Erişim Tarihi: 02.06.2020).
- OECD, (2019b). "Unpacking E-Commerce: Business Models, Trends and Policies", OECD Publishing, Paris, <https://Doi.Org/10.1787/23561431-En>, (Erişim Tarihi: 25.05.2020).
- Pebrianti, W. (2016). "Web Attractiveness, Hedonic Shopping Value and Online Buying Decision", *Int. Journal of Economics and Management*, 10(S1), 123-134.
- Pingle, P.V. (2020). "Covid-19 Pandemic: Positive Consequences", *Purakala (UGC Care Journal)*, 31, 566-569.
- Plötz, P., Gnann, T. ve Wietschel, M. (2014). "Modelling Market Diffusion of Electric Vehicles With Real World Driving Data—Part I: Model Structure and Validation", *Ecological Economics*, 107, 411-421.
- Reed, M.S., Evely, A.C., Cundill, G., Fazey, I., Glass, J., Laing, A., Newig, J., Parrish, B., Prell, C., Raymond, C. ve Stringer, L.C. (2010). "What Is Social Learning?", *Ecology and Society*, 15(4).

- Rogers, E.M. (1962), *Diffusion of Innovations*, Free Press, New York.
- Saatçioğlu, C. ve Öncel, P. (2018). “Küreselleşme Çağında İnternet’in Ekonomi Politigi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme”, *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 6(4), 10-17.
- Sayılı, M. ve Büyükköroğlu, A. (2013). “E-Ticaret Yoluyla Gıda Maddeleri Satın Almaya Yönelik Tüketicilerin Tutumunu Etkileyen Faktörlerin Analizi”, *Journal of Agricultural Sciences*, 18(3), 246-255.
- Schreinemachers, P., Berger, T., Sirijinda, A. ve Praneetvatakul, S. (2009). “The Diffusion of Greenhouse Agriculture in Northern Thailand: Combining Econometrics and Agent-Based Modeling”, *Canadian Journal of Agricultural Economics*, 57(4), 513-536.
- Scupola, A. (2003). “The Adoption of Internet Commerce by Smes in The South of Italy: An Environmental, Technological and Organizational Perspective”, *Journal of Global Information Technology Management*, 6(1), 52-71.
- Singh, J. (2005). “Collaborative Networks As Determinants of Knowledge Diffusion Patterns”, *Management Science*, 51(5), 756-770.
- Sterman, J.D. (2000). “Business Dynamics Systems Thinking and Modeling for A Complex World”, *Mcgraw-Hill Higher Education*, United States.
- Ticaret Bakanlığı, (2021). <https://www.ticaret.gov.tr/hizmet-ticareti/elektronik-ticaret/dijital-ticaret-tanim-ve-kavramlar>, (Erişim Tarihi: 27.05.2020).
- Townsend, A. M. (2001). “The Internet and The Rise of The New Network Cities, 1969-1999”, *Environment and Planning B: Planning and Design*, 28, 39-58.
- Tu, Q., Vonderembse, M.A. ve Ragu-Nathan, T.S. (2001). “The Impact of Time-Based Manufacturing Practices on Mass Customization and Value to Customer”, *Journal of Operations Management*, 19, 201–217.
- Ungerer, C., Portugal, A., Molinuevo, M. ve Rovo1, N. (2020). “Recommendations to Leverage E-Commerce During The Covid-19 Crisis”, World Bank Group, Trade And COVID-19 Guidance Note, <https://www.worldbank.org/en/topic/trade/brief/trade-and-covid-19> (Erişim Tarihi: 16.06.2020).
- UPU, (2022). 2022 Postal Development Report Postal journey towards a sustainable future, <https://www.upu.int/UPU/media/upu/publications/2IPD2022.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.07.2023).
- Ünal, R. (2019). “Davranışsal İktisat Bağlamında Z Kuşağı Tüketici Davranışlarının Cinsiyet Farkına Göre İncelenmesi”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(6), 574-587.
- Wilensky, U. ve Rand, W. (2015). “An Introduction to Agent-Based Modeling Modeling Natural, Social, and Engineered Complex Systems with Netlogo”, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.
- World Bank, (2023). <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>.
- WTO, (1998). Work Programme on Electronic Commerce, World Trade Organization, https://www.wto.org/english/tratop_e/ecom_e/wkprog_e.htm, (Erişim Tarihi: 08.06.2020).
- Yakın, V. (2011). “İnternet Perakendeciliği ve Ağızdan Ağıza Pazarlama İlişkisi; Tuğla Duvarlar Yıkılabilir Mi?”, *Akademik Bakış Dergisi*, 27, 1-18.
- Young, H. P. (2009). “Innovation Diffusion in Heterogeneous Populations: Contagion, Social Influence, and Social Learning”, *American Economic Review*, 99(5), 1899-1924.
- Zhou, T. (2011). “Understanding Online Community User Participation: A Social Influence Perspective”, *Internet Research*, 21(1), 67-81.
- Zhou, Q., Zhang, Q., Luo, X. ve Cai, X. (2013). “Agent-Based Simulation for Online Shopping Platform Rules”, *Journal of Applied Sciences*, 13(14), 2801-28

Türkiye’de siyasal parti liderlerinin yasa dışı göç sorununa yönelik tutumları: 13 Kasım 2022 Taksim terör saldırısı örneği

Sorumlu Yazar/
Corresponding Author:

Ferihan Polat
Doç. Dr.
Pamukkale Üniversitesi
fyildirim@pau.edu.tr
0000-0002-8832-0847

Sevil Bincan
Öğr. Gör.
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
sbincan@mehmetakif.edu.tr
0000-0001-6468-2651

Öz

Vatandaşların can ve mal güvenliğine yönelik gerçekleştirilen terör eylemleri ile devletin denetimi dışında gerçekleşen yasa dışı göç faaliyetleri devletlerin güvenlik politikalarını şekillendiren tehdit unsurları arasında yer almaktadır. Yabancıların Avrupa ülkelerine ulaşmak amacıyla yasa dışı yollardan Türkiye sınırlarına giriş yapması ya da terör örgütleri tarafından hedeflenen saldırılarda yasa dışı göçün bir araç olarak kullanılmasının Türkiye'nin sınır ve ulusal güvenliğine yönelik bir tehdit oluşturduğunu söylemek mümkündür. 13 Kasım 2022 tarihinde Taksim’de gerçekleştirilen terör eyleminin faili Suriye\ yabancı uyruklu kadın terörist yasa dışı yollardan Türkiye’ye gelmiştir. Bu kapsamda çalışma 13 Kasım 2022 tarihinde gerçekleştirilen terör saldırısına yönelik siyasal parti liderlerinin açıklamalarının yasa dışı göç açısından değerlendirilmesi amacıyla ele alınmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)’ de grubu bulunan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), İYİ Parti, Cumhuriyetçi Halk Partisi (CHP) ve Halkların Demokratik Partisi (HDP) liderlerinin saldırı sonrasındaki ilk parti grup toplantılarındaki açıklamaları yasa dışı göç teması üzerinden nitel içerik analizi kapsamında analiz edilmiştir. Çalışmanın sonucunda; muhalif parti grubunda yer alan İYİ Parti ve CHP liderlerinin söylemlerinde yasa dışı göç, terör saldırısı ve ulusal güvenlik arasında doğrudan bir ilişki kurulurken, HDP eş başkanının ifadelerinde ise yasa dışı göç vurgusunun yapılmadığı saptanmıştır. İktidar kanadında olan MHP siyasi lideri tarafından teröristin kaçak yollardan ülkeye giriş yaptığı vurgulansa da ayrıca yasa dışı göç sorununa yönelik bir ifadeye rastlanılmamıştır. AK Parti siyasi parti liderinin söylemlerinde ise yasa dışı göç unsuruna yer verilmediği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler:
Yasa Dışı Göç,
Ulusal Güvenlik,
13 Kasım Taksim
Terör Saldırısı

JEL Kodları:
Z00, Z10, Z19

Attitudes of political party leaders to the problem of illegal immigration in Türkiye: The case of the 13 November 2022 Taksim terror attack

Abstract

Terrorist acts against the safety of life and property of citizens and illegal immigration activities that take place outside the control of the state are among the threats that shape the security policies of states. It is possible to say that the illegal entry of foreigners into Turkey's borders in order to reach European countries or the use of illegal immigration as a tool in attacks targeted by terrorist organizations pose a threat to Turkey's border and national security. The perpetrator of the terrorist act carried out in Taksim on November 13, 2022, a Syrian/foreign female terrorist who came to Turkey illegally. In this context, the study was handled in order to evaluate the statements of political party leaders regarding the terrorist attack on 13 November 2022 in terms of illegal immigration. The leaders of the Justice and Development Party (AK Party), the Nationalist Movement Party (MHP), the İYİ Party, the Republican People's Party (CHP), and the Peoples' Democratic Party (HDP), which have groups in the Grand National Assembly of Turkey (TBMM), in the first party group meetings after the attack. statements were analyzed within the scope of qualitative content analysis on the theme of illegal immigration. As a result of the study, while a direct relationship was established between illegal immigration, terrorist attacks, and national security in the discourses of the leaders of the İYİ Party and the CHP, which are in the opposition party group, it was determined that there was no emphasis on illegal immigration in the statements of the HDP co-chairman. Although it was emphasized by the MHP political leader, who is on the ruling wing, that the terrorist entered the country illegally, it was also determined that there was no expression on the problem of illegal immigration. It has been determined that the discourse of the AK Party political party leader does not include the element of illegal immigration.

Keywords:
Illegal
Immigration,
National
Security, 13
November
Taksim Terror
Attack

JEL Codes:
Z00, Z10, Z19

Extended Summary

This study selected the terrorist attack carried out in Taksim on 13 November 2022 by a foreign national as a case study. Through this event, the approaches of political party leaders in Turkey to the issues of illegal immigration, terrorism, and national security were evaluated.

The terrorist attack, which is the subject of the study, took place on 13 November 2022 in Taksim Istiklal Street in the Beyoğlu district of Istanbul. As a result of this attack carried out by the Syrian national Ahlam Albashir, the headquarters of the PKK/PYD/YPG terrorist organization in Kobani, Syria, 6 people lost their lives and 81 people were injured (www.tr.euronews.com, 2022). Sharing the information that the terrorist act was carried out by a foreign national has brought up debates about the fact that illegal immigration has turned into a situation that threatens national security.

In this context, the discourses of the leaders of the political parties with their groups in the Grand National Assembly of Turkey in the first party group meetings held after the event were examined through content analysis within the scope of the illegal immigration theme. Within the scope of the study, how did the perpetration of the terrorist attack by a foreign national shape the statements of the political party leaders regarding the terrorist attacks? How do the opposition parties evaluate the immigration and border policies followed by the ruling administration? Answers to their questions were sought.

After the attack, the MHP, CHP, and HDP party group meetings were held on November 15, 2022, the İYİ Party group meeting was held on November 16, 2022, and the AKP party group meeting was held on November 23, 2022. In line with the purpose of the study, the statements of the leaders about the Taksim terrorist attack that took place on November 13 at the political party group meetings held between 13-24 November 2022 were evaluated and an inductive way was followed in the category creation process. The data regarding the party group meeting were obtained from the official websites of the parties and the official internet address of the Turkish Grand National Assembly. Within the scope of content analysis, a codebook was created by taking into account the statements of political party leaders regarding the attack and the issues they emphasized about illegal immigration. In this table, which was created considering the purpose of the study and research questions, there are three categories: identity, political criticism and election within the framework of the illegal migration theme. The foreign national terrorist who carried out the 13 November Taksim Attack entered the country illegally. In order to evaluate the perspectives of political party leaders regarding this situation, a category was created regarding the identification of the perpetrator within the scope of the identity theme. The political criticisms of the opposing parties by emphasizing the illegal immigration dimension of the terrorist attack are within the scope of the criticisms brought against the immigration and border policies of the government. Finally, in the election category, the statements of political party leaders about what kind of immigration policy they will follow for the immigration problem were evaluated.

Although the political party leader of the MHP made statements that the terrorist was a fugitive and Syrian national, it was determined that the dimension of illegal immigration or border management was not included in her statement. While the political leader of the İYİ Party emphasized the illegal entry of the terrorist into the country and the issue of her Syrian nationality, emphasizing the illegal immigration dimension of terrorism; The leader of the CHP political party, on the other hand, mentioned that only the terrorist crossed the border illegally, and a wide coverage was given on this subject through the discourse that the border is honorable.

According to CHP and İYİ Party political leaders, immigration and border management policies are among the causes of the terrorist attack. Both political party leaders emphasize that the immigration policy is carried out uncontrollably by the government and that legal immigration has evolved into an illegal immigration process in a sense and has turned into a dimension that threatens national security. Within the scope of the study, there were statements about the political leaders of the CHP and İYİ Party to establish a direct connection between the 13 November terrorist attack and illegal immigration; In the text of the statement of the HDP political leader, another opposition party, no criticism of the government's immigration policy was found. The ruling party AK Party leaders' evaluations on the subject were about the arrest of the terrorists and those who helped, and they never mentioned the issues of illegal immigration and border security.

In conclusion, considering that the perpetrator of the terrorist attack on 13 November entered the country illegally and continued to live in the country illegally, it is possible to say that she used illegal immigration as a tool in terrorist acts. Despite this, the fact that political party leaders in Turkey do not have a common view and attitude on this issue is one of the biggest obstacles to the development of an effective national security policy regarding illegal immigration.

Giriş

Ekonomik, sosyal, siyasal nedenler sebebiyle bireysel ya da topluluk halindeki nüfus hareketleri yüzyıllardır devam etmektedir. Dinamik ve çok boyutlu bir yapı olan göç; her ne kadar geçmişten günümüze hayatın içinde varlığını sürdürse de değişen koşullara göre bu olguya atfedilen anlamların da bir dönüşüm yaşadığını söylemek mümkündür. Soğuk savaş dönemi doğu ve batı bloğu olmak üzere iki kutuplu sistemde yaşanan gerilim batı bloğunun galip gelmesiyle birlikte sonuçlanmıştır. Bu süreçte devletlerin güvenlik algısı askeri tehdide yönelik konumlandırılırken, soğuk savaş sonrası dönemde ise, küreselleşmenin de etkisiyle kitlesel yasa dışı göç, ekonomik kriz, yoksulluk gibi tehdit algıları üzerinden yoğunlaşmaya başlamıştır.

11 Eylül 2002 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri'nde Dünya Ticaret Merkezi'nin ikiz kulelerine yönelik gerçekleşen (ABD) terör saldırısıyla birlikte, küresel terör ve göçün sınırlandırılması gerekliliği gibi konular uluslararası gündemde ön plana çıkmaya başlamıştır. Diğer bir ifadeyle, yabancılar tarafından gerçekleştirilen terör saldırıları, göç ve güvenlik arasındaki ilişkinin yeniden yorumlanmasına ve devletlerin güvenlik politikalarını yasa dışı göç, sınır güvenliği, terörizm gibi kavramlar üzerinden düzenlemesinde etkili olmuştur. Terör ve bunun yasa dışı göç ile ilgili bağlantısı son yıllarda üzerinde en çok durulan çalışma konuları arasındadır. Ortadoğu gibi bir jeopolitik çatışma alanına teritoryal yakınlığa sahip bir ülke olan Türkiye de 2000 sonrası gelişen bu ilişkiden payına düşeni fazlasıyla almaktadır.

Bu çalışma, yabancı uyruklu bir kişi tarafından 13 Kasım 2022 tarihinde Taksim'de gerçekleştirilen terör saldırısını örnek olay olarak seçmiş ve bu olay üzerinden siyasal parti liderlerinin yasa dışı göç, terör ve ulusal güvenlik konularına yaklaşımları değerlendirilmektedir.

Literatürde; Türkiye'de yaşanan terör saldırılarının geleneksel medyada (gazetelerde) değerlendiriliş biçimlerini ele alan çalışmalar (Nisan ve Aksoy, 2017; Melek ve Toker, 2016), TBMM'de siyasal partilerin Suriye İç Savaşı ve ardından yaşanan göç sorununa yönelik yaklaşımların değerlendirildiği çalışmalar (Yolcu, 2018; Köksal, 2021) bulunmaktadır. Bunun yanı sıra siyasal parti liderlerinin Suriyeli göçmenlere yönelik söylemlerini Kopenhag okulunun güvenlikleştirme kuramı çerçevesinde analiz eden çalışmalar (Dikçe, 2020) da yer almaktadır. Çalışma yasa dışı göç, terör ve güvenlik arasındaki ilişkiyi güncel bir konu üzerinden değerlendirilmesi açısından alana katkı sağlamaktadır.

Çalışma, üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; yasa dışı göç ve terör kavramına yönelik kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. İkinci bölümde yasa dışı göç, terör faaliyetleri ulusal güvenlik kavramı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise 13 Kasım 2022 tarihinde gerçekleştirilen terör saldırısı hakkında bilgi verilmesinin ardından araştırmanın yöntem kısmına yer verilmiştir.

1. Yasa Dışı Göç

Göç kavramı; "bir kişi ya da kişi topluluğunun uluslararası bir sınırdan diğerine veya bir ülke sınırı içerisinde süresi ve nedenleri fark etmeksizin hareket etmesi şeklinde tanımlamak mümkündür (Ulta, 2016, s. 7). Bu tanımdan hareketle bir göç faaliyetinin yasal göç olarak tanımlanabilmesi için sınırdan geçiş, yabancı bir ülkede çalışma ya da ikamet etme gibi göçe ilişkin durumlarda ülkenin yasal kuralları içerisinde hareket edilmesi gerekmektedir. Diğer bir ifadeyle, göç statüsünün yasal ve yasa dışı olarak ayrılması çoğunlukla her bir ülkenin kendi yasal düzenlemesine bağlıdır. Yasa dışı göç kavramını; "Bir ülkenin yasal giriş ve çıkış için gerekli olan şartlarına uyulmayarak sınırının geçilmesi veya ülkeye yasal yollardan gelindikten sonra izin alınmadan ikamet edilmesi" şeklinde tanımlamak mümkündür (Çağlayan, 2009, s. 1).

Literatürde yasa dışı göç kavramına ilişkin ortak bir tanım bulunmamakla birlikte bu kavramın; ülke sınırlarına yasa dışı giriş, yasa dışı ikamet ve yasa dışı çalışma gibi birçok konuyu kapsadığını söylemek mümkündür. Bir ülkeye ait sınırları gizliden geçme ya da belgede sahtecilik yaparak geçme durumu yasa dışı girişe örnek verilebilir. Bir ülkede gizlice girerek yaşama, ikamet ya da vizesi bittiği halde yaşama yasa dışı ikamet durumuna; çalışma izni olmadan çalışma, çalışma izninin süresi bittikten sonra çalışmaya devam etme ise yasa dışı çalışmaya örnek verilebilir (Eker, 2008, s. 27).

İnsan hakları savunucuları tarafından olumsuz bir çağrışım içermesi ve suça bulaşmayı ima etmesi nedeniyle hatalı bir ifade olarak kabul edilen yasa dışı göç terimi; yasal olmayan veya ulusal veya uluslararası yasal standartlara aykırı olarak yürütülen bir göç hareketini tanımlar. Kostas'a göre (2017, s. 422) bu terim çoğunlukla göç ile eylemlerin suç sayılması arasındaki ilişki açıkklar ve göçmenlerin faaliyetlerinin değil; kendilerinin yasa dışı olduğunu ima eden bir dizi yanlış anlaşılmaya neden olur.

Ona göre; dar anlamda, "yasa dışı göç" terimi, bir ülkeye yasaya aykırı olarak girme eylemini ifade eder ve bir insan stokuna değil, yalnızca bir akışa atıfta bulunarak yasa dışı sınır geçişi ile sınırlıdır.

Perkowska (2016, s. 188) ise muğlak bir kavram olan yasa dışı göç eylemini gerçekleştiren birey ya da kitlelere yönelik yasa dışı göçmenler, belgesiz göçmenler, belgesiz kişiler ve kaçak göçmenler gibi terimlerin birbirinin yerine kullanıldığını ifade etmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda çalışmada yasa dışı göç kavramıyla insanların yasal düzenlemeleri ihlal ederek ulusal sınırlar üzerinden yasa dışı girişine yönelik dar anlamı kastedilmektedir.

2. Yasa Dışı Göç, Terör ve Ulusal Güvenlik İlişkisi

İnsanların eski çağlardan itibaren önem verdiği güvenlik; değişen tehdit unsurunun karşısında konumlandırılan geniş kapsamlı bir kavramdır. Güvenlik olgusu devlet mekanizması içerisinde değişen toplumsal, siyasal, ekonomik, çevresel koşullara göre yeniden yorumlanan tehdit unsuruyla birlikte dönüşmektedir. Bu dönüşümün yaşanmasında güvenliğin kim için gerekli olduğu, güvenliğin kim tarafından karşılanması gerektiği ya da neye\kime karşı güvenlik önlemlerinin alınması gerektiği gibi sorulara verilen farklı yanıtlarda etkili olmuştur.

Uluslararası alanda güvenlik konusuna ilişkin birçok farklı yaklaşım yerini almıştır. Farklı yaklaşımların ortaya çıkmasında toplumsal, siyasal koşulların yanı sıra etkisi büyük çaplı olarak hissedilen tarihsel olaylarında etkili olduğunu söylemek mümkündür. 1947 Truman Doktrinin ilanı (1947) başlayan ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin (SSCB) dağılmasıyla (1991) birlikte son bulan Soğuk Savaş dönemi devletlerin güvenlik anlayışını sorgulamada önemli bir referanstır. 1970'lere kadar olan süreçte devletlerin güvenlik politikaları askeri güvenlik problemleri, savunmaya yönelik oluşturulan politikalar, sınırda meydana gelebilecek çatışmaların sebepleri, nükleer silahsızlanma gibi içerikler kapsamında dar güvenlik tanımı üzerinden yürütülmektedir (Rumelili ve Karadağ, 2017, s. 71).

Diğer bir ifadeyle, klasik güvenlik yaklaşımının ön planda olduğu 1970 Petrol Krizi öncesi dönemde güvenliğin ana teması askeri güvenlik olarak kabul görmektedir. Ancak bu dönemde petrol ambargosuna bağlı olarak ekonomi üzerinde olumsuz etkiler baş göstermeye başlayınca güvenlik kategorisinde askeri güvenliğin yanı sıra ekonomik güvenlikte yerini almıştır (Akgül-Açıkmeşe, 2011, s. 47). Soğuk savaş döneminin son on yılından itibaren dar anlamda güvenlik tanımı sorgulanmaya başlamış ve dar anlamda güvenlik anlayışı da dahil olmak üzere ülkelerin güvenlik politikaları çevre kirliliği, ekonomik kriz, yoksulluk, siyasal ve toplumsal problemlere yönelik tehditler üzerinden yeniden yorumlanmıştır.

Ayrıca bu dönemde iş gücü, sermaye ve bilginin akışkan bir şekilde yaygınlaşmaya başladığı küreselleşme süreciyle birlikte ülkeler arasındaki sınırlar ortadan kalkmaya başlamıştır. Dünyanın küresel bir köy olarak değerlendirilmeye başladığı küreselleşme sürecinde devletler arasındaki sınırların, ticaret ve küresel iletişimin önündeki engellerin kaldırılmasıyla birlikte nüfus hareketlerinin çoğaldığını söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra yoksulluk, gelir adaletsizliği gibi ekonomik nedenler; dış \ iç savaş, terör olayları, şiddet, can güvenliği endişesi gibi siyasal nedenler ya da dini ya da etnik olarak ayrımcılığa veya sosyal dışlanmaya maruz kalma gibi sosyal nedenler nüfus hareketliliğinin yaşanmasındaki bazı faktörlerdir (Sever, 2012, ss. 52-54).

Bu faktörler doğrultusunda bireysel ya da toplu olarak mekânsal değişimi ifade eden göç kavramı sınır ötesi hareketlilik ile ilişkilendirildiğinde güvenlik konusu ön plana çıkmaktadır. Yasal göç sürecinde bu hareketlilik devlet kontrolünde\ izinde gerçekleştiğinden dolayı devlet mekanizması planlı bir şekilde bu durumu yönetebilmektedir. Ancak yasa dışı göç kapsamında karşılaşılan izinsiz hareket durumunda ise sınır güvenliği bağlamında ulusal güvenlik vurgusu ön plana çıkmaktadır (Kaygusuz, 2021, s. 61).

Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte güvenlik yaklaşımlarının bu hareketlilik noktasına odaklandığını söylemek mümkündür. Güvenlik yaklaşımlarından birisi olan Kopenhag Okulu temsilcileri güvenlikleştirme kavramını değerlendirirken; devlet yönetiminin ilgi alanına girmeyen yani politize edilmemiş, devlet yönetiminin politikası haline dönüşen yani politize edilmiş ve çok önemli önlemlerin getirilmesini gerektiğini savunan güvenlikleştirme şeklinde sınıflandırma gerçekleştirmişlerdir. Bu doğrultuda göç konusu bu sınıflandırma süreci içerisine dahil edilmiştir. Dolayısıyla yasa dışı göç ya da yasal göç güvenlik konusunda ön plana çıkan bir unsur haline gelmiştir. Devletler tarafından göç ile toplumdaki birlik ve bütünlüğün bozulması, toplumsal kimliğin dejenerasyona uğraması, şiddet, terör faaliyetleri gibi tehdit faktörleri arasında bir ilişki kurulmaya çalışılarak göçün güvenlikleştirilmesine yönelik adımlar atılmaya başlanmıştır (Kaygusuz, 2021, s. 65).

Devletlerin güvenlik politikalarını oluşturma ve uygulama sürecinde göç ile terör arasında bir bağlantı kurulmaya çalışılmasının temelinde ABD'de 11 Eylül 2002 tarihinde gerçekleşen saldırının olduğunu söylemek mümkündür. Sinler'e göre (2016, s. 1), Soğuk Savaş'ın sona ermesinin neden olduğu jeopolitik kargaşa ve göç ile ABD'ne yönelik gerçekleştirilen 11 Eylül saldırıları arasında kurulan açık bağlantılarla birlikte uluslararası göç küresel siyaset ve uluslararası güvenlik tartışmalarında ön plana çıkmaya başlamıştır.

Günümüzde de devletler tarafından "şiddete dayalı ya da şiddet tehdidi içeren sembolik eylem" olarak tanımlanan terör faaliyetleriyle ya da göçmen kaçakçılığı gibi suçlarla yasa dışı göçü ilişkilendirerek önlem mekanizmaları geliştirilmektedir (Demir, 2019, s. 1).

Yasa dışı göç faktörü sadece sınır güvenliğine yönelik ulusal politikaların şekillenmesinde değil yabancıların göç ettikleri alanda karşılaşılabilecek şiddet ya da suç olaylarına yönelik iç güvenlik politikalarının oluşturulması açısından da önemlidir. Her ne kadar yasa dışı göç doğrudan terör eylemlerinin nedeni olarak tanımlanamasa da yasa dışı göç ile terör eylemleri arasındaki ilişki yadsınmamaktadır. Özellikle Türkiye’de Suriye’de yaşanan iç savaş sebebiyle yoğun bir göç dalgası yaşandığını söylemek mümkündür. Bu göç dalgası devletin denetimi altında yasal göç süreciyle birlikte yürütülmesinin yanı sıra yasa dışı göç aracılığıyla da gerçekleşebilmektedir. Yabancı uyruklu terör örgütü mensupları bu süreçte yasa dışı göçü bir araç olarak kullanarak Türkiye sınırlarına giriş sağlamaktadır (Ünlü, 2020).

3. Yöntem

Çalışmada verilerin değerlendirilmesi için nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi tekniği kullanılacaktır. İçerik analizi; “tarihsel belgeler, gazete haberleri, siyasi konuşmalar, açık uçlu röportajlar, diplomatik mesajlar, psikolojik günlükler veya resmi yayınlar gibi metinsel materyali sınıflandırarak daha alakalı, yönetilebilir veri parçalarına indirgemekte kullanılan bir araştırma tekniğidir” (Weber, 1990, s. 5).

Holsti’ye göre; nesnellik, sistemlilik ve genellik özelliklerine sahip içerik analizi kapsamında belli bir konuya ilişkin iki ya da daha fazla kaynak ya da kişinin açıklamaları üzerinden çalışma kapsamında belirlenen hipotezler/varsayımlar karşılaştırılabilmektedir. Böylelikle mesajı veren kaynak ile mesaj arasındaki ilişkinin varlığı saptanmış olmaktadır (Holsti, 1968’den aktaran Ögülmüş, 1991, s. 218).

İçerik analiz yöntemi ilk defa dizi, TV, film gibi programlardaki ön plana çıkan temaların işlenme sıklığını ve bunun sosyal yapı üzerindeki etkisini incelemek amacıyla 1950’li yıllarda ABD’de iletişim-bilimsel bir teknik olarak kullanılmasıyla karşımıza çıkmaktadır. İlk kullanım süreci iletişim alanıyla ilişkilendirilse de günümüzde sosyoloji, siyaset, psikoloji gibi birçok alanda kullanılmaktadır. Çalışmanın amacına göre nicel ve nitel bağlamda içerik analizi gerçekleştirilebilir (Sallan-Gül & Nizam, 2021, s. 182).

Çalışma açık içeriğin saptanması kapsamında yürütülüyorsa nicel, mesajların ne anlattığını odaklanılıyorsa yani örtük içerik kapsamında yürütülüyorsa nitel içerik analizi olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra çalışmanın amacına göre nicel ve nitel teknikler birlikte kullanılabilir (Yolcu, 2018: 682). İçerik analizinin; çalışmaya ilişkin problemi tanımlama, evren ve örnekleme belirleme, çalışmaya ilişkin kod cetvelini oluşturma ve deneme, kategorileri oluşturma ve çalışma kapsamında elde edilen verileri analiz edip yorumlama aşamalarından oluştuğunu söylemek mümkündür (Olgun, 2008, s. 67).

İçerik analizine ilişkin aşamalar yürütülürken dikkat edilmesi gereken bazı noktalar vardır: Örneğin veri toplama sürecinde tümdengelim ya da tümevarım içerik analizi teknikleri kullanılabilir. Tümdengelimli içerik analizinin uygulandığı araştırmaların başlangıç noktasını önceden var olan teorik bilgilerin referans alınması oluşturmaktadır. Bu nedenle, araştırma soruları ön bilgilerden etkilenir ve dolayısıyla bu süreç veri toplama aşamasını da etkiler. Tümevarım aşamasında ise çalışmanın amacı doğrultusunda incelenecek \ analiz edilecek olan materyalden değerlendirilmesi sonucunda araştırmacının kendisi kavramları, kategorileri ve / veya temaları yapılandırmaktadır (Kıngäs ve Kaakinen, 2019, s. 23). Bunun yanı sıra, kodların oluşturulması işlemi sınıflandırılacak metnin temel biriminin tanımıyla ilgili olan temel ve önemli bir adımdır. Çalışmanın amacına uygun olarak kelimelerden, birden fazla anlama sahip kelimelerin farklı anlamları veya özel isimleri kapsayan kelime anlamlarından, cümlelerden, temalardan ve paragraflardan kod kitabının oluşturulması mümkündür (Weber, 1990: 21-23).

İçerik analizi yönteminde dikkat edilmesi gereken diğer bir husus ise kategorilerin oluşturulması işlemidir. Araştırmaya konu olan kaynağın incelenmesiyle elde edilen veriler üzerinden tümevarımsal içerik analizi bağlamında kodların belirlenmesiyle kategoriler oluşturulmaktadır. Ancak tanımlanan kategorilerin amaca uygun olması diğer bir ifadeyle araştırma sorusuna yanıt vermesi ve kategorilerin özel olması gerekmektedir. Tanımlanan veri birimlerinin tek bir kategori çatısı altında yer almalıdır. Bu durumun sağlanamadığı koşullarda yeniden okuma yapılarak kategorilerde revize çalışmalarının yapılması gerekmektedir (Çelik, Baykal & Memur, 2020, s. 393).

4. 13 Kasım Taksim Terör Saldırısının Yasa dışı Göç Kapsamında İçerik Analizi Yöntemiyle İncelenmesi

Çalışmaya konu olan terör saldırısı 13 Kasım 2022 tarihinde İstanbul Beyoğlu ilçesi Taksim İstiklal Caddesi’nde gerçekleşmiştir. PKK/PYD/YPG terör örgütünün Suriye Kobani’deki merkezine üstlendiği ve Suriye uyruklu Ahlam Albashır isimli kadın terörist tarafından gerçekleştirilen bu saldırı sonucunda 6 kişi hayatını kaybetmiş ve 81 kişi yaralanmıştır (www.tr.euronews.com, 2022). Terör eyleminin yabancı uyruklu bir kişi tarafından gerçekleştirildiğine dair bilgilerin paylaşılması yasa dışı göçün ulusal güvenliği tehdit eden bir duruma dönüştüğü noktasındaki tartışmaları gündeme getirmiştir.

Bu çerçevede TBMM’de grubu bulunan siyasi parti liderlerinin olayın yaşanmasının ardından gerçekleştirmiş oldukları ilk parti grup toplantılarındaki söylemleri yasa dışı göç teması kapsamında içerik analizi üzerinden incelenmiştir. Çalışma kapsamında ortaya konulan araştırma soruları şunlardır:

- Terör saldırısının yabancı uyruklu bir kişi tarafından gerçekleştirilmesi siyasi parti liderlerinin terör saldırılarına ilişkin açıklamalarını nasıl şekillendirmiştir?
- Muhafif partiler iktidar yönetiminin izlediği göç ve sınır politikalarını nasıl değerlendirmektedir?

Saldırının ardından MHP, CHP ve HDP parti grup toplantıları 15 Kasım 2022, İYİ Parti grup toplantısı 16 Kasım 2022, AKP parti grup toplantısı ise 23 Kasım 2022 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın amacı doğrultusunda 13-24 Kasım 2022 tarihleri aralığında gerçekleştirilen siyasi parti grubu toplantılarında liderlerin 13 Kasım’da gerçekleşen Taksim terör saldırısına yönelik açıklamaları değerlendirilmiş ve kategori oluşturma sürecinde tümevarımcı bir yol izlenilmiştir. Parti grup toplantısına ilişkin veriler partilerin resmî web sitelerinden ve TBMM’nin resmi internet adresinden erişilmiştir. İçerik analizi kapsamında kodlama süreci gerçekleştirilirken araştırmacı, in-vivo kodlama denilen ifadelerdeki yer alan kodlama biriminin aynen kullanılması gibi bir yol izleyebilir ya da ifadeleri tanımlayan ve kapsayan yeni kodlar oluşturabilmektedir (Çelik, Baykal ve Memur, 2020: 386). Bu çerçevede çalışmaya ilişkin tümevarımcı yol izlenerek oluşturulan kod kitabı Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1. Kod Kitabı

Siyasi Partiler	Tema	Kategori	Alt Kategori
MHP, HDP CHP, İYİ Parti AK Parti	Yasa Dışı Göç	1. Kimlik	1.1. Terör saldırısının failini tanımlamaya yönelik kullanılan terminolojik ifadeler
		2. Siyasal eleştiri	2.1. Uygulanan göç politikasına ilişkin eleştiriler
		3. Seçim	3.1. Göç konusuna ilişkin vaatler

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur. Partilerin grup toplantı tarihlerinin kronolojisine göre sıralanmıştır.

Tablo 1’de siyasi parti liderlerin saldırıya ilişkin açıklamaları kapsamında yasa dışı göçle ilgili vurguladıkları hususlar göz önünde bulundurularak kod kitabı oluşturulmuştur. Çalışmanın amacı ve araştırma soruları göz önünde bulundurularak oluşturulan bu tabloda yasa dışı göç teması çerçevesinde kimlik, siyasi eleştiri ve seçim olmak üzere üç kategori yer almaktadır. 13 Kasım Taksim saldırısını gerçekleştiren yabancı uyruklu terörist kaçak yollardan ülkeye giriş yapmıştır. Bu duruma yönelik siyasi parti liderlerinin bakış açılarını değerlendirmek amacıyla kimlik teması kapsamında failinin tanımlanmasına ilişkin bir kategori oluşturulmuştur. Muhafif partilerin terör saldırısının yasa dışı göç boyutunu vurgulayarak gerçekleştirdikleri siyasi eleştiriler ise iktidarın göç ve sınır politikalarına yönelik getirilen eleştiriler kapsamında yer almaktadır. Son olarak seçim kategorisinde ise siyasi parti liderlerinin göç sorununa yönelik nasıl bir göç politikası izleyeceklerine dair belirttikleri ifadeler değerlendirilmektedir.

Tablo 2’de Devlet Bahçeli’nin 15 Kasım 2022 tarihinde gerçekleştirilen parti grup toplantısında Taksim’de yaşanan terör saldırısına yönelik açıklamaları analiz edilmiştir.

Tablo 2. MHP Liderinin Açıklamasının Yasa Dışı Göç Kapsamında Değerlendirilmesi

Kategori	Alt Kategori	Kod	Tekrar Sayısı
1. Kimlik	1.1. Terör saldırısının failini tanımlamaya yönelik kullanılan terminolojik ifadeler	Özel eğitilmiş	1
		Suriye uyruklu	1
		YPG/PYD’den talimat alması	1
		Kıralık katil	1
		Türkiye’ye kaçak yollardan sızması	1
	Toplam		5
2. Siyasal eleştiri	2.1. Uygulanan göç politikasına ilişkin eleştiriler	—	—
3. Seçim	3.1. Göç konusuna ilişkin vaatler	—	—

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2’ de yer alan bilgiler doğrultusunda faili tanımlamaya yönelik ifadeler kategorisinde teröristin; özel eğitilmiş olduğu, PKK\PYD’den talimat aldığı, Suriye uyruklu olduğu, Türkiye’ye kaçak yollardan geçiş yaptığı ve dış güçlerin \ terör örgütlerinin Türkiye üzerindeki hedeflerinin para karşılığında yerine getirdiği tanımlamaları içeren beş ifadeye yer verilmiştir.

Devlet Bahçeli’nin “İstanbul Beyoğlu İstiklal Caddesi’nde 13 Kasım 2022 tarihinde özel eğitilmiş Suriye uyruklu bir teröristin bombalı terör eylemi bir kez daha yüreklerimizi kavuran bir sahne ortaya çıkarmıştır..... İstiklal Caddesi’ni kana bulayan katilin YPG/PYD’den talimat alarak Türkiye’ye kaçak yollardan sızdığı anlaşılmaktadır” (MHP, 2022) şeklindeki ifadesinde teröristin kaçak ve Suriye uyruklu olmasına yer verilse de açıklamada ayrıca yasa dışı göç konusu üzerinde durulmadığı saptanmıştır.

Tablo 3’te HDP eş başkanı Pervin Buldan’ın 15 Kasım 2022 tarihinde gerçekleştirilen parti grup toplantısında Taksim’de yaşanan terör saldırısına yönelik açıklamaları değerlendirilmektedir.

Tablo 3. HDP Liderinin Açıklamasının Yasa Dışı Göç Kapsamında Değerlendirilmesi

Kategori	Alt Kategori	Kod	Tekrar Sayısı
1. Kimlik	1.1.Terör saldırısının failini tanımlamaya yönelik kullanılan terminolojik ifadeler	Faileri kim olursa olsun	1
	Toplam		1
2. Siyasal eleştiri	2.1. Uygulanan göç politikasına ilişkin eleştiriler	—	—
3. Seçim	3.1.Göç konusuna ilişkin vaatler	—	—

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3’te yer alan bilgiler doğrultusunda açıklamada uygulanan göç politikasına ilişkin eleştiriler yönelik bir eleştiri, sınır güvenliğinin sağlanmasına ilişkin önlem alınması gerekliliği ya da göç konusuna ilişkin bir seçim vaadi ifadesine rastlanılmamıştır. Bunun yanı sıra metinde saldırının failini ise “... Gerekeci ne olursa olsun, faileri kim olursa olsun bu tür katliamcı saldırıların tavizsiz bir şekilde karşısında durmuştur ve durmaktadır...” (HDP, 2022) şeklindeki tanımlamanın haricinde teröristi tanımlamaya yönelik başka bir terminolojik kavrama yer verilmemiştir.

Tablo 4’te Kemal Kılıçdaroğlu’nun 15 Kasım 2022 tarihinde gerçekleştirilen parti grup toplantısında Taksim’de yaşanan terör saldırısına yönelik açıklamaları değerlendirilmektedir.

Tablo 4. CHP Liderinin Açıklamasının Yasa Dışı Göç Kapsamında Değerlendirilmesi

Kategori	Alt Kategori	Kod	Tekrar Sayısı
1. Kimlik	1.1.Terör saldırısının failini tanımlamaya yönelik kullanılan terminolojik ifadeler	Kaçak yollardan ülkeye girmesi	1
	Toplam		1
2. Siyasal eleştiri	2.1. Uygulanan göç politikasına ilişkin eleştiriler	Sınır güvenliğine yönelik yapılan uyarıların dikkate alınmaması	6
		Sınırdan haberleri yok	1
		Sınırın ne olduğunu bilmiyorlar	1
		Sınırların yol geçen hanına dönmesi	4
		Teröristlerin ülkeye kolaylıkla girebilmesi	4
		Sorumluluk yok	2
		Sınırların kevgire çevrilmesi	1
		Ensar ve muhacir tanımlamasıyla herkesin ülkeye alınması ve bu kişilerin Türkiye Coğrafyasına yayılması	1
		Vatandaşın canına kastedilme boyutuna dönüşmesi	1
	Toplam		21

Tablo 4. Devam.

3. Seçim	3.1.Göç konusuna ilişkin vaatler	AB ile Türkiye arasındaki sığınmacı anlaşmasından çıkma	1
		Açık kapı politikasını sonlandırma	3
		Sığınmacıları ülkesine geri gönderme	1
	Toplam		5

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 4'te yer alan bilgiler doğrultusunda faili tanımlamaya yönelik sadece Türkiye'ye kaçak yollardan giriş yaptığı şeklinde bir ifadeye yer verilmiştir. Tabloda görüldüğü üzere terör saldırısına ilişkin yapılan açıklamada iktidarın göç ve sınır yönetimine ilişkin getirilen eleştiriler en fazla vurgulanan husustur. Yirmi bir kez vurgulanan bu eleştiri söylemlerinde "O sınır kapısından bunlar nasıl geçtiler? Asıl sorulması gereken soru bu. O sınırı yolgeçen hanına kim döndürdü? ... teröristle ellerini kollarını sallayarak geliyorsa ... sınırları kevgire çevireceksin..." şeklinde ifadeler yer almaktadır (CHP, 2022). Kemal Kılıçdaroğlu'nun "3-5 Dolar için gelenler ensardı, efendim muhacirdi, önüne gelen herkesi Türkiye'ye sokacaksın ve bunların tamamı Türkiye coğrafyasına yayılmış olacak. Herkes gayet iyi dinlesin: Bu yalanlara artık kimsenin kanmasını istemiyorum sevgili vatandaşlarım, kimsenin bu yalanlara kanmasını istemiyorum. Artık bu milletin canına kastediliyor, herkesin bunu böyle bilmesini isterim ..." (CHP, 2022) şeklindeki açıklamasıyla yasa dışı göç ile gerçekleştirilen terör saldırısı arasında doğrudan bir bağlantı kurulduğunu söylemek mümkündür. Son olarak ise "... Avrupa Birliği ile bu sığınmacı anlaşmasından çıkacağız. Açık kapı devri kesin olarak bitecek. Ne açık kapısı? Yol geçen hanı mı burası? Yapmayacağız, bütün bunların tamamını kaldıracacağız ve en geç 2 yıl içinde bütün sığınmacıları kendi ülkelerine göndereceğiz ..." (CHP, 2022) iktidara geldiklerinde karşılaşılan göç politikalarının olumsuzlarını ortadan kaldırmaya yönelik sunulan çözüm vaatleri vurgulanmıştır.

Tablo 5'te İYİ Parti lideri Meral Akşener'in 16 Kasım 2022 tarihinde gerçekleştirilen parti grup toplantısında Taksim'de yaşanan terör saldırısına yönelik açıklamaları değerlendirilmektedir.

Tablo 5. İYİ Parti Liderinin Açıklamasının Yasa Dışı Göç Kapsamında Değerlendirilmesi

Kategori	Alt Kategori	Kod	Tekrar Sayısı
1. Kimlik	1.1. Terör saldırısının failini tanımlamaya yönelik kullanılan terminolojik ifadeler	Afrin üzerinden kaçak yollardan Türkiye'ye girişi yapması	1
		Suriye Uyruklu	1
		PKK\PYD\YPG talimat alması	1
		Eğitimli olması	1
		Ülkede mülteci kılığında kaçak bir şekilde yaşaması	1
	Toplam		5
2. Siyasal eleştiri	2.1. Uygulanan göç politikasına ilişkin eleştiriler	Terör faaliyetleri kapsamında araçsallaştırılması	2
		Uygulanan kontrolsüz göç politikasının sınırları kevgire dönüştürmesi	1
		Vatandaşın ikinci sınıf vatandaş konumuna düşmesi	2
		Taksim terör saldırısının kaçak göç boyutunun olması	1
		Sığınmacı meselesinin milli güvenlik sorununa dönüşmesi	1
		Sınır güvenliği sorununa ciddiyetle yaklaşmama	2
		Sığınmacılara tanınan müsamaha nedeniyle sınır güvenliğinin ortadan kalkması	1
		Göç problemine ilişkin sunulan Milli Göç Doktrinimizi ve Stratejik Eylem Planı'nın iktidar tarafından dikkate alınmaması	2
		Ensar edebiyatıyla kontrolsüz göçün meşrulaştırılması	1

Tablo 5. Devam.

		Sınırların kevgire dönmesine yönelik önlem almama	1
	Toplam		14
3. Seçim	3.1. Göç konusuna ilişkin vaatler	Milletten yetkiyi alıp gereğini yapma	1
		Hayasız akını durdurma	1
	Toplam		2

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 5'teki bilgiler doğrultusunda teröristin kimliğine ilişkin kategoride Afrin üzerinden kaçak yollardan Türkiye'ye giriş yaptığı, Suriye uyruklu olduğu, PKK\PYD\YPG'den talimat aldığı ve eğitildiği, ülkede mülteci kılığında kaçak şekilde yaşadığı hususlarına yer verilmiş olup teröriste ait bu bilgiler metin içerisinde beş kez vurgulanmıştır. İktidarın göç ve sınır yönetimine ilişkin 14 kez vurgulanan eleştirilerde ise “İktidar ise, kontrolsüz bir göç politikası uygulayarak, sınırlarımızın, kevgire çevrilmesine sessiz kalmaz. ... Milletimizin; öz yurdunda garip, öz vatanında parya olmasına, seyirci kalmaz. ... Türkiye'nin, 11 yıldır yaşadığı, sığınmacı meselesinin, bir millî güvenlik sorunu olduğunu, her fırsatta dile getiriyoruz. Milyonlarca sığınmacının, sebep olduğu sorunların yanında, gösterilen müsamaha nedeniyle sınır güvenliğimizin ortadan kalktığı da her fırsatta vurguluyoruz” şeklindeki ifadeler (İYİ Parti, 2022) yer verilmiştir. Ayrıca 13 Kasım'da gerçekleşen terör saldırısıyla ilgili Akşener'in “PKK/PYD/YPG elinde eğitim görmüş Suriye uyruklu ve Afrin üzerinden, ülkemize kaçak girmiş. Yani, bu acı olayın, bir de kaçak göç boyutu var” (İYİ Parti, 2022) şeklindeki ifadesi dikkate alındığında yasa dışı göç ile terör saldırısı arasında doğrudan bir bağlantıyı vurguladığı görülmektedir.

Tablo 6'da Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 23 Kasım 2022 tarihinde gerçekleştirdiği parti grup toplantısında Taksim'de yaşanan terör saldırısına yönelik açıklamaları değerlendirilmektedir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 15-16 Kasım 2022 tarihinde Endonezya'da gerçekleştirilen G20 Liderler Zirvesine katılması sebebiyle saldırı sonrasında ilk parti grup toplantısı 23 Kasım 2022 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

Tablo 6. AK Parti Liderinin Açıklamasının Yasa Dışı Göç Kapsamında Değerlendirilmesi

Kategori	Alt Kategori	Kod	Tekrar Sayısı
1. Kimlik	1.1. Terör saldırısının failini tanımlamaya yönelik kullanılan terminolojik ifadeler	Fail	1
		Bombayı bırakan terörist	1
		Saldırıyı yapan terörist	1
	Toplam		3
2. Siyasal eleştiri	2.1. Uygulanan göç politikasına ilişkin eleştiriler	—	—
3. Seçim	3.1. Göç konusuna ilişkin vaatler	—	—

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 6'da yer alan bilgiler doğrultusunda terör eylemini gerçekleştiren saldırganla ilişkin ülkeye nasıl geldiği, uyuğu gibi detaylı bilgiye yer verilmediği tespit edilmiştir. Metinde saldırının failini tanımlamak adına “... İstanbul'da İstiklal Caddesi'nde meydana gelen bombalı saldırı failleriyle ve onların bağlantılarıyla kısa sürede aydınlatılmıştı. Bombayı koyan terörist ile ona yardımcı olan çok sayıda kişi ülkemiz içinde ve dışında buldukları yerlerde yakalanarak adalete teslim edilmiştir” ifadelerine yer verilmiştir (TBMM, 2022). Bunun yanı sıra uygulanan göç politikası ya da yasa dışı göç konusuna ilişkin bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Sonuç

Bu çalışma, Türkiye'de siyasal parti liderlerinin yasa dışı göç, terör ve ulusal güvenlik konularına yaklaşımlarını, yabancı uyruklu bir kişi tarafından 13 Kasım 2022 tarihinde Taksim'de gerçekleştirilen terör saldırısı örnek olayı üzerinden değerlendirmeye çalışmıştır. Çalışma kapsamında, TBMM'de parti grubu bulunan beş siyasal partinin liderlerinin terör saldırısına ilişkin açıklamaları yasa dışı göç teması çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışmanın ilk araştırma sorusu “Terör saldırısının yabancı uyruklu bir kişi tarafından gerçekleştirilmesi siyasal parti liderlerinin terör saldırılarına ilişkin açıklamalarını nasıl şekillendirmiştir?” şeklindedir. Bu çerçevede terör saldırısını gerçekleştiren teröristin tanımlanmasına ilişkin açıklamalarda kullanılan terminolojik ifadeler

değerlendirildiğinde MHP, CHP ve İYİ Parti liderleri tarafından teröristin ülkeye kaçak olarak (yasa dışı göç) giriş yapması hususuna yer verildiği görülmektedir. Ayrıca sadece MHP ve İYİ Parti liderleri tarafından teröristin terör örgütleri (PYD\YPG\PKK) tarafından eğitilmesi ve yabancı (Suriye) uyruklu olması konusuna yer verilmiştir. AK Parti liderinin söylemleri “terörist/fail ve yardım edenlerin yakalanması” kapsamında şekillenmiştir. HDP eş başkanın ise “Gerekçesi ne olursa olsun, faileri kim olursa olsun bu tür katliamcı saldırıların tavizsiz bir şekilde karşısında durmuştur ve durmaktadır” şeklindeki ifadesinin dışında teröristi terminolojik olarak tanımlayacak bir bilgiye yer verilmemiştir.

Bunun yanı sıra MHP siyasi parti lideri tarafından teröristin kaçak ve Suriye uyruklu olduğuna dair ifadelerde bulunulsa da açıklamasında yasa dışı göç ya da sınır yönetimi boyutuna yer verilmediği tespit edilmiştir. İYİ Parti siyasi lideri tarafından teröristin ülkeye kaçak giriş yapması ve Suriye uyruklu olduğu konusuna değinilerek terörün kaçak göç boyutunu vurgulanırken; CHP siyasi parti lideri tarafından ise sadece teröristin kaçak yollardan sınırdan geçtiğine değinilerek sınır namustur söylemi üzerinden bu konuya ilişkin geniş bir yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci araştırma sorusu ise “Muhالیf partiler iktidar yönetiminin izlemiş olduğu göç ve sınır politikalarını nasıl değerlendirmektedir?” şeklindedir. CHP ve İYİ Parti siyasi liderlerinin açıklama kapsamında en fazla üzerinde durdukları konular iktidarın göç ve sınır yönetimine yönelik uyguladığı politikaların ülke güvenliğini tehdit ettiğine dair eleştirileridir. Diğer bir ifadeyle CHP ve İYİ Parti siyasi liderlerine göre terör saldırısının nedenleri arasında uygulanan göç ve sınır yönetimi politikaları yer almaktadır. Her iki siyasi parti lideri de iktidar tarafından göç politikasının kontrolsüz bir şekilde yürütüldüğü ve yasal göçün bir anlamda yasa dışı göç sürecine evrilerek ulusal güvenliği tehdit edecek bir boyuta dönüştüğünü vurgulamaktadır. Bu süreçte ise yasa dışı göç unsuru teröristlerin ülke sınırları içerisine girmesinde bir araç olarak kullanılmaya başlanmıştır. Çalışma kapsamında CHP ve İYİ Parti siyasi liderlerinin 13 Kasım Terör saldırısı ile yasa dışı göç arasında doğrudan bağlantı kurmasına dair ifadelerle rastlanılırken diğer bir muhalif parti olan HDP siyasi liderinin açıklama metninde ise iktidarın göç politikasına yönelik herhangi bir eleştiri ifadesine rastlanılmamıştır. İktidar partisi AK Parti liderlerinin konuya ilişkin değerlendirmeleri ise teröristin ve yardım edenlerin tutuklanması üzerine olmuş, yasa dışı göç ve sınır güvenliliği konularından hiç bahsetmemişlerdir.

Sonuç olarak 13 Kasım’da gerçekleştirilen terör saldırısının failinin yasa dışı yollardan ülkeye giriş yapması ve ülkede kaçak bir şekilde yaşamını sürdürmesi göz önünde bulundurulduğunda terör eylemlerinde yasa dışı göçü bir araç olarak kullandığını söylemek mümkündür. Bu çerçevede yabancı uyruklu kişiler tarafından gerçekleştirilen terör saldırıları göç ve güvenlik arasındaki ilişkinin yeniden yorumlanmasında etkili olmuştur. Buna rağmen, Türkiye’deki siyasal parti liderlerinin bu konuda ortak bir görüş ve tutuma sahip olmaması, yasa dışı göçe ilişkin etkin bir ulusal güvenlik politikasının geliştirilmesinin önünde en büyük bir engellerden biridir. Bu nedenle çalışmanın bundan sonraki çalışmalarda daha kapsamlı bir analiz için örnek teşkil etmesi beklenmektedir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı:	Yazarlar, araştırmaya eşit oranda katkı sağladıklarını beyan etmişlerdir.
Destek ve Teşekkür Beyanı:	Yazarlar, teşekkür beyanında bulunmamışlardır.
Çatışma Beyanı:	Yazarlar, kendileri ve üçüncü taraflar açısından herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan etmişlerdir.
Etik Kurul Raporu Gerekliliği Beyanı:	Yazarlar, çalışma için Etik Kurul Raporu gerekliği bulunmadığını beyan etmişlerdir.
Sorumlu Editörler:	Prof. Dr. Hüseyin Özgür, Anadolu Üniversitesi Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Yılmaz, Samsun Üniversitesi Arş. Gör. Atahan Demirkol, Afyon Kocatepe Üniversitesi

Kaynakça/References

- Akgül-Açıkmeşe, S. (2011). Algı mı, söylem mi? Kopenhag Okulu ve Yeni-Klasik Gerçekçilikte Güvenlik Tehditleri. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8 (30), ss. 43-73.
- CHP (2022). <https://chp.org.tr/haberler/chp-genel-baskani-kemal-kilicdaroglu-tbmm-chp-grup-toplantisinde-konustu-15-kasim-2022> (Erişim Tarihi:25.11.2022).
- Çağlayan, D. Y. (2009). *Yasadışı Göç ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, H., Baykal B. N. ve Kılıç Memur, H. N. (2020). Nitel Veri Analizi ve Temel İlkeleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 8 (1), ss. 379-406. Doi:10.14689/issn.2148-2624.1.8c.1s.16m
- Demir, C. K. (2019). *Terörizm ve Terörizmle Mücadele. Güvenlik Yazıları Serisi. No. 26*, https://trguvenlikportali.com/wp-content/uploads/2019/11/-TerorizmTerorizmleMucadele_CKDemir_v.1.pdf DOI: 10.13140/RG.2.2.18308.07045
- Dikçe, Ç. Ü. (2020). *Türkiye’de Siyasi Elitlerin Suriyeli Göçmenlere Yönelik Söylemlerinin Güvenlikleştirme Kuramı ile Analizi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Altınbaş Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eker, K. (2008). *Türkiye’de Yasa Dışı Göç Sorunu*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- EURONEWS (2022). <https://tr.euronews.com/2022/11/13/taksimde-patlama-beyoglundan-neler-yasandi-patlamayla-ilgili-neler-biliniyor>, (Erişim Tarihi: 06. 12. 2022).
- HDP (2022). <https://hdp.org.tr/tr/buldan-karanlik-planlarla-secim-surecini-dizayn-etme-cabalarına-asla-izn-vermeyecegiz/16880/> (Erişim Tarihi: 25.11. 2022).
- İYİ Parti (2022). <https://iyiparti.org.tr/turk-milleti-yeri-geldiginde-kahrolsun-duzen-diye-bilen-hurriyetine-asik-buyuk-bir-millettir> (Erişim Tarihi: 25.11.2022).
- Kaygusuz, D. (2021). Uluslararası İlişkilerde Göç Olgusu ve Göçün Güvenlikleştirilmesi. *Akademik Düşünce Dergisi*, 3, ss. 60-76.
- Kostas, S. (2017). Irregular vs Illegal Immigration: Setting the Definitions. An Overview of European Practice. *Slovak Ethnology*, (65), pp. 420-426.
- Köksal, I. S. (2021). *Türkiye’de Siyasi Partilerin Program ve Söylemlerindeki Göçmen ve Yabancılar Sorunu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Küçük, M. N. (2021). Göç-Güvenlik Bağlantısını Yeniden Düşünmek: Eleştirel Güvenlik Yaklaşımları: Özgürleşme ve Türkiye’deki Suriyeli Mülteciler. *Uluslararası İlişkiler*, 18 (69), ss. 3-28. DOI: 10.33458/uidergisi.777329
- Kyngäs, H., and Kaakinen, P. (2019). Deductive Content Analysis. Kyngäs, H., Mikkonen, K., and Kääriäinen, M. (Eds.). *The Application of Content Analysis in Nursing Science Research*, Cham: Switzerland: Springer Nature, pp. 23-30.
- Melek, G. ve Toker, H. (2016). 2016 Sultanahmet Terör Eylemi: Yerelin Küreselleşmesi. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 9 (3), ss. 178-203.
- MHP (2022). https://www.mhp.org.tr/htmldocs/mhp/5084/mhp/Milliyetci_Hareket_Partisi_Genel_Baskani_Sayin_Devlet_BAHCELININ_TBMM_Grup_Toplantisinde_yapmis_olduklari_konusma_15_Kasim.htm 1 (Erişim Tarihi: 25.11. 2022).
- Nisan, F. ve Aksoy, P. G. (2017). Türkiye’deki Terör Olayları Çerçevesinde Ankara Patlamaları Üzerine Bir İçerik Analizi Çalışması. *TRT Akademi*, 2 (3), ss. 134-158.
- Olgun, C. K. (2008). Nitel Araştırmalarda İçerik Analizi Tekniği. *Sosyoloji Notları*, 4-5. Ankara, ss. 66-70.
- Öğülmüş, S. (1991). İçerik Çözümlemesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi (JFES)*, 24 (1), ss. 213-228.
- Perkowska, M. (2016). Illegal, Legal, Irregular or Regular: Who is the Incoming Foreigner? *Studies in Logic. Grammar and Rhetoric* 45 (58), pp. 187-197. DOI: 10.1515/slgr-2016-0024.

- Sallan-Gül, S. ve Kahya Nizam, Ö. (2021). Sosyal Bilimlerde İçerik ve Söylem Analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (42), ss. 181-198. <https://doi.org/10.30794/pausbed.803182>
- Sever, H. (2012). Sosyal Öğrenme Teorileri Işığında Yasadışı Göç ve Etkileri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (32), ss. 51-66.
- Singler, S. (2016). The Politics of Securitising Migration. *E-International Relations*, pp. 1-6. Erişim adresi: <https://www.e-ir.info/2016/07/12/the-politics-of-securitising-migration/> Erişim tarihi: 28.04.2023.
- TBMM (2022). <https://www.tbmm.gov.tr/Haber/Detay?Id=36bdd66e-1d8f-4b41-ba31-cc7ca70a0412> (Erişim Tarihi: 25.11. 2022).
- Ulan, M. Ö. (2016). *Avrupa Birliğinde Yasa Dışı Göçün Önlenmesi ve Ülke Uygulamaları*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Ünlü, K. (2020). Suriyeliler ve Terör, <https://21yyte.org/tr/merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/suriyeliler-ve-teror> (Erişim Tarihi: 06.12.2022).
- Weber, R.P. (1990). *Basic Content Analysis Second Edition*. London: Sage Publications.
- Yolcu, T. (2018). Türkiye'deki Muhalefet Partilerinin Göç Sorununa Yaklaşımlarına Yönelik İçerik Analizi. *11. Kamu Yönetimi Sempozyumu*, 28-30 Eylül 2018.

Siyasi kurumlar ve uluslararası faktörler teorileri ekseninde Macaristan ve Polonya demokrasileri

Sorumlu Yazar/
Corresponding Author:

Muhammed Emre Küçükşahin

İnsan Hakları ve Eşitlik Uzmanı
Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik
Kurumu

emrekucuksahin94@hotmail.com

0000-0001-5772-1253

Öz

Günümüzde pek çok ülke insan hakları, hukukun üstünlüğü, serbest ve adil seçimler ve çoğulculuk gibi demokratik değerleri kısıtlayan yasal ve idari girişimlerde bulunmaktadır. Bu bağlamda liberal demokrasi uzun yıllardır küresel ölçekte gerileme içindedir. Bu durum demokratik gerilemenin ampirik olarak tespit edilmesini ve nedenlerinin araştırılmasını teşvik etmektedir. Avrupa Birliği demokratik değerleri Birlik içinde yasal norm olarak kabul etmesine rağmen birden fazla üyesi hakkında liberal demokratik değerleri zayıflattıkları yönünde tartışmalar yürütülmektedir. Söz konusu üyelere ikisi Macaristan ve Polonya olup iki ülke de anti demokratik uygulamaları nedeniyle eleştirilmektedir. Bu çalışmada da Macaristan ve Polonya demokrasilerinin gerileme içinde oldukları ampirik veriler ile ortaya konulmakta ve bunun nedenleri siyasal kurumlar ve uluslararası faktörler teorileri çerçevesinde açıklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler:
Macaristan,
Polonya, Avrupa
Birliği,
Demokratik
Gerileme

JEL Kodları:
Y80, Y90

Democracies of Hungary and Poland within the framework of political institutions and international factors theories

Abstract

Many countries take legal and administrative initiatives that restrict democratic values such as human rights, the rule of law, free and fair elections, and pluralism at the present time. In this context, democracy has been in global backsliding for many years. This encourages the empirical identification of democratic backsliding and the investigation of its causes. Although the European Union accepts democratic values as the legal norm within the Union, there are discussions about more than one of its members that they are in democratic backsliding. Two of the said members are Hungary and Poland, and they are criticized for their anti-democratic practices both within the Union and internationally. In this study, it is revealed with empirical data that Hungary and Poland are in democratic backsliding and the reasons for this are explained within the framework of political institutions and international factors theories.

Keywords:
Hungary, Poland,
Democratic
Backsliding,
European Union

JEL Codes:
Y80, Y90

Extended Summary

Democracy, the dominant regime in today's political systems, has been undergoing a negative change in recent years. This situation, which is characterized as democratic backsliding, is determined by empirical data called the democracy index. The fact that democracy is usually defined by unquantifiable concepts such as human rights, rule of law, political participation, and pluralism has made it difficult to identify democratic backsliding, and democracy indexes calculated with empirical data have been created to overcome this difficulty. In this study, the democratic backsliding in Hungary and Poland has been identified by using the V-Dem and EIU democracy indices and analyzed within the framework of political institutions and international factors theories. In this way, it is aimed to contribute to the Turkish literature by analyzing the developments in these two countries, which are considered as "laboratories" by the democratic backsliding literature, within the scope of two different theories.

Many theories have been proposed to interpret the processes of democratic backsliding, two of which are the political institutions theory and the international factors theory. According to the political institutions theory, the deterioration of democratic political institutions, which consist of organizations, authorities and procedures that aim to ensure that the rulers and the ruled behave in accordance with democracy by restricting the behavior of the individual, leads to democratic decline. Today, populist governments, which are considered to have strong links with democratic backsliding, render these institutions dysfunctional. According to the international factors theory, international factors based on economic, political, and military instruments influence the cultural, economic, and institutional change of countries, leading to democratization or democratic regression. In this framework, the relationship between the liberal West and competitive-authoritarian regimes emphasizes the means by which the liberal West can contribute to the democratization of authoritarian regimes or the impact of successful democratic regimes on the citizens of anti-democratic neighboring countries.

According to the V-Dem democracy index, Hungary and Poland are among the autocratic countries, with both countries more than doubling in democratic quality over the last decade. In both countries, anti-pluralist ruling parties lack a commitment to democracy, incite political violence by antagonizing opponents, and use executive power to advance their autocratic agenda. In this context, ruling parties have increased their control over civil society, the media, and the judiciary. An analysis of the EIU's Democracy Index reveals that the democracies of Hungary and Poland confirm the V-Dem Institute's data, with Hungary in democratic decline since the first decade of the 2000s and Poland since 2015.

When the process of democratic backsliding in Hungary and Poland is analyzed within the framework of political institutions, it is seen that in order to preserve their power and increase their power in both countries, they have made constitutional and legal amendments that jeopardize the independence and authority of institutions that ensure the control of the government such as the constitutional court, ombudsman's office, and court of auditors, changed electoral laws, and created legal regulations and institutions that increase their control over the media.

When the process of the two countries is analyzed within the framework of international factors, their relations with the European Union come to the fore. The dates when Hungary and Poland's bilateral relations with the EU started to deteriorate are also noteworthy as the dates when the two countries entered democratic backsliding processes according to democracy indices. Considering that the EU as a union embraces liberal democratic values such as the rule of law, fundamental rights and freedoms, separation of powers and participatory democracy, the deterioration of bilateral relations with the EU seems to have had a catalyzing effect on the two countries' move away from these values.

In conclusion, this study analyzes the democracy process in Hungary and Poland using the V-Dem and EIU democracy indices and explains it within the framework of political institutions and international factors. In both countries, it is seen that in the years when the democratic backsliding process started, anti-democratic parties came to power and changed the institutions and norms that are the checks and balances on the executive power. In this framework, the independence of the judiciary, particularly the constitutional courts, was interfered with and accountability was compromised by restricting fundamental rights and freedoms. Therefore, institutional changes seem to have played a significant role in the democratic backsliding of both countries.

Giriş

Son yıllarda yapılan araştırmalar liberal demokrasilerde demokratik değerlere olan bağlılığın azaldığını ortaya koymaktadır. Söz konusu araştırmalarda özellikle Sovyetler Birliği'nin ve Doğu Bloğu'nun yıkılmasının ardından liberal demokrasiye geçen Orta Avrupa ülkeleri için "geriye dönüş" vurgusu yapılmaktadır (Bustikova & Guasti, 2017). Bu ülkelerdeki geçiş sürecinde siyasetin siyasi elitler tarafından domine edilmesi nedeniyle hukukun üstünlüğü, güçler ayrılığı, yolsuzlukla mücadele ve temel hak ve özgürlüklerin korunması gibi liberal demokrasinin önemli prensiplerinin kurumsal olarak zayıfladığı ve hatta yerleşmediği ifade edilmektedir (Wiatr, 2017; Soyaltın Colella, 2019, s.72). Örneğin literatürde sıkça atıf yapılan ve uluslararası alanda dikkate alınan sivil toplum kuruluşlarından biri olan Freedom House tarafından Orta Avrupa ülkelerinin demokrasilerine ilişkin yıllık olarak yayımlanan Nation In Transit 2020 raporuna göre, Orta Avrupa demokrasileri ilk raporun yayımlandığı 1995 yılına göre daha zayıf durumdadır (Freedom House, 2020, s. 1). Demokratik gerileme (democratic backsliding) olarak isimlendirilen bu durum, demokrasi ve onun sahip olduğu düşünülen değerlerden yola çıkarak insan hakları, hukukun üstünlüğü, siyasi katılım ve çoğulculuk gibi değerlerde meydana gelen olumsuz değişimlerdir.

Demokrasinin çoğunlukla soyut değerler ile tanımlanması demokrasiye ilişkin tartışmaları güçleştirmiştir. Söz konusu kavramların ölçülememesi, tartışmaların subjektif ve soyut kalmasına neden olmaktadır. Bu durum demokrasiye ilişkin ampirik veri ihtiyacını doğurmakta ve çeşitli göstergelere dayanan demokrasi endekslerinin hesaplanmasına ve popülerlik kazanmasına yol açmaktadır.

Macaristan ve Polonya hükümetleri uzun süredir anti demokratik uygulamalarla ülkelerini demokrasiden uzaklaştırdıkları iddiasıyla eleştirilmektedir (Soyaltın Colella, 2019, s. 73). Örneğin, Bustikova ve Guasti'ye göre Orta Avrupa ülkelerinin demokrasileri, genel bir gerileme içinde olmakla birlikte Macaristan demokrasisi kesin bir illiberal¹ dönüşün içindedir (Bustikova & Guasti, 2017). Pirro ve Stanley de 2010'da Fidesz'in Macaristan'da, 2015'de PiS'in Polonya'da iktidara gelmesinin ardından iki ülkenin popülist politikalarla liberal demokratik düzeni ortadan kaldırmak için siyasi reformlara giriştiğini iddia etmektedir (Pirro & Stanley, 2022). Bu bağlamda iki ülke, bölgelerinde ortak bir vizyonla hareket ederek, illiberalizm olarak da tanımlanan liberal demokrasiden geri dönüşün temsilcileri olarak görülmektedir (Cianetti, Dawson, & Hanley, 2018). Öyle ki Freedom House'un komünizmden liberal demokrasiye geçen ülkelerdeki demokratik durumu analiz eden Nations in Transit 2020 raporuna göre Polonya Macaristan'ın ardından tam demokratik ülke statüsünü kaybeden ikinci Avrupa Birliği (AB) ülkesidir (Freedom House, 2020, s. 3). 2023 yılında yayımlanan son raporda ise Macaristan hibrit rejim, Polonya ise yarı konsolide demokrasi olarak tanımlanmaktadır (Freedom House, 2023, s. 14). Bu çalışmada da bu ülkelerdeki liberal demokratik düzenin gerileme içinde olduğu ampirik verilerle tespit edilmekte ve gerilemenin nedenleri üzerinde durulmaktadır.

Bu amaçla ilk olarak Macaristan ve Polonya'nın içinde buldukları süreci tespit edebilmek için V-Dem Enstitüsü'nün (Varieties of Democracy Institute) ve The Economist'in demokrasi endeksleri kullanılmıştır. Bu endeksler, konuya ilişkin yapılan çalışmalarda sıklıkla tercih edildiği için bu çalışmada da tercih edilmiştir. Yapılan karşılaştırmada son yıllarda iki ülkenin de demokrasi endekslerinde gerilediği ortaya konulmuş ve bu durumun nedenleri siyasi kurumlar ve uluslararası faktörler teorileri çerçevesinde tartışılmıştır. Konuyu farklı pencerelerden değerlendiren çok sayıda teoriyi altı farklı başlıkta kategorileştiren Lust ve Waldner'in (2018) kategorilerinden ikisi siyasi kurumlar ve uluslararası faktörlerdir. Bu çalışmada da bu iki teorik çerçeve tercih edilmiştir.

Söz konusu amaçlar doğrultusunda bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde öncelikle konuyla ilgili literatürdeki tanımlar üzerinde durulmuş, ardından demokratik gerilemenin siyasal kurumlar ve uluslararası faktörler çerçevesinde nasıl açıklandığı ele alınmıştır. İkinci bölümde, Macaristan ve Polonya'nın V-Dem ve The Economist Endekslerinde hesaplanan değerleri tablolaştırılarak konuyla ilgili ampirik veriler ortaya konmuştur. Son bölümde ise bu iki ülkenin tartışmalı demokratik süreçleri siyasal kurumlar ve uluslararası faktörler bağlamında açıklanmıştır.

1. Demokrasi ve Demokratik Gerileme

Demokrasi kavramı, Yunanca poliste yaşayan vatandaşlar anlamına gelen *demos* ile güç ve iktidar anlamına gelen *kratos* kelimelerinden türetilmiş olup kökenleri Antik Yunan'a kadar uzanmaktadır. Demos kavramı, poliste yaşayan köleleri, yabancılar anlamına gelen metoikosları ve kadınları kapsamayıp yalnız özgür erkekleri işaret eden dar bir kapsama sahiptir. Egemenliğe sahip olan ve iradesini doğrudan yansıtan bu topluluk, Antik Yunan demokrasisinin temelini oluşturmaktadır (Dinçkol, 2017, s. 753).

¹ Orta Avrupa ülkelerinde otokratikleşen demokrasileri tanımlamada kullanılan kavramlardan biri illiberal demokrasidir (Zakaria, 1997). Levitsky ve Way ise bu demokrasileri rekabetçi otoriterlik kavramı ile tanımlamaktadır (Levitsky & Way, 2002).

Modern demokrasi, Antik Yunan demokrasısından büyük ölçüde farklılaşmış olup farklı bakış açılarından yola çıkılarak yapılmış pek çok tanıma sahiptir. Örneğin Schumpeter, demokrasiyi tanımlarken serbest piyasa ekonomisini siyasal sisteme uyarlayarak rekabeti öne çıkarmış ve demokrasiyi iktidarı özgür seçimler yoluyla elde etme yarışı olarak görmüştür (Tarcan, 2021, s. 100-102). Lipset'e göre ise demokrasi, tüm toplumsal kesimlerin karar alma süreçlerine katıldığı ve iradesini özgürce yansıtabildiği sosyal ve siyasal bir mekanizmadır (Lipset, 1959, s. 71). Bununla birlikte günümüzde demokrasi tanımlarında gelişmişlik düzeyiyle ilişkili olarak sivil toplum, kitlesel katılım, sosyal eşitlik gibi unsurlara vurgu yapılmaktadır (Herman, 2015, s. 251-253). Bu çerçevede demokrasi, serbest seçimlerin yanı sıra örgütlenme, ifade, seçme ve seçilme özgürlükleri ile kamu görevlerine dahil olma, özgür ve adil seçimler haklarını ve hükümet politikalarını belirleyen kurumların varlığını gerektirmektedir (Dahl, 1971, s. 3). Ayrıca kimi çalışmalarda demokrasi kavramı yerine liberal demokrasi kavramı da kullanılmakta olup "liberal" vurgusuyla temel hak ve özgürlükler gibi değerler öne çıkarılmaktadır. Nitekim, Freedom House'un 2022 yılında yayımladığı "Freedom in the World 2022: The Global Expansion of Authoritarian Rule" adlı raporda liberal demokrasi, "insan haklarının tanındığı ve her bireyin yasalar önünde eşit olduğu özyönetim biçimi" olarak tanımlanmaktadır (Freedom House, 2021, s. 1).

Yukarıdaki tanımlar çerçevesinde bir rejimin demokratik olarak nitelendirilebilmesi için temel hak ve özgürlüklerin anayasa ve yasalarla güvence altına alınmış olması gerektiği anlaşılmaktadır. Demokrasinin gelişmişlik düzeyini ise vatandaşların seçim, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı ve ifade özgürlüğü hakkı gibi araçlar aracılığıyla iradelerini yansıtmaya gücü ve hukukun üstünlüğü ortaya koymaktadır. Demokraside gerileme (democratic backsliding) ise liberal demokrasinin yukarıda bahsedilen özelliklerinde meydana gelen olumsuz değişiklikler olarak tanımlanmaktadır (Morlino & Quaranta, 2016, s. 2-3).

Freedom House'un yukarıda belirtilen raporunda liberal demokrasinin baskı altında olduğu, köklü demokrasilere sahip ülkelerde otoriterlik yanlılarının sistemdeki eksiklerden faydalanarak şiddeti ve kontrolsüz gücü teşvik ettiği, ülkelerin demokrasi ve otoriterlik arasında ikincisine giderek daha fazla yöneldiği belirtilmektedir. Bu çerçevede küresel demokrasinin art arda 16 yıldır gerilediği ve 2021 yılında demokrasi endeksine göre 25 ülkenin demokrasisi iyileşme yaşarken 60 ülkenin demokrasisinde düşüş yaşandığı vurgulanmaktadır. Rapora göre günümüzde küresel nüfusun yaklaşık %38'i özgür olmayan ülkelerde yaşamakta olup bu oran 1997'den beri en yüksek orandır (Freedom House, 2021, s. 1).

21. yüzyılda demokratik değerlerin küresel ölçekte gerilemesi ve dünya nüfusunun neredeyse yarısının özgür olmayan ülkelerde yaşıyor olması demokratik gerileme tartışmalarına yol açmaktadır. Bununla birlikte kavram üzerine yapılan çalışmaların henüz sınırlı olması kavramın tanımlanmasını ve geniş boyutlu ele alınmasını engellemektedir. Bu çerçevede Waldner ve Lust'a (2015) göre üç temel sorunla karşılaşmaktadır. İlk sorun kavramsal olup kavramın tanımlanırken hangi kriterlerin dikkate alınması gerektiğine dairdir. Demokratikleşmede olduğu gibi demokratik gerilemede de ülkeler kendilerine özgü yollardan geçmekte, bu durum kavramı tanımlama ve kavrama ilişkin kriterlerin belirlenmesini güçleştirmektedir. Bunun yanı sıra demokrasi ve demokratikleşme hakkında oldukça geniş bir literatürün bulunması nedeniyle demokratikleşmenin tersi anlamına gelen demokratik gerilemenin tanımlanmasına ihtiyaç duyulmamakta ve yalnız sebeplerine odaklanılmaktadır (Rupnik, 2007, s. 17-20). İkinci sorun metodoloji ile ilgili olup gerilemenin tespitinde kullanılacak yöntemlerin belirsiz olmasıyla ilgilidir. Son sorun ise kavrama yönelik çalışmaların sınırlı sayıda olması nedeniyle konuya ilişkin genel bir teorinin bulunmamasından kaynaklanmaktadır (Lust & Waldner, 2015, s. 3).

Gerilemenin tanımlanmasında ve ölçülmesinde yaşanan zorluklara rağmen literatürde kavramdan ne anlaşılması gerektiğine dair açıklamalar bulunmaktadır. Lust ve Waldner, liberal demokrasilerdeki gerilemeyi bir süreç olarak görmekte ve rekabetçi seçim prosedürlerinin, medeni ve siyasi özgürlüklerin bozulması ve siyasi sorumluluğun azalması olarak tanımlanabileceğini belirtmektedir (Lust & Waldner, 2015, s. 6-7). Nancy Bermeo ise kavramı daraltarak demokratik kurumların devlet eliyle zayıflatılması veya ortadan kaldırılması olarak yorumlamaktadır (Bermeo, 2016, s. 5). Dresden ve Howard'da demokratik değerlerde yaşanan değişimi seçim mekanizması üzerinden ele almakta ve gerilemeyi güç yoğunlaşmasından dolayı seçimlerde rekabetin azalması olarak tanımlamaktadır. Rekabetteki azalma yürütme erkinin gayri resmi amaçlar için kullanılmasıyla olabileceği gibi muhalefet partilerine baskı yapılması, medya özgürlüğünün sınırlandırılması ve sivil toplum kuruluşlarına kısıtlanması şeklinde olabilecektir (Dresden & Howard, 2015, s. 5). Son olarak Ulrich Sedelmeier kavramı "liberal demokratik ilkelerin ihlaline dayanan eşit derecede basit bir geri adım" olarak tanımlamaktadır (Sedelmeier, 2014, s. 107).

Demokratik gerilemeye ilişkin tanımlar çeşitlendirilebileceği gibi tanımların bulunduğu birtakım ortak noktalar görülmektedir. Bunlar demokratikleşmenin tersine çevrilmesi ve demokratik kurumların zayıflaması, iyi yönetişimin azalması, hukukun üstünlüğünün zayıflaması, siyasi reformların tersine çevrilmesi, temel hak ve özgürlüklerde gerileme, azınlık haklarında gerileme, popülizmin yükselmesi, milliyetçiliğin derinleşmesi ve yolsuzluğun artması şeklinde sıralanabilir. Bunların yanı sıra siyasi hesap verilebilirliğin azalması da öne çıkan unsurlardan biridir (Lust & Waldner, 2015, s. 2).

Bu tartışma bir süreç olarak işlemekte olup hızı ülkeden ülkeye değişkenlik göstermektedir. Bu bağlamda liberal demokratik değerlerin ülke içindeki hakimiyetinin aşınmasının hızlı bir şekilde gerçekleşmesi ve demokratik kurumlarda büyük değişikliklere yol açması durumunda rejimin hibrit rejime dönüşme olasılığı yüksektir (Bermero, 2016, s. 6). Ayrıca ülkelerin özel koşulları da bu süreçte belirleyici olmaktadır. Örneğin Greskovits'e göre eski sosyalist cumhuriyetlerdeki liberal demokrasilerin gerilemesi normaldir. Çünkü söz konusu ülkelerde liberal reformlardan olumsuz etkilenenlerin demokratik değerlerle uyuşmayan popülist liderleri desteklemesi muhtemeldir (Greskovits, 2015, s. 29).

1.1. Demokratik Gerilemenin Nedenleri

Bu konudaki literatür ilk olarak demokrasilerdeki gerilemenin hangi tarihsel süreçte yaşandığını tespit etmeye odaklanmıştır. Örneğin Samuel Huntington, demokrasinin tarihsel süreç içindeki yolculuğunu incelerken son iki yüzyıl içinde demokrasiye karşı iki ters dalga tespit etmektedir. Huntington'a göre her demokratikleşme dalgasını bir ters dalga takip etmektedir. Bu doğrultuda birinci ters dalga 1920'li yıllarda Almanya ve İtalya'da Nazizmin ve faşizmin iktidara gelmesiyle, ikinci dalga ise 1960'lı yıllarda Latin Amerika ve Asya'da diktatörlüklerin kurulmasıyla başlamıştır (Huntington, 1993, s. 10-22). Bunun yanı sıra Huntington, iki el değiştirme testi (two turnover test) olarak adlandırdığı yöntemle bir ülkeye demokrasinin yerleşip yerleşmediğini ölçmeyi amaçlamıştır. Ona göre, "geçiş dönemindeki ilk seçimde iktidara gelen parti ya da grup daha sonraki bir seçimi kaybedip seçimi kazananlara iktidarı barışçı şekilde devrederse; seçimi kazananlar da, iktidarı daha sonraki bir seçimi kazananlara barışçı şekilde devrederlerse, demokrasi pekişmiş sayılabilir" (Huntington, 1993, s. 259).

Demokratik gerilemenin nedenlerini açıklamaya yönelik teorilerde ise birden fazla olgunun öne çıkarıldığı görülmektedir. Örneğin Juan Linz, gerilemenin ya da çöküşün sebebi olarak demokrasiye bağlı olmayan aktörleri ve onların anti demokratik eylemlerini işaret etmiştir. Ona göre demokrasilerin en belirgin iki özelliği seçim sonuçlarını kabul etmek ve siyasi şiddetten kaçınmaktır. Dolayısıyla bu iki davranışsal özelliği benimsemeyen halklar ya da siyasiler demokrasilerin çöküşüne yol açmaktadır (Linz, 1978). Levitsky ve Ziblatt ise çalışmalarında kavramın değişen yapısına dikkat çekmektedir. Onlara göre anti demokratik güçler darbeler ya da devrimlerle sonuçlanan siyasal şiddete başvurmaktansa demokratik araçları kullanarak iktidara gelmekte ve yasal yollarla siyasal düzeni otoriterleştirmektedir. Onlara göre bu yöntem en az askeri darbeler kadar yıkıcıdır ve demokrasiler artık generallerin değil, seçilmiş liderlerin ellerinde ölmektedir (Levitsky & Ziblatt, 2018, s. 9). Guillermo O'Donnell ve Samuel Huntington da çalışmalarında "demokrasinin yavaş ölümüne" dikkat çekmekte ve yeni demokrasilerin cuntalar tarafından değil, demokratik yollarla iktidara gelen kişiler tarafından zayıflatıldığını vurgulamaktadır (Mete, 2022, s. 109).

Yascha Mounk da çalışmasında (Mounk, 2018) sosyal medyanın radikal fikirlere alan açması, kapitalist ekonominin istikrarsız bir gelecek sunması ve tek ya da baskın etnik kimliğe dayalı devlet fikrinin değişmesi nedeniyle popülizmin yükselişe geçtiğini ve liberal demokrasilerin "liberal olmayan demokrasiye" ya da "demokratik olmayan liberalizme" evrildiğini iddia etmektedir. Ona göre bu durum değişmediği sürece liberal demokrasiler ayakta kalamayacaktır.

Lust ve Waldner çalışmalarında (2018), bazıları yukarıda açıklanan açıklamaları siyasi eylemlilik, siyasi kültür, siyasi kurumlar, politik ekonomi, sosyal yapı ve siyasi konjonktür ve uluslararası aktörler olmak üzere altı başlık altında toplamıştır. Bu çalışmada da Macaristan ve Polonya demokrasileri siyasi kurumlar ve uluslararası faktörler çerçevesinde ele alınacaktır.

1.1.1. Siyasal Kurumlar Teorileri

Demokratik siyasal kurumlar, bireyin davranışlarını kısıtlayarak yöneten ve yönetilenlerin demokrasiye uygun davranmalarını sağlamayı amaçlayan organizasyonlar, otoriteler ve prosedürlerdir. Lust ve Waldner'e göre demokratik siyasal kurumlar demokrasiler içinde üç önemli etkiye sahiptir. Bunlarda ilki, demokratik siyasal kurumlar sayesinde dikey hesap verilebilirliğin ve temsil edilebilirlik düzeyi korunmasıdır. Bu sayede hükümetler vatandaşlarına karşı duyarlı iken; vatandaşlar da hükümetlerini meşru bir otorite kaynağı olarak kabul edip anti demokratik hareketleri desteklemekten uzak duracaklardır. İkincisi, demokratik siyasal kurumların yatay hesap verilebilirliği koruması, böylece kurumlar sayesinde hükümet üyelerinin demokratik siyaset içinde hareket etmelerinin sağlanmasıdır. Üçüncüsü ise demokratik siyasal kurumların siyasi krizlerden kaçınarak hükümetin performansını yükseltmeleridir. Dolayısıyla demokratik siyasal kurumların yapısını bozan rejimlerde demokratik değerlerin aşınması daha olasıdır (Lust & Waldner, 2018, s. 99). Nitekim günümüzde liberal demokratik rejimlerin zayıflaması ile arasında güçlü bağlar olduğu kabul edilen popülist iktidarların yaklaşık %50'sinin kontrol ve denge mekanizması oluşturan kurumların yapısını değiştirdiği görülmektedir (Kyle & Mounk, 2018, s. 18).

Anti demokratik siyasal partilerin iktidara gelmelerinin ardından demokratik siyasal kurumlardan kaynaklanan ve yürütmeyi sınırlandıran kurumlara direndiği görülmektedir. Bu durum liberal demokratik düzenin zayıflamasında önemli bir role sahiptir. Nitekim popülist iktidarların zaman içinde yetkilerini kullanarak söz konusu kurumları zayıflatmış, hukukun üstünlüğü başta olmak üzere demokrasinin temel ilkelerini hiçe saydığı ve fren ve denge

mekanizmalarını zayıflattığı görülmektedir. Bu süreçte genel olarak iktidarların hamleleri hafife alınmakta, süreç ve hedefler toplum tarafından anlaşılammamaktadır. Kurumlar üzerindeki değişikliklerin halk egemenliğinin tam olarak yerine getirilmesi için yapıldığı yönünde bir dil kullanılmakta, bu nedenle reformlara muhalif olan kişiler düşman olarak işaret edilmektedir. Bu nedenle başlangıçta söz konusu değişikliklerin liberal demokratik değerleri zayıflatabileceği öngörülememektedir. Kurumların yürütme üzerindeki kontrol etkisini zayıflatarak ya da ortadan kaldırarak devlet kaynakları üzerindeki kontrol artırılmakta, reformlar halkın iradesini tesis etmek ve yolsuzluğu ortadan kaldırmak gibi popülist söylemlerle medya ve sivil toplum üzerindeki baskı artırılmakta ve muhalefet partileri etkisizleştirilmektedir (Scheppel, 2018, s. 547).

1.1.2. Uluslararası Faktörler Teorileri

Demokratik gerilemenin nedenlerini açıklayan teoriler içinde uluslararası faktörleri ön plana çıkaran teorileri diğerlerinden ayıran en önemli özellik, demokrasinin seyrini dış politikada yaşanan gelişmeler ile açıklamalarıdır. Ekonomik, siyasi ve askeri araçlara dayanan uluslararası müdahalelerin ülkelerde siyasi liderlerin tercihlerini değiştirebileceği gibi kültürel, ekonomik ve kurumsal değişimi de hızlandırabileceği düşünülmektedir. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1952'ye kadar Amerikan işgali altındaki Japonya'da yaşanan anayasa değişiklikleri, istikrar ve büyümeyi teşvik eden kısa vadeli ekonomi politikaları, toprak reformu gibi Japon ekonomisini yeniden yapılandıran politikalar ve topluma liberal değerleri aşlamaya çalışan eğitim reformları, demokratikleşmeye yönelik uluslararası faktörlere örnek olarak sunulmaktadır (Lust & Waldner, 2018, s. 99).

Levitsky ve Way, liberal Batı ile rekabetçi-otoriter rejimler arasındaki ilişkide liberal Batı'nın otoriter rejimlerin demokratikleşmesine katkı sunmasına yarayacak araçlara dikkat çekmektedir. Onlara göre Batı'nın otokrat rejimlerle kurduğu sosyal, ekonomik ve siyasi bağlantının uluslararası alanda otokrat rejimleri zayıflatma ve demokratik güçleri güçlendirme potansiyeli vardır. Bu çerçevede bağlantının güçlü olduğu durumlarda otokrat rejim aleyhinde dış baskı güçlü, bağlantının zayıf olduğu durumlarda zayıftır (Levitsky & Way, 2006, s. 387). Gleditsch ve Ward ise demokratik ülkelerin coğrafi konumlarından hareketle demokratikleşmeyi ele alarak başarılı bir demokrasiyle yönetilen ülkelerin, komşu ülkelerin vatandaşlarını etkileyerek kendilerini demokrasi yanlısı yapabileceğini iddia etmektedirler. Bununla birlikte AB gibi liberal demokratik değerlerin hâkim olduğu uluslararası örgütlere üyelik sürecinin de ülkelerin demokratikleşmesine katkı sunabileceğini vurgulamaktadırlar (Gleditsch & Ward, 2006, s. 917-929). Nitekim AB'ye üye olmak isteyen ülkelerin karşılması beklenen Kopenhag Kriterleri aynı zamanda insan haklarının korunması, hukukun üstünlüğünün tesisi ve azınlık haklarına saygı gösterilmesi gibi demokratik değerleri ortaya koyarak bir nevi demokratikleşme rehberi olarak görülmektedir (Marktler, 2006, s. 344-345).

2. Demokrasinin Ölçülmesi: Demokrasi Endeksleri

Demokrasinin tanımında kullanılan insan hakları, hukukun üstünlüğü, siyasi katılım ve çoğulculuk gibi kavramların ölçülebilir olmaması demokrasiye ilişkin tartışmaları güçleştirmiştir. Özellikle Soğuk Savaş sonrasında otokratik rejimleri demokratik rejimlerden ayıran özellikler silikleştiği için demokratik rejimlerin tespiti daha da güçleşmiştir (Bermero, 2016, s. 6). Bu durum ülkelerin demokratik durumlarının sayısal verilerle analiz edilebileceği yöntemleri gerektirmiş, bu çerçevede demokrasi endeksleri popülerlik kazanmıştır.

Günümüzde araştırmacılar tarafından kullanılan demokrasi endekslerinden biri The V-Dem Institute (Varieties of Democracy) tarafından yayımlanmaktadır. 2014 yılında Steffan I. Lindberg tarafından kurulan Enstitü demokrasiyi tanımlayan ayrıntılı veri setleri üzerinden düzenli olarak yıllık demokrasi raporu (Lindberg, Coppedge, & Teorell, 2014) yayımlamaktadır.

The Economist Intelligence Unit (EIU) Demokrasi Endeksi ise 2010 yılından itibaren düzenli şekilde yayımlanmakta olup medeni ve siyasi özgürlüklere dayalı ölçüm yapmaktadır. Endekste siyasi haklar seçim süreci, çoğulculuk, hükümetin işleyişi, siyasi katılım ve siyasi kültür olmak üzere beş kategoriye sahiptir. Kişisel özgürlükler ise tek bir grup olarak değerlendirilmektedir. (The Economist, 2023) EIU Demokrasi Endeksi'nde V-Dem Endeksi'nden farklı olarak Eurobarometer gibi anketler kullanılmaktadır. EIU Democracy Endeksi'nde değerlendirmeler 1'den 10'a kadar olup en yüksek derecelendirme 10'dur.

Tablo 1. EIU Democracy Index'te Rejim Türleri ve Puanları

Rejim Türü	Puan
Tam Demokrasi	8.01-10.00
Kusurlu Demokrasi	6.01-8.00
Hibrit Rejimler	4.01-6.00
Otoriter Rejimler	0.00-4.00

Kaynak: (The Economist, 2023, s. 3-5)

2.1. V-Dem ve EIU Endekslerinde Macaristan ve Polonya

Çalışma kapsamında ilk olarak Macaristan ve Polonya demokrasilerinin gerileme içinde olup olmadıkları sorusu cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Bunun için iki ülkenin yıllar içinde V-Dem ve EIU demokrasi endekslerindeki derecelendirmeleri incelenmektedir.

V-Dem Enstitüsünün “Democracy Report 2022” isimli raporunda Macaristan ve Polonya’ya ilişkin değerlendirmeleri incelendiğinde iki ülke de otokratlaşan ülkeler arasında gösterilmekte olup son 10 yılda iki ülkenin de demokratik niteliklerinin iki kattan fazla azaldığı vurgulanmaktadır. İki ülkede de çoğulculuk karşıtı iktidar partilerinin demokrasiye bağlılıktan yoksun olduğu, muhalifleri düşmanlaştırarak siyasi şiddeti teşvik ettikleri ve otokratik gündemleri için yürütme gücünü kullandıkları belirtilmektedir. Bu çerçevede iktidar partilerinin sivil toplum, medya ve yargı üzerinde denetimlerini artırdıklarının altı çizilmektedir (V-Dem Institute, 2022, s. 7,19,23).

V-Dem Enstitüsünün kullandığı endeksler çerçevesinde Macaristan ve Polonya’nın demokratik durumuna ilişkin değerler aşağıdaki tablolarda verilmiş olup söz konusu değerlerin gerileme içinde olduğu görülmektedir.²

Tablo 2. Macaristan 2017-2022 Yılları Arasındaki Demokratik Durumuna İlişkin Değerler

Endeksler ³	2017	2018	2019	2020	2021	2022
LDI Index	0,553	0,522	0,441	0,402	0,37	0,36
EDI Index	0,677	0,630	0,536	0,485	0,47	0,46
LCI Index	0,804	0,822	0,786	0,776	0,74	0,73
ECI Index	0,843	0,830	0,681	0,7	0,66	0,66
PCI Index	0,520	0,643	0,594	0,588	0,62	0,59
DCI Index	0,483	0,532	0,521	0,502	0,44	0,38

Kaynak: Değerler, V-Dem Enstitüsünün Yıllık Raporlarından Derlenmiştir.

Tablo 3. Polonya’nın 2017-2022 Yılları Arasındaki Demokratik Durumuna İlişkin Değerler

Endeksler	2017	2018	2019	2020	2021	2022
LDI Index	0,574	0,596	0,548	0,5	0,49	0,41
EDI Index	0,707	0,731	0,708	0,692	0,63	0,59
LCI Index	0,797	0,803	0,754	0,693	0,73	0,66
ECI Index	0,860	0,860	0,859	0,896	0,84	0,83
PCI Index	0,553	0,630	0,596	0,648	0,61	0,56
DCI Index	0,631	0,575	0,629	0,542	0,51	0,5

Kaynak: Değerler, V-Dem Enstitüsünün yıllık raporlarından derlenmiştir.

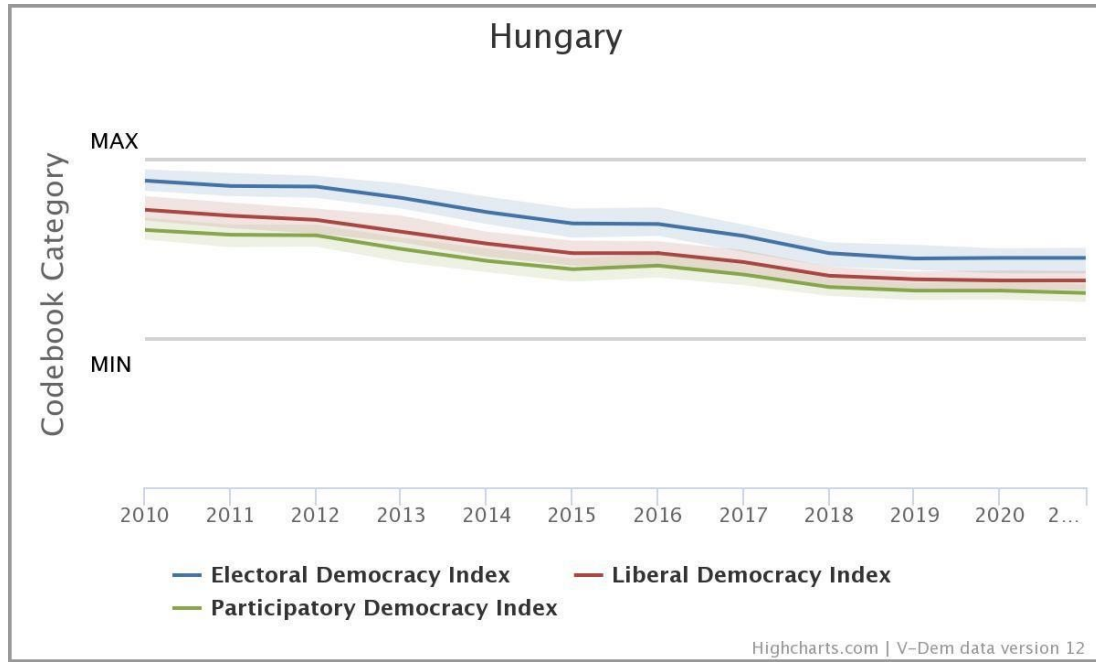
V-Dem Enstitüsünün demokrasi endeksleri, Macaristan ve Polonya demokrasilerinin 2017 yılından itibaren gerileme içinde olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Enstitü’nün ülke grafikleri Macaristan’da sürecin 2010 yılına kadar uzandığını, Polonya da ise 2015 yılında başladığını ortaya koymaktadır.

² Tablolarda bir önceki yıla göre düşüş gösteren değerler kırmızıyla gösterilmiştir.

³ Liberal Democracy Index (LDI), demokrasinin hem liberal hem de seçime dayalı yönlerine, Electoral Democracy Index (EDI), seçimlerin ifade ve örgütlenme özgürlüklerinin kullanılarak serbest ve adil bir şekilde yapılmasına, The Liberal Component Index (LCI) kanun önünde eşitlik, temel hak ve özgürlüklerin korunması ve yürütme üzerinde yasama ve yargı erklerinin kontrolüne, The Egalitarian Component Index (ECI) tüm toplumsal grupların siyasete eşit ve aktif katılımına, The Participatory Component Index (PCI) sivil toplum kuruluşları, doğrudan demokrasi mekanizmaları, yerel ve bölgesel katılım araçları gibi bileşenler üzerinden siyasi süreçlere katılma, The Deliberative Component Index (DCI) ise politikada karar alma süreçlerinin demokrasinin müzakereci prensiplerine ne derece uygun olduğuna ilişkindir. Bkz.: (V-Dem Institute, 2022)

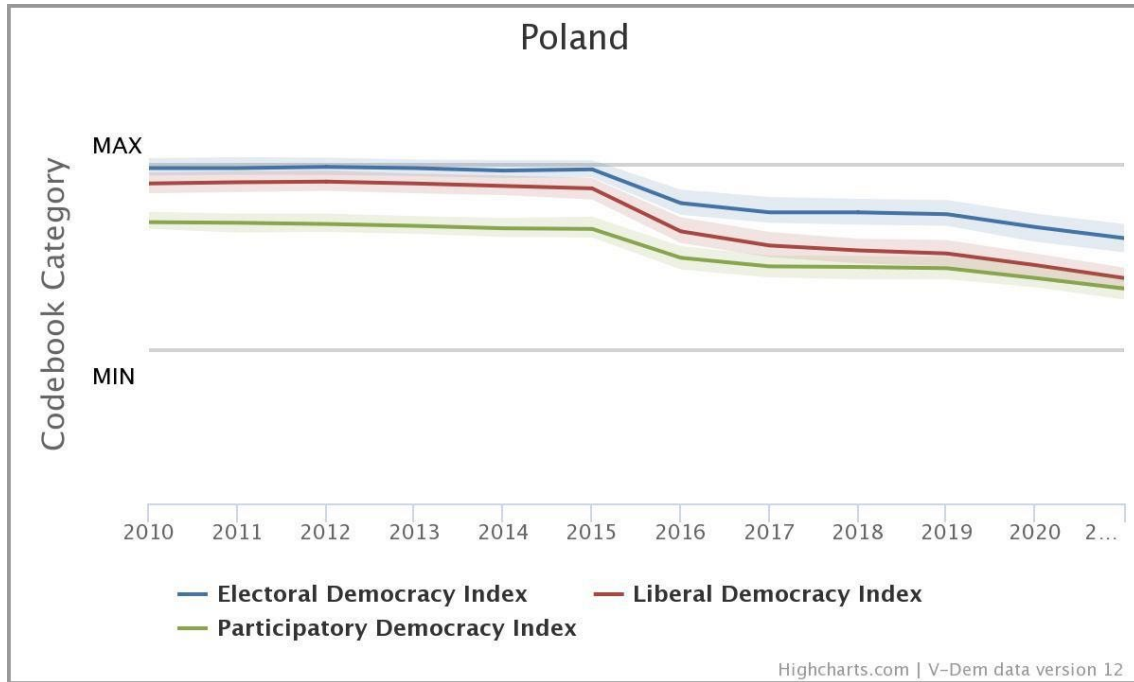

Şekil 1. V-Dem Enstitüsünün Göstergelerine Göre Macaristan Demokrasinin Son Yıllarda Durumu

Kaynak: V-Dem Country Graph (V-Dem Institute, 2023)

Şekil 2. V-Dem Enstitüsünün Göstergelerine Göre Polonya Demokrasinin Son Yıllarda Durumu

Kaynak: V-Dem Country Graph. (V-Dem Institute, 2023)

EIU'nun Democracy Index'i incelendiğinde Macaristan ve Polonya'nın V-Dem Enstitüsünün verilerini doğruladığı, Macaristan'da liberal demokrasinin 2000'li yılların ilk on yılından, Polonya'nın ise 2015 yılından itibaren, 2020 yılı dışında, gerileme sürecinde olduğu aşağıdaki tablodan anlaşılmaktadır.

Tablo 4. EIU'nun Democracy Index'ine Göre Macaristan ve Polonya'nın Demokratik Göstergeleri.

Yıllar	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Macaristan	7.21	7.04	6.96	6.96	6.90	6.84	6.72	6.64	6.63	6.63	6.56	6.50
Polonya	7.05	7.12	7.12	7.12	7.47	7.09	6.83	6.67	6.67	6.62	6.85	6.80

Kaynak: (The Economist, 2023)

V-Dem Enstitüsü'nün ve EIU'nun demokrasi endeksleri, AB üyesi olan Polonya ve Macaristan demokrasilerinin gerileme içinde olduğu ortaya koymaktadır. Bu çalışmada bu durum daha önce teorik altyapısı özetlenen siyasi kurumlar ve uluslararası faktörler çerçevesinde ele alınmaktadır.

3. Macaristan ve Polonya'da Liberal Demokrasinin Gerileme İçinde Olmasının Nedenleri

V-Dem ve EIU'nun demokrasi endeksleri Macaristan'ı 2010, Polonya'yı ise 2015 yılından itibaren demokratik gerileme içinde görmektedir. Macaristan'da 2010 yılından beri ülkenin en büyük iki partisinden biri olan ve başkanlığını Viktor Orban'ın yaptığı Fidesz – Magyar Polgári Szövetség (Fidesz – Macar Yurttaş Birliği) iktidardadır. Kökenleri öğrenci hareketlerine dayanan ve Macar sağının temsilcisi olarak görülen Fidesz Partisi post-komünist dönemin ekonomik başarısızlıklarına yönelttiği eleştiriler üzerine yükselmiş ve otoriter popülizmin bir örneği haline gelmiştir. (Akin, 2019, s. 34). Viktor Orban liderliğindeki Fidesz 2010 yılında yapılan parlamento seçimlerinde tek başına anayasayı değiştirebilecek çoğunluğu elde edince Anayasa'yı on kez değiştirmiş ve "liberal demokrasiden sapmanın tipik bir örneği" haline gelmiştir (Paçacı, 2021, s. 245). Yapılan anayasal ve yasal düzenlemelerle yürütmenin üzerindeki kontrol mekanizmalarını zayıflatılmış, sivil toplum ve medya baskı ve denetim altına alınmıştır. Scheppele'e göre bu değişiklikler Macaristan'da siyasi otoriteyi radikal bir biçimde merkezileştirmiş ve adeta anayasal bir darbeye yol açmıştır (Scheppele, 2014). Umut Korkut ise yeni Macar Anayasası'nı ve diğer yasal düzenlemeleri otoriterleşmiş bir iktidarın toplum mühendisliğine girişimi olarak tanımlamaktadır (Korkut, 2012, s. 182-189).

Polonya'da 2001 yılında kurulan muhafazakâr ve milliyetçi PiS-Prawo i Sprawiedliwość (Hukuk ve Adalet Partisi) göçmen karşıtlığı ve yabancı düşmanlığı üzerine kurduğu seçim kampanyası sonucunda 2015 yılında ülke genelindeki oyların %37,5'ini alarak Mecliste mutlak çoğunluğu elde etmiştir. PiS hükümetleri, yıllar içinde yaptığı anayasal, yasal ve idari değişikliklerle ülkede liberal demokratik değerlerin erozyona uğramasına neden olmuştur (Paçacı, 2021, s. 246). Bu süreçte PiS, Fidesz'in Macaristan'daki uygulamalarını kendine örnek almıştır. Nitekim PiS'in kurucularından olan eski Başbakan Jaroslaw Kaczyński 2011 yılında Viktor Orban'ın kendileri için model olduğunu ifade etmiştir (Buckley & Foy, 2016).

3.1. Siyasi Kurumlar

Demokratik gerileme, daha önce bahsedildiği üzere, temel hak ve özgürlükleri kısıtlayan, şeffaflığı ve hesap verilebilirliği ortadan kaldıran, serbest ve adil seçim sisteminin bozulmasına yol açan değişiklikleri içinde barındıran süreç olarak tanımlanabilmektedir. Scheppele'ye göre ise iktidara gelen anti demokrat popülistler iktidarlarını korumak ve güçlerini artırmak için anayasa mahkemeleri gibi iktidarın kontrolünü sağlayan kurumların bağımsızlığını ve yetkilerini tehlikeye düşüren anayasal ve yasal değişiklikler yapmakta, söz konusu değişiklikler demokrasilerdeki gerilemenin ilk işaretini oluşturmaktadır (Scheppele, 2018, s. 563). Nitekim Macaristan ve Polonya'da da iktidara gelen hükümetler söz konusu değişikliklere gitmiştir.

Macaristan'da 11-24 Nisan 2010 tarihlerinde yapılan iki turlu seçimle iktidara gelen Fidesz- KDNP-Kereszténydemokrata Néppárt (Hristiyan Demokrat Parti) parlamentoda salt çoğunluğu elde ederek yürütmenin üzerindeki fren ve denge mekanizmalarını zayıflatacak ve yürütmenin gücünü artıracak yasal düzenlemelere girişmiştir. Bu kapsamda ilk olarak Anayasa Mahkemesi üyelerinin sayısı 11'den 15'e, görev süreleri ise 9'dan 12'ye çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra Anayasa Mahkemesi başkanını seçme yetkisi Mahkemenin kendisinden alınarak meclise verilmiştir. Mahkemeye ilişkin değişiklikler yalnız yapısıyla sınırlı kalmamış yetkileri de değiştirilmiştir. Bu kapsamda Mahkemenin hükümetin vergi ve kemer sıkma politikaları üzerindeki denetimi ile soyut norm denetimi üzerinde kısıtlamalara gidilmiştir. Öte yandan yargıda yargıçların emeklilik yaşı 70'ten 62'ye indirilerek çok sayıda yargıç emekli olmaya zorlanmıştır (European Commission, 2013). Emekli olanların yerini alacak yeni yargıçların seçilmesi için Ulusal Yargı Ofisi oluşturulmuştur. Ulusal Yargı Ofisinin yargıçların ve savcılarının görev yerlerinin belirlenmesi ve yargıçları davalara atayacak merci olarak tasarlanması yargı bağımsızlığının sona erdiği şeklinde yorumlara neden olmuştur (Amnesty International, 2020).

Anayasal değişikliklerin yanı sıra birtakım yasal düzenlemelere de gidilmiştir. Bu çerçevede seçim yasası değiştirilerek Seçim Komisyonu iktidar partisinin güdümüne girmiş ve Fidesz'in kazanabileceği bölgelerde yeni seçim bölgeleri oluşturulmuştur (Eralp, 2012). Öte yandan yapılan yasal değişikliklerle Ombudsmanlık, Sayıştay ve Merkez Bankası gibi bağımsız kurumlara müdahale edilerek iktidar üzerindeki kontrolleri zayıflatılmıştır.

Bunun yanı sıra yapılan değişikliklerin kalıcı hale getirilmesi için, hükümetin kararına bırakılması gereken pek çok politika anayasada düzenlenmiş, böylece Fidesz'in iktidardan düşmesi durumunda dahi Fidesz politikalarının yürürlükte kalması ve Fidesz'in politikalarının devam etmesi amaçlanmıştır (Bogaards, 2018, s. 8-9).

Orban liderliğindeki Macaristan'da yapılan anayasal ve yasal değişiklikler temel hak ve özgürlükleri de sınırlandırmıştır. 2014 yılına kadar yaklaşık 800 kadar yeni yasayı yürürlüğe koyan Orban yönetimi, insan haklarının korunması ve geliştirilmesi görevini yürüten Ombudsmanlığı sembolik hale getirmiş, ülkedeki yüksek öğretim kurumlarının işleyişine müdahale etmiştir (Soyaltın Colella, 2019, s. 73). Son olarak 2018 yılında yapılan bir dizi yasa değişikliğiyle AB'nin göç politikası reddedilerek sığınmacılara yönelik önlemler alınmış, bu kapsamda yabancıların Macaristan'a yerleştirilmesi yasaklanmıştır. Ayrıca çocuklar da dahil olmak üzere, iltica başvurusu süresince sığınmacıların sınırda oluşturulan kamplarda tutulması zorunlu kılınmış, ülke genelinde yakalanan sığınmacıların sınır dışı edilmesi uygulaması başlatılmıştır (BBC News Türkçe, 2018). Orban yönetimi kullandığı milliyetçi popülist söylem ile özellikle Suriye'den gelen Müslüman mültecileri istilacı olarak görmekte ve Müslüman toplulukları Hristiyan topraklarında istememektedir (Akın, 2019).

Macaristan demokrasisinde liberal değerlerin gerileme sürecini oluşturan önemli bileşenlerden bir diğeri hükümetin medya üzerindeki denetimini artırmasıdır. Fidesz hükümeti 2011 yılında çıkardığı Basın Yasası ile üyeleri hükümet tarafından atanan ve yazılı ve görsel basın üzerinde yaptırım yetkisine sahip bir medya kurulu oluşturarak medya üzerinde denetim kurmuş, muhalif radyo ve televizyon kanalları ile gazetelerin kapatılmasını sağlamıştır (Bogaards, 2018, s. 7) (Soyaltın Colella, 2019, s. 72).

Polonya'da PiS'in iktidara gelişinin ardından giriştiği düzenlemeler incelendiğinde Macaristan'da Fidesz'in yaptığı anayasal ve yasal düzenlemelere benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. PiS, Fidesz'in yaptığı gibi ilk olarak Anayasa Mahkemesi "reformunu" gündemine almış, bu kapsamda 2015 seçimlerinden sonra bazı Mahkeme üyelerinin atamasını iptal ederek yerlerine kendisine yakın yargıçlar atanmasını sağlamıştır. Ayrıca Mahkeme yargıçlarının emeklilik yaşını düşüren yasa ile yargıçların büyük bir kısmı emekliliğe sevk edilmiştir (Soyaltın Colella, 2019, s. 73). Bunun yanı sıra, yargıçların atamalarından ve görevde yükselmelerinden sorumlu Polonya Ulusal Yargı Konseyinde reform yapılması için Adalet Bakanı görevlendirilmiştir. Böylece yargı organlarında yapılacak reform iktidarın inisiyatifine bırakılmıştır. Nitekim ilk olarak görevdeki yüksek mahkeme yargıçlarının emekli edilerek yerine yeni yargıçların atanmasını öngören bir kanun tasarısı mecliste PiS'in oylarıyla kabul edilmiştir (Matczak, 2018, s. 3-4). Daha sonra 14 Şubat 2020'de yürürlüğe giren kanunlarla yargıçların belirli yasal sorunları AB Adalet Divanına havale etmesini engelleyen tedbirler alınmış, yargıçların bağımsızlığını tehlikeye sokan normlar kabul edilmiş ve Anayasa Mahkemesi Disiplin Dairesi kurulmuştur (Ocak, 2021).

PiS, Fidesz gibi Anayasa Mahkemesinin yürütme üzerindeki denetimini zayıflattıktan sonra medya üzerindeki kontrolünü artıran düzenlemeler yapmıştır. Polonya toplumunu düzeltmek ve ülkenin ulusal çıkarlarını korumak gerekçeleriyle Basın Kanunu'nda yapılan değişikliklerle radyo ve televizyon kurumunun özerkliği kaldırılmış ve hükümete kamuya ait televizyon ve radyoların müdürlerini atama yetkisi verilmiştir. (Foy, 2015). Değişiklikler bununla da sınırlı kalmamış, demokrasilerin en önemli parçalarından biri olan toplantı ve gösteri yürüyüşünü kısıtlayan bir yasa 2016 yılında yürürlüğe girmiştir. Söz konusu kısıtlamayla toplumsal güvenliğin sağlanacağını iddia edilmiştir (Davies, 2016).

Polonya ve Macaristan'da yaşananlar göstermektedir ki, parlamentoda çoğunluğu ele geçiren anti demokratlar, yaptıkları kurumsal değişimler ile fren ve denge mekanizmalarını zayıflatarak yürütmenin gücünü artırmaktadır. Bu doğrultuda Fidesz ve PiS iktidara geldikten sonra benzer reaksiyonlar göstererek süreç içinde yargının bağımsızlığını ve kuvvetler ayrılığını zayıflatan kurumsal değişiklikler yapmış ve böylece bu ülkelerdeki liberal demokratik düzen zayıflamıştır. İktidarın güçlendirilmesi adına yapılan değişikliklerde toplumsal rızaya zemin oluşturmak için medya üzerinde iktidarın baskısını artıracak kurumsal altyapı oluşturulmuştur.

3.2. Uluslararası Faktörler

Macaristan ve Polonya'nın uluslararası siyasetlerindeki baş aktör AB'dir. Bu nedenle iki ülkenin de AB ile ilişkileri çerçevesinde değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Macaristan'ın 2010 yılından, Polonya'nın ise PiS'in iktidara geldiği 2015 yılından itibaren Avrupa Birliği ilişkilerinde gerileme görülmektedir.

Macaristan'ın AB ile yaşadığı sorunlar, detayları daha önce ifade edilen 2011 yılındaki anayasa değişikliklerine dayanmaktadır. İkili ilişkilerdeki ilk gerilim 2011 yılında yapılan ve yürütme erkinin gücünü artıran anayasa değişikliği ile başlamıştır. 2012 yılında Macaristan Merkez Bankasının ve Anayasa Mahkemesinin bağımsızlığına gölge düşüren anayasal değişiklikler üzerine Avrupa Komisyonu, Macaristan'a karşı üç farklı ihlal prosedürü başlatmıştır. Komisyonun prosedürlere ilişkin resmi tebligatının ardından Macar Parlamentosu, Merkez Bankasına ve yargıçların bağımsızlığına ilişkin düzenlemeleri Komisyonun önerisi doğrultusunda değiştirmiştir (European Commission, 2012). Kişisel verilerin korunmasından sorumlu Ombudsman Andreas Jori'nin görevden alınmasına ilişkin olan üçüncü ihlal prosedürü ise AB Adalet Divanına götürülmüştür. Divan, Orban hükümetinin

Ombudsman'ı görev süresi dolmadan görevden aldığı için AB yasalarını çiğnediğine hükmetmiştir (Emmott, 2014).

İkili ilişkilerde gerilimi artıran bir diğer konu Macar hükümetinin sığınmacılara yönelik tutumudur. Avrupa'ya yönelik göçün zirve yaptığı 2015 yılında Macaristan sınırlarını sığınmacılara kapatmış, Orban sığınmacıları “müslüman işgalciler” olarak tanımlamıştır (Halhallı, 2022, s. 50). Ayrıca 2018 yılında sığınmacılara yönelik önlemler içeren ve AB'nin sığınmacı politikasından ayrılan bir dizi yasa tasarısı Macar Parlamentosu tarafından kabul edilmiştir. “Soros'u Durdur” yasaları olarak adlandırılan yasalara göre; sığınmacının güvenli olduğu düşünülen üçüncü bir ülke üzerinden Macaristan'a gelmesi halinde sığınma başvurusunun kabul edilmemesi, insani yardım da dahil olmak üzere, göçmenlere yardım etmek, göçü desteklemek ve teşvik etmek suç kabul edilmiş ve suçluların bir yıla kadar hapisle cezalandırılması öngörülmüştür (Mischke, 2018). Ayrıca çocuklar da dahil olmak üzere, iltica başvurusu süresince sığınmacıların sınırda oluşturulan kamplarda tutulması zorunlu kılınmıştır (BBC News Türkçe, 2017). Buna ek olarak yasalar kapsamında yabancıların Macaristan'a yerleştirilemeyeceği ilan edilmiştir (BBC News, 2018).

Macaristan'ın sığınmacılara yönelik uygulamaları AB içinde tepki çekmiştir. Konu bireysel başvurular üzerinden AB Adalet Divanına taşınmıştır. Divan, Macaristan'ın sığınmacıları Sırbistan sınırına inşa ettiği kampta en fazla 4 hafta tutabileceğini, daha sonra ise ülkeye alması gerektiği yönünde karar verse de Macar hükümeti kararın kendilerince kabul edilmeyeceğini ve uygulamanın devam edeceğini duyurmuştur (Euronews Türkçe, 2020). Bunun üzerine Divan 2021 tarihinde aldığı bir başka kararda, başta sığınmacının güvenli olduğu düşünülen üçüncü bir ülke üzerinden Macaristan'a gelmesi halinde sığınma başvurularını kabul edilemez sayan Kanun olmak üzere, Macar Parlamentosunda sığınmacılara karşı önlem olarak kabul edilen kanunların AB kanunlarına aykırı olduğuna karar vermiştir (Euronews Türkçe, 2021).

Macaristan'da liberal demokratik değerlerin zayıfladığına yönelik argümanların temellendirildiği konulardan bir diğeri hükümetin LGBTI bireylere yönelik ayrımcı uygulamalarıdır. Bu kapsamda Macar Parlamentosunda kabul edilen kanunlarla ilk olarak doğum kayıtlarında cinsiyet ve buna bağlı olarak isim değişikliğine gidilmesi ve eşcinsel çiftlerin evlat edinmesi (Euronews Türkçe, 2020), daha sonra ise 18 yaş altındaki kişilere eşcinselliği çağrıştıracak içeriklerin gösterimi yasaklanmıştır (Euronews Türkçe, 2021). Söz konusu kanunlar AB'nin ve bazı üye ülkelerin tepkisini çekmiştir. AB Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen, kanunun “AB'nin temel değerlerine aykırı” olduğu vurgularken, kanunlar Avrupa Konseyi ve 13 AB üyesi ülke tarafından kınanmıştır. Ayrıca, AB Komisyonu LGBTI bireylerin haklarını ihlal ederek AB kanunlarını ihlal ettiği gerekçesiyle Macaristan'ı AB Adalet Divanına şikâyet etmiştir (Bianet, 2022).

Orban, ikili ilişkilerin bozulmasını AB'nin Macaristan'ın egemenliğine müdahale etmesine bağlamaktadır. Bu çerçevede Avrupa Parlamentosunun anayasal ve yasal düzenlemelere yönelik tepkisini Macaristan'ın iç işlerine müdahale etmek anlamına geldiğinin altını çizerek bu durumla “savaşmaya hazır olduğunu” ifade etmiştir (Schult, 2011). Orban'a göre AB ulus devletlerden oluşan bir yapı olmanın ötesine geçerek tek bir federe devlet gibi davranmaktadır (Euronews Türkçe, 2020). AB ise Macar hükümetinin temel hak ve özgürlükleri kısıtladığını, medyaya, sivil topluma ve muhalefete baskı uyguladığını ve hukuk devleti ilkelerine uygun hareket etmediğini iddia etmektedir. Bu iddialar çerçevesinde, AB tarihinde bir ilk yaşanmış ve ilk defa bir ülkeye karşı cezai işlem süreci başlatılmıştır (BBC News Türkçe, 2022).

Polonya'nın 2015 yılından itibaren ülke için en büyük uluslararası faktörlerden biri olan AB ile ilişkileri incelendiğinde, Macaristan ile benzer şekilde ciddi gerilimler göze çarpmaktadır. İkili ilişkilerde gerilime neden olan konu başlıkları incelendiğinde Macaristan'da olduğu gibi yargı bağımsızlığı, sığınmacılar ve LGBTI bireyler gibi dezavantajlı gruplara yönelik ayrımcılık uygulamalar ön plana çıkmaktadır. Söz konusu konu başlıkları etrafında PiS hükümeti ulusal egemenlik gerekçesiyle AB normlarına ve kararlarına karşı gelmektedir. Hükümete göre AB'nin bu tür iç meselelerde ulus devletlerin kararlarına müdahale etme yetkisi bulunmamaktadır (Euractiv, 2019).

AB ile Polonya'nın ikili ilişkilerinde gerilime neden olan konular, AB ve Macaristan ikili ilişkilerinde olduğu gibi egemenlik yetkisine çevresinde gelişmektedir. Muhafazakâr PiS hükümeti iktidara geldiği 2015 yılından itibaren demokrasinin işleyişi ve temel hak ve özgürlükler konusunda AB normlarına uymayan yasal değişiklikler yapmak istemekte ve bu konuya ilişkin AB müdahalesini kabul etmemektedir. Örneğin, AB, başta Anayasa Mahkemesi olmak üzere, yargıda yapılan değişikliklerin demokratik ilkelere uymadığı gerekçesiyle geri alınmasını talep etmiş ve hukukun üstünlüğünün tesisi için birtakım önerilerde bulunmuştur (European Commission, 2017). Ancak PiS hükümeti Komisyonun önerilerinin yasal dayanağı olmadığını ve siyasi amaç taşıdığını iddia ederek reddetmiş ve reformların devam edeceğini bildirmiştir (Euractiv, 2019).

Söz konusu gerilim Polonya Anayasa Mahkemesinin 7 Ekim 2021 tarihli kararıyla daha da tırmanmış durumdadır. Mahkeme, AB hukukunun ulusal hukuk karşısındaki önceliğini reddederek AB hukukunun bazı maddelerinin (üye devletleri AB hukuku kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirmek için ‘uygun önlemleri’ almaya bağlayan hüküm de dahil olmak üzere) Polonya Anayasası ile uyumlu olmadığını hükmetmiştir. Karar üzerine Polonya

hükümeti AB kurumlarının yetkilerini keyfi olarak genişletilemeyeceğini vurgulayarak Mahkemenin kararını desteklerken Avrupa Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen ise kararın “Avrupa hukuk düzeni birliğine doğrudan bir meydan okuma” olduğunu bildirmiştir. Kararın ardından AB Adalet Divanı yargı reformları nedeniyle Polonya'nın günlük 1 milyon Euro para cezası ödemesine hükmetmiştir (BBC News Türkçe, 2021). Bunun yanı sıra, Hukukun Üstünlüğü Şartlılık Tüzüğüne dayalı AB fonlarının askıya alınmasını gibi mali yaptırımların yanı sıra Polonya'nın AB'de ayrılması dahi tartışılır olmuştur (Ocak, 2021).

Macaristan ve Polonya'nın AB ile ikili ilişkilerinin bozulmaya başladığı tarihler aynı zamanda demokrasi endekslerine göre iki ülkedeki liberal demokratik değerlerin gerilemeye başladığı tarihler olarak dikkat çekmektedir. AB'nin birlik olarak hukukun üstünlüğü, temel hak ve özgürlükler, kuvvetler ayrılığı ve katılımcı demokrasi gibi liberal demokratik değerleri benimsediği düşünüldüğünde, AB ile ikili ilişkilerinin bozulması iki ülkenin söz konusu değerlerden uzaklaşması konusunda katalizör etkisi yaratmış görünmektedir.

Sonuç

Günümüzde demokratik gerileme bir olgu olarak kabul edilmekte ve demokrasiye ilişkin yapılan tanımlar çerçevesinde temel hak ve özgürlükler, hukukun üstünlüğü, vatandaşların katılımı gibi değerlerde meydana gelen olumsuz değişiklikler üzerinden tanımlanmaktadır. Söz konusu değişiklikler demokrasi endeksleri ile ampirik hale getirilerek ölçülmekte ve ülkelerin demokratik konumları tespit edilmektedir. Nitekim yapılan çalışmalar demokrasinin küresel ölçekte gerileme içinde olduğunu ve dünya nüfusunun yaklaşık %40'ının özgür olmayan ülkelerde yaşadığını ortaya koymaktadır.

Demokrasinin küresel olarak gerileme içinde olması, bu durumun nedenlerini gündeme getirmiştir. Lust ve Waldner, bu konuda geliştirilen birçok teorik yaklaşımı altı farklı başlık altında kategorileştirmiş olup bunlardan ikisi siyasi kurumlar ve uluslararası faktörlerdir. Siyasi kurumlar teorileri anti demokratik hükümetlerin yürütme üzerindeki fren ve denge mekanizması olan kurumları zayıflatılarak liberal demokrasiye zarar verdiğini öne çıkarmaktadır. Uluslararası faktörler teorileri ise ülkelerin demokratikleşme sürecinde uluslararası aktörleri öne çıkararak, uluslararası aktörler ile ilişkilerin demokratikleşmeyi olumlu ya da olumsuz etkileyebileceğini vurgulamaktadır.

Bu kapsamda Macaristan ve Polonya örneklemi üzerinde ilk olarak demokratik gerileme içinde olup olmadıkları sorusuna cevap aranmıştır. V-Dem ve EIU endeksleri bağlamında yapılan incelemede söz konusu iki ülkenin de gerileme içinde olduğu görülmüş ve bu durum siyasi kurumlar ve uluslararası faktörler çerçevesinde ele alınmıştır.

İki ülkede de demokrasi endekslerinde geriye düştükleri yıllarda iktidardaki partiler, yürütme gücü üzerinde fren ve denge mekanizması olan kurum ve normlarda değişikliğe gitmiştir. Bu çerçevede başta anayasa mahkemeleri olmak üzere yargının bağımsızlığına müdahale edilmiş, temel hak ve özgürlükleri kısıtlayarak hesap verilebilirliğe gölge düşürülmüştür. Dolayısıyla kurumsal değişiklikler iki ülkede de liberal demokratik düzene zarar vermiş görünmektedir.

İki ülke uluslararası faktörler bağlamında ele alındığında ise AB ile ikili ilişkileri ön plana çıkmaktadır. İki ülkenin de AB ile ikili ilişkilerinin bozulması çalışmada kullanılan demokrasi endekslerinde geriye düşmeye başladıkları tarihler ile aynıdır. AB'nin liberal demokratik değerleri Birlik mevzuatında bağlayıcı normlar olarak kabul ettiği düşünüldüğünde, AB ile ikili ilişkilerinin bozulmasının iki ülkedeki liberal demokratik düzenin zayıflamasında hızlandırıcı bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı:	Yazar, araştırmayı tek başına hazırladığını beyan etmiştir.
Destek ve Teşekkür Beyanı:	Yazar, teşekkür beyanında bulunmamıştır.
Çatışma Beyanı:	Yazar, kendisi ve üçüncü taraflar açısından herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan etmiştir.
Etik Kurul Raporu Gerekliliği Beyanı:	Yazar, çalışma için Etik Kurul Raporu gerekliği bulunmadığını beyan etmiştir.
Sorumlu Editörler:	Prof. Dr. Hüseyin Özgür, Anadolu Üniversitesi Dr. Öğr. Üyesi Şahin Eray Kırdım, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Arş. Gör. Atahan Demirkol, Afyon Kocatepe Üniversitesi

Kaynakça/References

- Akın, A. Z. (2019). Neoliberalizm Etkisinde Sağ Popülizmin Yükselişi: ABD, Macaristan ve Fransa Örnekleri. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 5(1), ss. 27-39. DOI: 10.25272/j.2149-8539.2019.5.1.03
- Amnesty International (2020). Hungary: Fraudulent fear rules among judges. Amnesty International. <https://www.amnesty.eu/news/hungary-fraudulent-fear-rules-among-judges/>
- BBC News (2018). Hungary passes 'Stop Soros' law banning help for migrants. BBC News: <https://www.bbc.com/news/world-europe-44546030>
- BBC News Türkçe (2017). Macaristan çocuk mültecileri de sınır kamplarına yerleştirecek. BBC News Türkçe: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39303917>
- BBC News Türkçe (2018, Haziran 20). Macaristan'da 'mülteci karşıtı önlemler' anayasaya girdi: Yardım edene ceza. BBC News Türkçe: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44542375>
- BBC News Türkçe (2021). AB Adalet Divanı, Polonya'ya günlük 1 milyon Euro para cezası verdi. BBC News Türkçe: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-59059114>
- BBC News Türkçe (2022). AB, üye bir ülkeye ilk kez cezai işlem başlattı: Macaristan'a mali yardımlar kesilebilir. BBC News Türkçe: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-61251895>
- Bermero, N. (2016). On Democratic backsliding. *Journal of Democracy*, 27(1), ss. 5-19. doi:10.1353/jod.2016.0012.
- Bianet (2022). AB'den homofobik LGBTİ+ yasası nedeniyle Macaristan'a dava. Bianet: <https://bianet.org/kadin/lgbti/264617-ab-den-homofobik-lgbti-yasasi-nedeniyle-macaristan-a-dava>
- Bogaards, M. (2018). De-democratization in Hungary: Diffusely defective democracy. *Democratization*, 25(8), ss. 1-19. <https://doi.org/10.1080/13510347.2018.1485015>
- Buckley, N. & Foy, H. (2016). Poland's new government finds a model in Orban's Hungary. Financial Times. <https://www.ft.com/content/0a3c7d44-b48e-11e5-8358-9a82b43f6b2f> adresinden alındı.
- Bustikova, L., & Guasti, P. (2017). The illiberal turn or swerve in central Europe? *Politics and Governance*, ss.166-176. <https://doi.org/10.17645/pag.v5i4.1156>.
- Cianetti, L., Dawson, J., & Hanley, S. (2018). Rethinking “democratic backsliding” in Central and Eastern Europe – looking beyond Hungary and Poland. *East European Politics*, 34, ss. 243-256. DOI:10.1080/21599165.2018.1491401.
- Dahl, R. (1971). *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven and London: Yale University Press.
- Davies, C. (2016). Thousands protest against rightwing government in Poland. The Guardian: <https://www.theguardian.com/world/2016/dec/13/thousands-protest-in-poland-against-rightwing-government>
- Dinçkol, B. (2017). Atina Demokrasısından Roma Cumhuriyetine– “Demos”tan “Populus Romanus”a. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*. 23(3), ss. 751-765.
- Dresden, J. R., & Howard, M. M. (2015). Authoritarian backsliding and the concentration of political power. *Democratization*, 23(7), ss. 1-25. <https://doi.org/10.1177/20578911221141090>
- Emmott, R. (2014). Hungary's Orban broke EU law by firing data chief, EU court rules. Reuters: <https://www.reuters.com/article/us-eu-hungary-idUSBREA370TX20140408>
- Eralp, N. A. (2011). *Macaristan'da AB Temel Değerlerinden Geriye Gidiş: AB Acz İçinde mi? Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*. https://www.tepav.org.tr/upload/files/1326123429-8.Macaristan__da__AB_Temel_Degerlerinden_Geriye_Gidis_AB_Acz_Icinde_mi.pdf.
- Euractiv (2019). Czech Republic, Hungary and Poland ‘breached EU law’ by refusing refugees. Euractiv: <https://www.euractiv.com/section/politics/news/czech-republic-hungary-and-poland-breached-eu-law-by-refusing-refugees/>
- Euronews Türkçe (2020). Macaristan Başbakanı Orban: Avrupa'da kurulmaya çalışılan imparatorluğun bir parçası olmayacağız. Euronews Türkçe: <https://tr.euronews.com/2020/05/08/macaristan-basbakan-orban-avrupa-da-kurulmaya-cal-s-lan-imparatorlugun-bir-parcas-olmayaca>

- Euronews Türkçe (2020). Macaristan, Avrupa Adalet Divanının sığınmacılar kararına uymayacak. Euronews Türkçe: <https://tr.euronews.com/2020/05/19/macaristan-avrupa-adalet-divan-n-n-s-g-nmac-lar-karar-na-uymayacak>
- Euronews Türkçe (2020). Macaristan'da sivil toplum örgütlerinin tepkisine rağmen cinsiyet değiştirmek yasaklandı. Euronews Türkçe. <https://tr.euronews.com/my-europe/2020/05/20/macaristan-da-sivil-toplum-orgutlerinin-tepkisine-ragmen-cinsiyet-degistirmek-yasakland>
- Euronews Türkçe (2021). Avrupa Adalet Divanı, iltica başvuruları konusunda Macaristan kanunlarını hatalı buldu. Euronews Türkçe. <https://tr.euronews.com/2021/11/16/avrupa-adalet-divan-iltica-basvurular-konusunda-macaristan-kanunlar-n-hatal-buldu>
- Euronews Türkçe (2021). Macaristan'da eşcinselliğin 'teşvik edilmesini' yasaklayan yasa teklifi kabul edildi. Euronews Türkçe. <https://tr.euronews.com/2021/06/15/macaristan-da-escinselligin-tesvik-edilmesini-yasaklayan-yasa-teklifi-kabul-edildi>
- European Commission (2012). Press Release: Commission closes infringement procedure on the independence of the Hungarian central bank. European Commission: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_12_803
- European Commission (2013). Press Release: European Commission closes infringement procedure on forced retirement of Hungarian judges. European Commission: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_13_1112
- European Commission (2017). Press Release: Rule of Law: European Commission acts to defend judicial independence in Poland. European Commission: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_17_5367
- Foy, H. (2015). Poland's new government cracks down on state media. Financial Times. <https://www.ft.com/content/729e39d0-ae31-11e5-993b-c425a3d2b65a>
- Freedom House (2020). Nations In Transit 2020.
- Freedom House (2021). Freedom In The World 2022: The Global Expansion of Authoritarian Rule.
- Freedom House (2023). Nations In Transit 2023.
- Gleditsch, K., & Ward, M. (2006). Diffusion and the international context of democratization. *International Organization*, 60(4), ss. 911-933. doi:10.1017/S0020818306060309
- Greskovits, B. (2015). The Hollowing and backsliding of democracy in East Central Europe. *Global Policy*, 6(1), ss. 28-37. <https://doi.org/10.1111/1758-5899.12225>
- Halhallı, B. (2022). Avrupa aşırı sağ ve büyük ikame teorisi. *EuroPolitika*, 16, ss. 43-52.
- Herman, L. (2015). Re-evaluating the post-communist success story: party elite loyalty, citizen mobilization and the erosion of Hungarian democracy. *European Political Science Review*, 8(2), ss. 251-284. doi:10.1017/S1755773914000472
- Huntington, S. (1993). *Üçüncü Dalga: Geç Yirminci Yüzyılın Sonlarında Demokratlaşma*. (E. Özgudun, Çev.) Ankara: Türk Demokrasi Vakfı.
- Korkut, U. (2012). *Liberalization Challenges in Hungary*. Palgrave Macmillan.
- Kyle, J., & Mounk, Y. (2018). *The Populist Harm to Democracy: An Empirical Assessment*. Tony Blair Institute for Global Change: <https://institute.global/policy/populist-harm-democracy-empirical-assessment>
- Levitsky, S., & Way, L. (2006). Linkage versus leverage. Rethinking the international dimension of regime change. *Comparative Politics*, 38(4), ss. 379-400. <https://doi.org/10.1177/21582440211040783>
- Levitsky, S. & Ziblatt, D. (2018). *How Democracies Die: What History Reveals About Our Future*. Crown Publishing.
- Lindberg, S. I., Coppedge, M., & Teorell, J. (2014). V-Dem: A New Way to Measure Democracy. *Journal of Democracy*, 25(3), ss. 159-169. doi: 10.1353/jod.2014.0040
- Linz, J. (1978). *The Breakdown of Democratic Regimes: Crisis, Breakdown, and Reequilibration*. Baltimore and London: Johns Hopkins University Press.
- Lipset, S.M. (1959). Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. *The American Political Science Review*. 53(1), ss. 69-105. <https://doi.org/10.2307/1951731>

- Lust, E., & Waldner, D. (2015). *Theories of Democratic Change*. The Power of International Education: <https://www.iie.org/Research-and-Insights/Publications/DFG-Yale-TOC-Publication>
- Lust, E., & Waldner, D. (2018). Unwelcome Change: Coming to Terms with Democratic Backsliding. *Annual Review of Political Science*, 21(1), ss. 93-113. <https://doi.org/10.1146/annurev-polisci-050517-114628>
- Marktler, T. (2006). The Power of the Copenhagen Criteria. *Croatian Yearbook of European Law and Policy*, 2(2), ss. 343-363. doi: <http://dx.doi.org/10.3935/cyelp.02.2006.23>
- Matczak, M. (2018). *Poland's Constitutional Crisis: Facts and interpretations*. The Foundation for Law, Justice and Society: https://monitorkonstytucyjny.eu/wp-content/uploads/2018/07/Matczak_Polands-Constitutional-Crisis-Facts-a
- Metem, M.D. (2022). Delegasyoncu Demokrasiden Yarışmacı Otoriterizme; Türk Demokrasisinin “Sıfatlı Demokrasiler” ve “Sıfatlı Otoriter Rejimler” Arasındaki Yeri. *Ankara Barosu Dergisi*, 80(3), ss. 103-139, <https://doi.org/10.30915/abd.1159140>.
- Mischke, J. (2018). *Open Society takes Hungary to court over ‘Stop Soros’ law*. Politico: <https://www.politico.eu/article/open-society-takes-hungary-to-court-over-stop-george-soros-law-asylum-seekers-ecj/>
- Morlino, L., & Quaranta, M. (2016, Mayıs). What is the impact of the economic crisis on democracy? Evidence from Europe. *International Political Science Review*, 37(5), ss. 1-16. doi: <http://dx.doi.org/10.1177/0192512116639747>
- Mouk, Y. (2018). *The People vs. Democracy: Why Our Freedom Is in Danger and How to Save It*. Harvard University Press.
- Ocak, P. (2021). "Polexit"-Yeni Bir AB'den Çıkış Senaryosu mu? ATAUM Blog: <http://ataum.ankara.edu.tr/2021/11/12/blog-yazisi-23/> adresinden alındı
- Paçacı, İ. (2021). Anayasal Demokrasilerde Evrensel Normları Değersizleştirme (Avrupa ve Türkiye’de Anayasacılığın Neo-Popülizmi). *Asya Studies*, 5(18), ss. 239-256. DOI: 10.31455/asya.971793.
- Pirro A.L.P. & Stanley B. (2022) Forging, bending, and breaking: Enacting the “illiberal playbook” in Hungary and Poland. *Perspectives on Politics*, 20(1), ss. 86-101. <https://doi.org/10.1017/S1537592721001924>.
- Rupnik, J. (2007). Is East-Central Europe Backsliding? From Democracy Fatigue to Populist Backlash. *Journal of Democracy*, 18(4), ss. 17-25. doi: <http://dx.doi.org/10.1353/jod.2007.0078>
- Scheppele, K. (2014). Hungary and the End of Politics The Nation: <https://www.thenation.com/article/archive/hungary-and-end-politics/> adresinden alındı.
- Scheppele, K. (2018). Autocratic Legalism. *The University of Chicago Law Review*, 85(2), ss. 545-583.
- Schult, C. (2011). Hungary's Orbán Gets Frosty Reception in European Parliament. Spiegel International. <https://www.spiegel.de/international/europe/media-law-controversy-hungary-s-orban-gets-frosty-reception-in-european-parliament-a-740400.html>
- Sedelmeier, U. (2014). Anchoring Democracy from Above? The European Union. *Journal of Common Market Studies*, 52(1), ss. 105-121. <https://doi.org/10.1111/jcms.12082>
- Soyaltın Colella, D. (2020). Avrupa Birliği’nde Hukukun Üstünlüğü Krizi Üye ve Aday Ülkelere Yönelik Önleyici Politikaların Siyaseti. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 38, ss. 69-85. DOI: 10.30794/pausbed.650339.
- Tarcan, U. (2021). Joseph Schumpeter’in Rekabetçi Demokrasi Modelini Çoğulculuk Bağlamında Yeniden Düşünmek. *Journal of Political Administrative and Local Studies*, 4(1), ss. 97-105. <https://dergipark.org.tr/pub/jpaljournal/issue/62807/801211>.
- The Economist. (2023). Democracy Index 2022 Frontline democracy and the battle for Ukraine. The Economist.
- The Economist. (2022). Democracy Index 2021: the China challenge. The Economist
- V-Dem Institute. (2017). V-Dem Annual Democracy Report 2017: Democracy at Dusk. Gothenburg.
- V-Dem Institute. (2018). V-Dem Annual Democracy Report 2018: Democracy for All. Gothenburg.
- V-Dem Institute. (2019). V-Dem Annual Democracy Report 2019: Democracy Facing Global Challenges. Gothenburg.

V-Dem Institute. (2020). Democracy Report 2020: Autocratization Surges-Resistance Grows. Gothenburg.

V-Dem Institute. (2021). Democracy Report 2021: Autocratization Turns Viral. Gothenburg.

V-Dem Institute. (2022). Democracy Report 2022 Autocratization Changing Nature. Gothenburg.

V-Dem Institute. (2023). Country Gap. V-Dem Institute: https://www.v-dem.net/data_analysis/CountryGraph/

Wiatr, J. J. (2017). Democratic Experience in Central Europe: 25 Years Later. *Sociology and Anthropology*, ss. 5-11. <https://doi.org/10.13189/sa.2017.051004>.

Afyon Kocatepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Ahmet Necdet Sezer Kampüsü. Gazlıgöl Yolu. Eğitim 3 Binası. Afyonkarahisar/Merkez - 03200

+90272 218 20 00
www.dergipark.org.tr/akuiibfd | akuiibf@aku.edu.tr